

IZVEŠTAJ O HUMANOM RAZVOJU KOSOVO2004

Građanin: Izazovi i
Mogućnosti

**United Nations
Development Programme**
Gradić Pejton br. 14
Priština, Kosovo

Prevodioci:
Dukagjin Gorani, Trim Shala i Studio "Tre Yje"

Design i izvedba:
Lirijon Kadriu, D-Line Designs

Fotografija:
Hazir Reka, Samir Karahoda

Štampa:
Grafika Reznijqi

Pogledi izneti u ovom izveštaju su pogledi autora i ne predstavljaju obavezno poglede Programa za Razvoj Ujedinjenih Nacija (UNDP) ili USAID-a / Save the Children, The Swiss Development Cooperation i Vlade Holandije

Prema Rezoluciji 1244 Saveta Bezbednosti Ujedinjenih Nacija, Kosovo je teritorija pod administracijom Ujedinjenih Nacija.

Izveštaj KHDR 2004 ne bi bio moguć bez darežljive pomoći **USAID-a, the Swiss Development Cooperation i Vlade Holandije.**

PRIZNANJE

Ključni tim autora:

Mytaher Haskuka - *vodja tima*
Leon Malazogu, Nita Luci, Ilir Dugolli

Ključni ljudi za resurse

Deirdre Keogh i Richard Ponzio, *UNDP Kosovo*

Konsultanti:

Heba El-Laithy - *Konsultant za Statistiku*, Ekrem Beqiri - *Stariji Konsultant za Statistiku*, Blerim Reka - *Stariji Akademski Konsultant*, Visar Berisha - *Konsultant za Statistiku*, Genc Krasniqi - *Konsultant za Statistiku*

Saradnici:

Jelena Bjelica, Bernard Zeneli, Atdhe Veliu, Jennifer Slotin, Levent Koro, Vjollca Krasniqi, Nora Ahmetaj, Igballe Rogova, Besnik Pula, Virtyt Gacaferi, Valeria Patruno, Visar Berisha, Genc Krasniqi, Ronnie Andersson, Lulzim Peci, Dejan Radivojević, Edward Rees, Fred Cocozzelli

Urednici:

Glenn Hodes - *Glavni urednik*, Shannon Burke - *Pomoćnik urednika*

Recenzenti:

Dušana Anastasijević - *European Stability Initiative*, Muhamet Mustafa - *Riinvest Institute*, Nora Ahmetaj - *Humanitarian Law Centre*, Jeff Beiley - *United Nations Interim Administration Mission in Kosovo*, Lucia Elmi - *UNICEF*, Julius Krause - *Department of Labour and Employment*, Ronnie Anderson - *Statistics Office of Kosovo*, Sebajdin Bytyqi - *Center for Political Studies*, Genc Krasniqi - *Sfera Institute*, Hitomi Honda - *World Vision*, Flora Macula - *UNIFEM*, Vjollca Krasniqi - *Kosovo Womens Initiative*, Ferida Rushiti - *Kosovo Rehabilitation Center for Torture Victims*, Ferid Agani - *Ministry of Health*, Shkelzen Maliqi - *Gani Bobi*, Ilir Berisha - *Ministry of Economy and Finance*, Aliriza Arenliu - *World Health Organisation*, Lulzim Peci - *Kosovo Institute for Policy Research and Development*, Enver Hoxhaj - *University of Prishtina*, Shehadah Hussein, *IMF*, *World Bank in Kosovo*, Rachel Hand - *UNFPA*, Valentina Berisha - *International Labour Organisation*, Petrit Skenderi - *OSCE Legal Advisor Unit*

Posebnu zahvalnost dugujemo:

Burbuqe Dobranja, Anna Castelli, Toshiharu Onishi, Sebajdin Bytyqi, Luis Thais, Evliana Berani, Virgjina Dumnica, Sofia Carrondo, Sally Johnson, Abdalla Fareh, Sonja Varga, Conor Lyons, Dagmar Blickwede, Besa Tovërlani

AKRONIMI

AAK	Allijansa za budućnost Kosova	KRCT	Kosovski rehabilitacioni centar za Žrtve torture
BOP	Bilans plaćanja	KSIP	Kosovski plan za implementaciju standarda
CEDAW	Konvencija o eliminaciji svih oblika diskriminacije Žena	KTV	Koha Televizija
CFA	Centralna fiskalna uprava	KWN	Kosovska Ženska mreža
CFSR	Centar za studije opraštanja i pomirenja	LDK	Demokratska liga Kosova
CIVPOL UN	Civilna policija na Kosovu	LEI	Indeks očekivanog Životnog veka
CDHRF	Odbor za zaštitu ljudskih prava i sloboda	MDGs	Milenijumski razvojni ciljevi
EAI	indeks obrazovanja	MFE	Ministarstvo finansija i ekonomije
EU	Evropska unija	MGDI	Opštinski indeks ravnopravnosti polova
EWR	Izveštaj ranog upozorenja	MHDI	Opštinski indeks humanog razvoja
EWS	Sistem ranog upozorenja	MP	□lan parlamenta
GDI	Indeks ravnopravnosti polova	NATO	Severnoatlantski savez
GDP	Bruto nacionalni proizvod	NGO	Nevladina organizacija
GEM	Merenje ovlašćenja polova	NHDR	Nacionalni izveštaj o humanom razvoju
HDI	Indeks humanog razvoja	OSCE	Organizacija za evropsku bezbednost i saradnju
HDR	Izveštaj o humanom razvoju	PDK	Demokratska stranka Kosova
HDRO	Kancelarija izveštaj humanog razvoja	PISG	Privremeni institucije samouprave
HDS	Istraživanje humanog razvoja	PPP	Paritet kupovne moći
HPI	Indeks humanog siromaštva	PTSD	Post-traumatska stresna oboljenja
IDP	Interno raseljena lica	RAE	Romi, Aškalije i Egipćani
IMF	Medjunarodni monetarni fond	RTK	Radio Televizija Kosova
IOM	Medjunarodna organizacija za migracije	SEE	Jugoistočna Evropa
IRCT	Medjunarodni rehabilitacioni centar za Žrtve torture	SMEs	Mala i srednja preduzeća
KCB	Kosovski konsolidovani budžet	SOK	Statistički biro Kosova
KDHS	demografsko i zdravstveno istraživanje na Kosovu	SRSG	Specijalni predstavnik generalnog sekretara
KEC	Kosovski edukacioni centar	StC	Spasite decu
KFOR	Kosovske oružane snage	TMC	Privremeni komesar za medije
KHDR	Izveštaj o humanom razvoju na Kosovu	UNDP	Program Ujedinjenih nacija za razvoj
KIPRED	Kosovski institute za istraživanje politike i razvoja	UNFPA	Populacioni fond Ujedinjenih nacija
KL	Oslobodilačka vojska Kosova	UNHCR	Visoki komesarijat UN za izbeglice
KPC	Kosovski zaštitni korpus	UNICEF	Dečji fond UN
KPS	Kosovska policijska služba	UNIFEM	Razvojni fond UN za Žene
		UNMIK	Privremena administrativna misija UN na Kosovu
		WB	Svetska banka
		WHO	Svetska zdravstvena organizacija

PREDGOVOR

Ako krajnji rezultati izuzetnih finansijskih, političkih i bezbednosnih investicija na Kosovu, počev od 1999. godine, treba da budu ponovno uspostavljanje stabilnosti, izgradnja demokratije i da svim stanovnicima Kosova bude obezbeđeno da imaju ulogu u izgradnji svoje budućnosti, onda je ovogodišnji izveštaj o humanom razvoju na Kosovu zasigurno jedna blagovremena 'provera realnosti' o tome kako se višestruke tranzicije, koje su u toku, ostvaruju na nivou porodica i domaćinstava na Kosovu. Ovogodišnji izveštaj pruža obilje podataka koji objašnjavaju šeme razvoja na Kosovu i kako su dobici i gubici iz prošlih godina uticali na razne regione i razne etničke, demografske, pa čak i starosne grupe ljudi. Nije iznenađujuće da dobijena slika nije jednolična, već je čine krajevi sa prosperitetom praćeni krajevima izuzetne ugroženosti. Samo pomoću ovakve vrste informacija mogu donosioci političkih i drugih odluka da se usredsrede na one grupe i regione koji su izostavljeni.

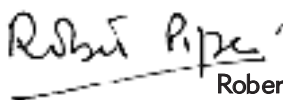
Međutim, osim boljih informacija i znanja, uspeh u prevazilaženju nasleđa teške prošlosti Kosova u velikoj meri zavisiće i od nivoa i vrsta angažmana ostvarenih od strane stanovništva Kosova tokom ovog procesa višestruke tranzicije. Vladajuće strukture Kosova imaju izuzetno važnu ulogu u ostvarivanju te vrste angažmana. 'Otvorenost' vladajućih struktura Kosova, u pogledu odgovornosti koju dele centralni i lokalni lideri, načina na koji se donose odluke o raspodeli resursa, imaće temeljni uticaj na način na koji će javnost učestvovati, podržati i doprinositi ostvarivanju izuzetnih izazova koje treba ostvariti. Ova pitanja se posebno odnose na predstojeće parlamentarne izbore.

Analize i ideje o tim kritičnim pitanjima, sadržane u narednim stranicama, rezultat su konsultacija koje su trajale više od 18 meseci, istraživanja u domaćinstvima, istraživanja javnog mnjenja, političkih rasprava i pre svega, napornog rada. Više od 300 ljudi - akademika, aktivista, poli-

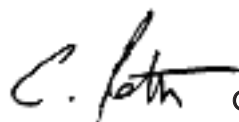
tičara, službenika lokalnih uprava i centralne uprave, vođa zajednica, novinara - iz svih sfera života, doprinelo je na ovaj ili onaj način izradi ovog izveštaja. Duboko smo zahvalni na njihovoj posvećenosti i angažmanu na razvoju programa za humani razvoj na Kosovu. Uložili smo najveće moguće napore da bar veći deo njih pomenemo u dodatku ovog izveštaja.

Posebno priznanje zaslužuje ekipa ljudi koja je izdržala naporan rad od samog početka. Posebno, centralna ekipa pisaca ovog izveštaja predvođena od strane Mytahera Haskuke i koju su još činili Leon Malazogu, Nita Luci i Ilir Dugoli. Njima su svakodnevno pomagali Deirdre Keogh i Richard Ponzio. Jelena Bjelica, Bernard Zeneli, Atdhe Veliu, Vjollca Krasniqi, Nora Ahmetaj, Igballe Rogova, Besnik Pula, Visar Berisha, Genc Krasniqi, Lulzim Peci i Fred Cocozzelli su takođe dali svoj doprinos, kao i naši konsultanti Ekrem Beqiri, Blerim Reka, Visar Berisha i Genc Krasniqi. Ključni partner bila je Statistička kancelarija Kosova i njen Glavni međunarodni savetnik Ronnie Andersson, a takođe i Dr. Heba El - Laithy čiji su saveti u vezi statistike pratili ovaj projekat. U raznim fazama ovog projekta skoro svi članovi ekipe UNDP-a za Kosovo pružili su pomoć, pisali su delove izveštaja i pružali su moralnu podršku. Na kraju, dugujemo zahvalnost USAID-u, organizaciji 'Save the Children', švajcarskoj kooperaciji za razvoj i 'Inovacionom Fondu' za humani razvoj (koji finansira Holandija) za finansijsku podršku od koje je zavisila izrada ovog izveštaja.

Objavljivanje ovog izveštaja dolazi takođe u vreme tranzicije za UNDP na Kosovu, gde jedan stalni predstavnik završava svoju misiju, a drugi počinje novu. Prioritet UNDP-a na Kosovu - napredak u humanom razvoju za sve stanovnike Kosova - ostaje nepromenjen, kao što je i bio tokom mandata četiri prethodnika i kao što će biti nastavljen za sve one koji će biti sa nama tokom narednih godina.

Robert Piper
Stalni predstavnik
UNDP-a za Kosovo

Christine Roth
Stalni predstavnik
UNDP-a za Kosovo

SADRŽAJ

- i Akronimi
- ii Predgovor
- 1 PREGLED

POGLAVLJE 1: PREVODJENJE RAZVOJA U HUMANO BLAGOSTANJE

- 11 Uvod
- 11 Definisanje i merenje humanog razvoja
- 11 Nacionalni izveštaji o humanom razvoju
- 12 Izveštaj o humanom razvoju za Kosovo
- 14 Trendovi humanog razvoja na Kosovu
- 14 Komponente HDI za Kosovo
- 14 Bruto domaći proizvod
- 15 Očekivani životni vek
- 16 Nivoi obrazovanja
- 17 Humano siromaštvo
- 18 Indeks humanog siromaštva
- 19 Žene i razvoj
- 20 Indeks razvoja (jednakosti) polova za Kosovo
- 20 Merenje ovlašćenja polova
- 21 Kosovo i ciljevi milenijumskog razvoja (MDG): Gde ćemo biti u 2015?
- 21 Zašto su MDG važni za Kosovo?

POGLAVLJE 2: BLIŽI POGLED ANALIZA INDIKATORA HUMANOG RAZVOJA NA KOSOVU

- 25 Indeks opštinskog humanog razvoja
- 25 Komponente opštinskog HDI
- 25 Prvih i poslednjih pet opština
- 26 Dohodak po glavi stanovnika
- 27 Indeks očekivanog životnog veka
- 27 Indeks obrazovanja
- 28 Humani razvoj i etničke zajednice
- 29 HDI po etničkim zajednicama
- 29 Obrazovanje po etničkim zajednicama

- 29 Dohodak po etničkim zajednicama
- 30 Očekivani životni vek po etničkim zajednicama
- 31 Urbane/ruralne razlike u humanom razvoju
- 31 Humano siromaštvo
- 33 Humano siromaštvo kroz etničke zajednice
- 33 Humano siromaštvo kroz urbanu - ruralnu populaciju
- 34 Razvoj u zaviznosti od polova
- 34 Opštinski indeks polne jednakosti
- 34 Merenje ovlašćenja polova u opštinama
- 35 Etnička pripadnost i ovlašćenja žena
- 35 Urbani/ruralni razvoj koji se odnosi na polove

POGLAVLJE 3: REVIZIJA PARTICIPACIJE I ZASTUPLJENOSTI NA KOSOVU

- 43 Uvod
- 43 Moćni demokratski principi participacija i zastupljenost
- 43 Participacija kao neophodnost humanog razvoja
- 45 Učešće na Kosovu
- 47 Zastupljenost kao neophodnost za humani razvoj
- 48 Participacija i zastupljenost: ključne determinante uspešne demokratije
- 49 Smetnje za participaciju i zastupljenost na Kosovu
- 51 Jačanje demokratske samouprave na Kosovu

POGLAVLJE 4: UPRAVLJANJE: KOLIKO JE ONO DALEKO OD NARODA?

- 57 **Uvod**
- 58 **Izborni sistemi i humani razvoj**
- 58 *Izborni sistem na Kosovu*
- 60 *Trend glasača*
- 60 **Političke stranke, učešće i zastupljenost**
- 61 *Kosovski kontekst i političke stranke*
- 62 *Bolja zastupljenost ili gubitak kredibiliteta?*
- 63 *Jačanje političke kulture učešća*
- 64 **Centralno donošenje odluka, participacija i zastupljenost**
- 64 *Donošenje odluka konsenzusom*
- 65 *Trenutno stanje stvari i glavni nedostaci*
- 66 *Jačanje reagovanja*
- 67 **Lokalna uprava na Kosovu: koliko je ona bliska stanovništvu**
- 67 *Učešće u lokalnoj upravi na Kosovu*
- 68 *Teorija decentralizacije*
- 69 *Odgovornost i lokalna uprava*
- 70 *Decentralizacija u kosovskom kontekstu*
- 70 **Upravljanje sektorom bezbednosti i pravosuđa na Kosovu**

POGLAVLJE 5: TIHA VEĆINA

- 75 **Uvod**
- 75 **Žene**
- 76 *Siromaštvo mogućnosti*
- 76 *Postupak prema ženama kod kuće*
- 77 *Davanje prednosti dečacima*
- 78 *žene na tržištu radne snage*
- 78 *Podela rada prema polovima*
- 78 **Mladi**
- 79 *Nezaposlenost*
- 79 *Izazovi ulaska na tržište rada*
- 79 **Ruralno siromaštvo**
- 79 *Poljoprivrednici koji se izdržavaju od svoje proizvodnje*
- 80 **Manjine na Kosovu**
- 81 *RAE zajednice i siromaštvo*
- 82 *Kosovski Srbi i bezbednost*

- 83 **Druge marginalizovane grupe**
- 83 *Ljudi koji žive sa nedostacima*
- 84 *Konflikt i psihosocijalno blagostanje na Kosovu*

POGLAVLJE 6: USPON GRADJANINA: PRIHVATANJE PRAVA I ODGOVORNOSTI

- 87 **Izgradnja ideala gradjanstva**
- 88 *Trenutne akcije*
- 88 *Dugoročne akcije*
- 88 **Ključne reforme za proširenje participacije i zastupljenosti za humani razvoj na Kosovu**
- 89 *Proširenje participacije i zastupljenosti kroz transformaciju upravljanja*
- 92 *Izgradnja savezništva u civilnom društvu, medijima i privatnom sektoru za veću participaciju i zastupljenost gradjana*
- 95 **Promovisanje strategije za ojačano demokratsko rukovođenje**
- 97 **Fusnote**
- 99 **Bibliografija**

ANEKSI

- 103 **Aneks I: Metodologija istraživanja humanog razvoja**
- 104 **Aneks II: Tehničke napomene**
- 110 **Aneks III: Tabele indikatora humanog razvoja**
- 132 **Aneks IV: Lista konsultacija**
- 133 **Aneks V: Kosovo kratko**

BOKSEVI, TABELE I ILUSTRACIJE

Boksevi

- 1.1 Merenje humanog razvoja
- 1.2 Potreba za novim popisom stanovništva i domaćinstava
- 1.3 Šta je indeks humanog siromaštva (HPI-1 i HPI-2)?
- 1.4 Globalni trendovi u jednakosti polova
- 1.5 Da li su ciljevi u jednakosti polova dogovoreni u Kairu, Kopenhagenu i Pekingu zadovoljavajući?
- 2.1 Pitanja merenja: GDP u odnosu na dohodak
- 2.2 Koje su razlike u MHDI?
- 2.3 Migracija
- 2.4 Da li je učešće žena neophodno za veći dohodak?
- 2.5 Obrazovanje devojaka: faktori opadanja
- 2.6 Nivo obrazovanja po etničkim zajednicama
- 2.7 Tipične demografske i ekonomske karakteristike kosovskih domaćinstava
- 2.8 Nejednakosti među opštinama u odnosu na komponente humanog siromaštva
- 3.1 Šta je učešće?
- 3.2 Šta je zastupljenost?
- 3.3 Uspon i pad voluntrizama na Kosovu
- 3.4 Socijalni pokreti i nacionalne aspiracije u izmirenju krvne osvete
- 3.5 Standardi za Kosovo: šta će biti potrebno za njihovu implementaciju?
- 3.6 Mladi Kosova: Lideri razvoja i socijalnih integracija
- 4.1 Političke stranke na Kosovu
- 4.2 Percepcije i javna prisutnost žena političara
- 4.3 Trendovi glasača
- 4.4 Žene u de facto donošenju odluka?
- 4.5 Uloga lokalne vlasti
- 4.6 Presek: Humani razvoj i zadovoljstvo službama
- 4.7 Mehanizmi za učešće u opštinskom donošenju odluka
- 4.8 Zadovoljstvo i pozitivno učešće
- 4.9 Konfuzija zbog odgovornosti
- 4.10 Definisanje pravosuđa i sektora bezbednosti
- 5.1 Glavni pravci u oblasti polova na Kosovu

- 5.2 Promena režima polova na Kosovu
- 5.3 Socijalna ekonomija i zadruga
- 5.4 Prava manjina
- 5.5 Koegzistencija na Kosovu
- 5.6 Kosovski rehabilitacioni centar za žrtve torture (KRCT)
- 5.7 Sveže rane. Martovsko nasilje
- 6.1 "Reforma 2004": novi model za konstruktivno angažovanje građana
- 6.2 Zaštita prava manjina: neophodni deo uspešne demokratije
- 6.3 Kosovski mediji tokom krize u martu 2004.

Tabele

- 1.1 Komponente HDI 2001 i 2003
- 1.2 Rast GDP
- 1.3 Stopa učešća u tercijalnom obrazovanju
- 1.4 HPI-1 i HPI-2 za Kosovo 2001. i 2003.
- 1.5 Učešće u radnoj snazi i nezaposlenosti
- 1.6 Trendovi u razvoju koji se odnose na jednakost polova
- 1.7 GEM i njegove komponente
- 1.8 Globalni milenijumski razvojni ciljevi
- 2.1 Indeks obrazovanja za prvih pet i poslednjih pet opština
- 2.2 Grupisanje etničkih zajednica u HDS
- 2.3 Očekivani životni vek po etničkim zajednicama
- 2.4 Indikatori obrazovanja po urbanim/ruralnim sredinama
- 2.5 HPI-1 komponente po urbanim/ruralnim razlikama
- 2.6 Neke komponente HPI-2 po urbanim/ruralnim sredinama
- 2.7 Komponente GDI i GEM po urbanim/ruralnim sredinama
- 2.8 Odabrane komponente GEM po urbanim/ruralnim sredinama
- 3.1 Forme civilnog učešća na Kosovu
- 3.2 Potreban broj glasača za izbor opštinskog predstavnika na Kosovu
- 3.3 Trendovi zadovoljstva institucijama
- 4.1 Kosovski konsolidovani budžet 2004, pregled određivanja

- 4.2 Udaljenost od zdravstvenih i obrazovnih ustanova i verovatnoća političkih aktivnosti
- 4.3 Kosovski generalni budžet 2004, pregled određivanja: pravosudje i bezbednost
- 4.4 Smanjenje UNMIK policije

- 5.1 Udeo samoizdržavajućeg farmerstva
- 5.2 Sastav Kosovske policijske službe (June 2003)

- Ilustracije**
- 1.1 HDI, regionalna i globalna poredjenja
- 1.2 Izmene u GDP po glavi stanovnika u USD, 1985-2003
- 1.3 GDP (PPP) regionalna poredjenja
- 1.4 Očekivani životni vek pri rođenju (po godinama) kosovske populacije
- 1.5 Očekivani životni vek, regionalna poredjenja
- 1.6 Stope upisa na Kosovu 2001 i 2003
- 1.7 Stopa nepismenosti na Kosovu
- 1.8 Glavni problemi s kojima se suočava Kosovo danas
- 1.9 Poredjenje indeksa razvoja prema polovima
- 1.10 Nejednakosti između muškaraca i žena na Kosovu po odabranim indikatorima

- 2.1 Dohodak po glavi stanovnika za prvih pet i poslednjih pet opština
- 2.2 Odnosi između obrazovanja i dohotka
- 2.3 Odnosi ekonomskog učešća i dohotka po polovima
- 2.4 Prvih pet i poslednjih pet opština u odnosu na očekivani životni vek
- 2.5 Opštinske razlike u indikatorima obrazovanja po polovima
- 2.6 HDI i komponente po etničkim zajednicama
- 2.7 Indikatori obrazovanja po etničkim zajednicama
- 2.8 Srednje godine školovanja
- 2.9 Prosečni nivoi dohotka po etničkim zajednicama
- 2.10 Izvori dohotka po etničkim zajednicama
- 2.11 HDI po urbanim/ruralnim razlikama
- 2.12 Odnosi između HPI-1 i HPI-2
- 2.13 HPI-1 i odabrani indikatori humanog siromaštva po etničkim zajednicama
- 2.14 HPI-2 i odabrani indikatori humanog siromaštva po etničkim zajednicama

- 2.15 Procenat ljudi koji žive u humanom siromaštvu - urbani i ruralni
- 2.16 Učešće u radnoj snazi u odnosu na polove: tri prve i tri poslednje opštine
- 2.17 Stopa dohotka u odnosu na polove: tri prve i tri poslednje opštine

- 3.1 Demokratija i humani razvoj, veze
- 3.2 Od politike glasa jednog pojedinca do promene politike i implementacije
- 3.3 Učešće i zastupljenost, veze između odgovornosti, reakcije i humanog razvoja
- 3.4 Struktura sistema vlade na Kosovu 2004

- 4.1 Trendovi glasača na izborima 2000, 2001 i 2002.
- 4.2 Procenat ljudi koji misle da mogu da utiču na donošenje odluka sa distance od tog procesa
- 4.3 Usluge koje bi funkcionisale mnogo efikasnije na lokalnom nivou

- 5.1 Davanje prednosti dečacima, po dobu uzrasta i po urbanim/ruralnim sredinama
- 5.2 Nezaposleni i oni koji traže posao
- 5.3 Procenat žena koje ne rade i razlozi po dobu starosti
- 5.4 Nezaposlenost po polu i dobu starosti
- 5.5 Nezaposlenost među RAE, po dobu starosti i polu
- 5.6 Trend procenta ispitanika koji se osećaju "bezbednim" ili "veoma bezbednim" na ulici

* Gradjanin: Domaći, stanovnik, ili doseljenik nekog mesta:
" Naučili smo da budemo stanovnici sveta, članovi ljudske zajednice"
(Franklin D.Roosevelt).

Građanin: Izazovi i Mogućnosti*

Kosovo se rangira na dno Balkana i među najmanje razvijena društva u Evropi

Posle pet godina tranzicije koju je vodila međunarodna zajednica, Kosovo se nalazi na raskrsnici. Nikad nije bila namera da se do mira i stabilnosti za kojima čeznu stanovnici Kosova i njihovi međunarodni partneri dođe samo kroz političke sporazume i radne grupe. Naprotiv, uspešna tranzicija kritično zavisi od stvarnog, ukorenjenog napretka u svakodnevnim životima svih stanovnika Kosova.

Arhitekti kosovske tranzicije to cene. Rezolucija Saveta bezbednosti 1244 poziva na ekonomsku stabilizaciju, demokratizaciju i pouzdane javne službe, u onoj meri u kojoj razmatra mere za promovisanje bezbednosti i političkih promena. Ipak, imperativ razvoja može lako da bude prenebregnut li zanemaren u tranzicionom periodu koji karakteriše okruženje koje se brzo menja obeleženo brzim protokom soblja koje pomaže pri rekonstrukciji, koje se takmiči sa međunarodnim prioritetima, opšti zamor i konstantno "gašenje vatre". Zovite to kako hoćete - "mirovne dividende", "balansirani projekti", "stabilizacione mere", "srce i pamet" - razvoj Kosova je kritičan stub za utemeljenje mira. Bila bi velika greška da se razvoj potisne kao granični prioritet, ili još gore, da se odloži za "kasnije".

Ali čak iako je ovaj predlog bio zajednički, samo "bilo koji razvoj" nije dovoljan. Značajan razvoj - onaj koji donosi stabilnost, konsoliduje demokratiju i prelazi u održiv ljudski napredak - mora da bude manifestovan konkretno u smislu dužeg života, boljeg obrazovanja i ravnopravnijeg pristupa službama. Takav

pristup razvoju može da obezbedi da svaki građanin ima iste mogućnosti i isti izbor, da nečija sudbina nije unapred utvrđena, na bolje ili gore, mestom na kojem je rođen, jezikom koji govori, polom ili verom. Ljudski razvoj, proces uvećanja izbora ljudi, je najbolja i potpuna mera takvog društvenog napretka.

Sredstva za merenje ljudskog razvoja stavljaju Kosovo na dno Balkana i među najmanje razvijena društva u Evropi. Potrebne su velike investicije u stručnu obuku, ovlašćivanje žena i otvaranje radnih mesta da bi se sprečilo da Kosovo i dalje klizi naniže.

Izveštaj o humanom razvoju na Kosovu 2004 (KHDR 2004) analizira gde se Kosovo nalazi u smislu ljudskog razvoja. Primenjujući dobro zasnovanu metodologiju globalnih godišnjih izveštaja UNDP-a o humanom razvoju, Poglavlje Jedan KHDR 2004 proračunava vrednosti različitih indikatora ljudskog razvoja na Kosovu. Kosovo se rangira na "srednjem nivou ljudskog razvoja", slično, ali niže od drugih zemalja u svom neposrednom okruženju i u širem regionu, kao što su Slovenija i Poljska. Indeks ljudskog razvoja na Kosovu (HDI), koji predstavlja osnovni kompozitni rezultat koji kombinuje zdravstvene, obrazovne i ekonomske indikatore, pokazuje skromno poboljšanje od 2001. godine, kada su proračuni HDR za 2002. godinu prvi put urađeni. Iako relativno slabi ekonomski temelji Kosova otežavaju postizanje "visokog" nivoa ljudskog razvoja u odnosu na neke od evropskih suseda, bruto nacionalni dohodak po glavi stanovnika je komponenta HDI koja je

* Molimo vas uzmete ubzir da reč "građanin" i "građanstvo" striktno znači "domaći, stanovnik, ili doseljenik nekog mesta". Upotreba ove reči nikako nije refleksija, direktna ili implicirana sadašnjeg ili budućeg političkog statusa Kosova.

doživela najveću dobit u postkonfliktnom periodu. Za druge komponente HDI - obrazovanje i očekivano trajanje života - nivoi na Kosovu su relativno viši u poređenju sa okolnim zemljama koje obuhvata to rangiranje, iako je prosečno očekivano trajanje života opalo od prethodnog perioda.

Siromaštvo na Kosovu čini se da je složenije nego što se na početku mislilo. Dok izgleda da je značajan broj stanovnika Kosova u poslednje dve godine izašao iz ljudskog siromaštva, priroda siromaštva se promenila. Očekivano trajanje života i pismenost su poboljšani u poređenju sa periodom neposredno posle sukoba, dok je procenat ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu povećan. Indeks ljudskog siromaštva (HPI), koji meri prožimanje ljudskog siromaštva i procenat ljudi koji žive u siromaštvu, pao je sa 17,6% KHDR u 2002. godini na 9,6% KHDR u 2004. godini. Ovaj trend može delimično da bude pripisan poboljšanjima u stepenu opismenjavanja i očekivanog trajanja života. Ipak, postoji rastuća verovatnoća da siromašni žive u ekstremnom siromaštvu, 14% stanovništva koje je klasifikovano kao ozbiljno osiromašeno.

Indeks razvoja polova (GDI) za 2004. godinu otkriva veliki jaz u mogućnostima koje se pružaju ženama na Kosovu. Dok se GDI na Kosovu još uvek nalazi na "srednjem" nivou ljudskog razvoja za ovaj indikator, položaj GDI je suštinski opadao od 2001. godine. Ovo je funkcija činjenice da žene zarađuju četiri puta manje od muškaraca, u proseku, i ostaju i dalje suštinski manje angažovane kao radna snaga. Relativno visoki rezultati Kosova za mere za ovlašćivanje polova (GEM), čiji faktori u političkom učešću (napr. broj mesta u Skupštini), nisu prevedeni u stvarni razvoj poboljšanja za žene, što pokreće više važnih pitanja o politici na tom planu.

U vezi sa ciljevima milenijumskog razvoja (MDG), koje većina svetskih lidera želi da ostvari do 2015. godine, Kosovo se susreće sa jedinstvenim izazovima koji bi trebalo da se odraze na razvoj dobro skrojjenih MDG ciljeva. Iskorenjivanje siromaštva je primarna briga, koju treba da prati smanjenje nivoa smrtnosti dece i odojčadi kao i slučajeva tuberkuloze, čiji je nivo među najvećima u Evropi. Ravnopravnost polova - posebno povećanje mogućnosti za obrazovanje žena i upisivanja žena u srednje škole i poboljšanje materinske zdravstvene zaštite - su drugi ključni izazovi za ostvarivanje MDG.

U cilju pružanja pomoći kreatorima smernica i učesnicima da potpuno shvate konture izazova humanom razvoju na Kosovu, KDHR za 2004 godinu ispituje, po prvi put, razlike koliko su ljudi u lokalnim administrativnim jedinicama na Kosovu, ili "opštinama", odmakli u smislu ljudskog razvoja. Rezultati su zapanjujući i mogu da predstavljaju kritičnu polaznu tačku za razvoj politike i institucionalnih reformi. Nisu sve opštine jednake, niti sve etničke zajednice uživaju isti nivo razvoja. Kreatori politike moraju da uvažavaju da smanjivanje jaza između socijalnih grupa zavisi od toga koliko će stanovnici Kosova da učestvuju i iskoriste koristi od razvojnih aktivnosti. Bolje poznavanje konkretne koristi od, ili izostavljenja iz, procesa socijalnih promena, može da podstakne razvoj bolje usmerenih strategija, posebno ka najugroženijim i marginalizovanim populacionim grupama. Konačno, ovo može da bude bolji rezultat za sve stanovnike. Sofisticiranije shvatanje neujednačenih obrazaca mogućnosti koji karakterišu trenutni razvoj na Kosovu mogu da pomognu kreatorima politike da donesu bolje odluke o prioritetima, investicijama i reformama, posebno one koje se tiču socijalnih službi.

Jaz u prihodima i drugim indikatorima blagostanja se širi u 30 kosovskih opština, ubrzavajući odliv pameti sa sela u urbane centre zabrinjavajućom brzinom. Kreativni politički odgovor koji obezbeđuje podsticaje seoskim stanovnicima na Kosovu - posebno omladini - su suštinski da se preokrene ovaj zabrinjavajući trend.

Na sadašnjem Kosovu, realnost je da su mogućnosti predodređene da budu više ograničene za one koji su rođeni u Srbici ili Novom Brdu nego u Prištini, ili ako se radi o Romu u poređenju sa Albancem. U 30 Kosovskih opština postoji širok opseg nivoa ljudskog razvoja. Postoji 16% razlike u HDI između Prištine na vrhu i Novog Brda na dnu. Nivoi prihoda su primarne odrednice ovog jaza, sa prosečnim prihodom u Prištini koji je tri puta veći od nivoa u Novom Brdu. Priština ima jasnu neproporcionalnu korist od domaćih i stranih investicija u proteklih nekoliko godina. Dramatična migracija ljudi u glavni grad Kosova će u ovim okolnostima očigledno da bude nastavljena.

Takođe je pokazano za različite etničke grupe, u Poglavlju Dva, da postoji širok opseg nivoa ljudskog razvoja, sa zajednicom kosovskih Srbaa koja beleži najveće nivoe i sa takozvanom zajednicom "Roma, Aškalija i Egipćana" (RAE) sa daleko gorim rezultatima. Obrazovni nivoi su primarna odrednica različitih indeksa ljudskog razvoja za etničke zajednice na Kosovu, uz kombinovan odnos upisa od samo 60% u RAE zajednici u poređenju sa 90% za ostatak stanovništva.

Razlike u obrazovnim nivoima takođe najviše doprinose nejednakosti između nivoa ljudskog razvoja u urbanim i seoskim populacionim grupama na Kosovu. Upis u srednje škole je 10% niži

u seoskim oblastima nego u gradskim. Seoski stanovnici žive prosečno tri godine kraće od onih koji žive u gradskim sredinama i zarađuju prosečno 25% manje (300 evra godišnje) od stanovnika u urbanim sredinama.

Uprkos značajnom napretku od 1999. godine, Kosovo se danas suočava sa stagnirajućim "deficitom demokratije", koji podriva legitimnost svojih mladih institucija. Svaki dan reafirmiše da bez proširivanja kanala za značajniji dijalog i upravljanje, može da dođe do ponavljanja tragedije iz marta 2004. godine, a stanovnici Kosova će da pretpre stagnaciju u razvoju.

Nejednake mogućnosti među različitim socijalnim grupama na Kosovu mogu da budu posmatrane delimično kao funkcija rađajućih demokratskih institucionalnih aranžmana. Obim do koga će razlike u realnosti ljudskog razvoja biti nastavljene za različite socijalne grupe i opštine zavisice od toga kako sistemi upravljanja na Kosovu budu funkcionisali u budućnosti. Arhitektura upravljanja napravljena posle sukoba mora da bude otvorenija za multiplicirano procesuiranje i upravljanje, čak i suprotstavljenih stavova. Ona mora da upregne energiju civilnog društva, poslovnih grupa i medija. Posvećenost kosovskih lidera da učine značajne napore, da ponekad podnesu teške političke žrtve, i da promene postojeće politike i program koje se ogledaju u birokratskoj inerciji, biće testirana. Bez sumnje, pitanje upravljanja, a posebno, kako će ideje "učešća i predstavljanja" da budu ukorenjene u razvojni proces Kosova, biće ključne tačke za ispunjavanje izazova ljudskih razvoja na Kosovu.

U tradiciji globalnih izveštaja ljudskog razvoja UNDP-a, KHDR za 2004. godinu istražuje posebno temu "predstavl-

Kosovo se danas suočava sa stagnirajućim "deficitom demokratije", koji podriva legitimnost svojih mladih institucija

Demokratija i razvoj na Kosovu: dve strane istog novčića

Potrebe Kosova i njegovi izazovi ostali su brojni i pet godina posle rata. Krhka ekonomija, visoka stopa nezaposlenosti i široki spektar društvenih grupa kojima je potrebna posebna pomoć, samo su neka od teških pitanja sa kojima su se uhvatile ukoštac novoosnovane kosovske institucije. Ali, za sve te institucije koje imaju zadatak da poboljšaju uslove življenja za sve Kosovare potrebno je vreme i praktično iskustvo kako bi se transformisale u efikasane, odgovorne i mnogo demokratskije poluge vlasti.

Upravljačke strukture koje se radjaju na Kosovu moraju da deluju u ekstremno limitiranim uslovima, u vreme dok se suočavaju sa ogromnim izazovima i dugom listom legitimnih potreba u postkonfliktnom periodu. U isto vreme, njihovi kapaciteti su sputani kao posledica decenija nerazvijenosti, diskriminacije i niskog nivoa obrazovanja. Pravljenje prioriteta i pružanje adekvatne pažnje svim tim urgentnim pitanjima nije lako.

Ja snažno verujem da demokratija ne može biti drugorazredni prioritet. Ni jedno društvo ne može sebi dozvoliti da ignoriše fundamentalne demokratske principe i ljudska prava, na dugom putu prema humanom razvoju. Demokratija je preduslov bi se druga teška pitanja u društvu počela rešavati. To je ujedno i fundamentalni osnov i sredstvo humanog razvoja. I mada ne može garantovati razvoj, ona ima potencijal da otvori začarani krug sloboda koje omogućavaju ljudima i zajednicama da razviju dobru politiku koja će dovesti do ekspanzije ekonomije i društvenih mogućnosti. Ja zaista verujem da je demokratija integralni deo samog razvoja.

Dr. Bajram Redžepi
Premijer Kosova

janja i učestvovanja" kao integralnu za razvoj dubljeg razumevanja mogućnosti i ograničenja za napredak ljudskog razvoja na Kosovu. Ova tema je bila u žiži brojnih konsultacija, uključujući i opštinski nivo, a partneri UNDP-a na Kosovu smatraju da se to odvija pravovremeno za Kosovo u 2004. godini zbog ubrzanja prenosa nadležnosti sa UNMIK-a na PIS i naredne skupštinske izbore zakazane za oktobar 2004. godine. Posebno, KHDR za 2004. godinu istražuje trenutni sistema upravljanja koji doprinose, ili ometaju, učestvovanje javnosti i pošteno predstavljanje - koji su ključne komponente ljudskog razvoja i uspešne demokratije. Pojam "predstavljanja" naglašava politički proces (tj. kako se donose odluke, kako partije rukovode i kako je izvršena raspodela vlasti), pri čemu se "učesće" odnosi na angažovanje društva (metodi da se obezbedi da se čuje glas pojedinca). "Dvosmerna ulica" uključenosti društva koja uključuje lokalne organizacije, vladu i međunarodne agencije na Kosovu, je kritična za efikasan i ravnopravan razvoj. Ovi demokratski principi su podjednako kritični da obezbede da svi stanovnici Kosova budu uključeni u složen i težak proces tranzicije pokrenut pod pokroviteljstvom Rezolucije 1244 Saveta bezbednosti.

Kao što je objašnjeno u Poglavlju Tri, građansko i političko učesće na Kosovu je ograničeno, a opasan šablon da građani podižu svoj glas van institucija, umesto kroz njih, postaje očigledan. Izgleda da ljudi više naginju da učestvuju "negativno" kroz, na primer, proteste, umesto putem pozitivnijih ili formalnih institucionalnih kanala, kao što su javne debate i nudenje dobro napravljenih alternativa smernicama ili kritika. Zajedničko ojačavanje nedostatka ovog građanskog učesća je nedostatak ukošenjavanja jakog osećaja "zastupništva". Što je bolji nivo predstavljanja, verovatni-

je je da će ljudi da budu uključeni u javnu oblast i konstruktivno učestvuju u demokratskim procesima. Veće učesće, za uzvrat, povećava legitimnost institucija u očima građana. Važno je da sistem upravljanja na Kosovu omogući vladi, građanskom društvu i privatnom sektoru da unapredi široko zasnovani ekonomski rast i socijalni razvoj kao sredstvo poboljšanja ljudske dobrobiti. Ovaj sistem mora takođe da unapredi važne političke i druge osnovne ljudske slobode, kao i da očuva i proširi socijalni i ekonomski napredak i da svakome pruži mogućnost u stvaranju dostojnog društva u kojem niko nije izostavljen.

Opadajući odziv glasača, slabi interni demokratski procesi unutar političkih partija, ograničene javne debate o pravosudnim i bezbednosnim institucijama i konfuzija oko nadležnosti i odgovornosti između centra i opština su neki od ključnih izazova za efikasno demokratsko upravljanje na Kosovu.

Poglavlje četiri objašnjava zašto učesće i predstavljanje tek treba da puste korene na Kosovu i istražuje brojna ključna institucionalna pitanja i testira ih u odnosu na ove principe. Analiza izbornog sistema ukazuje na više pozitivnih aspekata zatvorenih izbornih lista, kao što je efikano parlamentarno predstavljanje žena i različitih etničkih zajednica. Ipak, ovi pozitivni aspekti imaju visoku cenu u smislu nedostatka geografske zastupljenosti i veze direktne odgovornosti između glasača i poslanika u Skupštini. Kao posledica toga, misli se da se politička kampanja bazira više na simbolima nego na suštini. U okviru postojećeg izbornog sistema, nedostaju inicijative da poslanici budu usredsređeni na pitanja ljudskog razvoja. Političke partije takođe postupaju na način koji ograničava građansko učesće, sa njihovim jakim naglaskom na dugovečnu lojalnost prema partijskim vođama. Ovo

Konfuzija oko nadležnosti i odgovornosti između centra i opština su neki od ključnih izazova za efikasno demokratsko upravljanje na Kosovu

Ugroženi ljudi su "nedostajuća karika" za postizanje punog učešća i zastupanja na Kosovu

je ojačano izbornim sistemom u kojem partijski lideri određuju rangiranje kandidata na zatvorenoj listi. Nedostatak interne demokratije među partijama može da bude među razlozima zašto je broj političkih partija više nego udvostručen na poslednja dva kruga opštinskih izbora. Ipak, uprkos umnožavanju novih partijskih izbora, odnos onih koji ne glasaju ostaje visok; trenutno najveća politička partija na Kosovu ima 600000 ljudi koji su izabrali da ne glasaju na poslednjim opštinskim izborima, uprkos veoma visokoj političkoj dobiti.

Javna percepcija sposobnosti građana da utiču na politiku i drže lidere odgovornim je veoma niska. Samo 13% građana veruje da mogu da utiču na proces donošenja odluka u svojim opštinama, a 12% veruje da mogu da utiču na donošenje odluka na centralnom nivou. Krhkost koalicionihi aranžmana i njihov modus operandi zasnovan na konsenzusu može, vremenom, da ugrozi proces donošenja odluka u okviru centralne vlade. Pored toga, ograničeni inputi i iskustva rađajućih javnih službi, kao i nedostatak tradicije javnih konsultacija pri donošenju politike, dodatno doprinosi ovoj percepciji. Izvršni ogranak zahteva koordiniraniji sistem vođenja politike, bolje istraživanje zakonodavnih prioriteta sa programskim imperativima, i iznad svega, mogućnost praćenja i procene rezultata, kao što su rezultati postignuti na humanom razvoju. Isti faktori predstavljaće izazov za sprovođenje politike "Standarda za Kosovo" koji će veoma biti aktuelni narednih 12 do 18 meseci.

Ovlašćivanje lokalne vlade i "decentralizacija" su očigledno ključne polazne tačke u svakoj diskusiji o upravljanju. Ipak, realnost je da je slab odziv glasača na lokalnim izborima ponovl-

jeni dokaz široke konfuzije oko odgovornosti javnih službi na centralnom i opštinskim nivoima, dok je politizacija napora na ojačanju opština oko etničkih pitanja stavila u neugodan položaj pokušaje povećanog građanskog angažovanja u lokalnoj vladi - što veoma ide na štetu ljudskog razvoja na Kosovu. Tradicionalna uloga grupa građana kao "čuvara" pravosudnih i bezbednosnih institucija tek treba da bude pokrenuta na Kosovu, imajući u vidu da je status ovih funkcija rezervisan za međunarodne agencije. Ipak, u toku su napori na većem angažovanju građana u političkom životu njihovih zajednica. Građansko učešće u osetljivim pitanjima vladavine prava je takođe kritično, iako se često previđa zbog dimenzije upravljanja koja je od posebne važnosti za Kosovo, imajući na umu nedavnu istoriju sukoba i slabo nasleđe bezbednosnih institucija.

Ugroženi ljudi su "nedostajuća karika" za postizanje punog učešća i zastupanja na Kosovu. Od neobrazovanih žena i nezaposlene omladine do manjina koje se boje za sopstvenu bezbednost i hendikepiranih i starih kojima je potrebna lična nega, odgovornost je svih stanovnika Kosova da obezbede da njihova pitanja budu prioritet vlade i građanskog društva.

KHDR za 2004. godinu posebnu pažnju poklanja marginalizovanim stanovnicima Kosova, kojima je potreban usklađeni napor da budu uključeni u trenutni sistem. Odražavajući zaključke analitičkih podataka o humanom razvoju, Poglavlje Pet skreće pažnju na strukturne barijere koje postoje između četiri socijalne grupe u odnosu na njihovo učešće i zastupanje: žene, nezaposlena omladina, poljoprivredni proizvođači koji proizvode samo za svoje potrebe i manjine, uključujući zajednicu Roma.

- Kosovo mnogo dobija od proaktivnog angažovanja žena u političkom socijalnom i ekonomskom životu. Ipak, mnoge žene žive u siromaštvu mogućnosti ne samo u smislu pristupa obrazovanju, već takođe u smislu propisane uloge od strane društva koja obeshrabruje njihovo posredovanje, političko učesće i motivaciju da teže boljem životnom standardu. Kontinualno davanje prednosti dečacima u porodica-ma dodatno ilustruje nezavidan položaj žena na Kosovu.

- Posao je možda najosnovnije sredstvo učesća u društvu, pa ipak, za desetine hiljada mladih stanovnika Kosova, izgledi za zapošljavanje su sumorni. Muškarci i žene mlađi od 25 godina čine 52% kosovskog stanovništva. Oni su značajan resurs čiji talenti, veštine i kreativnost mogu da budu kapitalizovani za pokretanje kosovskog razvoja. Omladini Kosova moraju da budu pružene bolje mogućnosti da izjednače svoj položaj sa svojim vršnjacima u ostalim evropskim zemljama, što bi bez sumnje donelo svim stanovnicima Kosova mnogo dobrog.

- Sledeći veliki segment radne snage, poljoprivredni proizvođači koji proizvode za svoje potrebe, žive u marginalnom okruženju relativno isključeni iz moderne ekonomije. Ovi poljoprivredni proizvođači nisu ključni učesnici u donošenju političkih odluka, niti značajno figurišu u prioritetima političkih kreatora, uprkos činjenici da 60% stanovništva živi u seoskim oblastima gde je stopa siromaštva najveća. Na primer, udeo ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu je tri puta veći u seoskim oblastima nego u urbanim sredinama. Razvoj poljoprivrednog sektora pomogao bi borbi protiv seoskog siromaštva, što bi dovelo do poboljšanja položaja 11% stanovnika Kosova koji žive sa manje od jednog dolara dnevno.

- Romska zajednica, uz ponavljanje šablona koji je viđen širom Istočne Evrope, brzo gubi teren u trci sa ljudskim razvojem. Nivoi ljudskog siromaštva su najviši u zajednicama Roma, Aškalija i Egipćana (RAE). Preko tri četvrtine živi sa manje od dva dolara dnevno, a oko 58% je nezaposleno. Izgledi za posao su u okviru ove zajednice otežani niskim obrazovnim profilom, kao i minimalnim pristupom proizvodnim resursima. Situacija u vezi sa ženama i RAE zajednice je posebno zabrinjavajuća.

Siromaštvo znatno manje prevladuje među kosovskim Srbima. Ipak, mnogi i dalje žive u dobro čuvanim enklavama sa ograničenom slobodom kretanja. Bezbednost je njihova najveća briga, a percepcije u tom smislu su zabrinjavajuće. Dok su učinjeni značajni naponi na poboljšanju međuetničkih odnosa i obezbeđivanju prava manjina, znatna podela između zajednica i dalje postoji. Pažnja je usmerena na visoko politizovane odnose između Albanaca i kosovskih Srba, koji su i dalje polarizovani skoro oko svakog pitanja koje se tiče Kosova. U međuvremenu, "pitanja" razvoja i brige drugih manjina kao što su RAE, Bošnjaci, Turci i Goranci teže da budu gurnuta u stranu, što podriva mogućnost za saradnju koegzistenciju i efikasno građansko učesće svih zajednica pri donošenju odluka.

Kako se osećaj "normalnosti" vraća u živote sve više i više domaćinstava na Kosovu, izuzetna cena sukoba po ljudski razvoj za mnoge građane, teško blede. Prethodnih godina, stanovnici Kosova su iskusili niz značajnih traumatskih događaja, uključujući masivno raseljavanje, nasilje i gubitak bliskih rođaka ili prijatelja - važne psihološke implikacije kojima mora da bude posvećena pažnja. Mržnja i ekstremizam nemaju mesta na dnevnom redu ljudskog razvoja. Mnogo napora je uloženo da se Kosovo "vraća na

Primarni izazov Kosova je da se produbi i proširi demokratska uprava kako bi se poboljšali životni uslovi i običnim ljudima pružila mogućnost većeg izbora

šine" ka nivoima razvoja koji svi očekuju i zaslužuju. Bez usklađenih napora kojima su cilj zanemarene socijalne grupe, buduća dobit u procesu razvoja Kosova neće moći da pomogne onima kojima je pomoć najviše potrebna niti da se postigne stvarna stabilnost i napredak.

Primarni izazov Kosova je da se produži i proširi demokratska uprava kako bi se poboljšali životni uslovi i običnim ljudima pružila mogućnost većeg izbora. Da bi se ovo postiglo moraju da budu definisana i promovisana prava i odgovornosti građana, reforme glavne politike i institucija treba da budu uvedene kako bi se proširilo učešće i zastupljenost, i strategija sprovođenja treba da bude uspostavljena kako bi se usmerilo napredovanje demokratizacije i ljudskog razvoja.

Jačanje pojma građanstvo-prava i odgovornosti svih građana Kosova uz osećaj pripadnosti i lojalnosti zajednici leži u srcu svakog napora da se građani Kosova pripreme za zajedničku budućnost. To zahteva udruženi napor lokalnih i međunarodnih aktera. Iako politički status Kosova još nije rešen, moramo podstaći sve građane Kosova da razumeju, promovišu i brane svoja ljudska prava i fundamentalne slobode, što je od centralnog značaja za građanstvo.

Reforme politike i institucija su potrebne kako bi se uvela dobra demokratska uprava i time povećao profil pitanja ljudskog razvoja. Izborni sistem, političke stranke, donošenje odluka na centralnom nivou, lokalna uprava i vladavina prava su kritične, polazne tačke preko kojih građani stiču poverenje u legitimnost upravnih struktura, izražavaju svoje stavove i učestvuju u donošenju ključnih odluka. Potrebno je da bez odlaganja počne rad na neophodnim reformama kako bi se konsolidovala dva međusobno

povezana procesa - izgradnja demokratije i mira.

Da li će reforme koje danas razmatraju lokalni i međunarodni lideri zaista osnažiti građane Kosova i pomoći im da efikasno reaguju u smislu ispunjavanja njihovih osnovnih potreba i najvećih stremljenja?

Da li reforma stvarno ovlašćuje Kosovare, pomaže im da na efekatan način odgovore na svoje osnovne potrebe i da se u potpunosti angažuju u tranziciju u budućnosti

Imajući na umu ovo fundamentalno pitanje, reforme predstavljene u Poglavlju Šest grupisane su u tri različite kategorije: i) Veće učešće i zastupljenost putem transformacije vlade; ii) Stvaranje saveza u građanskom društvu, medijima i privatnom sektoru u cilju većeg učešća i zastupljenosti građana;

- *Reforme izbornog sistema kako bi se poboljšala geografska zastupljenost, povećala direktna odgovornost, stimulisale stranke da traže podršku specifičnih grupa glasača i povećala demokratizacija unutar stranaka;*
- *Parlamentarne reforme kako bi se obezbedila premoć Skupštine Kosova nad izvršnom vlašću, u pravnom i u praktičnom smislu, kao glavnog izvora legitimne demokratske vlasti u okviru njihovih kompetencija;*
- *Reforme centralne-opštinske uprave kako bi se poboljšalo učešće građana i pružanje javnih usluga putem decentralizacije specifičnih političkih, finansijskih i administrativnih nivoa vlasti;*
- *Promovisanje ravnopravnosti polova na radnom mestu i u porodici putem mehanizama koji ženama pružaju veće*

mogućnosti, kao što su roditeljsko odsustvo, afirmativna akcija prilikom zapošljavanja, bezbednosne službe koje će voditi računa o osetljivim aspektima polova i školski planovi i programi sa posebnim osvrtom na pitanja polova;

- *Poboljšanje međuetničkih odnosa putem povećane transparentnosti u medijima i lokalnim zajednicama građanskog društva kosovskih Albanaca i Srba i saradnje političkih lidera na praktičnim pitanjima;*

- *Podsticanje "Novinarstva za promovisanje mira" putem slobodnih i nezavisnih medija koji omogućavaju građanima da na osnovu dobre informisanosti donose konstruktivne odluke i pozivaju moćne lidere na odgovornost;*

- *Ukidanje ekonomskih barijera koje onemogućavaju lokalno preduzetništvo i stvaranje radnih mesta putem boljeg pristupa finansijskim sredstvima i veštinama poslovanja;*

- *Promovisanje izgradnje lokalnih kapaciteta i otvorenije demokratije koja daje šanse leaderskim sposobnostima i talentima svih građana Kosova. Naročito, treba uvećati napore na izgradnji lokalnih kapaciteta u ključnim prioritetnim oblastima PIS-a putem metoda koje smanjuju zavisnost od međunarodnih agencija i njihovih savetnika.*

lako su promovisanje dobrog građanskog društva i osmišljavanje institucionalnih i političkih reformi važni naredni koraci, njihov uticaj mogao bi da bude ograničen odsustvom široke podrške svih slojeva građanskog društva i nedostatkom odgovarajuće strategije sprovođenja. Mobilisanje građana i građanskog društva da prihvate promenu i da izvrše pritisak da se mirnim putem ojačaju demokratska praksa i institucije nikada

nije lako, naročito kada to zahteva žrtve. Na Kosovu se kompleksna tranzicija u moderan demokratski sistem (uključujući značajno međunarodno prisustvo) suočava i nastaviće da se suočava sa mnogim preprekama i jakim protivnicima. Ali, pobornici većeg učešća i zastupljenosti u upravljanju ne bi trebalo da budu obeshrabreni. Naprotiv, da bi bili efikasni, biće potrebno da ovi nosioci promene ujedine sve one koji su reformski orijentisani da unaprede zajednički demokratski program na smeo i strateški način.

Koje korake Kosovo može da preduzme kako bi bilo sigurno da je na pravom putu ka poboljšanju ljudskog razvoja svih građana? Možda je iznad svega ostaloga postojanje odlučne grupe reprezentativnih lidera sa zajedničkom dugoročnom vizijom koja može jasno biti preneti javnosti od sudtinske važnosti za realizaciju konstruktivnih promena u društvu. Vešto i pošteno vođstvo koje gleda u budućnost, sposobno za osnaživanje ostalih učesnika i osetljivo na potrebe najugroženijih grupa od suštinske je važnosti za vođenje ambicioznih, a ipak hitnih političkih i institucionalnih reformi navedenih u KHDR 2004. Kosovo će da bude transformisano od strane hrabrih i mudrih političara i javnih službenika, novinara, preduzetnika i organizacija građana - lidera koji mogu energično da brane i da se bore za suštinske demokratske principe učešća i zastupljenosti. Osnaživanje ovih aktera može da stvori i održi snažno biračko telo spremno za promene.

PREVODJENJE RAZVOJA NA HUMANO BLAGOSTANJE

UVOD: Definisanje i merenje humanog razvoja

Razvoj može da bude posmatran kao rastući proces porasta ili napretka. Kao takav, razvoj nemora uvek da povlači za sobom revolucionarne promene, ali on podrazumeva postojanje determinisanog procesa čiji je cilj da poboljša živote svih građana u društvu. Koncept humanog razvoja stavlja ljude i njihove potrebe i želje u centar ovog procesa.

Humani razvoj nastoji da proširi mogućnost izbora za građanstvo, proširujući mogućnosti da vode dug i zdrav život, da budu u stanju da se obrazuju, da imaju pristojan standard života, i da aktivno participiraju u životu zajednice. Ovaj proces nastoji da "niveliše igralište" i da stvori mogućnosti za sve, posebno za one najranjivije, i na taj način maksimalizira svaki personalni potencijal.

Merenje humanog razvoja proširuje se izvan tradicionalnog pristupa obračuna nacionalnog dohotka, koji ponekad zanemaruje činjenicu da je primarni cilj razvoja korist za ljude. Iako korisne, cifre koje iskazuju nacionalni dohodak ne uspevaju da otkriju kompoziciju dohotka ili glavne korisnike ekonomskog porasta. U nekim slučajevima, ljudi mogu da vrednuju iznad apsolutnih ciljeva dohotka bolju ishranu i zdravstvene usluge, povećanu mogućnost pristupa obrazovanju, mogućnost da se njihov glas čuje, i odgovornost u donošenju odluka, bezbednije okruženje, ili bolje uslove za rad. Međutim, ovi ciljevi humanog razvoja nisu jasno reflektovani u dohotku ili statistikama o ekonomskom rastu.

Nacionalna politika razvoja ne može da bude bazirana isključivo na stvaranju što većeg dohotka. U razvojnom diskursu, ekonomski porast bi trebalo da bude 'sredstvo' i 'kraj', pre nego samo 'kraj'. Pristup humanom razvoju stavlja dužnu pažnju na uticaj razvojne politike i na to kako se ona prevodi u poboljšanje sredstava za život i blagostanje¹. Štaviše, proteklih godina ovaj pristup je postavio povećani naglasak na

bazične političke i ljudske slobode, na balans naglaska humanog razvoja na pravedan i ravnopravan socijalni i ekonomski razvoj.

BOKS 1.1: MERENJE HUMANOG RAZVOJA

Možda je najpoznatija mera humanog razvoja indeks humanog razvoja (HDI). On je bio uveden u prvom izveštaju o humanom razvoju (HDR) od strane razvojnog programa UN (UNDP) publikovanom 1990. HDI je bio izmišljen u nastojanju da se obezbedi merenje za razvoj drugačiji od stope ekonomskog rasta poput bruto nacionalnog proizvoda (GDP) ili dohotka. HDI objedinjava GDP ali takodje uključuje očekivani životni vek i stepen obrazovanja. Autori HDI nisu nikada nameravali da on bude potpuno dovoljna mera za razvoj, već sredstvo koje će pomoći da se pažnja usmeri na zabrinutosti koje ne predstavljaju samo ekonomski rast. HDI rangira zemlje na skali od 0 do 1. Zemlje su rangirane na višem, srednjem ili nižem nivou humanog razvoja, na osnovu njihovog HDI zbira. Zemlje koje imaju zbir bliži 1 imaju viši nivo humanog razvoja.

HDI komponente uključuju:

- Očekivani životni vek, indikator da li ljudi uživaju u dugom i zdravom životu, ali takodje, podrazumeva se, to je i proxy indikator raširenosti do koje resursi nalaze svoj put u preventivnoj i primarnoj zdravstvenoj nezi, pre nego u kurativnoj zdravstvenoj nezi,
- Pismenost i prosečan broj godina školovanja, indikator da li su ljudi osposobljeni da imaju koristi od plodova razvoja; i
- Bruto nacionalni proizvod po glavi stanovnika, koji reflektuje prosečan nacionalni dohodak, ali uskladjen sa kupovnom moći

Druga statistička sredstva za merenje aspekata humanog razvoja uključuju indeks humanog siromaštva (HPI) i indeks ravnopravnostipolova GDI). O njima detaljnije u izveštaju.

Izveštaji o Nacionalnom Humanom Razvoju

Širom sveta, Izveštaji o Nacionalnom Humanom Razvoju (NHDR) korišćeni su za stimulusanje dijaloga o strategijama

Humani razvoj ne odbacuje vitalni značaj ekonomskog razvoja za ukupni prosperitet. Bez porasta, humani razvoj bi bio nepotpun. Ali, fokus humanog razvoja usmeren je na stvarna pitanja koja su iza samog razvoja - "kako se razvoj prevodi u progres u životima ljudi koji čine društvo?"^{1 2}

nacionalnog razvoja i ciljevima, kao i za monitoring statusa humanog razvoja, kroz obezbeđivanje fakata i prikaza kojima se meri napredak i tačno odredjuje kritični balans. Do danas, izradjeno je više od 450 nacionalnih i podnacionalnih NHDR izveštaja, u 135 zemalja³. U njihovoj pripremi i razradi, NHDR izveštaji su inicirali procese koji olakšavaju formulisanje politika i dolaženje do konsenzusa medju glavnim akterima. Oni nastoje da informišu onekoji donose odluke o tome kako se rukovodi nacionalnim resursima izmedju javnog i privatnog sektora i gradjanskog društva. Doprinosеći novim idejama i informacijama, zalaganjem za pristup većeg razvoja u čijem je centru čovek, kao i pomaganjem da se uklope zajedničke razvojne vizije, NHDR izveštaji oblikuju nove perspektive nacionalnog razvoja.

Izveštaj o humanom razvoju za Kosovo

Gradeći mostove ka boljoj budućnosti (UNDP Kosovo, 2002), Prvi izveštaj HDR za Kosovo donosi ukupnu sliku razvojne situacije na Kosovu. Izveštaj je po prvi put prezentovao indeks humanog razvoja za Kosovo (HDI), indeks ravnopravnosti polova (GDI), i indeks humanog siromaštva (HPI). Neki od glavnih zaključaka ovog izveštaja bili su da je relativno rangiranje Kosova u odnosu na najznačajnije dimenzije humanog razvoja, uključujući i važnost indeksa ravnopravnosti polova, bilo slično zemljama sa srednjim nivoom humanog razvoja. Nadjeno je da je siromaštvo široko rašireno, ali ipak površno.

Ovaj izveštaj, koji obuhvata drugi HDR za Kosovo, daje apdejt stanja humanog razvoja na Kosovu, ali istovremeno donosi i informacije po prvi put o relativnom stanju medju različitim opštinama. Uz to, tema participacije i reprezentovanja biće diskutovana mnogo detaljnije u odeljku 3 izveštaja o humanom razvoju za Kosovo (KHDR) 2004.

Statistički izazovi

Pokušaji da se izračunaju indikatori humanog razvoja, kao i drugi standardni statistički indeksi za Kosovo, ometeni su nedostatkom svestranih, apdejtovanih i

pouzdatih podataka. Poslednji tačan opšti popis stanovništva na Kosovu izvršen je 1981. godine. Celokupna populacija - pojedinci, domaćinstva i stanovi - bili su uključeni u taj popis, koji je vodjen od strane Statističkog biroa Kosova (SOK). Podaci koji su tako prikupljeni i publikovani sve do 1988. godine mogu da se smatraju pouzdanim⁴. Medjutim, ukidanjem autonomije 1989. godine mnogi zaposleni u državnim institucijama ostali su bez posla⁵ ili su ga napustili, i kao rezultat toga, institucije na Kosovu prestale su da funkcionišu efikasno. I mada je sledeći opšti popis održan 1991. godine, njegova tačnost je pod znakom pitanja, zahvaljujući širokom bojkotu tog popisa od strane etničkih Albanaca, koji čine najveći deo populacije.

Nedostatak dobrih statističkih podataka postao je akutan tokom devedesetih, zahvaljujući velikim kretanjima stanovništva, koja su trajala sve do postkonfliktnog perioda, uključujući i njega. Danas se čak i o osnovnim statističkim podacima na Kosovu, kao što je broj stanovnika, vode žustre debate. U KHDR su prezentovane četiri različite procene, koje se razlikuju u rasponu do 25%⁶. Procenjuje se da sada na Kosovu živi oko 1.9 miliona stanovnika, po podacima SOK.

Kada je reč o statističkoj verodostojnosti, izveštaj KHDR za 2002. navodi da se podaci koji se odnose na Kosovo mogu podeliti u tri kategorije:

- 1) Podaci prikupljeni pre 1990. godine, kada su državne kancelarije i institucije funkcionisale normalno [pouzdati].
- 2) Podaci prikupljeni od 1990. do 1999. godine, kada državne institucije nisu funkcionisale efikasno [nekompletni, neadekvatni ili dovode u zabludu].
- 3) Podaci prikupljeni posle 1999. od strane medjunarodnih i lokalnih institucija, zajedno sa SOK. [u najmanju ruku delimično pouzdani].

Indikatori humanog razvoja prezentovani u KHDR za 2002. bili su primarno obračunati na osnovu podataka u trećim kategorijama. Medjutim, delokrug nedavnih istraživanja

koja su izvele međunarodne i lokalne organizacije sadržala su samo demografska, socijalna, ekonomska i zdravstvena pitanja; niko nije istraživao očekivani životni vek, jednu od komponenti HDI. Zbog toga, u izveštaju KHDR za 2002. godinu ovaj indikator je bio izračunat koristeći podatke prikupljene pre 1990.

prema humanom razvoju. U isto vreme, HDS obezbeđuje većinu podataka neophodnih za izračunavanje združenih indeksa humanog razvoja za Kosovo u KHDR 2004⁹.

HDS efikasno ustanovljava osnovnu liniju indikatora za sve opštine na Kosovu.

BOKS 1.2: POPIS STANOVNIŠTVA I DOMAĆINSTAVA

Poslednji verodostojan popis stanovništva na Kosovu održan je 1981. Drugi je održan 1991, ali njegova tačnost je pod znakom pitanja, zahvaljujući širokom bojkotu od strane većinskih etničkih Albanaca. Iz mnogo razloga koji su opisani niže, novi popis stanovništva i domaćinstava je hitno potreban.

Statistički biro Kosova (SOK) dugo je isticao kao vrhunski prioritet popis stanovništva i domaćinstava. Popis stanovništva je mnogo više od samog prebrojavanja stanovništva. Postoji 29 suštinskih predmeta i 52 nesuštinskih predmeta koji mogu da budu uključeni u popis, prema preporukama Eurostata i UN, kao što su pitanja koja se odnose na tržište rada, obrazovanja, na demografska pitanja (fertilitet, mortalitet, interne migracije). Politička odluka da se sprovede popis je potrebna, jer je popis veliki poduhvat i prema procenama košta oko 7 milion euroa.

Popisi stanovništva i domaćinstava su esencijalni elementi statističkog sistema na Kosovu. Nepouzdana statistike o stanovništvu mogu da povećaju neizvesnost tamo gde su rezultati istraživanja domaćinstava pridodati zbirnoj populaciji. Nedostatak dobrih podataka o popisu stanovništva takodje ometa i druge procene (npr. GDP po glavi stanovnika, poljoprivredne statistike).

Domaćinstva i stanovi su obično uključeni u popis stanovništva i domaćinstava. Danas su statistički podaci na nivou opština na Kosovu veoma oskudni i jedini način da se dobiju dobri i pouzdani statistički podaci na nivou opština i sela jeste popis stanovništva. Popis stanovništva će takodje učiniti mogućim da se sprovede mnogo efikasniji popis domaćinstava, jer je moguće da se iz popisa napravi dobar okvir za uzorak. Nekoliko "poljoprivrednih" pitanja u popisu takodje bi olakšali dolazeći poljoprivredni popis.

Nacrt zakona o popisu pripremljen je 2002. od strane SOK. Zakon je razmotren od strane interministarske radne grupe početkom 2003. i dostavljen Vladi Kosova. Vlada ga je poslala u Skupštinu, koja je 11. jula 2003. usvojila zakon o popisu. Koalicija POVRATAK stavila je primedbe na taj zakon i formiran je specijalni panel za rešenje tog pitanja. Taj panel se složio 5. decembra 2003. da je neophodno pet amandmana na zakon o popisu. Skupština je glasala protiv pet amandmana i SPGS neće odobriti taj zakon bez amandmana. Stoga, SOK i Kosovo još čekaju političku odluku u junu 2004.

Statistički biro Kosova. maj 2004

Istraživanje humanog razvoja

Podaci na opštinskom nivou su veoma oskudni, uz izuzetak registra koji obradjuje registrovane biznismene i njihove poslovne aktivnosti. Shvatajući veliku potrebu za mnogo sveobuhvatnijim setom aktuelnih podataka na opštinskom nivou, drugi KHDR je preuzeo obavezu da od nule razvije prvi set podataka indikatora humanog razvoja po opštinama, za cello Kosovo. Stoga su sredinom 2003. godine UNDP i njegovi partneri⁸ pokrenuli opštinsko istraživanje humanog razvoja (HDS) kako bi procenili glavne komponente indeksa humanog razvoja (HDI, HPI, i GDI). HDS omogućava bolje razumevanje relativnog položaja svake opštine, u smislu progressa

Lokalni donosioci odluka i drugi domaći i inostrani akteri mogu takodje da iskoriste tačne podatke kategorisane po opštinama: o očekivanom životnom veku, pismenosti odraslih, srednjim godinama školovanja, procentu stanovništva bez vode iz vodovoda, procentu nezaposlenih, procentu ljudi koji žive ispod granice siromaštva, procentu ljudi koji nemaju pristup ekonomskim resursima, o demografiji domaćinstava, kao i o prosečnom dohotku domaćinstava i troškovima. Za više detalja o ovom istraživanju i metodologiji uzoraka, vidi Aneks 1.

Trendovi humanog razvoja na Kosovu

Identifikovanje trendova humanog razvoja na Kosovu poseban je izazov. Zahvaljujući statističkim nedostacima, mnogi podaci prezentovani u KHDR za 2002. mogu da budu shvaćeni samo kao procene. GDP po glavi stanovnika i stopa siromaštva bili su izračunati od strane Centralne fiskalne uprave¹⁰, odnosno Svetske banke, na osnovu metoda istraživanja¹¹.

Indeks humanog razvoja za Kosovo

Kao što se može videti na ilustraciji 1.1, zabeleženo je blago povećanje u kosovskom združenom HDI u periodu između 2002¹². i 2004. HDR¹³.

humanog razvoja na Kosovu je mnogo sličniji onom iz zemalja sa visokim nivoom, kao što je recimo Norveška, nego onom iz zemalja niskog nivoa, kao što je recimo Siera Leone.

Komponente kosovskog HDI

Komponente HDI su prikazane niže, u Tabeli 1.1. Između KHDR 2002 i KHDR 2004, indeks obrazovanja¹⁴ i GDP indeks beleže lagani porast, dok se čini da indeks očekivanog životnog veka lagano opada¹⁵.

Bruto nacionalni proizvod (GDP)

Kao što se vidi u Tabeli 1.2, Kosovo je doživelo blagi porast GDP, u poredjenju sa prethodnim periodom.

		Indeks očekivanog životnog veka	Indeks obrazovanja	Uskladjeni GDP indeks (PPP USD)	HDI (PPP)
2001	Dostupni podaci MMF	0.818*	0.829**	0.507	0.721
2004	HDS MMF	0.731	0.923	0.548	0.734

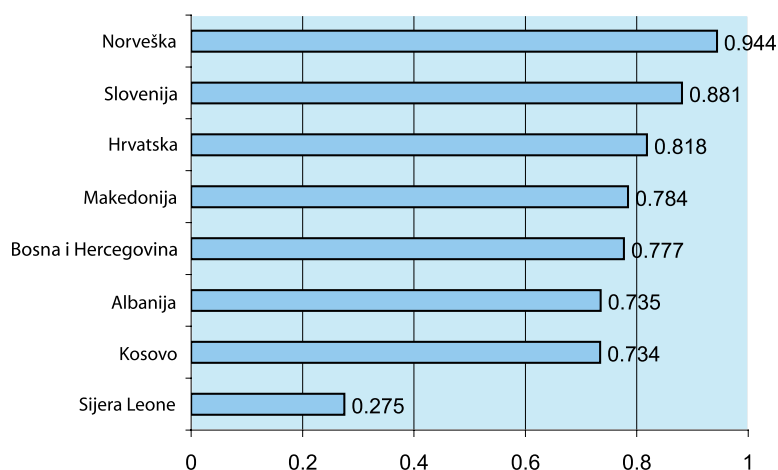
Izvor: * Begolli I., 2001 i ** UNFPA/ IOM, 2000, *** IMF 2004, UNDP HDS 2004

Sa HDI od 0.734, Kosovo je rangirano na srednjem nivou humanog razvoja. Većina kosovskih suseda nalaze se na istom nivou; međutim, Slovenija i Hrvatska dele rang visokog nivoa humanog razvoja. Kada su u pitanju zemalje istočne i centralne Evrope, Kosovo se nalazi na najnižem mestu liste (vidi Ilustraciju 1.2 niže). Ipak, nivo

GDP fluktuacije od 1985 do danas

Ilustracija 1.3 niže prikazuje fluktuacije GDP kroz devedesete godine. GDP je drastično pao devedesetih, na skoro četvrtinu svog nivoa tokom osamdesetih, zahvaljujući politici Miloševićevog režima, kao i štetnim

ILUSTRACIJA 1.1 HDI REGIONALNA I GLOBALNA POREDLENJA

Izvor: KHDR, 2002; IMF 2004; UNDP Kosovo, HDS, 2004

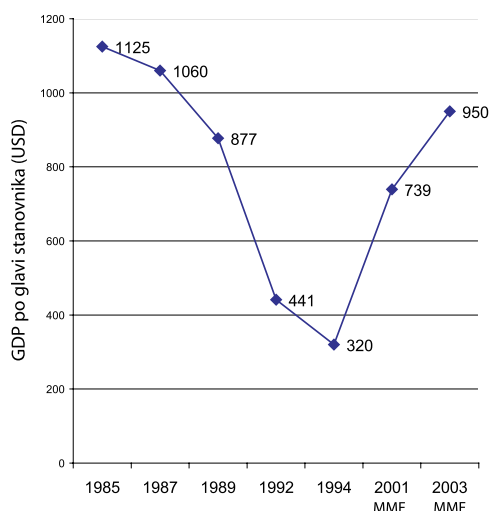
TABELA 1.2 GDP RAST

	2000	2001	2002	2003
GDP, u milionima eura	1,328	1,536	1,569	1,640
GDP rast (procenat)		15.1	2.1	4.5
GDP po glavi u eurima	730	823	826	848

Izvori: IMF, Mart 2004

efektima konflikta u bivšoj Jugoslaviji. Posle 2000. Kosovo je zabeležilo značajan porast GDP. Ipak, kosovski GDP po glavi stanovnika (prema procenama MMF) još nije dostigao nivo iz 1985. Štaviše, ovi pogodni trendovi mogu biti putokaz povećane donatorske pomoći u pravcu rekonstrukcije i priliv novčanih pošiljki od kosovarske dijaspore,

ILUSTRACIJA 1.2 RAZLIKE U GDP PO GLACI STANOVNIKA U USD, 1985-2003

Izvor: UNDP, HDS 2004; UNDP KIH 2002

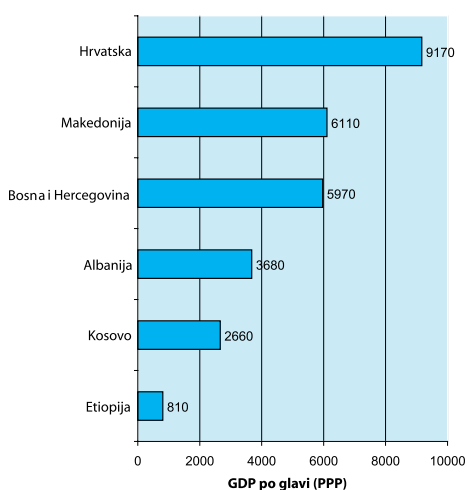
pre nego domaćih dodatno vrednovanih rezultata.

GDP regionalna poredjenja

Paritet kupovne moći (PPP) je metod koji se koristi za upoređivanje GDP medju različitim ekonomijama. PPP pokazuje šta se za \$1 može kupiti na Kosovu, na primer, u poredjenju sa SAD.

Ilustracija 1.4 pokazuje PPP-uskladjen GDP za Kosovo i niz zemalja Jugoistočne Evrope (SEE). U SEE zemljama PPP srazmera kreće se u opsegu od 3 do 4, što znači da za jedan američki dolar može da se kupi u proseku tri do četiri puta više robe nego u SAD. Bazirano

ILUSTRACIJA 1.3 GDP (PPP) REGIONALNA POREDJENJA

Izvor: UNDP Izveštaj o globalnom humanom razvoju, 2004, 237-240; MMF, 2004

na poredjenju sa svojim susedima, PPP stopa za kosovski GDP je izračunata i iznosi 3¹⁶. Kosovoski PPP-uskladjeni GDP po glavi stanovnika je USD \$2,660. ovo poredjenje otkriva da, uprkos ekonomskom porastu u postkonfliktnom periodu, Kosovo još uživa samo jednu trećinu GDP Hrvatske, a manje od pola GDP Makedonije ili Bosne i Hercegovine.

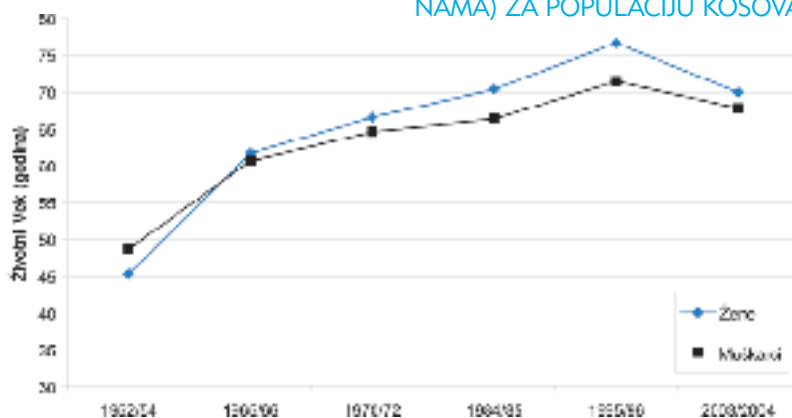
Očekivani životni vek

Kao osnovni indikator toga da li ljudi uživaju u dugom i zdravom životu, indeks očekivanog životnog veka (LEI) je jedna od fundamentalnih komponenti HDI. Prema HDS, prosečan očekivani životni vek na Kosovu je 68.8 godina, (67.8 za muškarce i 69.9 za žene).¹⁷

Trendovi u očekivanom životnom veku

Očekivani životni vek je jedna od HDI komponenti koja je najosetljivija na privremene egzogene šokove, kakvi su recimo izbijanje konflikata ili epidemija. Zbog toga, potrebno je dugo vremena da se popravi očekivani životni vek i da se to pokaže u zbirnim statistikama, nasuprot trendovima pogoršanja, koji mogu da se manifestuju brzo i u kratkom vremenskom periodu. Kao što je

ILUSTRACIJA 1.4. OČEKIVANI ŽIVOTNI VEK PRI RODJENJU (U GODINAMA) ZA POPULACIJU KOSOVA

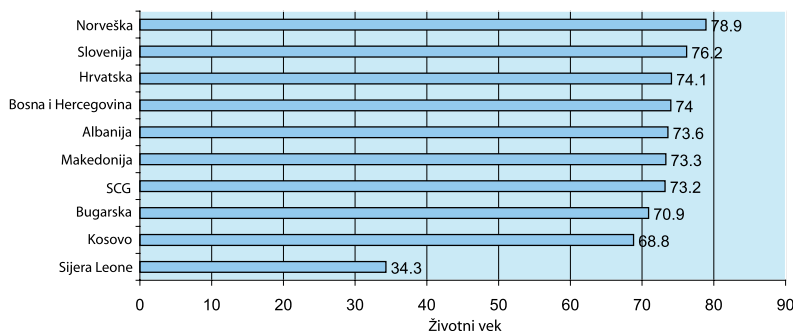

Izvor: Begolli I., 2001 HDS, 2004

prikazano na ilustraciji 1.5, približno 50 godina je prošlo za povećanje prosečnog očekivanog životnog veka za Kosovara za 30 godina. Nasuprot tome, od sredine devedesetih prosečan očekivani životni vek je smanjen za približno 5 godina, verovatno zahvaljujući uticaju konflikta iz 1998-1999.

Zahvaljujući mnogim poboljšanjima u smislu životnih i ekonomskih uslova, koje su dostignute u postkonfliktnom periodu, ovaj

ILUSTRACIJA 1.5 OČEKIVANI ŽIVOTNI VEK, REGIONALNA POREĐENJA

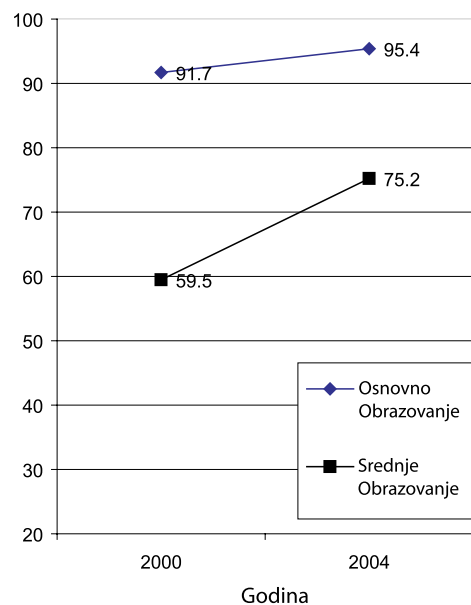
Izvor: UNDP, HDS 2004 UNDP Globalni IHR 2004

silazni trend očekivanog životnog veka u poslednjih 4-5 godina verovatno je bio ispravljen. Ovo se takođe sugerise i smanjenjem stope smrtnosti u postkonfliktnom periodu, prema izveštaju HDS¹⁸.

Regionalna poredjenja očekivanog životnog veka

Kosovo ima najniži očekivani životni vek u regionu (vidi ilustracija 1.6). Ljudi u Albaniji, Bosni i Hercegovini, Makedoniji i Hrvatskoj mogu u proseku da očekuju da će živeti 3 do 4 godine duže nego ljudi na Kosovu.

FIGURA 1.6 STOPA UPISA NA KOSOVU 2001. I 2003

Izvor: UNFPA/ IOM, 2000b, UNDP Kosovo HDS, 2003

Obrazovni nivoi

Ako se ima u vidu da je više od polovine kosovske populacije mlađe od 25 godina¹⁹, stepen obrazovanja je posebno značajan aspekt humanog razvoja. Indeks obrazovanja je sastavljen od stope pismenosti odraslih ljudi i stope učešća u primarnom i sekundarnom obrazovanju. Ovaj indeks može se shvatiti kao način da se izmeri stepen u kome resursi nalaze svoj put do različitih obrazovnih nivoa i kao stepen do koga je stopa učešća razumna, čak i kroz populacione grupe.

Trendovi u obrazovanju

Slično kao LEI, indeks obrazovanja je osetljiv na kratkoročne šokove pogoršanja. Kosovski obrazovni sistem bio je suočen sa mnogim izazovima tokom devedesetih, a posebno u žiži konflikta, kada je infrastruktura bila oštećena ili uništena, a škole i univerziteti privremeno zatvoreni. Prirodno, kvantitativni podaci koji su ovde prezentovani ne obuhvataju puni uticaj ovih događaja, i ne reflektuju trendove u kvalitativnom aspektu obrazovanja na Kosovu. Bez obzira na to, opšti trendovi obrazovanja na Kosovu pokazuju znakove poboljšanja, u najmanju ruku kada su u pitanju pohađanje osnovnih i srednjih škola i pismenost.

TABELA 1.3 STOPA UPISA U TERCIJARNOM OBRAZOVANJU

Obrazovna godina	Broj Studenata	Učešće u univerzitet-skom obrazovanju (%)
1970/1971	10.368	15.2
1980/1981	43.321	20.6
1990/1991	29.016	10.9
1995/1996	21.632	11.6
2000/2001	20.277	7.5
2002/2003	23.175	5.0

Izvor: Podaci od 1970. do 2001. su iz KEC, "Neki aspekti efikasnosti obrazovanja na Kosovu" 2002

Podaci 2002/2003 su iz SOK, "Društvene statistike: Više obrazovanjena Kosovu," 2003

Stope učešća

Stope učešća na Kosovu su se generalno popravile posle prethodnog izveštaja KHDR 2002, posebno kada su u pitanju srednje škole (vidi Ilustraciju 1.8). Jedini izuzetak je tercijerno obrazovanje, gde se čini da ima nekih dokaza da je učešće u opadanju (vidi Tabelu 1.3). Na primer, Univerzitet u Prištini beleži pad učešća među studentima starosnog doba izmedju 18 - 24 godine²⁰.

Ovi trendovi takodje mogu da budu refleksija drugih trendova: (i) nepoklapanje izmedju ponude i potražnje, budući da se tercijarni sector nije razvio brzo, sa porastom stanovništva starosti od 18-24 godine; (ii) zahtev za studiranje u inostranstvu i povećane mogućnosti za takve studije; (iii) odlaganje univerzitetskog obrazovanja za starosno doba posle 24 godine, kao rezultat prekinutih studija tokom konflikta i perioda odmah posle njega.

zacija, posebno u vezi sa kursovima opismenjanja²¹ za starije i za žene.

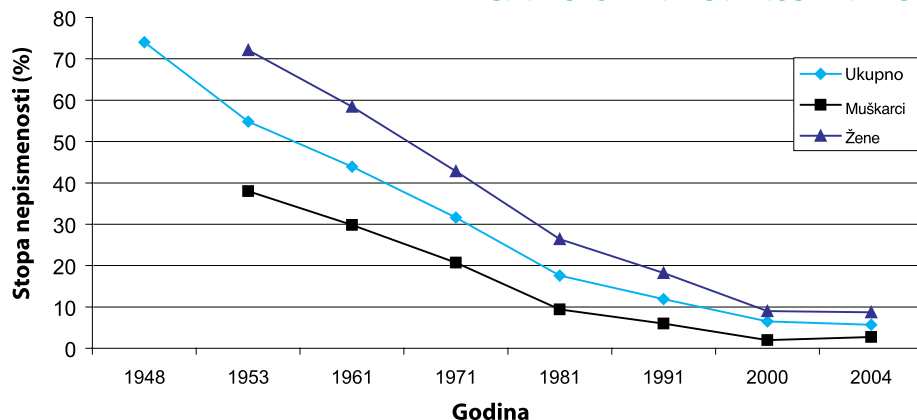
Nivo pismenosti na Kosovu je sličan onom u Makedoniji, ali je iznad nivoa u Bosni i Hercegovini i Albaniji. Kosovo ima mnogo više zajedničkog sa zemljama koje imaju visok nivo humanog razvoja u vezi sa obrazovanjem (mereno po indeksu obrazovanja), nego sa zemljama koje imaju nizak nivo humanog razvoja.

"Siromaštvo znači da su šanse i mogućnosti koje su najosnovnije za humani razvoj - uskraćene (UNDP, 1997 Global Human Development Report: 15)".

Humano siromaštvo

Najjednostavnija definicija siromaštva jeste nemogućnost da se održi pristojan životni standard, mereno u smislu osnovnih konzumnih potreba. Druge definicije siromaštva sadrže ne samo dohodak ili materijalni gubitak, nego takodje i slab ili nikakav pristup osnovnim uslugama kao što su zdravstvo, obrazovanje, čista voda, sanitarije, kao i ranjivost na različite udare.

FIG.1. 7 STOPE NEPISMENOSTI NA KOSOVU

Izvor: KEC, 200b; UNFPA/IOM, 2000b; UNDP HDS, 2004

Regionalna poredjenja stope pismenosti odraslih

Kao što se može videti iz ilustracije 1.7, nivoi pismenosti su se rapidno popravili na Kosovu izmedju šezdesetih i osamdesetih godina; tokom ovog perioda mreža osnovnih i srednjih škola proširena je, a osnovan je i Univerzitet

Kao što je prikazano na ilustraciji 1.9, HDS otkriva da je stopa pismenosti odraslih na Kosovu 94.2 procenta, što je približno 1% više nego što je prikazano u izveštaj KHDR 2002. Ovo nam sugerise pozitivan uticaj različitih medjunarodnih i lokalnih organi-

Siromašni često imaju limitiranu moć ili sredstva poput informacija, resursa, mogućnosti i izbora. Društvena izopštenost i politička marginalizacija siromašnih obezbeđuje da se njihov glas često ne čuje ili da se njihove potrebe ne rešavaju.

Na Kosovu, siromaštvo se shvata kao kad imate neredovna primanja ili nemate nikakve prihode, kao i kada nemate uštedjevine, zemlju ili stoku. Siromaštvo takodje znači živeti u straćarama ili kamenim kućama, bez osnovnih zadovoljstava, kada zavisite od pomoći suseda ili humanitarnih organizacija. World Bank Poverty Assessment, 2001.

BOKS 1.3: ŠTA JE INDEKS HUMANOG SIROMAŠTVA (HPI-1 I HPI-2)?

Humano siromaštvo je koncept koji pokriva mnoge dimenzije siromaštva koje postoji kako u siromašnim, tako i u bogatim zemljama-to je poricanje šansi i mogućnosti da se živi život koji može da se vrednuje. HPI-1 meri humanu deprivaciju pomoću ista tri aspekta humanog razvoja kao HDI (dugovečnost, znanje i pristojan standard življenja). HPI-2 uključuje socijalne izuzetke uz te tri dimenzije iz HPI-1.

- Za HPI-1 (zemlje u razvoju), deprivacija u dugovečnosti se meri pomoću verovatnoćom pri rođenju da neće preživeti 40. godinu; deprivacija u znanju se meri procentom odraslih koji su pismeni; deprivacija u pristojnom standardu življenja se meri pomoću dve varijable: procentom ljudi koji nemaju suštinski pristup izvorima vode i procentom dece mlađe od pet godina koja su neuhranjena.

- Za HPI-2 (odabrane zemlje sa visokim dohotkom ili razvijene zemlje), deprivacija u dugovečnosti meri se verovatnoćom pri rođenju da neće preživeti 60 godina; deprivacija u znanju meri se pomoću procenta odraslih kojima nedostaje funkcionalna veština pismenosti; deprivacija u pristojnom standardu življenja meri se procentom ljudi koji žive ispod linije prihoda siromaštva, postavljene na 50% od uskladenog srednjeg dohotka domaćinstva; i socijalni izuzetak meri se stopom dugoročne (12 meseci ili više) nezaposlenosti u radnoj snazi.

Izvor; Kancelarija izveštaja o humanom razvoju, Nju Jork

Za one koji vode politiku, nedostatak izbora i mogućnosti je mnogo relevantaniji nego siromaštvo u dohotku, jer se fokusira na uzroke siromaštva i vodi direktno ka strategijama ovlašćenja i drugih aktivnosti kojima se povećavaju mogućnosti za svakoga.

(Izveštaj o globalnom humanom razvoju, 1997: 5)

Indeks humanog siromaštva

Siromaštvo je složen društveni fenomen čiju sveukupnost je teško shvatiti pomoću standardnih mera. Multidimenzionalni pristup merenju siromaštva pokušava da integriše socijalne, ekonomske i političke dimenzije i ljudske posledice siromaštva. Indeks humanog siromaštva (HPI), po prvi put otkriven 1997. u Global Human Development Reportu, bio je razvijen kako bi promovisao takve široke perspektive. HPI -1 izračunava procenat populacije koja živi u humanom siromaštvu, gde je siromaštvo definisano kao nešto više od samog

nedostatka hrane ili novca. Kao što je razmotreno u Box 1.4, postoje dva indeksa humanog siromaštva, od kojih su oba iskorišćena u ovom izveštaju. Prvi indeks, HPI-1, nastoji da izmeri opseg ekstremnijih nivoa siromaštva, uključujući elemente kao što je pristup vodi i zdravstvenim uslugama, dok drugi indeks (HPI-2) pokušava da izmeri opseg manje ekstremnog siromaštva.

Trendovi humanog

siromaštva na Kosovu

KHDR 2004 primećuje da je ukupan procenat ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu (prema definiciji HPI-1) opao na 9.6% sa 17.6 % u 2001. godini. Ovo proizilazi uglavnom iz smanjenja stope populacije za koju se ne očekuje da živi duže od 40 godina, kao i poboljšanju stope pismenosti. S druge strane, kada se meri po delovima populacije koja živi bez sredstava da može da konzumira 2,100 kalorija dnevno za odrasle²³, opseg ekstremnog siromaštva se povećava sa 11.9% u 2001 na skoro 14.0% u 2003. Kako je HPI-2 indeks po prvi put izmeren u KHDR 2004, nije moguće izvršiti poredjenje sa prethodnim periodom. Medjutim, stopa nezaposlenosti, koja je jedna od komponenti HPI-2, pala je blago sa nešto preko 50% na 44%, prema HDS (vidi Tabelu 1.4). Ovo je u kontrastu sa javnim shvatanjem ovog pitanja (vidi dole) i sa statistikama Departmana za rad i zapošljavanje²⁴, koje pokazuju da se broj

TABELA 1.4 HPI-1 I HPI-2 ZA KOSOVO 2001 I 2003

Indeksi humanog siromaštva	2001	2003
HPI-1 (Korišćen za zemlje u razvoju/regione)	17.6	9.7
Procenat populacije za koju se ne očekuje da preživi 40	25.3	7.0
Procenat odraslih koji su nepismeni	6.5	5.8
Procenat osoba bez pristupa zdravoj void	4.4	27.4**
Procenat ljudi bez pristupa zdravstvenom servisu	---	8.9
Stopa mortaliteta odojčadi (%)	3.5	3.5
Procenat umereno i teško neuhranjene dece	4.1	4.0
Procenat ljudi koji žive ispod nivoa pristojnog standarda života	11.9	13
HPI-2 (Koristi se za razvijene zemlje / regione)		36.7
Procenat populacije za koju se ne očekuje da preživi 60	---	13.4
Procenat odraslih koji su nepismeni	6.5	5.8
Procenat osoba koje žive sa \$2 dnevno	50.3	47.7
Procenat nezaposlenih ljudi starosti od 15-64	50-55	44.4

* Svetska Zdravstvena Organizacija (WHO)

** U 2003 procenat ljudi bez vode za piće je kalkulisan i ovo nije obuhvatilo flaširanu vodu ili rezervoare vode tako da je procenat viši nego 2001

registrovanih nezaposlenih povećao za skoro 10% tokom 2003²⁵. Prema HDS, kao što je prikazano u Tabeli 1.5, stopa participacije u radnoj snazi je nešto preko 52% . Procenat ljudi koji žive sa manje od 2 dolara dnevno takodje je blago smanjen, sa 50% na nešto preko 47%. Ove statistike čini se kao da pokazuju malo sman-

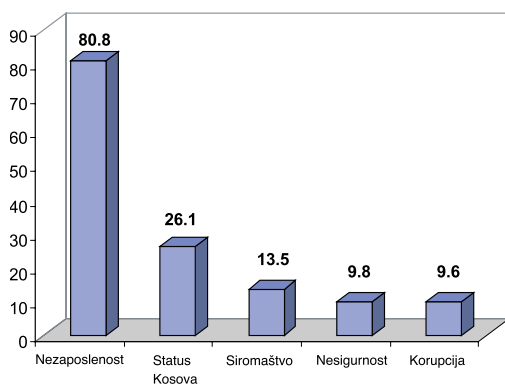
tema ranog upozorenja (EWS)²⁷ na primer pokazuje da samo 4% građana (bez obzira na njihovu etničku pripadnost) shvataju uslove zapošljavanja kao povoljne, dok samo 14% ima pozitivna očekivanja od budućih perspektiva. Prema istraživanju²⁸ javnosti održanom u aprilu 2004. godine, 81% ispitanika identifikovalo je neza-

TABELA 1.5: PARTICIPACIJA U RADNOJ SNAZI I NEZAPOSLENOST

	Stopa participacije %			Stopa nezaposlenih %		
	M	Ž	Ukupno	M	Ž	Ukupno
Ruralno	74.39	25.54	49.54	42.62	65.50	48.62
Urbano	76.64	37.19	55.96	33.48	52.11	39.97
Ukupno	75.42	30.91	52.47	38.47	58.06	44.42

Izvor: UNDP HDS, 2003

ILUSTRACIJA 1.8 GLAVNI PROBLEMI S KOJIMA SE SUOČAVA KOSOVO DANAS.

Izvor: Istraživanje o korupciji, UNDP i Index Kosova, april 2004

jenje opsega manje ekstremnog siromaštva.

Nezaposlenost, glavna briga Kosovara

Jedan od najboljih načina da se promoviše humani razvoj jeste obezbedjivanje da svaki građanin u društvu ima jednake mogućnosti da dobije pravedno plaćen posao. Na Kosovu mogućnosti za participaciju u ekonomiji su veoma limitirane, počevši od najosnovnijeg stuba ekonomske participacije: posla. Uzastopni Izveštaji Ranog Upozoravanja²⁶ pokazuju da su Kosovari ozbiljno zabrinuti zbog nezaposlenosti. Nedavno istraživanje sis-

poslenost kao prvi ili drugi najvažniji problem s kojim se suočava Kosovo.

Žene i razvoj

KHDR priznaje da parametri humanog razvoja i šanse mogu snažno da budu pogodjeni nečijim polom. Analize zato pokušavaju da ilustruju načine na koje su žene diskriminisane na osnovu njihovog pola i posledice s kojima se suočavaju u ukupnom kontekstu humanog razvoja.²⁹

Dva indikatora su korišćena pri proceni polne nejednakosti u humanom razvoju:

TABELA 1.6 TRENDOVI RAZVOJA PREMA POLU

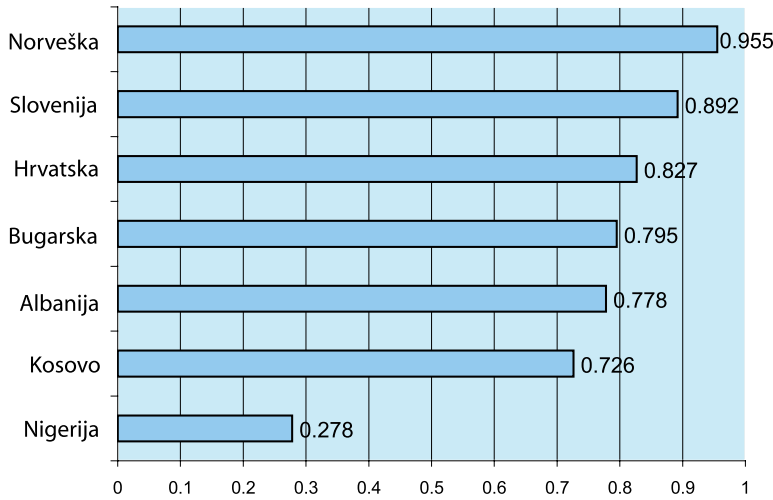
Godina	Podjednako distribuisan indeks očekivanog životnog doba	Podjednako distribuisan indeks obrazovanja	Podjednako distribuisan uskladjeni GDP indeks (PPP USD)	GDI (PPP)
2001	0.828	0.828	0.452	0.699
2003	0.74	0.917	0.522	0.726

Izvor: KHDR 2002 i UNDP HDS 2003

- *Indeks polne jednakosti (GDI), složeni indikator koji meri nivo jednakosti između muškarca i žene, u odnosu na komponente indeksa humanog razvoja.*

- *Mera polne ovlašćenosti (GEM), drugi složeni indikator koji posmatra polnu nejednakost u političkoj participaciji, ekonomskoj participaciji i ekonomskim resursima.*

ILUSTRACIJA 1.9 POREĐENJE INDEKSA RAZVOJA PREMA POLU

Izvor: Globalni HDR, 2004, HDS, 2004

Indeks polne jednakosti za Kosovo

GDI za Kosovo bio je izračunat po prvi put u KHDR 2002. I mada se može videti blagi porast GDI u periodu između izveštaja KHDR 2002. i 2004. (vidi tabelu 1.6), apsolutni skor reflektuje činjenicu da su žene u nepovoljnom položaju u odnosu na muškarce u većini dimenzija HDI.

Regionalna poredjenja GDI

GDI za Kosovo (0.707) rangira ga na dnu liste skale srednjeg humanog razvoja (vidi also ilustraciju 1.10).

GDI komponente i polne nejednakosti

Visok stepen nejednakosti u dohotku između muškaraca i žena na Kosovu

najbolje objašnjava zašto je kosovski GDI relativno nizak. Muškarci zaraduju četiri puta više od žena (134 euroa, u odnosu na 42 euroa, mesečno), i žene tipično imaju slabije plaćene poslove nego muškarci. Bar formalno, treba napomenuti da u javnom sektoru nema zakonskih nejednakosti u visini plata između žena i muškaraca. Druga najveća nejednakost je u stopi zastupljenosti u radnoj snazi. Dok 75% muškaraca participira, dotle to čini samo 31% žena. Druge komponente GDI otkrivaju različite nejednakosti. Muškarci u proseku imaju 2 godine više školovanja od žena, stopa kombinovanog učešća u osnovnom i srednjem obrazovanju takodje je bolja u odnosu na muškarce, a nepismenost je mnogo dominantnija među ženama nego među muškarcima (vidi ilustraciju 1.11).

Merenje polnog ovlačenja

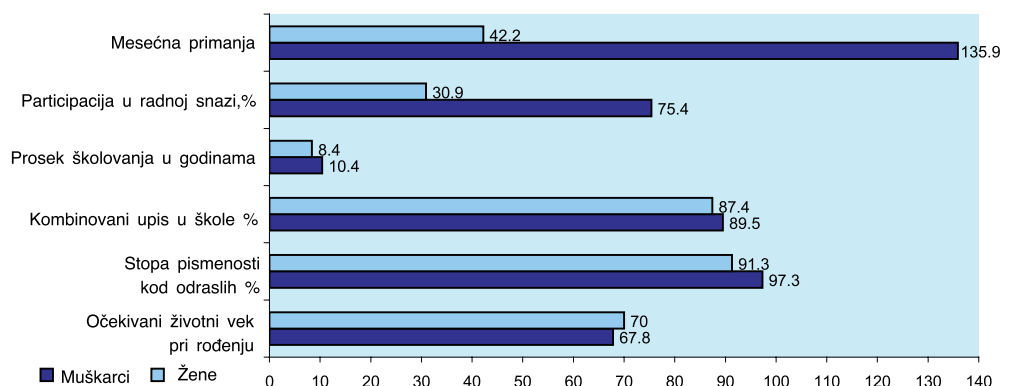
GEM je sastavljen od:

- *Političke participacije i donošenja odluka, merenih kao procenti raspodele mesta u parlamentu među ženama i muškarcima;*
- *Ekonomika participacija i moć donošenja odluka, mereni pomoću dva indikatora: stope funkcija kao što su zakonodavne, viši zvaničnici i menadžeri, i stope profesionalnih i tehničkih pozicija, koje zauzimaju muškarci i žene;*
- *Moć nad ekonomskim resursima, merena kroz procenjeni zaradjeni dohodak muškaraca i žena (PPP USD).*

Poredjenje u GEM

Kosovski GEM (0.465) svrstava ga kategoriju visokog humanog razvoja za ovaj indikator, baš ispred Rumunije, koja je ran-

ILUSTRACIJA 1.10 NEJEDNAKOSTI IZMEĐJU MUŠKARACA I ŽENA NA KOSOVU ZA ODABRANE INDIKATORE

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2003

BOKS 1.4: GLOBALNI TREND OVI U JEDNAKOSTI POLOVA

Istraživanja nastavljaju da pokazuju spor i nejednak progres u oblasti jednakosti polova. Glavne barijere jednakosti polova odolevaju u svim sferama života:

- Dve trećine od oko 876 miliona nepismenih na svetu su žene.
- Od oko milijardu najsiromašnijih ljudi na svetu, procenjuje se da su tri petine žene i devojke.
- Uprkos činjenici da su većina siromašnih na svetu žene i devojke, strategija smanjenja siromaštva u nedovoljnoj meri se bavi različitim uticajima siromaštva na polove, i neadekvatno postavlja jednakost polova kao ključni cilj.
- Žene predstavljaju rastuću srazmeru ljudi koji žive sa HIV/AIDS. U zemljama sa visokom rasprostranjenosti HIV, mlade žene i devojke koje su malo ili nimalo obrazovane izložene su daleko većem riziku od zaraze HIV-om nego muškarci.
- U samo 16 zemalja na svetu zastupljenost žena u nacionalnim parlamentima je preko 25%. U proseku, žene su zauzimale 11% mesta u parlamentima širom sveta 1999. godine, u poredjenju sa 9% u 1987.
- Od 466 žena u kabinetima ministara, položaj ministra zauzimalo ih je 151 u 2000. godini, od toga je oko 20% predvodilo ministarstva ženskih i socijalnih poslova, a manje od 5% bile su na čelu ministarstava finansija, ekonomije i razvoja.
- Jedna četvrtina do jedne polovine svih žena pretrpelo je fizičko zlostavljanje.
- Žene i deca čine oko 80% svetske populacije izbeglica i raseljenih lica, od oko 35 miliona, i posebno su ranjivi na seksualno nasilje tokom bežanja, u izbegličkom kampu i/ili tokom preseljenja.

Izvor: UNDP, 2003, *Beleška o tematskom savetovanju o polovima*, Astrida Neimanis i Arkadi Tortisyn, str 6. *Kancelarija nacionalnog izveštaja o humanom razvoju*

TABELA 1.7 GEM I KOMPONENTE

	GEM	Mesta u parlamentu koje zauzimaju žene (% od ukupnog broja)	Žene u zakonodavstvu, viši zvaničnici i menadžeri (% od ukupnog broja)	Žene profesionalci i tehnički radnici (% od ukupnog broja)	Procenjeni odnos dohotka žena - muškarac
Čile	0.467	10.1	24	50	0.38
Rumunija	0.460	9.9	29	57	0.58
Kosovo	0.465	24.1	17	23	0.31

Izvor: UNDP, Globalni HDR, 2003, HDS, 2003

girana kao 53. a ispod čilea, rangiranog na 52. mestu. Ovo zahvaljujući prvenstveno Procentu mesta u parlamentu odredjenih za žene na Kosovu. Odvojeno od Procenta mesta u parlamentu, sve druge komponente GEM su slabije nego one kod čilea ili Rumunije (vidi Tabelu 1.7).

Kosovo i Milenijumski Razvojni Ciljevi: Gde ćemo biti 2015?

U 2000. godini 147 šefova država složili su se da se suoče sa problemima humanog razvoja kroz set vremenski oročenih ciljeva (25-godišnji period od 1990. do 2015.) poznatih kao Milenijumski Razvojni Ciljevi (MDGs). Iako su globalni izazovi za ublažavanje siromaštva brojni, osam drugih krucijalnih ciljeva su uključeni u MDG, koji postavljaju globalni cilj za smanjenje nezvesnosti dohotka i hrane, za poboljšanje obrazovanja, polne jednakosti, rešavanje dečjih i materinskih zdravstvenih problema, borbu protiv HIV/AIDS i drugih glavnih bolesti, promovisanje razvoja održivog u okolini i promovisanje globalnog partnerstva. MDG ohrabruje sve zemlje, bogate i siromašne, da se fokusiraju na probleme humanog razvoja.

U cilju praćenja progressa na putu dostizanja ciljeva MDG, medjunarodne agencije su se složile oko jasnih indikatora. Oni će meriti progres na nivou jedne zemlje i na globalnom nivou, jer će sve zemlje koristiti istu metodologiju. U cilju dostizanja MDG-a na nivou države, mora se osigurati rešenost glavnih aktera ka humanom razvoju. Godišnji MDG izveštaj kompiliran na nivou jedne zemlje vidi se kao ključno sredstvo za podstrekavanje takve rešenosti. Svrha izveštaja MDG je dvostrana: javno informisanje i društvena mobilizacija. To je sredstvo za podizanje nivoa svesti, propagiranje, izgradnju savezništva i obnovu političkih obaveza na nivou države, baš kao i izgradnju nacionalnih kapaciteta za monitoring i izveštavanje o progressu.

Zašto su MDG-i važni za Kosovo?

Predstavnici Kosova nisu prisustvovali Milenijumskom samitu 2000. godine i nisu potpisali deklaraciju. Stoga privremena vlada Kosova nema formalnu obavezu da radi na dostizanju MDG-a, poput mnogih drugih zemalja. No, bez obzira na to, MDG (vidi Tabelu 1.7) koji su proizašli iz ovog samita bez svake sumnje su relevantni za Kosovo. U svakom slučaju, Kosovo je u odnosu na većinu evropskih zemalja siro-

BOKS 1.5: DA LI SU CILJEVI JEDNAKOSTI POLOVA DOGOVORENI U KAIRU, KOPENHAGENU I PEKINGU DOVOLJNI?

Tokom međunarodnih konferencija u Kairu (1994), Kopenhagenu (1994) i Pekingu (1995) vlade su se zalagale da dostignu niz ciljeva koji se odnose na jednakost polova. Oni koji bi trebalo da budu dostignuti do 2015. godine uključuju sledeće:

- Obezbediti osnovnog obrazovanja u svim zemljama.
- Dostići stopu smrtnosti odojčadi manju od 35 na 1,000 ivorodjenih, kao i stopu smrtnosti dece do pet godina manju od 45 na 1,000.
- Učiniti da reproduktivna zdravstvena nega bude dostupna svim pojedincima odgovarajućeg doba starosti, kroz sistem primarne zdravstvene zaštite.
- Dostići podjednak nivo obrazovanja za dečake i devojčice.
- Smanjiti stopu smrtnosti majki za dalju jednu polovinu.
- Zemlje sa najvišom stopom smrtnosti majki trebalo bi da postave cilj da stopu smanje na ispod 75 na 100,000 živorodjenih beba; one zemlje koje imaju srednju stopu trebalo bi da postave za cilj da smanje stopu na ispod 60.
- Zemlje sa najvišom stopom mortaliteta trebalo bi da dostignu očekivani životni vek duži od 70; sve zemlje, očekivani životni vek duži od 75.

Medjutim, čak i samim dostizanjem ovih ciljeva, određeni ciljevi vezani za jednakost polova mogu da ostanu nedostignuti. U cilju promocije diskusije i kako bi se složili oko daljih ciljeva, Razvojni fond za žene pri UN (UNIFEM) propagira razmatranje sledećeg:

- Kraj nesrazmerne zastupljenosti žena među siromašnima do 2015.
- Premošćavanje polnog jaza u uživanju u slobodnom vremenu do 2015.
- Uvodjenje šeme socijalne zaštite za radnike iz nezvaničnog sektora do 2015.
- Podizanje učešća žena u administrativnim i menadžerskim poslovima za najmanje 30% do 2005. i za 50% do 2015.
- Podizanje učešća žena u raspodeli mesta u izabranim parlamentima na lokalnom nivou za najmanje 30% do 2015.
- Obezbediti da sve zaposlene žene zaradjuju dovoljno za život do 2015.

Izvor: Napredak Žena sveta (UNIFEM, 2000) Boks je preuzet iz Kancelarije nacionalnog izveštaja o humanom razvoju UNDP, "Beleške o tematskom savetovanju o polovima," juli 2003.

mašno. Siromaštvo je široko rasprostranjeno, sa skoro polovinom populacije koja živi u siromaštvu. Događaji iz poslednje decenije smanjili su raspoloživost i kvalitet škola. Žene nisu jednake sa muškarcima, posebno u smislu obrazovanja i pismenosti. Zdravlje majki i odojčadi predstavlja glavni izazov, imajući u vidu da je stopa radjanja na Kosovu visoka prema evropskim standardima. Tuberkuloza je endemska. HIV/AIDS nije široko rasprostranjen, ali se moraju preduzeti sistematski nadzor i preventiva radi sprečavanja širenja. Industrijsko i zagadjenje iz domaćinstava predstavljaju ozbiljan izazov za očuvanje okoline i zdravlje ljudi, iako se ne zna mnogo o tačnom obimu zagadjenja.

Kosovo mora da odredi svoj sopstveni kurs i svaki MDG cilj i indikator kako bi ih uklopili u specifičnu realnost Kosova. Na primer, malarija (cilj 8) ne predstavlja problem na Kosovu, niti straćare (cilj 11) predstavljaju glavni problem (iako za interno raseljena lica uslovi života u kampovima mogu da liče na straćare). Sa druge strane, siromaštvo (cilj 1) verovatno postoji na Kosovu, imajući u vidu glavne izazove s kojima se suočava ekonomski razvoj. Tuberkuloza (cilj 8) na Kosovu je jedna od najviših u Evropi. Veliki broj devojaka ispoljava tendenciju da napustiškoloavanje posle završenog osnovnog nivoa (cilj 4). Jedan ekspertski panel trebalo bi da uobliči MDG ciljeve i indikatore koji bi onda bili validirani od strane glavnih aktera (vlada, građansko društvo, mediji, međunarodne organizacije, akademija itd.) Privremene institucije samouprave (PISG) na Kosovu imaju odgovornost za socijalnu politiku, uključujući tu zdravstvo, obrazovanje i jednakost polova,

a povereno im je da štite prirodnu okolinu. Prioriteti PISG fokusirani su na poboljšanje standarda obrazovanja i kvalitet zdravstva, kao i na promociju lokalnog ekonomskog razvoja i zapošljavanja. Ovo je već u tesnoj vezi sa MDGs i može da obezbedi rukovodjenje u odobrenju resursa. I dok PISG mogu osećati da imaju manje nadležnosti nad MDG ciljevima koji su na državnom nivou, u odnosu na one vlade koje su stvarno učestvovala u usvajanju tih ciljeva, stroga dijagnoza sredstava neophodnih da se dostignu ciljevi MDG-a mogla bi da pomogne u odabiru nacionalnih prioriteta sa međunarodnom agendom, i da opravda zahteve za međunarodnom pomoći.

MDG-i i drugi standardi

Politika planiranja na Kosovu je pod uticajem mnogih setova standarda koji se odnose na pitanja humanog razvoja definisana od strane globalne zajednice. Evropska komisija ima sveobuhvatan set kriterija u okviru Procesa stabilizacije i asocijacije, čiji je cilj da približi zemlje Jugoistočne Evrope bliže Evropskoj uniji (EU). Imajući u vidu nedefinisani status Kosova, EU je postavila trekning mehanizam da podstakne i vrši monitoring reformi koje su kompatibilne sa njenim propisima. Privremena administrativna misija UN na Kosovu (UNMIK) takodje je ustanovio standarde za PISG. Svetska banka i Međunarodni monetarni fond (MMF) podržavaju usvajanje šeme ekonomskog razvoja i smanjenja siromaštva u najvećem broju zemalja u razvoju, iako takva inicijativa tek treba da bude uspostavljena na Kosovu.

U poredjenju sa gore navednim standardima, MDG-i ne predstavljaju stand-alone razvojnu strategiju. MDG ciljevi i indikatori trebalo bi da budu integrisani u postojeće socijalne i ekonomske strateške planove, bilo da su oni izradjeni od strane Ministarstva za finansije i ekonomiju, ili u fokusiranom procesu EU za stabilizaciju, ili je u pitanju bilo koji dokument o smanjenju siromaštva (PRSP), koji je sponzorisan od strane Svetske banke. Iako su fokusirani na dugoročni humani razvoj, MDG ciljevi i indikatori takodje predstavljaju stvarno sredstvo za monitoring dobre uprave, koja će poboljšati sposobnost Vlade da odredi i prati njene performanse.

U tom smislu, izazovi humanog razvoja (siromaštvo, zdravlje, obrazovanje, jednakost polova, održiva okolina), mogu da budu balansirani sa upravljanjem i ekonomski orijentisani UNMIK-ovim standardima. Svetska banka i MMF su globalni faktori MDG-a, i svako buduće pregovaranje sa tim institucijama biće dobrodošlo uz napore koji su već načinjeni da se dostignu milenijumski ciljevi. Usvajanje, oblikovanje i monitoring MDG-a može ne samo da poboljša humani razvoj na Kosovu, nego takođe i da promovise bolju kooperaciju sa međunarodnom zajednicom.

Prvi MDG izveštaj³⁰ za Kosovo obezbeđuje neke podatke o tome gde se nalazi Kosovo u odnosu na globalne milenijumske ciljeve. Izveštaj sugerise načine za implementaciju zdravog procesa koji se odnosi na dostizanje milenijumskih ciljeva na Kosovu. On ističe glavne javne strategije koje su preduzete kako bi se dostigli ciljevi i izazovi koji moraju da budu prevaziđeni, kako bi se osigurao adekvatan monitoring i izveštavanje u budućnosti. Baseline MDG se fokusira na statističke podatke za godinu 2000. i bio je pripremljen pre nego što je bio dostupan HDS.

Kao deo međunarodne zajednice, Kosovo nastoji da dostigne ciljeve postavljene u MDG-u. Uz podršku agencija UN i drugih donatora, PISG na Kosovu mogu da obezbede pristojan nivo humanog razvoja, bez obzira na doba starosti, pol, mesto ili etničku pripadnost, obezbeđujući da se do 2015. kosovsko društvo razvija na pravedan i nepristrasan način. PISG bi trebalo da budu rešene da integrišu MDG-e u svoju politiku. Kapaciteti bi trebalo da budu izgrađeni u institucijama, stvarajući novu politiku i implementirajući programe kako bi se dostigli ovi ciljevi. Stalni sistematski monitoring trebalo bi da bude postavljen u institucijama koje su odgovorne i koje će izveštavati u regularnim intervalima.

TABELA 1.8: GLOBALNI MILENIJUMSKI RAZVOJNI CILJEVI I ZADACI

CILJEV	ZADACI
1. Iskoreniti siromaštvo i glad	Zadatak 1: Prepoloviti izmedju 1990. i 2015. srazmeru ljudi čiji je dohodak manji od jednog dolara dnevno Zadatak 2: Prepoloviti izmedju 1990. i 2015. srazmeru ljudi koji trpe od gladi
2. Dostići univerzalno osnovno obrazovanje	Zadatak 3: Obezbediti da do 2015. sva deca, dečaci i devojčice, budu u stanju da završe puno osnovno obrazovanje
3. Promovisanje jednakosti polova i ovlašćenja žena	Zadatak 4: Eliminirati nejednakost polova u osnovnom i srednjem obrazovanju po mogućnosti do 2005. a na svim nivoima obrazovanja ne kasnije od 2015
4. Smanjiti mortalitet dece	Zadatak 5: Smanjiti za dve trećine izmedju 1990. i 2015. mortalitet dece do pet godina starosti
5. Poboljšati zdravlje majki	Zadatak 6: Smanjiti za tri četvrtine izmedju 1990. i 2015. stopu mortaliteta majki
6. Borba protiv HIV/AIDS, malarije i drugih bolesti	Zadatak 7: Zaustaviti do 2015. i započeti smanjenje širenja HIV/AIDS Zadatak 8: Zaustaviti do 2015. i započeti smanjenje opsega malarije i najtežih bolesti
7. Obezbediti održivost okoline	Zadatak 9: integrirati principe održivog razvoja u politiku zemlje i programe i započeti obnovu prirodnih resursa Zadatak 10: Prepoloviti do 2015. srazmeru ljudi bez suštinskog pristupa zdravoj vodi za piće i osnovnim sanitarijama Zadatak 11: Do 2020. dostići značajno poboljšanje u životima najmanje 100 miliona beskućnika
8. Razviti globalno partnerstvo za razvoj	Zadatak 12: Razviti dalje otvoreni, na pravilima zasnovan, predvidiv, nediskriminatorski trgovinski i finansijski sistem. Uključuje obavu dobrog upravljanja, razvoj i smanjenje siromaštva - kako na nacionalnom, tako i na međunarodnom planu Zadatak 13: Obratiti pažnju na posebne potrebe najnerazvijenijih zemalja. Uključuje: Slobodan pristup tarifama i kvotama za izvoz iz najnerazvijenijih zemalja; poboljšati programe oslobadjanja od duga za siromašne zemlje teško opterećene dugom i otpis zvaničnih bilateralnih dugova; i mnogo velikodušnija oficijelna razvojna pomoć za zemlje koje su rešene da smanje siromaštvo Zadatak 14: Obratiti pažnju na posebne potrebe zemalja bez izlaza na more i malih ostrva, u razvoju, (kroz akcioni program za održivi razvoj malih ostrva država u razvoju i rezultat 21. specijalne sesije Generalne Skupštine Zadatak 15: Sveobuhvatno rešavanje problema duga razvijenih zemalja (kroz nacionalne i međunarodne mere, kako bi dug postao održiv u dugoročnom periodu) Zadatak 16: U kooperaciji sa zemljama u razvoju, razviti i implementirati strategije za pristojan produktivan rad mladih Zadatak 17: U kooperaciji sa farmaceutskim kompanijama, obezbediti pristup neophodnim pristupačnim lekovima u zemljama u razvoju Zadatak 18: U kooperaciji sa privatnim sektorom učiniti dostupnim koristi od novih tehnologija, posebno informacije i telekomunikacije

BLIŽI POGLED: ANALIZA INDIKATORA HUMANOG RAZVOJA KOSOVA

Gde leže razlike u humanom razvoju na Kosovu? Da li se glavne razlike odnose na obrazovanje, ili zdravstvena ili ekonomska pitanja?

Ovo poglavlje se više bavi indikatorima humanog razvoja na Kosovu. Ispitivanjem podataka o socijalnom blagostanju koji su veoma razloženi u odnosu na kriterijum muškarci/žene, urbano/seosko i geografski kriterijum, mogu da budu utvrđeni različiti trendovi koji su često maskirani u nacionalnim prosecima i statistikama. Ovakav postupak može da otkrije i skrene pažnju na veoma ugrožene socijalne grupe, demonstrirajući nejednakosti u distribuciji resursa i mogućnosti¹. Više izveštaja o Nacionalnom humanom razvoju je preduzelo inovirane pristupe statističkoj analizi; na primer, Bugarska, Egipat i Argentina su proračunale opštinske i okružne indekse humanog razvoja. Ovi primeri služe kao dobra praksa za korišćenu metodologiju, egipćanski primer služio je kao metodologija anketiranja dok je bugarski koristio dohodak po glavi stanovnika umesto BND po glavi stanovnika pri proračunu opštinskog HDI za Kosovo.

Dobijeni podaci iz ovog izveštaja dozvoljavaju po prvi put detaljnu analizu koliko proces razvoja koristi svim građanima. HDS podaci mogu da budu razloženi po kriterijumu opština, etničke pripadnosti i urbanom/seoskom kriterijumu. Ovo poglavlje prezentuje HDI, HPI-1, HPI-2, GDI, i GEM rezultate u odnosu na ove tri glavne dimenzije u cilju osvetljavanja kritičnih pitanja, uključujući neravnopravnost polova, i izloženost najugroženijih populacionih grupa.

Indeks opštinskog humanog razvoja

Opštine na Kosovu se susreću sa značajnim razlikama u odnosu na humani razvoj. U nekim slučajevima, razlika između maksimalnih i minimalnih rezultata dostiže 16%, što je velika razlika uzimajući u obzir relativno malu teritorijalnu veličinu² Kosova. Sa prosečnim HDI od 0,680, kosovske opštine se nalaze na donjem kraju skale srednjeg

humanog razvoja po kategorizaciji Globalnog HDR-a. Na Kosovu Priština ima najveći HDI (0,723) a Novo Brdo najmanji (0,625).

BOKS 2.1: PITANJA MERENJA: GDP U ODNOSU NA PRIHOD

Nedostatak podataka na opštinskom nivou ograničio je korišćenje UNDP HDS na proračun opštinskog HDI (detaljna metodologija data je u Dodatku 1). Ovo je uključilo metodološke razlike u proračunu MHDI u poređenju sa HDI širom Kosova u Poglavlju 1. Najvažnija razlika je korišćenje dohotka po glavi stanovnika umesto BND po glavi. Prema bugarskom HDR¹, kada se meri HDI na opštinskom nivou, dohodak po glavi stanovnika je više informativan nego BND po glavi stanovnika. Najvažniji razlog odnosi se na problem razlaganja BND. Na primer, opština može da ima veliku kompaniju koja proizvodi robe i usluge od kojih koristi ima celo stanovništvo, ne samo stanovnici te opštine, stoga razloženi bruto proizvod kompanije po bilo koju opštinu je problematičan, posebno na Kosovu, gde je statistički sistem još u povoju.

Proračunavanje BND po glavi stanovnika bilo je problematično, zbog tekuće debate o brojkama oko kosovskog stanovništva. Stoga, umesto toga, nivou prihoda zabeleženi u HDS bili su korišćeni za pristup ekonomskoj dobrobiti građana svake opštine. Kao rezultat, indikatori opštinskog humanog razvoja mogu da budu pošteno upoređeni među opštinama na Kosovu a ne sa indikatorima sa celog Kosova kao što je predstavljeno u Poglavlju 1.

¹ Bugarski izveštaj o humanom razvoju (2001)

Komponente opštinskog HDI

Opštinski indeks humanog razvoja (MHDI) se sastoji od tri različite komponente merenja:

- *Ekonomsko blagostanje, mereno dohotkom po glavi stanovnika;*
- *Zdravstveni status, mereno očekivanim trajanjem života;*
- *Obrazovno dostignuće, mereno kombinovanim upisnom stopom u osnovne i srednje škole, kao i stopom pismenosti odraslih (iznad 15 godina starosti).*

Na osnovu analize MHDI po komponentama, najveća nejednakost među kosovskim opštinama ima se u odnosu na dohodak po glavi stanovnika, posle čega sledi očekivano trajanje života i obrazovanje (vidi Kutiju 2.2)

Prvih i poslednjih pet opština

Pet opština sa najvećom stopom HDI su Priština, Zubin Potok, Zvečan, Leposavić i Štrpce, dok najniži HDI imaju Novo Brdo, Mališevo, Štimlje, Kačanik i Srbica. Priština ima najveći HDI uglavnom zbog činjenice da ima najveći indeks dohotka od svih opština. Ostale najbolje rangirane opštine

"Postoji hiljadu pitanja; mi smo razmišljali o svima njima i pokušavamo da pronađemo odgovore"
Serđo Vieira de Meljo, prvi SPGS na Kosovu

BOKS 2.2: KOJE SU RAZLIKE U MHDI?

Varijacije u pojedinim komponentama HDI su mnogo više naglašene među opštinama nego što to pokazuju rezultati HDI¹. Od tri HDI komponente, pristup obrazovanju i očekivano trajanje života imaju najmanji uticaj na varijacije među opštinama, dok prihod po glavi stanovnika ima najveći uticaj². Stoga, razlike između opština na Kosovu izgleda da potiču više od ekonomije i statusa očekivanog trajanja života (i produženjem zdravstvene zaštite i faktora okoline) nego od pristupa obrazovanju. Na primer, oko 10% razdvaja najviši i najniži rezultat po opštinama (Zubin Potok i Podujevo) prema pismenosti odraslih lica i kombinovanom upisu u škole, nasuprot 250% razlike u prihodu po glavi stanovnika između najviše i najniže rangirane opštine (Pristina i Štimlje).

¹ Varijacija je merena standardnom devijacijom (SD)-mera distribucije ili razlike od srednje vrednosti. U normalnoj distribuciji, 68% slučajeva spada unutar jedne SD vrednosti a 95% slučajeva spada unutar 2 SD. Na primer, u normalnoj distribuciji, uz srednju starost od 45 godina i standardnu devijaciju od 10, 95% slučajeva pada između 25 i 65.

² SD za prihod po glavi stanovnika je 0,4, za očekivano trajanje života je 0,48, a za obrazovanje je 0,02

zahvaljuju svoj plasman uglavnom visokoj stopi indeksa obrazovanja. U slučaju Zvečana, to je i zbog indeksa dohotka.

Za pet najslabije rangiranih opština, indeks očekivanog trajanja života izgleda da ima najveći uticaj na ukupni HDI rezultat; ipak, u slučaju Mališeva, na loš HDI veoma utiče slab indeks obrazovanja.

Dohodak po glavi stanovnika

Od svih HDI komponenti, razlike među kosovskim opštinama su najveće u odnosu na dohodak. Kao što se vidi sa Slike 2.1, stanovnici najbogatijih opština zarađuju tri

BOKS 2.3: MIGRACIJA

Nivo emigracije kao i unutrašnje migracije je visok na Kosovu. Generalno se veruje da oko 350000-400000 Kosovaca živi u inostranstvu¹. Prema UNDP HDS Nemačka i Švajcarska su glavne destinacije za emigrante.

Opština Priština i region² imaju najveću stopu priliva iz drugih delova Kosova. Region Peći takođe prima relativno velik broj migranata. Ovo je dugoročni šablon koji nije povezan sa konfliktom.

Tabela: Doživotni migranti u proteklih pet godina za ljude koji su imali pet ili više godina po regionima, 2003

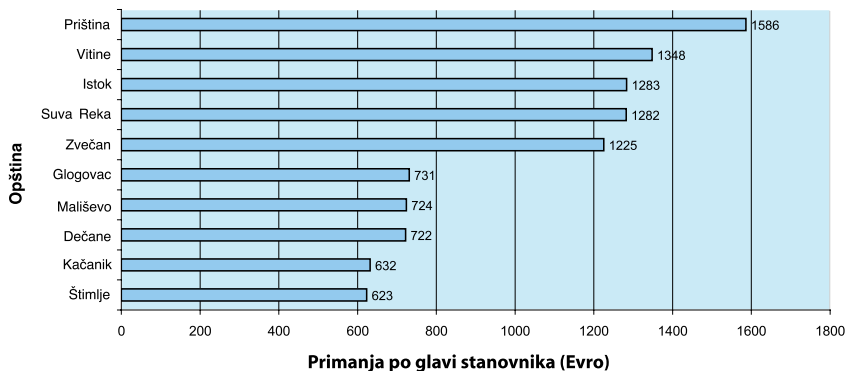
Region rođenja	Doseljeni	Odseljeni	Neto migranti	Doseljeni u toku pet godina	Odseljeni u toku pet godina	Neto migranti 1998-2003	Ukupno neto migranti
	'000	'000	'000	'000	'000	'000	'000
Djakovica	4.9	14.3	-9.4	0.5	2.6	-2.1	-11.5
Gnjilane	4.7	14.1	-9.4	1	0.7	0.3	-9.1
Mitrovica	9.6	16.3	-6.7	0.9	7.1	-6.2	-12.9
Peć	16	8.2	7.8	3.7	0.4	3.3	11.1
Prizren	6.4	11.8	-5.4	2	1.5	0.5	-4.9
Priština	36.6	14.1	22.5	8.1	1.1	7	29.5
Uroševac	10.6	10	0.6	1	3.8	-2.8	-2.2

Izvor: SOK. Demografski i zdravstveni pregled Kosova, 2004

¹ Demografski i zdravstveni pregled Kosova, (2004), SOK, strana 24

² Demografski i zdravstveni pregled Kosova razložen po podacima prema pozivnim telefonskim brojevima za fiksne telefone na Kosovu, opštine u okviru koji se nalaze ovi regioni su: Djakovica: Dečani, Zakovica i Orahovac; Gnjilane: Gnjilane, Kamenica i Vitina; Mitrovica: Mitrovica, Leposavič, Srbica, Vučitrn, Zubin Potok, i Zvečan; Peć: Istok, Klina i Peć; Prizren: Dragaš, Prizren, Suva Reka, Mališevci; Priština: Glogovac, Kosovo Polje, Lipjan, Novo Brdo, Obilič, Podujevo i Priština; Uroševac: Kačanik, Štimlje, Štrpce i Uroševac

ILUSTRACIJA 2.1 PRIHOD PO GLAVI STANOVNIKA ZA PRVIH I POSLJEDNIH PET OPŠTINA

Izvor: UNDP, HDS 2004

puta više od onih u siromašnim oblastima. Kao što je rečeno, Priština je najbolje plasirana i zbog veoma visoke migracije ka Prištini (vidi Kutiju 2.3)

Demografija i prihod

Siromašnija domaćinstva teže³ da imaju više dece i veću stopu izdržanih lica⁴. Interesantno je, da ukoliko je veći broj starijih članova domaćinstva veći je dohodak po glavi stanovnika. Ovo može da odražava običaj kada najbolje stojeći član porodice preuzima odgovornost da se stara o starijima, kao i važnost prihoda od penzije.

Infrastruktura i dohodak

Nije iznenađenje, da bogatije opštine teže da budu karakterisane boljim pristupom infrastrukturi i uslugama, uključujući kompjutere, telefone, tekuću vodu i kanalizaciju za odlaganje otpadnih voda. Nasuprot tome, siromašnijim opštinama nedostaje pristup tekućoj vodi i kanalizaciji. Takođe nije iznenađenje, što je veća stopa nezaposlenosti u opštinama, to je niži prosečan nivo prihoda. Nivoi prihoda takođe teže da budu niži u opštinama sa manje ljudi ili u koji su pretrpeli više štete u toku sukoba⁵. S druge strane, možda kao nasleđe iz komunističkog perioda, pristup struji i televiziji je prilično ujednačen u svim opštinama, bez obzira na nivo prihoda.

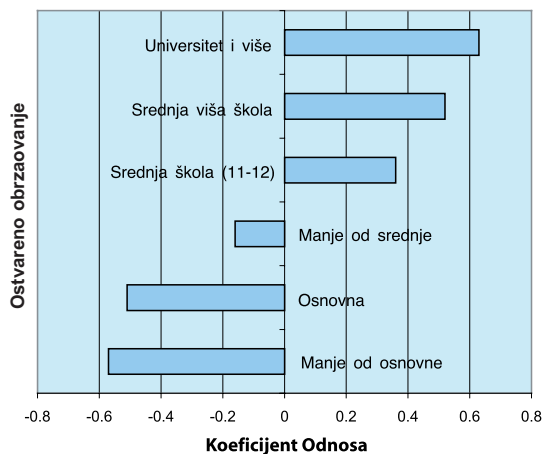
Struktura prihoda

U proseku, prihod teži da bude viši kada se izvodi uglavnom iz plata i penzija. Opštine sa nižim nivoima dohotka po glavi stanovnika imaju veći procenat stanovnika koji žive od izvora koji se klasifikuju kao "ostali". Ovo sugerise važnost aktivnosti "sive ekonomije", kao što je neformalna trgovina.

Obrazovanje i prihod

Slabi ali jasan odnos između prosečnih nivoa obrazovanja i prosečnog dohotka po glavi stanovnika može da bude primećen među opštinama. Kao što Slika 2.2 otkriva, što je viši procenat stanovništva u opštini koje je završilo srednju školu, višu školu ili

ILUSTRACIJA 2.2 ODNOS IZMEĐU OBRAZOVANJA I DOHODKA

Izvor: UNDP, HDS 2004

univerzitet, to je viši prosečan dohodak po glavi stanovnika u toj opštini. Opštine sa nižim prosečnim nivoima obrazovanja, kada većina stanovništva nije završila srednju školu ili čak osnovnu školu, jasno imaju niže nivoe prihoda.

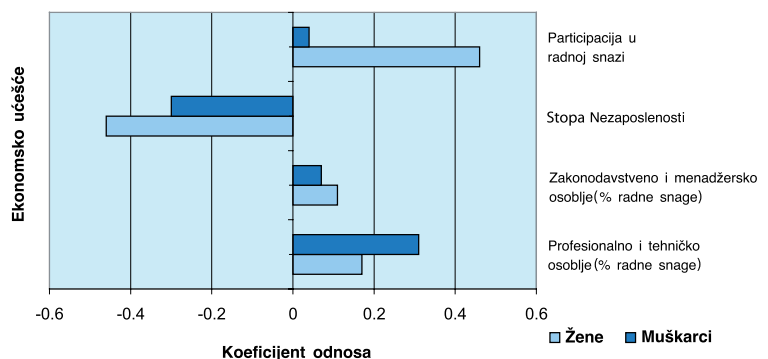
Indeks očekivanog trajanja života

Očekivano trajanje života je drugi najvažniji faktor posle dohotka pri određivanju razlika u rangiranju MHDl. Razlika u očekivanom trajanju života između najbolje i najniže rangiranje kosovske opštine je oko 10 godina

BOKS 2.4: DA LI JE UČEŠĆE ŽENA NEOPHODNO ZA VEĆI PRIHOD?

Interesantno je, da u svim opštinama, one sa većim učešćem žena u radnoj snazi imaju veći prihod po glavi stanovnika. Suprotno, kada je nezaposlenost, a posebno, stopa nezaposlenosti žena veća, opštinski dohodak po glavi stanovnika opada. Sa izuzetkom procenta profesionalaca i tehničkog osoblja u radnoj snazi, indikatori za učešće žena u radnoj snazi i nezaposlenosti su bolji za predviđanje opštinskog prihoda nego isti za muškarce.

ILUSTRACIJA 2.3 ODNOS EKONOMSKOG UČEŠĆA I DOHODKA PREMA POLOVIMA

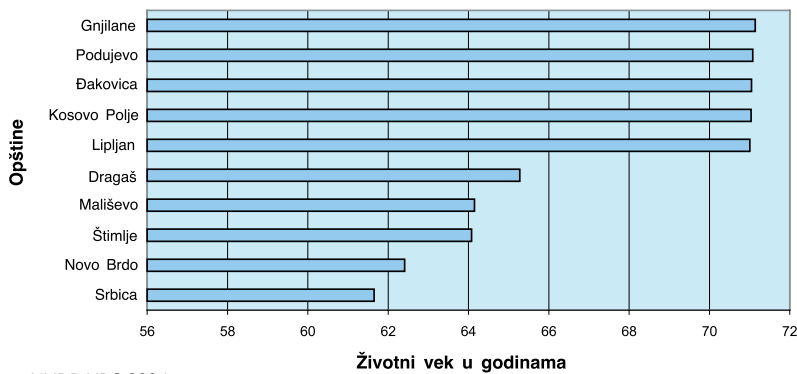
Izvor: UNDP, HDS 2004

(71,1 godina u Gnjilanu u poređenju sa 61,5 godina u Srbici). Kao što se vidi sa Slike 2.4, indeks očekivanog trajanja života (LEI) je najviši u Gnjilanu, Đakovici, Podujevu, Istoku i Lipljanu, a najniži u Srbici, Novom Brdu, Štimlju, Mališevu i Dragašu.

Indeks obrazovanja

Nejednakosti između opština u odnosu na obrazovanje potiču uglavnom iz lošeg školovanja koje je trajalo godinama. Upoređujući pet najboljih i pet najgorih opština, najveće razlike postoje zbog lošeg školovanja, uz kombinovane stope upisa u

ILUSTRACIJA 2.4 PET NAJVIŠE I PET NAJNIŽE RANGIRANIH OPŠTINA PREMA ŽIVOTNOM VEKU

Izvor: UNDP, HDS 2004

osnovne i srednje škole, a zatim zbog stope pismenosti odraslih lica. Kao što pokazuje Tabela 2.1, opštine sa najnižim indeksom obrazovanja su Podujevo, Djakovica, Orahovac, Istok i Mališevo, dok su opštine sa najvišim indeksom obrazovanja Zubin Potok, Leposavić, Zvečan, Mitrovica i Glogovac.

Obrazovanje žena

Kada se indikatori obrazovanja razlože prema polnoj strukturi, razlike između opština postaju čak i više očiglednije. Kao što se vidi sa Slike 2.5, najveća razlika ostaje zbog lošeg školovanja, uz kombinovanu stopu upisa, a zatim zbog stope pismenosti odraslih

TABELA 2.1: PET NAJVIŠE I PET NAJNIŽE RANGIRANIH OPŠTINA ZA INDEKS OBRAZOVANJA

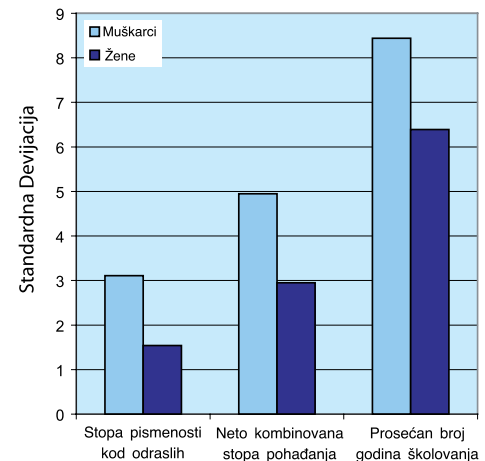
	Indeks ost- varenog obrazovanja	Stopa pismenosti odraslih (15+)%	Kombinovana stopa pohađanja %	Prosečan broj godina školovanja
Podujevo	0.881	89.355	85.684	8.45
Djakovica	0.886	92.065	81.716	9.37
Orahovac	0.891	90.247	86.842	7.58
Istok	0.903	92.756	85.417	8.96
Mališevo	0.904	92.076	86.957	7.92
Glogovac	0.950	96.730	91.589	9.66
Mitrovica	0.954	97.183	91.892	10.58
Zvečan	0.960	97.849	92.308	10.98
Leposavić	0.961	97.568	93.103	10.47
Zubin Potok	0.967	98.333	93.548	11.47
Razmak između najviše i najniže rangiranih	0.086	8.978	11.832	3.89
Razlika u procentima	8.6 %	9.0%	12.0%	34.0%

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004. godine

Obrazovanje žena je očigledno iza obrazovanja muškaraca. Dok su najveće razlike viđene u lošem školovanju, kombinovane stope upisa su razlog za brigu zbog toga što

ovaj kratkoročni faktor utiče na druge dugoročno. Na primer, manje od polovine svih žena pohađa srednju školu u opštini Dragaš. Povećano pohađanje srednjih škola od strane žena je hitan prioritet, zbog jakih

ILUSTRACIJA 2.5 RAZLIKE IZMEĐU OPŠTINA U OBRAZOVANJU PO POLOVIMA

Izvor: UNDP, HDS 2004

veza između investicija u takvo obrazovanje i zbirnog ekonomskog rasta.

Humani razvoj i etničke zajednice

Za potrebe HDS, etničke zajednice koje žive na Kosovu pregrupisane su u četiri kategorije, kao što je prikazano u Tabeli 2.2. Grupisanje je pomoglo da se smanji mar-

BOKS 2.5: OBRAZOVANJE DEVOJČICA: FAKTORI NAPUŠTANJA ŠKOLOVANJA

Postoje dva faktora na osnovu kojih se mogu predvideti stope pohađanja osnovnih i srednjih škola od strane devojčica: etničko poreklo i geografska lokacija. Postoji veća verovatnoća kod devojčica nealbanskog i nesrpskog porekla da napuste školu nego kod devojčica koje pripadaju drugim etničkim zajednicama. Štaviše, kod devojčica Albanci koje žive u seoskim područjima postoji veća verovatnoća da prekinu školovanje nego kod devojčica koje žive u gradskim sredinama.

Anketa koju je 2001. godine sproveo Fond za hitnu akciju je ispitala zašto devojčice napuštaju školu. Izgleda da su među ključnim faktorima sledeći faktori: 'nedostatak novca', 'neuspeh u toku školovanja', 'škola je daleko od kuće' i 'veridba ili udaja'. Kada im je postavljeno pitanje "Ako se (tvoja) porodica suočava sa ekonomskim teškoćama, da li bi trebalo da se da prednost obrazovanju dečaka ili devojčice," 97.3% anketiranih je odgovorilo da prednost treba dati dečaku.

Vjollca Krasniqi "Faktori napuštanja školovanja u obrazovanju devojčica", Inicijativa žena Kosova

TABELA 2.2 GRUPISANJE ETNIČKIH ZAJEDNICA U HDS

Etničke zajednice u HDS
 Albanci
 Srbi
 RAE
 Ostali

Nacionalnost
 Kosovski Albanci
 Kosovski Srbi
 Kosovski Romi, Aškalije i Egipćani
 Kosovski Bošnjaci, Turci, Goranci i ostali

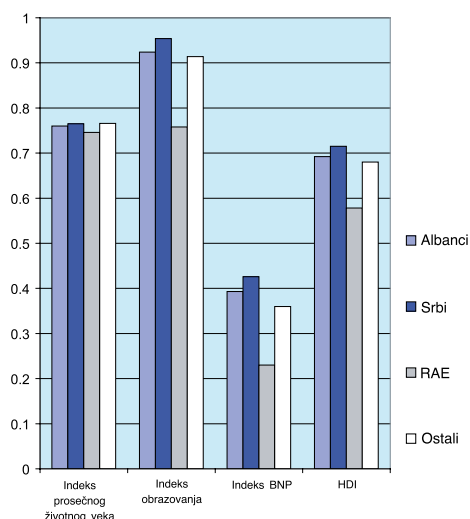
gina greške u uzorku, čime se povećava validnost rezultata.

HDI prema etničkim zajednicama

Kao što se vidi sa Slike 2.6, srpska zajednica ima najviši HDI (0,715), a zatim slede Albanci (0,692) i ostali (0,680). RAE zajednica ima značajno niži HDI (0,578) od ostatka stanovništva što ih smešta na niži nivo humanog razvoja. Obrazovanje je najvažnija determinanta relativnog HDI rangiranja među etničkim zajednicama, posle čega sledi prosečan dohodak po glavi stanovnika, a zatim očekivano trajanje života.

Među etničkim grupama, RAE zarađuju dva puta manje od ostalih zajednica i oko tri puta manje od Srba i Albanaca. Stopa nepismenosti u RAE zajednici je više od dva puta veća od stope kod Albanaca i ostalih zajednica, a više od četiri puta veća nego kod Srba. Kombinovana stopa upisa u osnovne i srednje škole među RAE zajednicom je 60%, što je 30% niže od ostatka stanovništva, za koje je prosečna stopa oko 90%. RAE žive u proseku godinu dana manje od ostatka stanovništva.

ILUSTRACIJA 2.6 HDI I KOMPONENTE PO ETNIČKIM ZAJEDNICAMA

Izvor: UNDP Kosovo, HDS, 2004. godine

Obrazovanje prema etničkoj pripadnosti

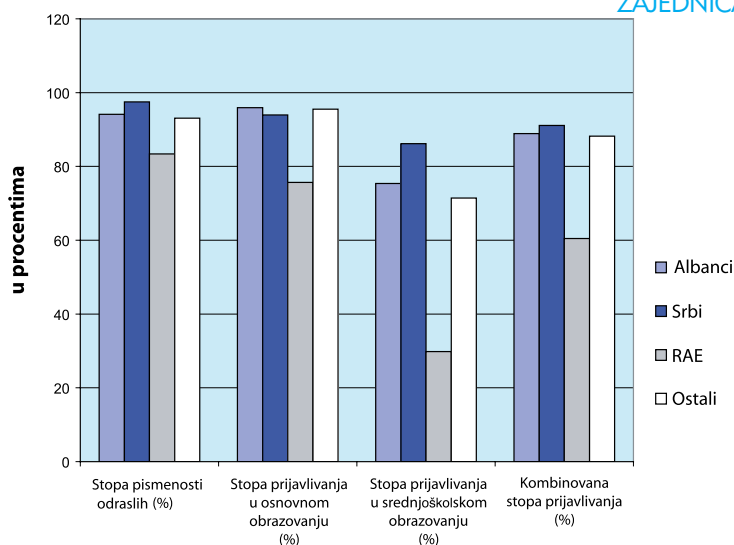
Razlike u obrazovnim indikatorima u različitim etničkim zajednicama odgovaraju HDI šablonima. RAE imaju najniže indikatore obrazovanje. Srbi su na vrhu prema svim indikatorima rangiranja, sa izuzetkom stope upisa u osnovne i srednje škole, gde su Albanci i ostale zajednice bolje plasirane. Posebno zabrinjavajuće su niske stope upisa u srednje i više škole RAE zajednice. Slika 2.7 pokazuje relativno obrazovno rangiranje prema etničkoj pripadnosti.

Slika 2.8 pokazuje prosečno trajanje školovanja u godinama za svaku etničku grupu. Kao i kod ostalih indikatora obrazovanja, RAE imaju najniže vrednosti, sa prosekom od samo sedam godina školovanja.

Prihod po glavi stanovnika prema etničkoj pripadnosti

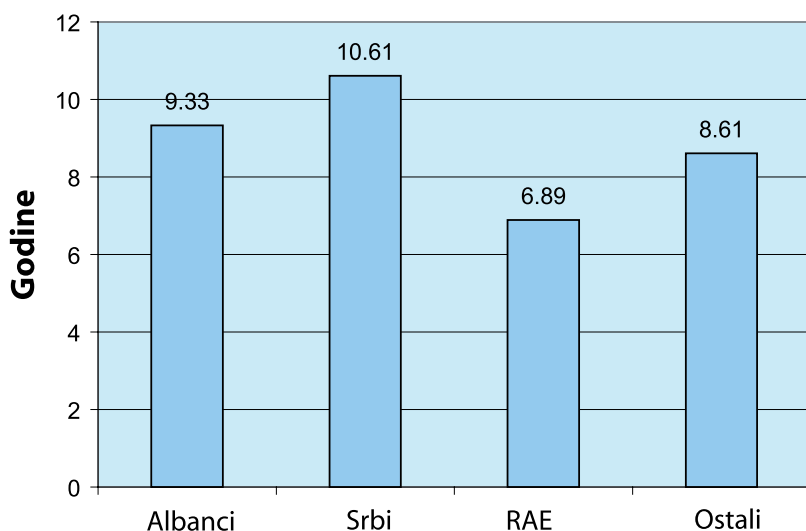
Posle pohađanja obrazovanja, drugi najvažniji faktor koji uzima u obzir razlike u HDI među etničkim zajednicama je prema dohotku po glavi stanovnika, koji značajno varira. Kao što je prikazano na slici 2.9, RAE zajednica je najugroženija.

ILUSTRACIJA 2.7 POKAZATELJI OBRAZOVANJA PO ETNIČKIM ZAJEDNICAMA

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004. godine

ILUSTRACIJA 2.8 PROSEČAN BROJ GODINA ŠKOLOVANJA

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004.godine

BOKS 2.6: OSTVARENO OBRAZOVANJE PO ETNIČKIM ZAJEDNICAMA
Albanci

Albanci se u proseku školuju 9,33 godine. Albanci se školuju oko dve godine više od Albanci. Nepismenost Albanci (9%) je tri puta veća od nepismenosti Albanaca. U okviru albanske zajednice, stopa pohađanja osnovnog obrazovanja je visoka, međutim, ta stopa nije toliko visoka kod srednješkolskog obrazovanja. Oko 30% devojaka i 20% mladića ostaje van učionica. Oko 9,7% Albanaca pohađa ili je završilo srednju školu ili fakultet.

Srbi

Indeks obrazovanja kod Srba je najviši. U proseku, ova grupa provodi 10,61 godinu u školi. Srbi se u proseku školuju jednu godinu duže od Srkinja. Stope pismenosti su prilično visoke u poređenju sa preostalim delom populacije; samo 1% muškaraca i 4% žena u srpskoj zajednici nema ove veštine. Stopa pohađanja osnovnog obrazovanja je neznatno niža nego kod albanske populacije, sa oko 5,5% dece koja ne pohađaju osnovnu školu. Međutim, stopa pohađanja srednjih škola je viša nego kod preostalog dela populacije, oko 15% žena i 12% muškaraca ne pohađaju ovaj nivo obrazovanja. Samo oko 12,3% pohađa ili je završilo fakultet ili srednju školu.

Bošnjaci, Turci i Goranci

Bošnjaci, Turci i Goranci su odmah iza Albanaca po indeksu obrazovanja. U proseku, oni se školuju 8,61 godinu, a muškarci se školuju dve godine duže od žena. Stopa nepismenosti je oko 7% i najprisutnija je kod žena (12%), dok je kod muškaraca samo 1%. Mada je stopa pohađanja osnovnog obrazovanja visoka, srednje obrazovanje je pitanje koje zaslužuje pažnju. Oko 30% ove grupe ne pohađa srednju školu, a ovaj problem je u stvari više izražen kod muškaraca. Samo oko 9% je pohađalo ili završilo fakultet ili srednju školu.

RAE

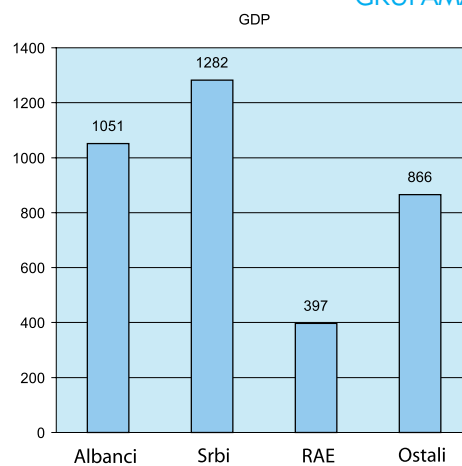
Zajednica Roma, Aškalija i Egipćana je najmanje obrazovana. Više od 16% RAE ne zna da čita ili piše. Nepismenost je uobičajenija kod žena RAE (25%) nego kod muškaraca (8%). U proseku muškarci RAE se školuju 8 godina, a žene 5,5 godina. Sve u svemu, jedna četvrtina sve dece RAE ne pohađa osnovno obrazovanje (31% devojčica i 19% dečaka). Situacija je još ozbiljnija u srednjem obrazovanju, gde oko 78% devojaka i 62% mladića nije u učionicama. Gotovo niko od muškaraca i žena RAE nije završio ili pohađao srednju školu.

Slika 2.10 pokazuje različite izvore prosečnog dohotka domaćinstva za svaku etničku zajednicu. Termin "pozajmljen novac" ovde se odnosi na formalne kredite banaka, a ne na individualne pozajmice (vidi Tehnički dodatak HDS).

Očekivano trajanje života prema etničkoj pripadnosti

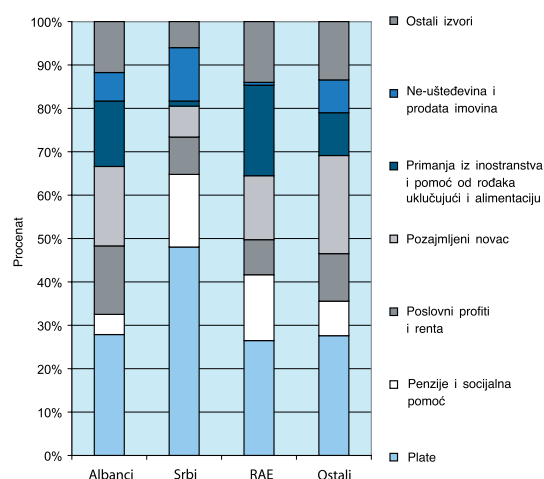
Od svih HDI komponenata, očekivano trajanje života najmanje varira u zavisnosti od etničke pripadnosti. U proseku, žene žive skor dve godine duže od muškaraca u svakoj etničkoj zajednici. Kao što se vidi iz tabele 2.3, najugroženija grupa su RAE zajednica, dok članovi ostalih zajednica imaju najveće očekivanje trajanja života, posle kojih slede Srbi a zatim Albanci.

ILUSTRACIJA 2.9 PROSEČNI NIVOLI
LIČNOG DOHOTKA PO ETNIČKIM
GRUPAMA

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004. godine

ILUSTRACIJA 2.10 IZVORI PRIHODA PO
ETNIČKOJ PRIPADNOSTI

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004. godine

BOKS 2.7: TIPIČNE DEMOGRAFSKE I EKONOMSKE KARAKTERISTIKE KOSOVSkih DOMAĆINSTAVA

Prosečno RAE ili albansko domaćinstvo je veće i karakteriše se većim odnosom zavisnosti nego kod Srba i kod ostalih zajednica. Dok Srbi imaju približno jedno zavisno lice po svakom licu koje ostvaruje dohodak, u ne-srpskoj populaciji približno tri lica zavise od jednog lica koje ostvaruje dohodak.

Albanci

Prosečno albansko domaćinstvo ima nešto manje od 7 članova. Ima oko 2.3 dece po domaćinstvu, a za svako lice koje ostvaruje dohodak postoje dva lica koja od njega zavise. Stopa učešća u radnoj snazi je 46%. Oko 18% domaćinstava ne poseduje firmu, zemlju, stoku, mehanizaciju, ili bilo koje drugo sredstvo za sticanje dohotka. Prihod domaćinstva se uglavnom sastoji od plata, profita od neke delatnosti ili rente, kao i pozajmljenog novca. Većina domaćinstava poseduje televizor, oko 10% poseduje kompjuter, a samo 6% poseduje kompjuter i telefonsku liniju za pristup Internetu.

Srbi

Tipično srpsko i crnogorsko domaćinstvo ima 4,3 člana i 1 dete. Na svakog zaposlenog člana dolazi po jedan član domaćinstva koji je zavisno lice. Oko 60% učestvuje u radnoj snazi. Prihod domaćinstva se uglavnom sastoji od plata, penzija i socijalne pomoći, ne-ušteđevine i prodate imovine. Oko 15% domaćinstava nema nikakva ekonomska sredstva za stvaranje dohotka. Oko 11% domaćinstava ima pristup kompjuterima, a 9% ima pristup i kompjuteru i telefonskoj liniji.

RAE

RAE domaćinstva se u proseku sastoje od 7 članova, sa 2.5 dece. Na svaku osobu koja stiće dohodak dolaze dva izdržavana lica. Stopa učešća u radnoj snazi je 50%. Oko 60% domaćinstava nema pristupa sredstvima za stvaranje dohotka. Glavni izvor prihoda su plate, novčana pomoć rođaka iz inostranstva kao i penzije i socijalna pomoć. Samo 1% domaćinstava ima kompjuter, dok skoro niko nema pristup internetu.

Bšnjaci, Turci i Goranci

Prosečno domaćinstvo Bošnjaka, Turaka i Goranaca ima pet članova sa 1.4 dece. Na svaku osobu koja stiće dohodak dolaze dva izdržavana lica. Stopa učešća u radnoj snazi je 47%. Oko 30% domaćinstava nema pristupa sredstvima za stvaranje dohotka. Tri glavna izvora prihoda su plate, novčane pozajmice i "ostali izvori. Oko 7.6% domaćinstava ima kompjuter, a 5% ima telefonsku i internet liniju.

Urbane/ruralne razlike u humanom razvoju

Postoji velika razlika u nivoima humanog razvoja između seoskog i gradskog stanovništva na Kosovu. U proseku, urbano stanovništvo ima veći standard mereno sa HDI (0,700) od seoskog stanovništva (0,615). Najveći dispariteti u odnosu gradski/seoski nalazi se u oblasti obrazovanja, posle čega sledi očekivano trajanje života i dohodak po glavi stanovnika (vidi Sliku 2.11). Ostali dispariteti u odnosu gradski/seoski mogu da se vide u tabeli 2.4.

Humano siromaštvo

Pri analizi siromaštva u opštinama, indikatori zasnovani na prihodu pokazuju najočigledniju nejednakost, posle čega sledi pristup zdravstvenoj infrastrukturi i indikatori očekivanog trajanja života. Indikatori obrazovanja su prilično slični u svim opštinama.

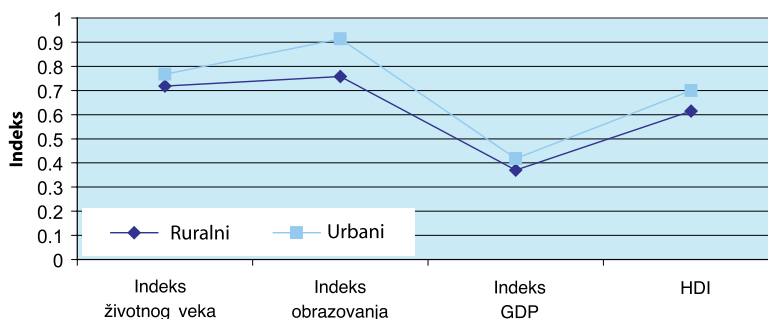
Kao što je naglašeno u Poglavlju jedan⁶, KHDR 2004 koristi dva indikatora za merenje nivoa siromaštva, što je smatrano potrebnim, imajući u vidu složenost fenomena na Kosovu (prema Slici 2.12). Na

TABELA 2.3 ŽIVOTNI VEK PODELJEN NA ETNIČKE ZAJEDNICE

	Muškarci	Žene	Ukupno
Albanci	69.81	71.44	70.59
Srbi	70.16	71.75	70.92
REA	69.05	70.42	69.74
Ostali	70.12	71.88	70.97

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

ILUSTRACIJA 2.11 HDI PREMA URBANIM/SEOSKIM SREDINAMA

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

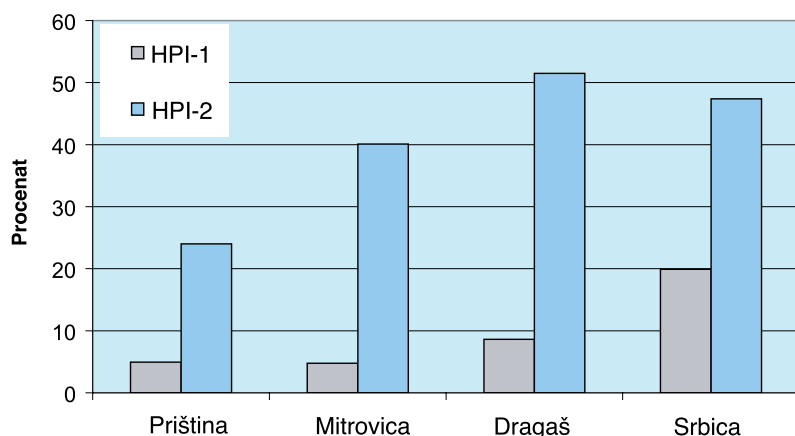
TABELA. 2.4 OBRAZOVNI INDIKATORI PREMA URBANOM/SEOSKOM STANOVNIŠTVU

	Stopa pismenosti (procent)		Stopa upisa (procent)			Prosečan broj godina školovanja
		Osnovno	Srednje	Kombinovano		
Seosko	93.95	95.77	70.84	87.27	8.96	
Urbano	94.55	94.98	80.96	90.14	9.91	

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

primer, upoređivanje nivoa ekstremnog siromaštva (mereno prema HPI-1) pokazuje veću nejednakost između Srbije i Dragaša nego upoređivanje nivoa sa manje ekstremnim siromaštvom (mereno prema HPI-2). Za opštine Mitrovica i Priština, stoji suprotno; upoređivanje indikatora za manje ekstremno siromaštvo (mereno HPI-2) otkriva veću razliku.

ILUSTACIJA 2.12 ODNOS IZMEĐU HPI-1 I HPI-2

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

Ekstremno siromaštvo i opštinske karakteristike

Bliža analiza HPI-1 pokazuje da što je veća prosečna veličina domaćinstva u nekoj opštini, to je veći procenat stanovnika koji žive ispod granice ljudskog siromaštva. Sličan šablon je primećen u odnosu na broj dece po domaćinstvu. U opštinama sa preovlađajućim siromaštvom, domaćinstva teže da izvode veći deo ukupnog prihoda iz pozajmljenog novca i novca ostavljenog po strani, pomoći od rođaka kao i od prihoda od prodate imovine. Što je veći procenat imovine domaćinstava u opštini, to je niži nivo ljudskog siromaštva i obrnuto. Procenat ljudi koji žive bez pristupa tekućoj vodi i bez pristojnog indeksa životnog standarda su faktori koji najviše utiču na HPI-1. Stopa pismenosti odraslih ima najniži uticaj na rezultat HPI-1, osim u Mališevu, gde ima najveći uticaj.

BOKS 2.8: NEJEDNAKOSTI MEĐU OPŠTINAMA U POGLEDU KOMPONENTI SIROMAŠTVA LJUDI:

- Procenat ljudi koji žive u izuzetnom siromaštvu (kao što je definisano procentom ljudi koji žive sa manje od jednog dolara dnevno i nacionalnom donjom granicom siromaštva) kreće se od 3% u Štrpcu sve do 40% u Mališevu.
- Procenat ljudi koji nemaju pristup vodi iz vodovoda kreće se od 6% u Štrpcu do 93% u Mališevu.
- Procenat ljudi koji žive sa manje od dva dolara dnevno kreće se od 7% u Zubinom Potoku do 71% u Dragašu.
- Stopa nezaposlenosti u Klini (67%) je tri puta veća nego u Zubinom Potoku (21%).

Opštine sa najvećim nivoima ekstremnog siromaštva su Mališevo, Novo Brdo, Srbica, Suva Reka, Štimlje, dok su opštine sa najnižim nivoima ekstremnog siromaštva Mitrovica, Priština, Zubin Potok, Štrpce i Zvečan.

Siromaštvo i opštinske karakteristike

Nejednakost prihoda među opštinama je čvrsto povezana sa učestanošću manje ekstremnog siromaštva. U svim administrativnim oblastima, što je veći nivo nejednakosti prihoda⁷, to je veći nivo ljudskog siromaštva (kao što se vidi u HPI-2). U skoro svim opštinama, glavne odrednice manje ekstremnog siromaštva su stopa nezaposlenosti i procenat ljudi koji žive sa 2 dolara dnevno ili manje. Procenat stanovništva u opštinama za koji se očekuje da će da umre pre nego što napuni 60 godina ima najniži uticaj na HPI-2 rezultat, dok stopa pismenosti odraslih tipično ima najveći uticaj.

Najviši nivoje manje ozbiljnog siromaštva su zabeleženi u opštinama Dragaš, Glogovac, Klini, Srbica i Orahovac, dok su najniži nivoi zabeleženi u Zubinom Potoku, Zvečanu, Leposaviću, Prištini i Peći.

Humano siromaštvo prema etničkoj pripadnosti

Kao što može da se vidi sa Slike 2.13, ozbiljno siromaštvo je najizraženije u RAE zajednici, a zatim u albanskoj i srpskoj zajednici. Bošnjaci, Turci i Goranci relativno bolje žive od ostatka stanovništva. Ovo delimično može da bude pripisano tome što oni uglavnom žive u urbanim sredinama, što im daje veći pristup tekućoj vodi. Možda iz istog razloga, RAE zajednica ima bolji pristup tekućoj vodi od albanskog stanovništva.

Visoka učestanost siromaštva u RAE zajednici se uglavnom pripisuje činjenici da ova zajednica ima najveći procenat ljudi za koje se očekuje da će da umru pre nego što navrše 40 godina, kao i najvišu stopu relativne nepismenosti. Za albansku zajednicu, visoki nivoi siromaštva su uglavnom zbog visokog procenta ljudi bez pristupa tekućoj vodi i većem učešću ljudi koji žive sa manje od jednog dolara dnevno; za oba ova indikatora, albansko stanovništvo ima najveći procenat uskraćenih ljudi.

Siromaštvo među etničkim zajednicama

Kao što se vidi sa Slike 2.14, RAE zajednica je najugroženija grupa u odnosu na ljudsko odricanje kao što je definisano sa HPI-2. Iza njih, najveći procenat ljudi koji žive u ljudskom siromaštvu otpada na Bošnjake, Turke i Gorance, uglavnom zbog stope nepismenosti i velikog borja ljudi koji žive sa manje od dva dolara dnevno. Srbi imaju najnižu učestanost manje ozbiljnog siromaštva.

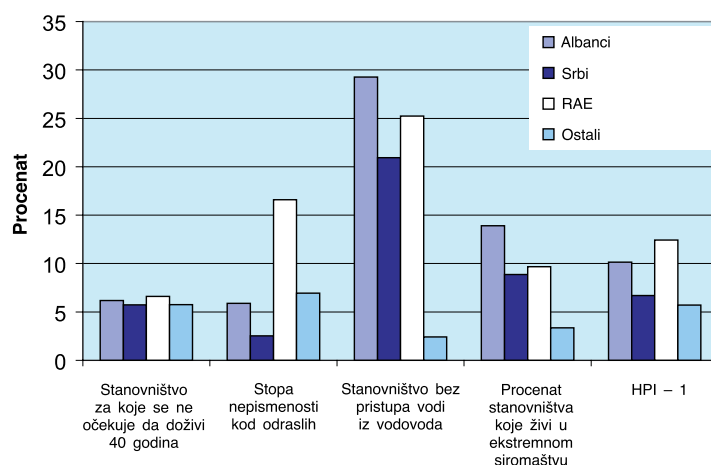
Humano siromaštvo prema urbanom i seoskom stanovništvu

Bez obzira na indikatore o kojima se radi, siromaštvo je tipično veće u seoskim oblastima (vidi Sliku 2.15)

Ekstremno siromaštvo prema gradskom i seoskom stanovništvu

Kao što se vidi u Tabeli 2.6, procenat ljudi koji žive u ekstremnom siromaštvu u seoskim oblastima je četiri puta veći nego u

ILUSTRACIJA 2.13 HPI 1 I IZABRANI INDIKATORI LJUDSKOG SIROMAŠTVA PO ETNIČKIM ZAJEDNICAMA

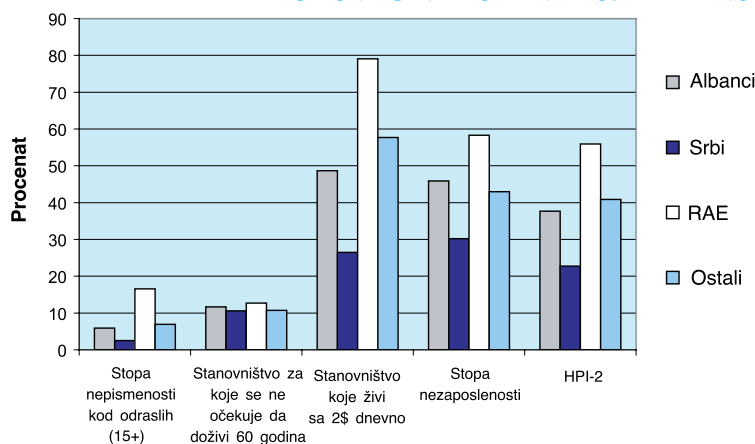
Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

gradskim oblastima. Procenat stanovništva bez pristupa tekućoj vodi je oko osam puta veći u seoskim oblastima nego u gradskim sredinama, dok je procenat ljudi za koje se očekuje da će da umru pre nego što navrše 40 godina života 2,5 puta veći u seoskim sredinama nego u gradskim.

Siromaštvo prema faktoru gradski/seoski

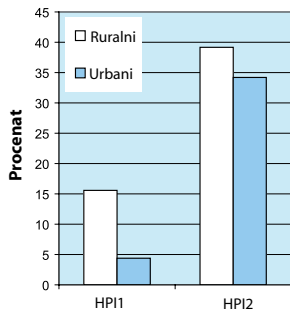
Nepismenost, nezaposlenost i ljudi koji žive sa manje od 2 dolara dnevno su neznatno više zastupljeni u seoskim oblastima. Najveći disparitet je u odnosu na pristup zdravstvenim centrima. Možda to objašnjava zašto je procenat ljudi za koje se ne očekuje da će da žive duže od 60 godina četiri puta veći u seoskim oblastima u poređenju sa gradskim.

ILUSTRACIJA 2.14 HPI-2 I IZABRANI INDIKATORI HUMANOG SIROMAŠTVA PO ETNIČKOJ PRIPADNOSTI

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

**ILUSTRACIJA 2.15
PROCENAT LJUDI KOJI
ŽIVE U HUMANOM
SIROMAŠTVU -
URBANOM I SEOSKOM**

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

Razvoj u zavisnosti od polova

U svim kosovskim opštinama, muškarci imaju veći prihod po glavi stanovnika i bolje obrazovanje od žena, pri čemu žene u svim opštinama imaju veće očekivano trajanje života.

Opštinski indeks razvoja u odnosu na pol

Indikatori obrazovanja žena i njihovog učešća u radnoj snazi su jai preduslovi razvoja zavisnog od polova u kosovskim opštinama. Pored toga, što su veća domaćinstva i što je veći broj dece, prosečni GDI je niži.

Žene su takođe potcenjene u obrazovanju, sa nižom stopom pismenosti i nižim kombinovanim (osnovnim, sekundarnim i terciarnim) stopama upisa od muškaraca. Podujevo ima najniži indeks ravnopravne raspodeljenosti obrazovanja; među ženama u Podujevo nepismenost je prosečno 16%, kombinovana stopa upisa je 84%, a prosečno trajanje školovanja je samo sedam godina.

Jedina komponenta GDI koja je povoljnija za žene nego za muškarce je LEI. Ženi žive u proseku dve godine duže od muškaraca za Kosovo kao celinu. Srbica je na najnižem mestu sa prosečnim očekivanim trajanjem života od 61,7 godina, pri čemu žene žive 2.4 godine duže od muškaraca, dok u

TABELA 2.5 HPI-1 KOMPONENTE PREMA URBANOJ/SEOSKOJ PODELI

	Procenat ljudi za koje se očekuje da će umreti pre 40. godine života**	Stopa nepismenosti odraslih(15+),%	Procenat ljudi kojima nedostaje voda uz vodovoda	Procenat ljudi čiji je najbliži zdravstveni centar udaljen preko 5 km	Procenat ljudi koji žive ispod indeksa pristojnog životnog standarda
Seoska	8.33	6.05	48.12	14.23	21.95
Urbana	3.73	5.45	6.08	0.69	3.42

Izvor: UNDP, HDS 2004

Razvoj u odnosu na pol i humani razvoj su međusobno tesno povezani. često je primećeno da što je veći određeni indikator humanog razvoja za neku opštinu, to je niža nejednakost koja postoji između muškaraca i žena.

Neke karakteristike GDI u opštinama na Kosovu

Najbolje rangirane tri opštine prema GDI su Zubin Potok, Mitrovica i Zvečan, dok su najlošije rangirane Mališevo, Srbica i Orahovac. Generalno, opštine sa više seoskog stanovništva imaju niži GDI od opština sa manje seoskog stanovništva. Sa izuzetkom Novog Brda, opštine sa većim procentom Srba generalno žive bolje nego opštine sa predominantnom albanskom većinom.

Gnjilanu koje je najbolje plasirano prosečno očekivano trajanje života iznosi 71 godinu, pri čemu žene tipično žive 1,4 godine duže od muškaraca.

Žene i siromaštvo

Bliže ispitivanje UNDP HDS podataka otkriva bar neke od efekata o siromaštvu kod žena, posebno u vezi sa njihovim izborima i mogućnostima. Kao što se vidi sa Slike 2.16, učešće žena u radnoj snazi je izuzetno nisko - i neproporcionalno veće za žene u poređenju sa muškarcima - u oblastima gde je učestanost manje ozbiljnog (HPI-2) siromaštva visoka. Kao što je prikazano na Slici 2.17, sličan trend može da se vidi u odnosu na zarađeni dohodak mesečno.

Merenje Ovlašjenja u opština

Najveći polni disparitet među opštinama može da se vidi u odnosu na stope ekonomskog učešća i procenta profesionalnih i tehničkih radnih mesta koje drže žene. Na Kosovu, opštine sa visokim GDI takođe imaju veće učešće žena u politici i ekonomiji. Kao što se vidi sa Slike 2.18, zapošljavanje je ključni određujući faktor za opštinski GEM.

TABELA 2.6 NEKE OD HPI-2 KOMPONENTI PREMA URBANOJ/SEOSKOJ PODELI

	Procenat ljudi za koje se očekuje da će umreti pre 60. godine života*	Procenat ljudi koji žive sa \$2 dnevno ili manje	Stopa nezaposlenosti odraslih (procenti)
Seoska	18.26	49.23	48.62
Urbana	4.21	45.79	39.97

Izvor: UNDP, HDS 2004

Najvažnija odrednica GDI je ravnomerno raspodeljen indeks prohoda. U Mališevu, koje se nalazi na dnu, na svakih 8 evra koje zarade žene, muškarci zarade 100 evra. U Zubinom Potoku, koji se nalazi na drugom kraju spektra, muškarci zarađuju 100 evra na svakih 87 evra koje zarade žene.

Neke karakteristike opštinskog GEM-a na Kosovu

Opštine kao što su Novo Brdo, Dragaš, Orahovac, Vučitrn i Srbica, čija je ekonomija zasnovana na poljoprivredi i sadrži veće učešće seoskog stanovništva, rangirane su daleko niže prema GEM-u. Zvečan, Zubin Potok i Leposavić su tri najbolje rangirane opštine kada se radi o GEM-u, dok su Novo Brdo, Dragaš i Orahovac rangirani na dnu lestvice.

U Mališevu, učešće žena u radnoj snazi je 17%, dok je u Leposaviću oko 71%, a u Zubinom Potoku oko 67%. Nijedna žena ne drži profesionalno ili tehničko radno mesto u Novom Brdu. Nasuprot tome, u Obiliću, 45% zaposlenih žena drže profesionalna i tehnička radna mesta. U Mališevu, HDS ne beleži nijednog ženskog pravника, višeg službenika ili menadžera, dok u Leposaviću skoro trećina ovih radnih mesta je u rukama žena.

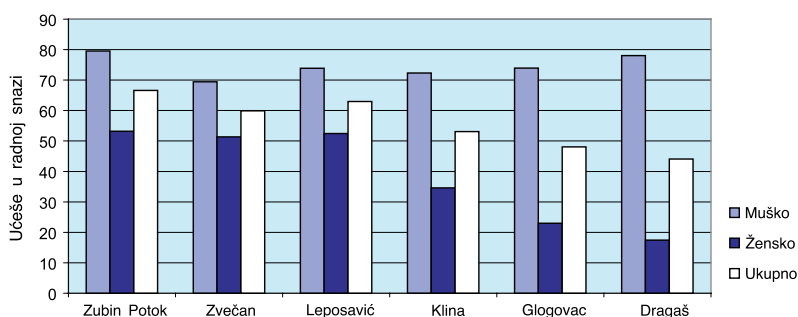
Procenat žena u opštinskim skupštinama bio je najmanje bitan faktor pri utvrđivanju GEM, uglavnom zbog izbornog zakona koji garantuje najmanje trideset procenata mesta ženama.

Etnička pripadnost i davanje ovlašćenja ženama

Žene pripadnici zajednice kosovskih Srba imaju najveći GDI (0,717) a zatim slede Albanke (0,688) i ostale zajednice (0,664), dok RAE zajednica ima najniži GDI (0,590). Najveća razlika u komponentama GDI potiče od nejednakosti prihoda i obrazovanja.

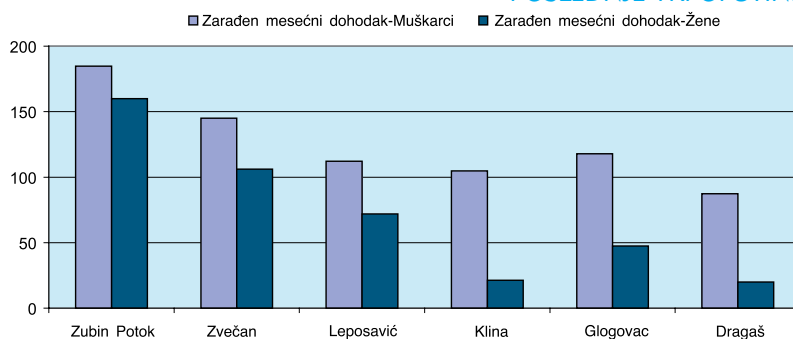
Sa 28 evra mesečno, žene iz RAE zajednice imaju najnižu stopu zarađenog prihoda. RAE žene takođe imaju najniže učešće u radnoj snazi (23%). Žene iz albanske i drugih zajednica imaju neznatno veće stope učešća žena u radnoj snazi (29%), dok srpske žene beleže najviši rezultat prema ovom indikatoru (40%). Stopa nepismenosti među RAE ženama (26%) je posebno visoka, a za njima slede žene iz ostalih zajednica (11%), Albanke (8%) i Srpkinja (4%). Među ženama u svim zajednicama, RAE žene imaju najmanje godina školovanja

ILUSTRACIJA 2.16 UČEŠĆE RADNE SNAGE PREMA POLNOJ PRIPADNOSTI U TRI PRVE I TRI POSLEDNJE OPŠTINE

Izvor: UNDP, HDS 2004

ILUSTRACIJA 2.17 STOPA PRIHODA PREMA POLU: PRVE TRI I POSLEDNJE TRI OPŠTINE

Izvor: UNDP, HDS 2004

(5,7) i neto upis u osnovno i srednje obrazovanje (53%).

Nema žena iz RAE zajednice koje rade kao pravnici, viši službenici ili menadžeri. Takođe nema RAE žena koje rade kao profesionalno ili tehničko osoblje, u poređenju sa ženama u srpskoj zajednici, koje imaju bar marginalnu zastupljenost u ovim oblastima, sa 15% i 28%.

Urbani/ruralni razvoj u odnosu na pol

Seoske oblasti beleže niži GDI (0,643) nego urbane oblasti (0,692). Kao što pokazuje tabela 2.8 sveukupne veće cifre za većinu komponenti GDI su registrovane u urbanim sredinama. Šta više, nejednakost između seoskih muškaraca i žena je takođe velika. Najozbiljniji indikatori nejednakosti polova su učešće u radnoj snazi i mesečni prihod. GEM ne može da bude proračunat za gradsko i seosko stanovništvo, kao što nije moguće da se procene cifre za učešće opština i mesta u parlamentu koje drže žene iz grada ili sa sela. Ipak dve kompo-

TABELA 2.7 KOMPONENTE GDI I GEM PREMA URBANOJ/SEOSKOJ SREDINI

		Životni vek po rođenju	Stopa pismenosti odraslih, %	Neto kombinovana stopa upisa, %	Prosek godine školovanja	Stopa učešća radne snage, %	Mesečni zaradeni prohod
Seoska	Muškarci	67.00	97.03	88.71	10.00	74.39	112
Seoska	Žene	69.23	90.97	85.69	7.94	25.54	32
Seoska	Razlika	-2.23	6.06	3.02	2.06	48.85	100 (M); 28 (F)*
Urbana	Muškarci	70.23	97.54	90.54	10.88	76.64	163
Urbana	Žene	71.87	91.74	89.70	8.99	37.19	53
Urbana	Razlika	-1.64	5.80	0.84	1.89	39.45	100 (M); 33 (F)

Odnos muškarci/žene u mesečnom prihodu. Na svakih 100 eura koje zarade muškarci, žene zarade 28 eura.
Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

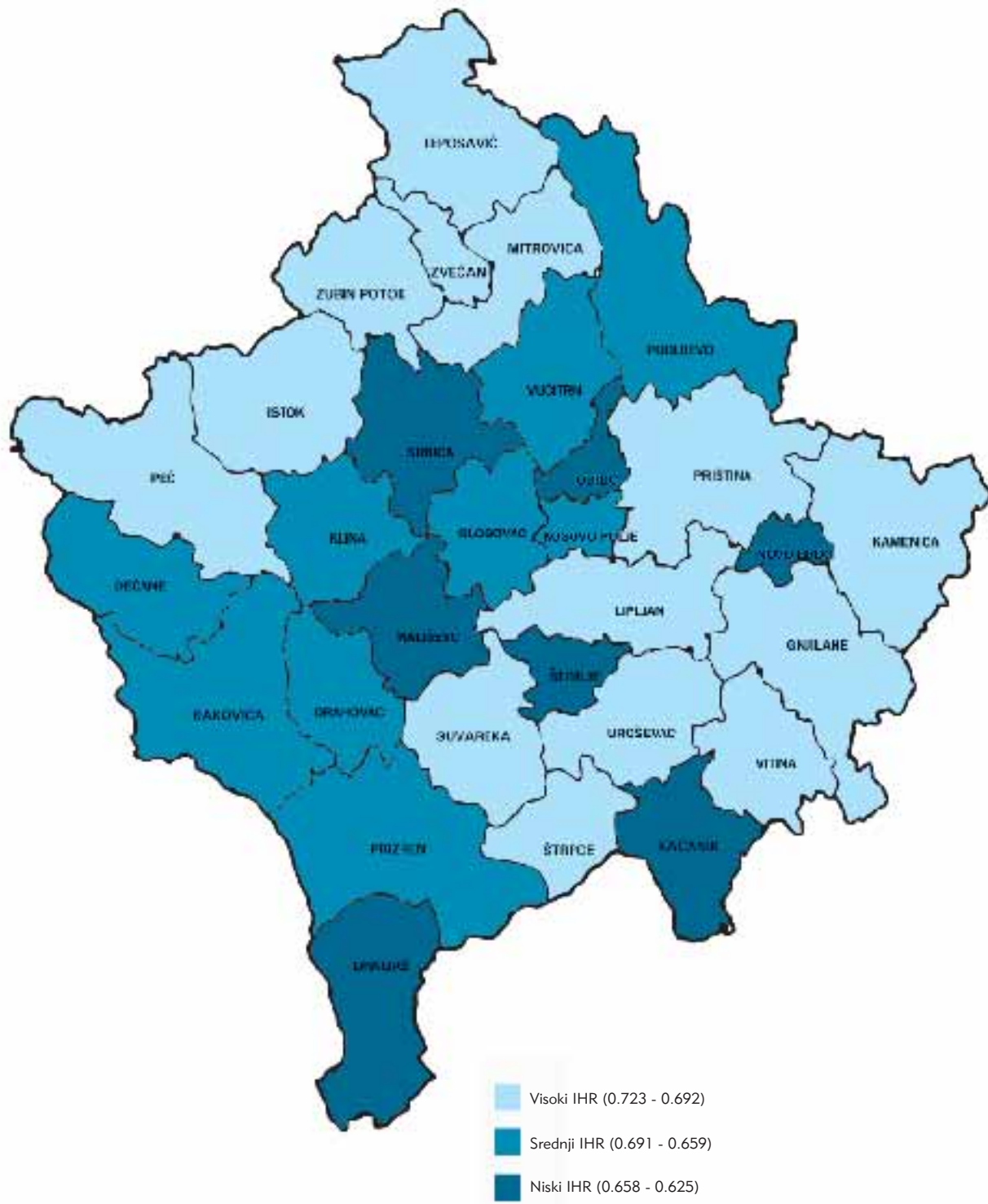
nente GEM su proračunate iz podataka iz ankete. Kao što se vidi iz Tabele 2.8, seoske žene drže značajno manje radnih mesta kao zakonodavci, viši zvaničnici i menadžeri nego žene iz grada. Sličan je procenat seoskih žena na profesionalnim i tehničkim radnim mestima u odnosu na žene iz grada.

TABELA 2.8 IZABRANE KOMPONENTE GEM PREMA URBANOJ/SEOSKOJ SREDINI

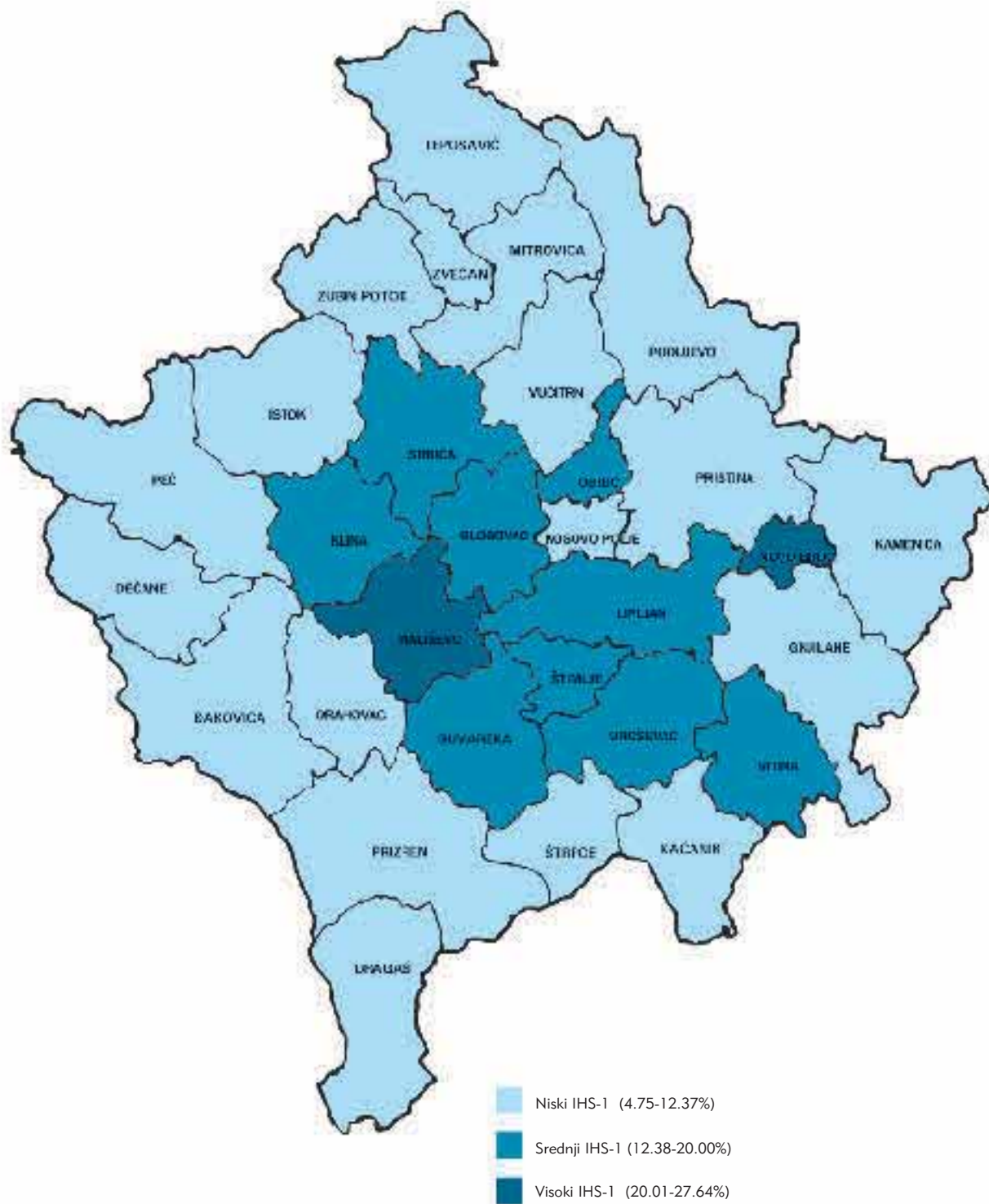
		Procenat zakonodavaca, viših službenika i upravnika	Procenat stručnih i tehničkih položaja
Ruralni	Muškarci	85	82
Ruralni	Žene	15	18
Urbani	Muškarci	82	72
Urbani	Žene	18	28

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

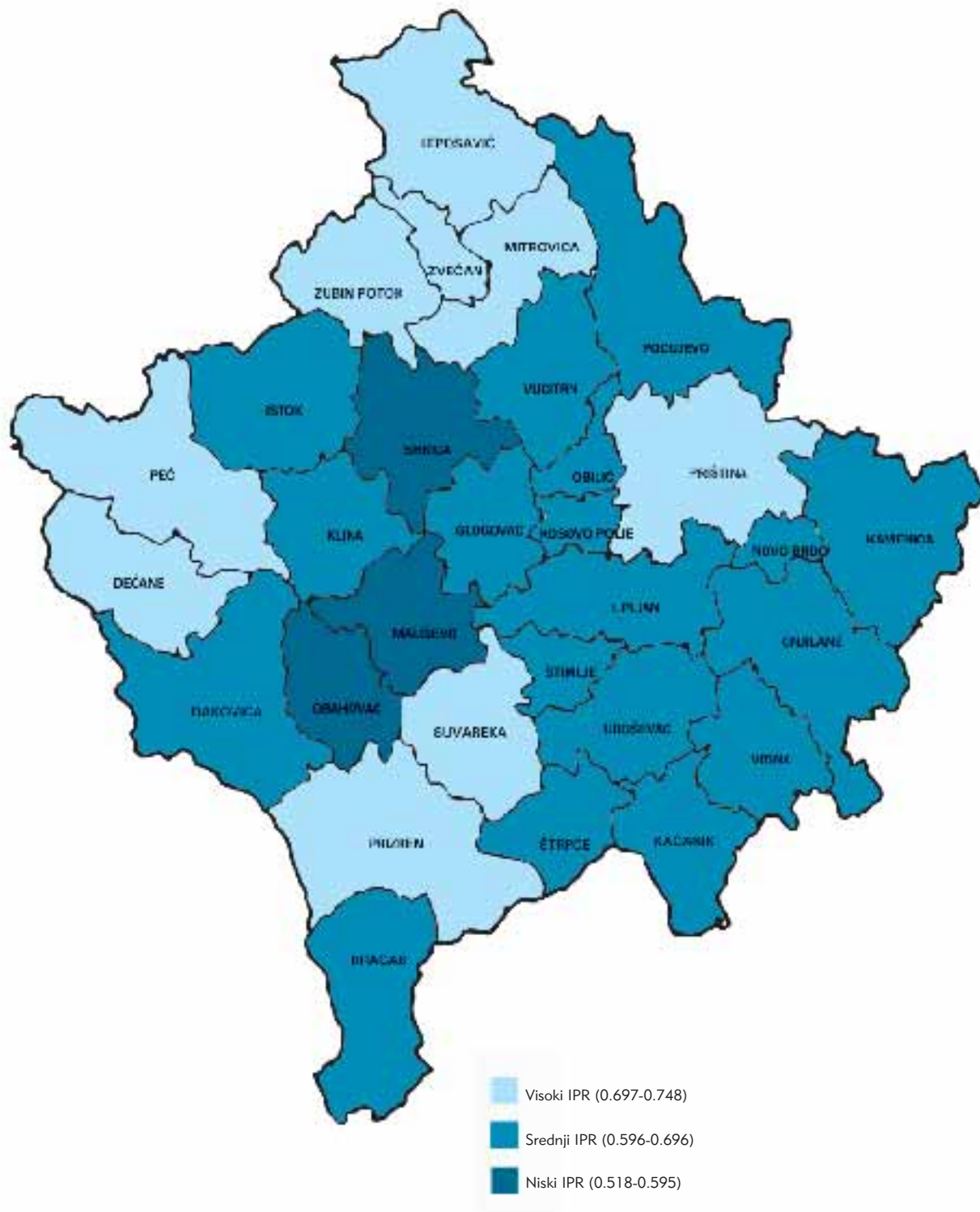
MAPA 2.1: INDEKS HUMANOG RAZVOJA PO OPŠTINAMA

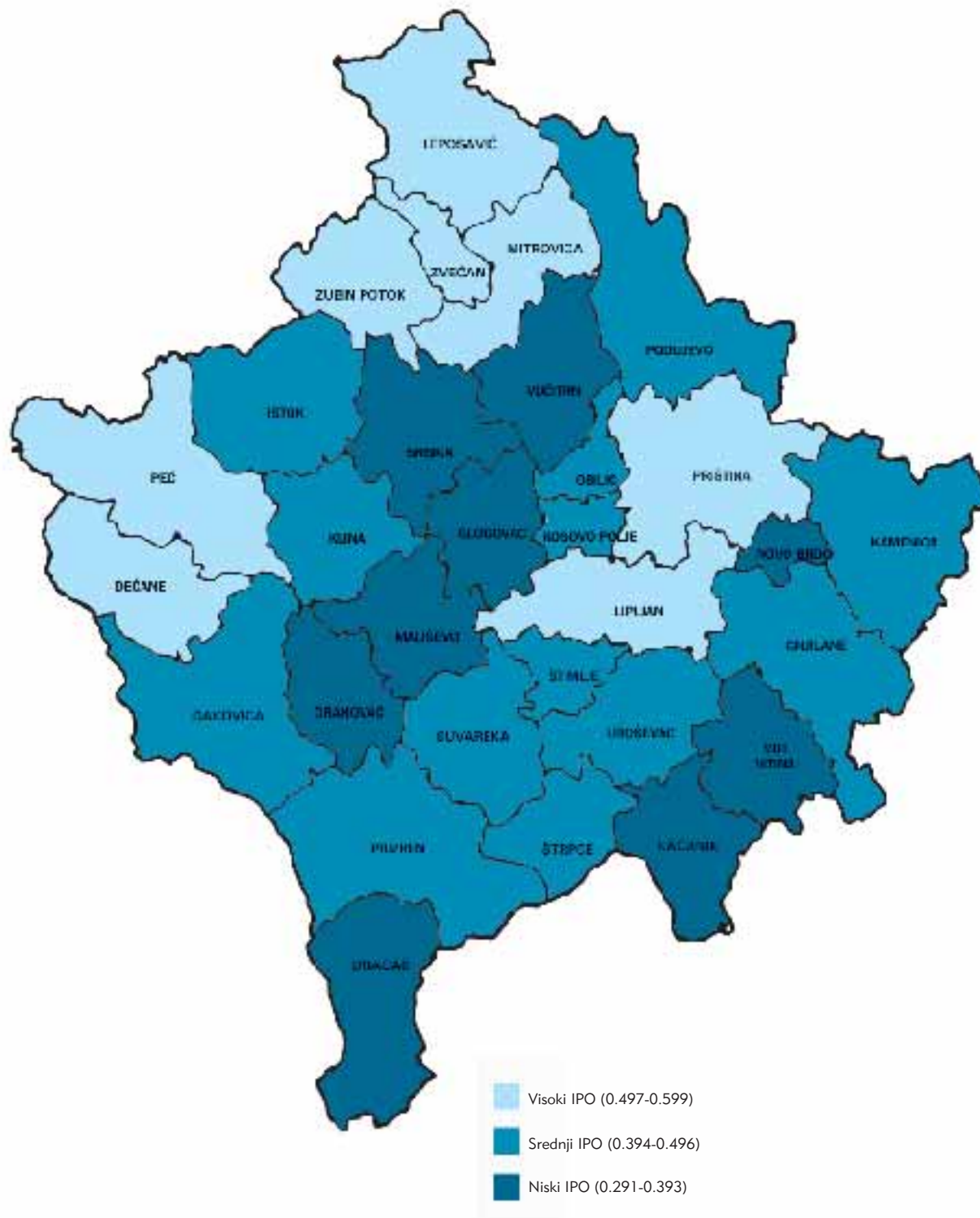
MAPA 2.2: INDEKS HUMANOG SIROMAŠTVA I PO OPŠTINAMA

MAPA 2.4: INDEKS POLNOG RAZVOJA PO OPŠTINAMA

MAPA 2.5: INDEKS POLNOG OVLAŠĆENJA PO OPŠTINAMA

REVIZIJA PARTICIPACIJE I ZASTUPLJENOSTI NA KOSOVU

Uvod

"Demokratija nije stvar jedne odluke niti na brzinu organizovanih izbora. Kada je demokratija u službi humanog razvoja, o svakoj instituciji-i svakoj političkoj aktivnosti-trebalo bi prosuđivati prema jednom kritičnom testu: u kolikoj meri ona ispunjava stvarne aspiracije ljudi?" - Mahbub ul Haq, osnivač izveštaja o humanom razvoju

Od 17-19. marta 2004., skoro pet godina posle intervencije međunarodne zajednice i uspostavljanja privremene međunarodne administracije na Kosovu, došlo je do takve erupcije nasilja i materijalnog uništenja kakvo nije vidjeno od kraja najžešćih neprijateljstva u proleće 1999. godine. Ova erupcija rezultirala je sa 19 poginulih, sa oko 4.500 raseljenih kosovskih Srba, blizu 900 povredjenih (više od 20 teško povredjenih, uključujući tu i 65 međunarodnih policajaca i 58 KPS policajaca), kao i oštećenjem ili uništenjem preko 700 kuća, desetak javnih ustanova i 29 verskih objekata¹. Različiti posmatrači povezali su iznenadni izliv nasilja sa mnogim faktorima, uključujući tu nezaposlenost, siromaštvo i neizvesnost, ekstremizam pa čak i organizovani kriminal. Euforija koja je pratila izbore 2001. i 2002. ustupila je mesto realnosti i mnogo trezvenijem shvatanju da izgradnja mira i demokratskih institucija iziskuje bolne napore, vreme, jasnu i ozbiljnu strategiju i snažnu personalnu odlučnost. Bez daljeg proširenja i produbljenja kanala za mnogo značajniji dijalog i odgovornu vlast, javna frustracija nastaviće da stvara tenzije, izbacujući process razvoja na Kosovu sa željenog koloseka. Jasno, napori da se uspostavi demokratska vlast na Kosovu tek su počeli.

KHDR 2002 je predstavio koncept humanog razvoja za Kosovo definišući ga kao process povećanja njihove šanse u smislu političkih, ekonomskih i socijalnih sloboda i mogućnosti (vidi Poglavlje 1). KHDR 2004 obogaćuje dijalog o humanom razvoju kroz ispitivanje ključnih demokratskih principa učešća i zastupljenosti. Ovo poglavlje donosi analitički okvir za razumevanje toga kako ova pitanja utiču na živote građana Kosova. Zasnovano na tom okviru, sledeća poglavlja dotiču se nekih od najurgentnijih pitanja sa kojima se suoča-

vaju Kosovari i njihovi međunarodni partneri, kao što je recimo pitanje političkih i institucionalnih reformi. I mada dugoročni status Kosova i dalje ostaje osetljivo nerešeno pitanje, konstantni su napori da se poboljša blagostanje i da se svim građanima Kosova daju bolje šanse, kroz bolje učešće i zastupljenost.

Participacija i zastupljenost, moćni demokratski principi

Ako izadjemo izvan tradicionalne preokupacije ekonomskim i tehnološkim pitanjima, strategije razvoja i smanjenja siromaštva u velikoj meri uključuju i efikasno učešće i zastupljenost običnih građana. Kao ključni demokratski princip, učešće i zastupljenost su esencijalni ako želimo da humani razvoj istinski zaživi i razvije se. Demokratija je dokazala da je najefikasniji sistem vlasti-uprave, koji reprezentuje viđenja svih građana i obezbedjuje njihovu inkluzivnu participaciju u donošenju odluka. Zastupnička demokratija je dokazala da je najagilniji politički sistem za medijaciju i prevenciju nasilnih konflikata i podupiranja razvoja socijalno-ekonomskog blagostanja.

Participacija kao neophodnost humanog razvoja

Učešće zahteva da ljudi budu postavljeni u centar socijalno-političkih i ekonomskih transformacija. Široka skala političkog učešća može da izvrši ogroman pritisak na vlade i političke elite. Stavlajući na probu i vladavinu nekolicine, kao i vladavinu većine, demokratsko učešće može - kao minimum - da izvrši pritisak na ključne političare da počnu da uvažavaju različita stanovišta. Ovaj pluralizam inherentno generira konflikte, ali društva koja uspeju u transformaciji ovih konflikata u obostrano podebnička rešenja mogu da dostignu analogne nivoe razvoja. Uprkos neizvesnostima, dobro organizovano učešće može da bude izvor vitalnosti i inovacija u tranzicionim društvima, čime se obezbedjuje da prava manjina i drugih ranjivih grupa budu zaštićena i promovisana².

Suviše često diktatori prikazuju svoje zemlje kao demokratske, bazirajući se pritom isključivo na činjenici da su održani izbori. Ali, istorija nam pokazuje da izbori sami po

BOKS 3.1: 1 ŠTA JE PARTICIPACIJA?

Participiranje u javnom sektoru uključuje, ali nije limitirano samo na:

- (a) Regularni obrazac glasanja na slobodnim i fer izborima
- (b) Aktivno i efikasno građansko društvo
- (c) Aktivno prisustvo lobista i interesnih grupa
- (d) Doprinos lokalnoj medijskoj pokrivenosti
- (e) Korišćenje referenduma i peticija
- (f) Otvoreni pristup i uključenost u različite nivoe i stepene kreiranja politike unutar vlasti
- (g) Voluntarizam u oblastima kakvi su isporuka usluga ili propagiranje
- (h) Ekonomske aktivnosti radnika i preduzimača

Participacija je korisna zato što:

- (a) Omogućava povećano učešće građana u procesima kreiranja odluka
- (b) Obavezuje moćne društvene aktere da dele informacije sa građanima

(c) dozvoljava percipirani legitimitet i uverenje da sistem društvene vlasti može da raste

(d) često uvećava poslovnu moć i povećava koristi za građane

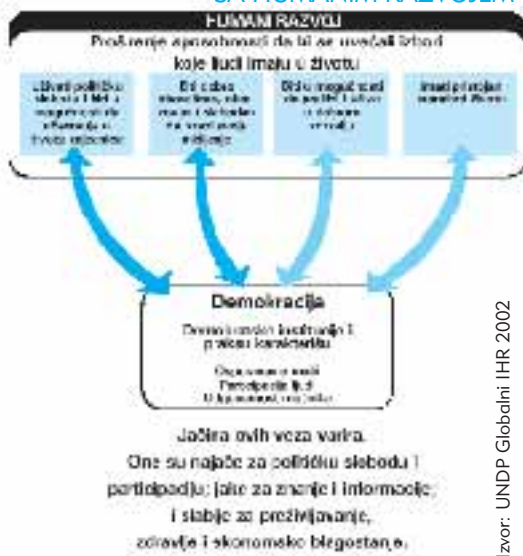
(e) Olakšava shvatanje širokog kruga političkih izbora u debatama, uključujući i one najpovoljnije za obične građane

(f) Povećava društveni capital ili poverenje, i pojačava važna pitanja koja su zajednička za grupe ili pojedince jednakog mišljenja

(h) Pomaže ženama i drugim politički i socijalno marginalizovanim grupama da poprave svoj status

(i) Ohrabruje na bolju upotrebu lokalnog znanja i kapaciteta kako bi adresirali potrebe lokalnih zajednica, koje, zauzvrat, mogu da dovedu do bolje mobilizacije i efikasnije korišćenje lokalnih resursa i veština kvalifikacija.

ILUSTRACIJA 3.1: DEMOKRACIJA I VEZE SA HUMANIM RAZVOJEM

Izvor: UNDP Globalni IHR 2002

sebi ne garantuju efikasno reprezentovanje građana. I u bogatim i u siromašnim zemljama izbori su često predmet manipulacija, a ponekad i otvorenih prevara. čak i kada se sprovode u razumno slobodnim i fer uslovima, izbori mogu da budu organizovani previše retko da bi kroz donete odluke mogli adekvatno da odraze želje glasača i njihove potrebe i aspiracije. Kako bismo obezbedili da aktivno učešće građana dovede do povećanja uspešnosti programa koji su od velikog značaja za veliki broj običnih građana, kao što su recimo osnovno obrazovanje i materinska zdravstvena nega, potrebno je mnogo više mehanizama izvan samih izbora, uključujući tu adekvatne finansijska, političke i humane resurse. Za izgradnju jakih i odgovornih

institucija demokratske vlasti potrebno je vreme, i bila bi greška izjednačavati demokratiju sa regularnim izborima, i ako upadnemo u "izbornu" zabludu.

Pored izbora, stvarno demokratsko učešće zahteva kondusivno okruženje (vidi box 3.1). To uključuje prisustvo: aktivnog interesa grupe građana; decentralizovanu i efikasnu lokalnu vlast, aktivno učešće građana koji štite svoje interese kroz različite kanale, kao što su ujidenjenje sindikata, javne debate emitovane preko medija; javne rasprave u nacionalnim i lokalnim zakonodavnim telima; kao i javne demonstracije i peticije. Kako bi pomogli pojedincima da učestvuju konstruktivno u donošenju odluka između izbora, političke stranke bi trebalo da ispune funkcije političkog obrazovanja, mobilizacije i reprezentovanja različitih interesa, uključujući i žene i manjine⁴. Uz političke stranke, grupe građana (recimo grupe iz zajednice ili nevladine organizacije) često imaju uticajne uloge u edukovanju, a potom i organizovanju javnosti oko važnih socijalnih, ekonomskih i političkih pitanja. Na primer, kada građani iz zadruga ili nekih udruženja potrošača žele da budu sigurni da su ispoštovani bezbednosni standardi za kvalitet proizvoda i da su cene neophodnih proizvoda na tržištu na fer nivou, oni na taj način učestvuju u kreiranju fundamentalnih odluka koje se odnose na ekonomičnu proizvodnju i cene koje pretpostavljaju obični ljudi. U robusnim demokratijama ni jedna linija učestvovanja ne bi trebalo da bude dominantna, jer se građanima pruža

mogućnost da kroz različite kanale iskažu svoj stav i zaštite svoje interese pojedinačno i kolektivno.

Kao rezultat autoritarne, a ponekad i nasilne prošlosti, nedostatak demokratskih procesa i kulture dijaloga i debata, nezadovoljstvo i nestrpljenje međunarodnim pokušajima da se podstakne veći stepen samouprave, rasprostranjeno siromaštvo i shvatanje da su institucije vlasti neodgovorne, građansko učešće na Kosovu tek mora da se razvije daleko iznad samih povremenih uličnih demonstracija. Kanali kroz koje građani mogu da izraze svoje probleme mogu i moraju da budu otvoreni. Samo tada veze između demokratskog participiranja i humanog razvoja, recimo po pitanju smanjenja nejednakosti, mogu da budu ojačane. (vidi tabelu 3.1)

Učešće na Kosovu

Iako je teško izmeriti učešće, u svim njegovim dimenzijama, KHDR 2004 pokušava da proceni koliko je građansko angažovanje u pet aspekata javnog života: (a) u aktivnostima sindikata, (b) javnim raspravama (c)

angažovanje građana u procesu donošenja odluka, kroz organizovanje oko specifičnog, zajedničkog interesa. Participacija u javnim protestima smatra se negativnom participacijom, jer, kao što smo se uverili od 17-19. marta, oni mogu da dovedu do nasilja, pljačkanja i fizičkog oštećenja. Podaci (vidi tabelu A.22 u Aneksu III) pokazuju da su javni protesti obrazac među Kosovarima, koji će mnogo verovatnije izraziti svoje probleme izvan institucija, nego unutar njih. Zaista, pozitivna participacija, označena kroz 'aktivnosti sindikata', 'javne diskusije', 'građanske inicijative' i 'potpisivanje peticija', pet puta je manja nego participacija u javnim protestima. Građanske grupe ili udruženja koja su orijentisana prema određenoj politici ili interesu skoro da ne postoje, delom zahvaljujući neodgovarajućem okruženju koje bi obratilo pažnju na njihove zahteve. A tamo gde postoje, podaci pokazuju da su je mnogo verovatnije da će pokušati da izraze svoje nezadovoljstvo kroz javne proteste ili brutalnu demonstraciju sile, nego kroz druge oblike. To je upozorenje koje nam sugeriše da postoji nedostatak poverenja javnosti u konstruktivne i mirne vidove promene.

"Participacija znači da su ljudi tesno uključeni u ekonomske, socijalne, kulturne i političke procese koji utiču na njihove živote. Ljudi mogu, u nekim slučajevima, da imaju kompletnu i direktnu kontrolu nad ovim procesima-u drugim slučajevima, kontrola može da bude delimična ili indirektna. Važno je da ljudi imaju stalni pristup vlasti i donošenju odluka. (Bulgaria HDR 2001, 13)

TABELA 3.1: FORME GRADJANSKE PARTICIPACIJE NA KOSOVU

Implementirani projekti NVO	Imali su koristi od projekata NVO	Implementirani projekti lokalnih vlasti	Imali su koristi od projekata lokalnih vlasti	Učestvovali u aktivnostima sindikata	Učestvovali u javnim diskusijama	Učestvovali u građanskim inicijativama	Potpisali peticiju	Učestvovali u javnim protestima
1.7%	2%	0.7%	0.8%	3.8%	6.7%	6.4%	6.1%	21.8%

Izvor: UNDP HDS 2004

građanskim inicijativama (d) potpisivanju peticija i (e) učestvovanju u javnim protestima (Vidi tabelu 3.2).

Zaostavština autoritarne vladavine i/ili limitiran shvatanje alternativnih kanala za građansko participiranje, mogu da objasne zašto je najpopularniji oblik učešća Kosovara ispada da su ulični javni protesti. Čini se da za pojedince na Kosovu pitanja koja ih zabrinjavaju ne mogu-ili se to bar tako shvata-bitu efikasno rešena kroz postojeće institucionalne kanale. Izveštaj pravi razliku između 'pozitivnih' i 'negativnih' formi participacije, kako bi došli do boljeg razumevanja da učešće kosovskog građanskog društva može da bude shvaćeno kao manje ili više konstruktivnije u odnosu na institucionalne perspektive. Primeri pozitivne participacije uključuju mirno i konstruktivno

Od sposobnosti pojedinca da brani svoj uticaj zavisi koliko će on biti glasan, kao i od njihove sposobnosti da se kolektivno organizuju u grupe. Svi gore pomenuti mehanizmi participacije u zavisnosti su od efikasne organizacije u okviru grupacije imaju određeni cilj. To omogućava pojačanje i artikulisanje kolektivnog glasa koji je neophodan kako bi zadobio pažnju političkih stranaka i zakonodavaca. Demokratija predstavlja ustanovljenje pravila većine, uz zaštitu prava manjinskih grupa. Pored toga, ima dosta interesa koje dele male grupe građana, koje mogu da donesu značajne glasove onim političkim strankama koje su spremne da ih uključe u svoje programe. U demokratiji, gde su uspešne stranke normalno odgovorne i teže da maksimalno uvećaju broj glasova, čak i

TABELA 3.2: BROJ GLASOVA POTREBNIH ZA IZBOR OPŠTINSKOG PREDSTAVNIKA NA KOSOVU

Izborna godina	2000	2002
Prosečno	854	1,278
Najniže	2	163
Najviše	2,165	3,044
Prosek za manjine	196	620
Prosek za Albance	1,017	1,441

* Izvor: KIPRED Podaci o izborima (2004).

Iz ove tabele se vidi da je kandidat u kosovskom Albanu potrebno dva puta više glasova, u 2002. godini, u odnosu na kandidate iz manjinskih zajednica, da bi bio izabran za opštinskog predstavnika.

Primarni izazov za kosovsku mladu demokratiju jeste kako da pojača glasove pojedinca, od prihvatanja njegove ili njene ideje unutar interesne grupe ili političke stranke, do formulacije politike i njene eventualne implementacije

relativno male ali stručne interesne grupe mogu da imaju uticaj na politički sistem. čak i male interesne grupe i organizovana udruženja mogu da očekuju da će njihovi zahtevi biti ostvareni, sve dok mogu da mobilišu dovoljan broj ljudi i jasno artikuliraju svoje potrebe.

Događaji od 17-19. marta zajedno sa inicijativama građanskog društva (npr. zahtevi koalicije sastavljene od 250-nevladinih organizacija da se poboljša izborni sistem i nedavna konferencija o "građjaninu" koju je organizovala Kosovo Action Network) su različiti ali ipak konkretni primeri načina na koje su Kosovari pokušali da utiču na društvene promene (vidi box 6.1 "Reform 2004": A new model for constructive citizen engagement, u Poglavlju 6). Ekstenzivno istraživanje ilustrovalo je da kada se ljudi ujedine oko odredjenog pitanja, onda oni pojačavaju legitimnost njihovih zajedničkih aspiracija⁵. U isto vreme, ovi njihovi zajednički ciljevi mogu da dovedu do konflikta sa drugima, koji se suprotstavljaju alternativnim gledištima.

Gradjani mogu efikasno da ispoljavaju svoje prednosti pristupanjem grupama:

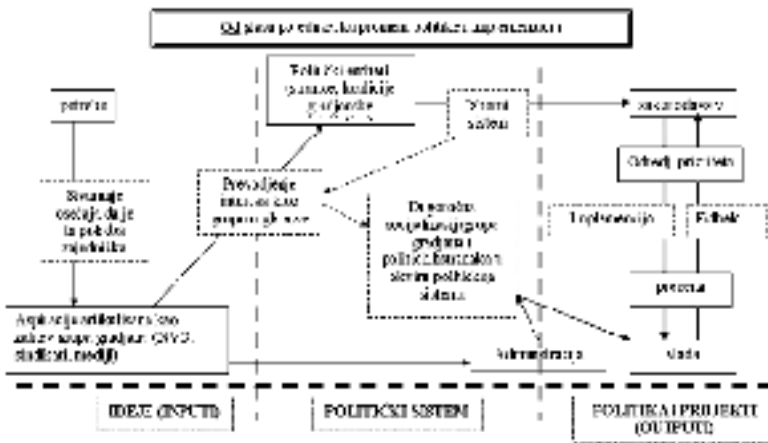
(a) U demokratiji, odgovornost je pojedinca i grupe da traže i izraze svoje zabrinutosti, a grupe pomažu da se pojačaju interesi pojedinih gradjana;

(b) Nezadovoljstva iskazana od strane grupa će mnogo verovatnije biti medijski pokrivena i imaće povećanu šansu da ih političke stranke usvoje i da vode konstruktivnu politiku odgovora na te javno izražene zabrinutosti.

Primarni izazov za kosovsku mladu demokratiju jeste kako da pojača glasove pojedinca, od prihvatanja njegove ili njene ideje unutar interesne grupe ili političke stranke, do formulacije politike i njene eventualne implementacije. Šema prikazan niže (figure 3.2) pokazuje kako jedna ideja pojedinca može u potpunosti da bude realizovana unutar sistema učestvovanja u demokratskoj vlasti.

Ova šema ilustruje process kojim pojedinac može da shvati da li drugi dele njegove ili njene zabrinutosti. Grupe unutar zajednice, nevladine organizacije, udruženja ili formirani sindikati služe svrsi objedinjavanja individualnih glasova u pitanje dobijanja glasa, koje može da dobije podršku. Da li će to glasanje biti direktno pretočeno u političku moć, ili će pojedinci koji čine takvu interesnu grupu dati svoje glasove nekoj stranci koja poklanja pažnju njihovim stavovima, sve to zavisi od mnogo faktora. Izmeđuostalog, to zavisi u velikoj meri od pravičnosti i otvorenosti izbornog sistema, što će biti detaljnije razmotreno. Jake institucije i zdravo građansko društvo, podrprti

ILUSTRACIJA 3.2: OD GLASA POJEDINCA DO POLITIKE PROMENE I IMPLEMENTACIJE

demokratskim vrednostima i poštovanjem ljudskih prava, takodje su krucijalni za obezbedjivanje kontrole i balansa protiv populističkih političara i moćnih pojedinaca izvan vlade.

Zastupljenost kao neophodnost za humani razvoj

"Nema oporezivanja bez reprezentovanja!" bio je standardni zahtev američkih kolonijalista 1770-tih godina, koji su težili da promene političke odnose sa kraljem Engleske i Parlamentom u Vestminsteru. Od najranijih dana demokratije, reprezentovanje (zastupanje) interesa i aspiracija različitih grupa i individualaca u društvu, kroz izabrane zvaničnike i druga vladina i nevladina tela, postalo je okosnica za stvaranje efikasnih i odgovornih vladajućih struktura. Kada se ljudi osećaju isključenima iz donošenja važnih odluka o pitanjima koja utiču na njih ili na njihove zajednice-bilo da je to kroz nemogućnost direktnog učešća u procesu, ili kada nečije stavove predstavlja neki drugi pojedinac ili organizacija-onda su oni skloni ili da preduzmu ekstremne akcije ili da izgube poverenje u sistem i zajedno se uzdržavaju od participiranja u njemu.

Samo izražavanje nečijeg mišljenja u javnim forumima, ili kada neko govori u vaše ime, jeste neophodno, ali nije dovoljno za uspostavljanje efikasne i odgovorne demokratske vlasti. Politika donošenja odluka, kao i njeni rezultati moraju da reflektuju zastupljenost različitosti, pa čak i konkurentnih interesa. Zastupanje je fundamentalno kako bi se obezbedilo da moćni pojedinci (kako unutar, tako i izvan vlasti) budu odgovorni za svoja dela, i primorani da pravično dele javne resurse. Bez obzira koliko zastupnička vlast može biti u smislu regularnih, slobodnih i fer izbora i brojnih drugih kanala kroz koje građani mogu da izraze svoja gledišta i da se njihov glas čuje, ukoliko politički lideri i njihovi partneri u građanskom sektoru, biznis sektoru, medijima i drugim organizacijama, uspeju da pronadju rupe u zakonima i normama dobre demokratske vlasti, onda oni takodje neće uspeti da reprezentuju narod i njihove interese.

Demokratija ponekad može biti spor, težak pa čak i neprijatan process za donošenje

odluka i njihovo implementiranje. Ali bez odgovarajućih kanala za reprezentovanje različitih gledišta, a potom i njihovo inkorporiranje u same aktivnosti, postojaće veliki rizici da nasilje ili apatija zadobiju legitimitet medju velikim brojem pojedinaca koji osećaju da su "odbačeni" i nezastupljeni u njihovom društvu (vidi box 3.2).

Kako bi za zakonodavne i druge institucije vlasti imale visok stepen legitimnosti, one moraju da budu sposobne da reprezentuju sve delove društva, uključujući žene, etničke i verske manjine, i čitav spektar ideoloških uverenja. Zastupničko telo je preduslov za pristup razvoju zastupljenosti koja uključuje različite grupe i pojedince (vidi tabelu 3.3). S druge strane, visoki nivoi zastupljenosti su skloni stvaranju konflikata i zahtevaju fleksibilan sistem vlasti-uprave. Ukoliko donošenje odluka ne reflektuje širok opseg gledišta i identiteta koji tačno predstavljaju društvo, zadovoljavajuće zastupanje postaće iluzorno.

Dobra vlast-uprava želi efikasnije institucije i pravila koja podržavaju vrednosti transparentnosti, participacije, odgovornosti i vladavine prava. S druge strane, inkluzivna vlast-uprava-u kojoj ljudi osećaju da su adekvatno reprezentovani-promoviše jednakost mogućnosti, efikasno funkcionisanje

BOKS 3.2. ŠTA JE ZASTUPLJENOST? Ne postoji standardna definicija reprezentovanja, ali glavne karakteristike uključuju:

- (a) Javna ili privatna institucija obezbedjuje regularnu uključenost različitih grupa ili individualaca
- (b) Donošenje odluka reflektuje različita gledišta, idealno u obliku konsenzusa pri donošenju odluka
- (c) Rezultati politike na fer način reprezentuju i upravljaju interesima brojnih aktera
- (d) Moćni akteri postaju odgovorni za svoje aktivnosti kroz regularnu javnu proveru od strane različitih grupa ili pojedinaca, mada su malobrojni i sa malim resursima.

Šta nam reprezentovanje pomaže da dostignemo u demokratskom sistemu?

- (a) Shvatanje pravičnosti i odgovornosti
- (b) Veće poverenje u sistem, što vodi ka legitimitetu
- (c) Kreiranje efikasne klijentele i osećaja pripadnosti biračkom telu
- (d) Veću odgovornost političkih lidera i drugih moćnih aktera u društvu
- (e) Zaštitu potreba i interesa manjina, marginalizovanih i manjih interesnih grupa
- (f) Promociju različitosti u društvu, čime se, zauzvrat, promoviše veća tolerancija
- (g) Kulturu dijaloga debata i mirnih pregovora
- (h) Povećanu verovatnoću za stabilnu i odgovornu demokratsku vlast

tržišta i bolje javne servise. U takvom sistemu građani su mnogo odgovorniji u plaćanju taksi i verovanju u fer vlast, jer su svedoci opipljivih rezultata svog personalnog žrtvovanja i učešća procesu vlasti.

Argumenti da autoritarni režimi mogu mnogo efikasnije da upravljaju javnim resursima i donose teške odluke u interesu ljudi, nisu u skladu sa empirijskim dokazima. Tačnije, ima razloga da se veruje da

im i eksternim konfliktima, da pomognu društvu da izbegne glad i nesreće i da pomognu u širenju svesti o kritičnim zdravstvenim pitanjima, kao što su recimo negativne implikacije za žene koje imaju veliki broj porodjaja, koristi od dojenja beba i opasnosti od nezaštićenog seksa u kontekstu HIV/AIDS⁸.

Slabe forme vlasti koje reflektuju nizak nivo participacije i zastupljenosti vode ka stalnim socijalnim problemima, kao što je nejednak razvoj, džepovi ekstremnog siromaštva, široko rasprostranjena korupcija i zloupotreba vlasti

ILUSTRACIJA 3.3: PARTICIPACIJA I ZASTUPLJENOST: VEZE IZMEDJU ODGOVORNOSTI, ODAZIVA I HUMANOG RAZVOJA

zastupnički sistemi vlasti mogu da daju najbolje rezultate za ljude. Nedavne studije Svetske banke pokazuju da, uz samo dva izuzetka, sve najbogatije države na svetu one koje imaju dohodak po glavi stanovnika veći od USD \$20,000 (u 2000. paritet kupovne moći)-imaju najdemokratičnije sisteme vladavine na svetu⁶. Uz to, 42 od 48 zemalja sa visokim humanim razvojem su demokratske zemlje⁷.

Demokratska vlast omogućava građanima i izabranim liderima da determinišu političke prioritete koji reflektuju solidne vrednosti. Kao rezultat, demokratije ne moraju uvek da promovišu najpravičniju podelu javnih resursa i rezultata, posebno kada neodgovorne interesne grupe imaju preterani uticaj. Ali, za razliku od autoritarnih režima, u demokratskim sistemima postoje pobude

koje promovišu pravične rezultate za dobro svih građana. Kada se uspostave snažne demokratske institucije i demokratska kultura, istorija za poslednjih 30 godina pokazuje da predstavnici i zastupnički sistemi vlasti obezbeđuju stvarni podsticaj za izabrane lidere: da se bolje snalaze u intern-

Participacija i zastupjenost: ključne determinante uspešne demokratije
Demokratija je jedini oblik političkih režima koji je kompatibilan sa respektovanjem svih pet kategorija prava-ekonomskih, socijalnih, političkih, građanskih i kulturnih⁹. Kada participacija i zastupljenost dostignu zadovoljavajući nivo, demokratski sistemi vlasti su verovatno mnogo efikasniji od autoritarnih sistema u:

- (a) Delovanju u konfliktnim situacijama i njihovom stabilizovanju
- (b) Ekonomskom razvoju i fer distribuciji ekonomskih dobiti
- (c) Socialnom razvoju različitih grupa
- (d) Promovisanju pravičnosti i odgovornosti
- (e) Izbegavanju katastrofa i iznenadnih ekonomskih padova

Slabe forme vlasti koje reflektuju nizak nivo participacije i zastupljenosti vode ka stalnim socijalnim problemima, kao što je nejednak razvoj, džepovi ekstremnog siromaštva, široko rasprostranjena korupcija i zloupotreba vlasti. I mada nije utvrđena direktna

uzročna povezanost između humanog razvoja i demokratije, siromaštvo i nizak nivo humanog razvoja mogu da spreče da demokratija zaživi¹⁰. U sredinama kao što je Kosovo demokratija ne bi trebalo da se shvata kao luksuz. Naprotiv, kao što je prikazano na ilustraciji 3.1, demokratska vlast ima bitne vrednosti za humani razvoj, jer ima jake veze sa političkim i građanskim slobodama i može da doprinese socijalnom i ekonomskom razvoju. Nasuprot, režimi koji nisu zastupnički i koji ne uspeju da prihvate konstruktivnu participaciju građana, mnogo je verovatnije da će skliznuti u začarani krug netolerancije, ekstremizma, odbojnosti prema ljudskim pravima, korupcije, kriminala i trgovine drogama i ljudima.

Bez adekvatnog nivoa značajne participacije i zastupljenosti, sveukupan rad vlade i njena odgovornost biće dovedeni u pitanje, ugrožavajući tako uspostavljanje efikasnog i odgovornog demokratskog sistema. Kao što pokazuje šema (figure 3.3), nedostatak participacije i zastupljenosti može da dovede do nedostataka u vođenju politike i legitimitetu, što doprinosi neuspehu vlasti. Reprezentovanje i participacija su blisko povezani sa dobrom demokratskom vlašću. Sve dok građani nisu dobro zastupljeni, nije verovatno da će oni konstruktivno učestvovati u demokratskim procesima. Ti procesi se uzajamno pojačavaju. Veći nivo participacije povećava percipirani legitimitet institucija; participirajuće društvene grupe takodje percipiraju manje diskriminacije, i prema tome manje je verovatno da će se one transformisati u nekooperativne "ratorborne grupe".

Poslednjih godina koncept vlasti je evaluirao stroge definicije koju je koristila Svetska banka - "način na koji se ispoljava vlast u rukovodjenju ekonomijom zemlje i društvenim resursima" - sve do opsežnog pojma participirajuće i zastupničke demokratske vlasti, koji je usvojio KHDR 2004. Važno je da sistem vlasti omogućava vladi, građanskom društvu i privatnom sektoru da dalje podupire opšti ekonomski i društveni razvoj, kao sredstvo za povećanje humanog blagostanja¹¹. Ali podjednako tako za Kosovare, on mora da unapredi značajne političke i druge slobode i druge

bazične ljudske slobode, kako bi se pomoglo da se sačuva i dalje proširi socijalni i ekonomski progres i da se svakome da pravo glasa u kreiranju pristojnog društva u kome niko neće biti zapostavljen.

Smetnje ka uspostavljanju veće participacije i zastupljenosti na Kosovu

Godine autoritarne kontrole i pratećih percepcija nelegitimne vlasti onemogućili su Kosovare da stvore osećaj zajedničkog vlasništva i samouprave. Godinama, a posebno tokom devedesetih, kosovski Albanci su pokušavali da izbegnu plaćanje poreza kao način potkopavanja režima koji su smatrali tuđim, autokratskim i korumpiranim. Oni su imali malo vere u to da će vlada na odgovoran način utrošiti novac prikupljen od poreza; protesti su ponovo postali obrazac kada je javna percepcija dostigla limit tolerancije. čak i danas, mnogi Kosovari ne dovode automatski u vezu fundamentalne odgovornosti građana, kao što je plaćanje poreza, i javne servise koje dobijaju.

Usvajanje "participatorskog humanog razvoja" kao važnog organizacionog principa na Kosovuzahteva preispitivanje načina razmišljanja o tome kako Kosovari razumeju neke bazične termine. Kada su Kosovari tražili "demokratiju" 1989. godine, ono na šta su oni zaista mislili bilo je "sloboda". Demokratija zahteva: (a) dialog među grupama nenaviklim da pregovaraju jedne s drugima, (b) odgovornost, i (c) prava manjina. Mnogi jednostavno ne razumeju šta je u pitanju i zapravo neki to vide kao pretnju: "U demokratiji se mnogo priča, a malo radi." Kao što se vidi iz ovoga, Kosovari tek treba da pravilno "prigrle demokratiju", a neki je vide i kao pretnju. Potrebno je da se jasno stavi do znanja da demokratska vlast u kojoj je zastupljeno participiranje i reprezentovanje može da obezbedi kratkoročne i dugoročne koristi svim građanima. Ali, kako bismo do toga došli, svi Kosovari moraju da poštuju vladavinu prava, da private čitav spektar novih odgovornosti i da budu spremni na lični doprinos po pitanju vremena, energije i novca kako bi osigurali da demokratija na Kosovu istinski radi za i uz pomoć ljudi. Demokratija u ovom smislu jeste "koristi je ili ćeš je izgubiti" teorema.

Kada je bilo malo nade da se poboljša način trošenja javnih fondova i kada je nestrpljenje ljudi zbog nedostatka javnih servisa dostiglo limit, Kosovari su uradili ono što najbolje znaju i izašli su na proteste na ulice.

Kada Kosovari izbegavaju svoje građanske obaveze, kao što su glasanje i plaćanje poreza, oni time ozbiljno ometaju funkcionisanje demokratskih institucija. I mada je politička elita neiskusna u vođenju demokratske vlasti, percipirajuća distanca političkih lidera od njihovog biračkog tela predstavlja glavni izazov procesu demokratizacije. Kosovski političari su, dalje, pod pritiskom da odgovore na interese i prioritete međunarodne zajednice-situacija je složena još nerešenim političkim statusom Kosova-čime se stvara još jedan čitav niz "sastavnih delova" koje treba urediti.

Posle 2002. poverenje u izabrane političke lidere neprekidno se smanjuje. Na primer, u svim kosovskim opštinama, sem jedne, vladajuća stranka (bez obzira o kojoj je reč) izgubila je suštinski broj glasova (vidi tabelu 4.2 Oni koji ne glasaju su sada najveća stranka, u Poglavlju 4). Izveštaji ranog upozorenja u povećanoj meri beleže porast nezadovoljstva i nizak nivo poverenja u Skupštinu Kosova. Tabela 3.4 pokazuje pad poverenja za preko 12 procentnih poena u

periodu između novembra 2002. i marta 2004. (mada je nezadovoljstvo u delovanje nekih međunarodnih aktera opalo daleko dramatičnije u istom periodu)¹².

Ovaj ciklus verovanja i izgradnje poverenja ne može biti stvoren preko noći. Demokratizacija kroz proširenu participaciju i zastupljenost je proces. Proces produbljivanja i proširenja demokratije na Kosovu je iskomplikovan zbog mnogih faktora. Među najvećim izazovima su niskoobrazovana radna snaga; nedostatak tradicije u samoupravljanju, da ne govorimo o demokratiji; visoka nezaposlenost koja se kreće oko 40% od broja odraslog stanovništva, neadekvatno obrazovanje koje je zastarelo u odnosu na zahteve za novim strukama; kao i percepcija široko rasprostranjene korupcije i organizovanog kriminala. I dok je porast u građanskim organizacijama bio impresivan poslednjih godina, isti duh volontarizma i samožrtvovanja koji se širio kosovskim društvom tokom devedesetih, sada je opao (vidi box 3.3). Kosovari će takodje morati da usklade

TABLE 3.3 TRENDOVI ZADOVOLJSTVA INSTITUCIJAMA

	UNMIK	SPGS	Vlada	Skupština	KFOR	KPS
Novembar 2002	63.8	73.1	74.1	76.7	87.8	90.0
Mart 2003	51.9	64.1	74.9	71.9	85.5	87.9
Juli 2003	43.1	71.4	78.1	74.7	81.4	84.5
Novembar 2003	28.4	43.1	68.5	65.3	77.6	85.2
Mart 2004	24.9	32.4	73.9	64.3	83.0	84.9

BOKS 3.3. USPON I PAD VOLUNTARIZMA NA KOSOVU

Tokom osamdesetih godina, a posebno devedesetih, Kosovo je obilovalo pričama o pojedincima herojima koji su se žrtvovali. Neki posmatrači čak vide volontarizam kao "lepak" koji je održao kosovsko društva zajedno.

Nedavna studija koja je sprovedena o pitanju volontarizma na Kosovu pokazuje da je posle kasnih devedesetih izrazito opala spremnost ljudi da pomažu drugima zarad dobrobiti društva, i to posebno među većinom kosovskih Albanaca. Razlozi uključuju, ali nisu limitirani samo na to, izmenjene uslove života (kako socijalne, tako i političke), nizak nivo razumevanja volontarizma, kao i nisko institucionalno i socijalno razmevanje za volonterski rad. Nedavno iskustvo pokazuje da je volontarizam na Kosovu najvidljiviji tokom perioda borbe za osnovna ljudska prava i slobode.

Voluntarizam je mnogo viši u ruralnim zajednicama, zahvaljujući tome što su one manje, uz veću socijalnu koheziju i vidljive koristi od tih aktivnosti. Ljudi se uključuju u volonterske projekte od kojih njihova mala zajednica ima koristi. Ali, čini se da su ljudi manje skloni volonterskim aktivnostima tamo gde koristi nisu tako opipljive i trenutne. Daleko veći naponi su potrebni danas da bi se promovisala i proširila etika volonterstva na Kosovu.

Za mnoge ljude, period posle 1999. otvorio je nove političke, socijalne i ekonomske mogućnosti, kao što je povećalo i očekivanja da će doći bolji život. Medjutim, spor ekonomski rast, kombinovan sa neizvesnim političkim statusom Kosova, umanjili su ova očekivanja. Tako, mnogi osećaju da se od njih volonterske aktivnosti ili ne očekuju, ili da za njih nisu od koristi.

I zaista, institucionalno i društveno vrednovanje volonterskih aktivnosti je na niskom nivou. Ljudi su sada mnogo više zainteresovani za obezbeđivanje hrane za svoje porodice, nego za volontiranje. Prema izjavi jednog gradjanina Djakovice, koji je intervjuisan u ovoj studiji, "mladi ljudi koji se bore sa ekonomskim problemima i tako moraju da zaradjuju za život, nikada ne razmišljaju o volonterskim aktivnostima, jer su suočeni sa teškoćama da sastave kraj s krajem."

Manji broj pojedinaca i organizacija, koji učestvuju ili imaju vodeću ulogu u rešavanju socijalnih izazova, dobijaju javnu podršku ili priznanje. Posebno u oblasti međuetničkih tenzija, ljudi su ponekad osudjivani zbog toga što nude pomoć i što promovišu pomirenje.

Izvor: *Voluntarizam na Kosovu, Indeks Kosovo, May 2004*

BOKS 3.4. DRUŠTVENI POKRETI I NACIONALNE ASPIRACIJE:

IZMIRENJE KRVNE OSVETE

Ranih devedesetih penzionisani folklorista i etnolog Anton Qeta započeo je kampanju koja je dobila podršku u čitavom albanskom političkom spektru. Ovaj pokret se ticao izmirenja u slučajevima krvne osvete, koji su vekovima prisutni u Albaniji i na Kosovu. Krvna osveta void poreklo iz običajnog prava iz Kanuna Leke Dukadjina, plemića iz severne Albanije koji je upravljao organizovanjem vlasničkih, porodičnih i drugih odnosa. Sramota, krvno srodstvo i čast muškarca i žene su važni pojmovi u tom zakonu. Profesori i eksperti albanskog običajnog prava napominju da je Kanun imao ključnu ulogu u stvaranju interne kohezije Albanaca u svetlu spoljašnjih pretnji. Kanun je čuvan u govornoj tradiciji od 15. veka sve dok ga nije zapisao otac Shtjefen Gjeçovi u Skadru, u Albaniji, 1933. godine. Do tada je krvna osveta opstajala kao rezultat privrženosti zakonima iz Kanuna.

Na primer, tokom socijalističke ere, običajno pravo je postojalo na Kosovu kao sredstvo otpora socijalističkoj državi slično kao što su crkve i druge neformalne mreže postojale u svim zemljama socijalističke Istočne Evrope). Različiti zločini, nesporazumi i konflikti rešavani su u seoskim savetima u skladu sa Kanunom. To je pomagalo u smanjenju efekata državne kontrole i socijalističkih zakona, posebno onih koji su shvatani kao pokušaji Srba da unište albansku kulturu i njihov način života. U isto vreme, selektivna privrženost običajnom pravu pomogla je u očuvanju patrijarhalnih struktura u privatnom i javnom životu.

Pokret nezavisnosti, koji je ubrzan ukidanjem autonomije od strane Srbije 1991. godine i potonjim raspadom Jugoslavije, sastojao se od različitih mreža, kako unutar tako i izvan delokruga države, uključujući i seoske savete, ugledne članove zajednice, akademike i druge, koji su bili mobilisani da funkcionišu kao medijatori u procesu izmirenja krvne osvete. Za kosovske Albance pomirenje je bilo neophodno radi očuvanja nacije; a nacionalni ponos postao je mnogo važniji za ljude i zakone nego pojedina familija. No, međutim, izmirenja su bila pozdravljena od mnogih kao izraz rešenosti Albanaca za nenasilje i kao privrženost ljudskim pravima zasnovanim na demokratskim principima. Pomirenje je identifikovano sa demokratijom.

Jedinstvena snaga ovog pokreta proisticala je iz privrženosti kulturnoj tradiciji. Kao masovan pokret on je direktno ispunio potrebe običnih građana i ovlastio ih da donesu odluke relevantne za njihove živote i živote njihovih familija. Ako su participacija i zastupljenost blisko povezani sa time da se dobije dobra demokratska vlast, onda su procesi izmirenja iz devedesetih dobar model za to. Umesto da identifikuju neprijatelje unutar nacionalnih redova, Kosovari moraju da se sada da mobilišu kolektivno protiv novih pretnji: siromaštva, korupcije i nejednakosti. Upoređujući sa prethodnim iskustvom u participaciji u nenasilnim socijalnim pokretima, i odgovarajućim kritikama iz korumpirajuće prakse u vladi i drugim institucijama, vidi se da postoji potencijal da se ljudi mobilišu u pravcu demokratskih ciljeva.

traditionalne oblike participacije sa normama moderne demokratije (vidi box 3.4: Socijalni pokreti i nacionalne aspiracije: izmirenje krvne osvete). Kao što KHDR 2004 pokazuje, građani iz urbanih/ruralnih sredina, ili različitog etničkog ili polnom begraundane uživaju isti nivo humanog razvoja, niti dele ista očekivanja od demokratske vlasti.

U isto vreme, kosovska nova vladajuća elita preuzima na sebe odgovornosti vlasti, sa svežim idejama i spremnošću da uzme u obzir iskustva dobrih demokratskih vlasti širom sveta. Otvorenost za nove i relevantne savete, kako iz regiona tako i izvan njega, je definišuća karakteristika uspešnih vlada u eri globalne medjuzavisnosti.

Sistem vlasti bivše Jugoslavije predviđao je snažno upravljanje ljudima i tržištem od strane države. Kosovski političari su bili, manje više isključeni iz tog sistema. U kapitalističkom sistemu, u kome tržište može da bude dominantno, uloga ljudi ostaje aktivna. Ljudi bi trebalo da rukovode kako državom, tako i tržištem, a potrebno je da to bude uskladjeno, sa ljudima koji imaju dovoljna ovlašćenja da vrše mnogo efikasniji uticaj na oba segmenta¹³." Kao pri-

marni nosilac vlasti na Kosovu danas, privremena administracija UN na Kosovu (UNMIK) takodje mora da preuzme na sebe primarnu odgovornost za promovisanje više participirajućeg i reprezentujućeg pristupa vlasti na Kosovu.

Jačanje demokratske samouprave na Kosovu

Posle usvajanje rezolucije 1244 Saveta bezbednosti UN i osnivanja UNMIK-a u junu 1999. načinjen je veliki progress u pravcu postavljanja osnove za dugoročni process izgradnje demokratije na Kosovu. U maju 2001. usvojen je kosovski Ustavni okvir za privremenu samoupravu, koji su pripremili medjunarodni i lokalni eksperti. Glavni cilj Ustavnog okvira bio je uspostavljanje privremenih institucija samouprave (PISGna Kosovu, kroz slobodne i fer izbore. U skladu s tim, izbori za novu kosovsku zakonodavnu skupštinu, sastavljenu od 120 mesta, održani su u novembru 2001. Potom su izabrani poslanici odredili kosovskog predsednika (Ibrahim Rugova), koji predstavlja jedinstvo naroda na Kosovu i garantuje demokratsko funkcionisanje PISG. Predsednik je preuzeo na sebe ključnu odgovornost početkom 2002. za

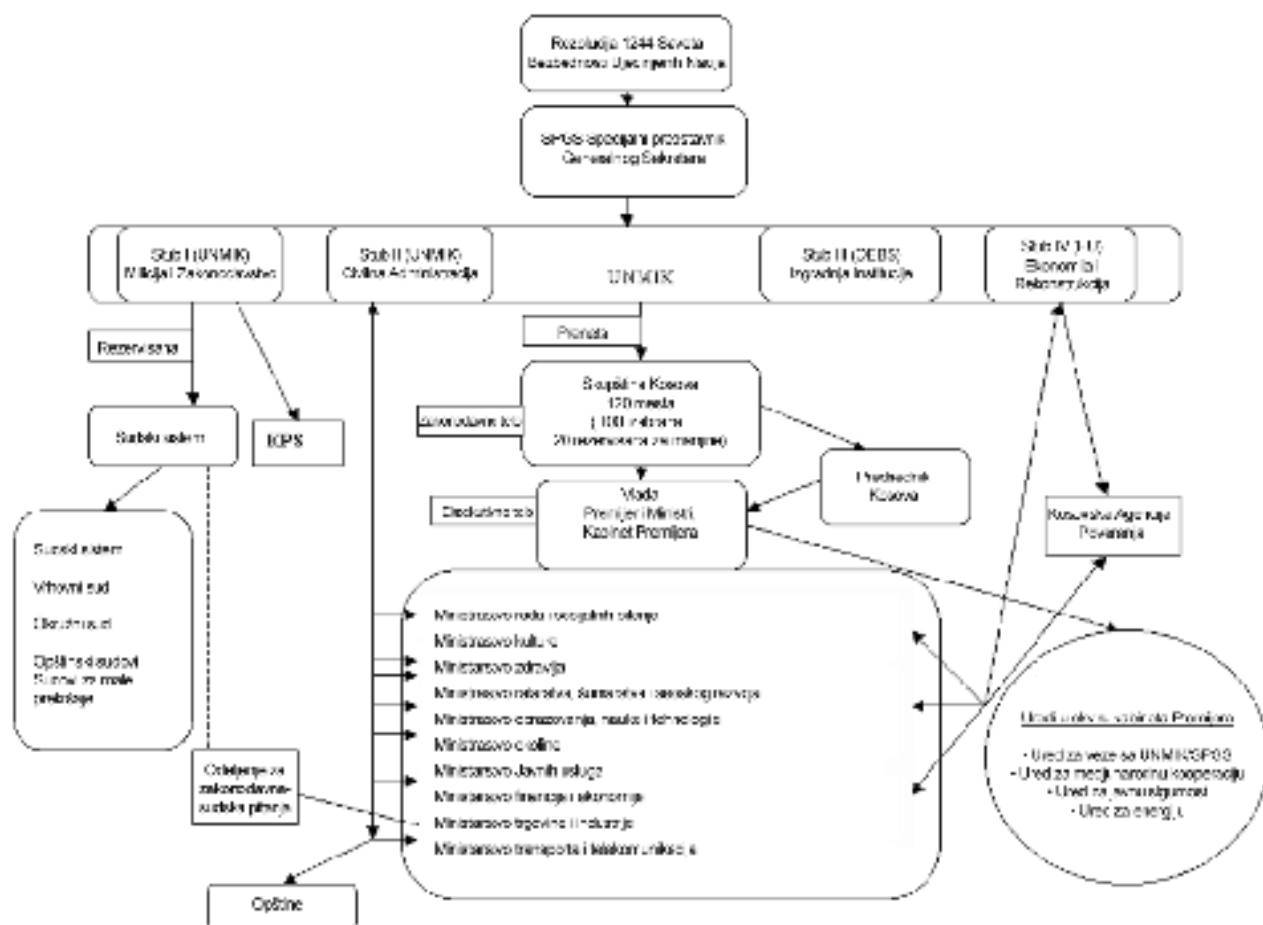
imenovanje premijera (Bajram Rexhepi), koji je zauzvrat obezbedio saglasnost Skupštine za imenovanje deset članova njegovog kabineta (šefova ministarstava). Štaviše, od osnivanja Skupština je igrala važnu ulogu u proveru i odobrenju kandidata koje je imenovao specijalni predstavnik generalnog sekretara UN (SPGS), koji služe kao sudije i tužioc u pravosudnom sistemu. Za pun šematski prikaz structure PISG (pogledaj ilustraciju 3.4).

Ovi osnovni koraci, kao i opštinski izbori 2000. i 2002. godine, bili su definirajući momenti u proširenju reprezentovanja i participiranja u kosovskom formalnim političkim procesima. Vremenom, očekuje se povećani prenos UNMIK-ove vlasti na Kosovare. Neke od odgovornosti koje su već prenete uključuju: finansije, obrazovanje, zdravstvo, okolinu, kulturu, poljoprivredu i javne servise. Druge nadležnosti i odgovornosti ostaju rezervisane funkcije SPGS,

iako su, kako što je prikazano na ilustraciji 3.4 formirane "kancelarije za vezu" u okviru PISG.

U implementaciji rezolucije 1244 SB UN u 2002. bivši SPGS Mihael Štajner izmislio je seriju snadarda kako bi pripremio kosovsko društvo i institucije pre donošenja odluke o finalnom statusu Kosova. Poznati kao "Standardi za Kosovo", ovaj politički okvir opisuje Kosova kao mesto gde su "javne institucije reprezentujuće i demokratske, gde je vladavina prava efikasna, respektovana i dostupna svima, gde oni interno raseljeni koji žele da se vrate mogu slobodno da se vrate na Kosovo bez prepreka, pretnji ili zastrašivanja, gde svi pojedinci, bez obzira na njihovo etničko poreklo, mogu da putuju i rade u sigurnosti, da koriste svoj jezik (i gde će ta upotreba biti poštovana) bilo gde i u bilo kojoj instituciji na Kosovu, gde postoji okvir za funkcionalnu tržišnu ekonomiju i gde Kosovski zaštitni

ILUSTRACIJA 3.4: STRUKTURA SISTEMA VLADE NA KOSOVU 2004

korpus deluje striktno u okviru svog mandata...¹⁴¹ Dokument Standardi za Kosovo su publikovani u Prištini 10. decembra 2003. i potom podržani od strane SB UN u njegovom saopštenju od 12. decembra (vidi box 3.5).

Aktivnosti koje trenutno preduzimaju PISG, UNMIK i druge partnerske institucije u nastojanju da dostignu standarde su krucijale

Posle 1999. godine formirano je oko 2,300 lokalnih NVO. Većina ih je locirana u Prištini, ali su neke geografski razasute širom Kosova, sa izuzetno širokim spektrom aktivnosti.

Gradjansko društvo ili nevladine organizacije često se definišu kao: "... organizacije koje doprinose ispunjenju nekih društveno korisnih ciljeva, ali ne ostvaruju profit bilo

BOKS 3.5. STANDARDI ZA KOSOVO: ŠTA ĆE BITI POTREBNO ZA NJIHUVU IMPLEMENTACIJU?

Politika Standardi za Kosovo ima za cilj da stvori "Kosovo u kome će svi - bez obzira na njihovo etničko poreklo, rasu ili veru - moći slobodno da žive, rade i putuju bez straha, neprijateljstva ili opasnosti, i gde će biti tolerancije, pravde i mira za svakoga." Oni se sastoje od osam standarda.:

1. Funcionisanje demokratskih institucija; 2. Vladavine prava; 3. Slobode kretanja; 4. Suštinskog povratka i prava zajednica i njihovih članova; 5. Ekonomije; 6. Prava na vlasništvo; 7. Dijaloga; i 8. Kosovskog zaštitnog korpusa

U implementacionom planu Standarda za Kosovo, definisana je serija specifičnih standarda za svaki od osam pojedinačnih standarda. Za "funkcionisanje demokratskih institucija" to uključuje:

- Privremene institucije samouprave su slobodne i fer i demokratski izabrane.
- PISG upravlja na nepristrasan, transparentan i odgovoran način, u skladu sa rezolucijom 1244 SB UN i Ustavnim okvirom.
- Interesi i potrebe svih kosovskih zajednica su u potpunosti i pravedno zastupljeni u svim segmentima i institucijama vlade, i te zajednice u potpunosti participiraju u vladi.
- Zakoni i funkcije PISG približavaju se evropskim standardima.
- PISG obezbeđuju servis usluge za sve ljude na Kosovu, na celoj teritoriji Kosova, a paralelne strukture su ukinute.

Izvor: PISG-UNMIK, "Implementacioni plan za Standarde za Kosovo", (31. mart 2004).

za puno stvaranje pravednijeg i demokratskog Kosova. Posebno, kao što je saopšteno u Planu za implementaciju standarda za Kosovo koji je finalizovan 31. marta 2004. "neophodno je da kosovske institucije, uključujući institucije vlade, Skupštinu i tela na opštinskom nivou, načine više napretka u omogućavanju pune participacije svih zajednica i u kreiranju i implementaciji politika koje u potpunosti štite prava i reflektuju potrebe svih zajednica."¹⁵¹ Dokument Standardi za Kosovo predviđa seriju vremenski ograničenih putokaza za realizaciju ove vizije na korist svih Kosovara.

Gradjansko društvo i NVO: srž gradjanskog participiranja

Razvoj snažnog gradjanskog društva je ključni stub kosovskog demokratskog razvoja. Posle 1999. godine Evropska unija (EU), inostrane razvojne agencije i privatne fondacije investirale su desetina miliona eura u kosovske nevladine organizacije. Broj NVO povećao se dramatičnom brzinom širom Kosova zahvaljujući pomoći iz inostranstva i novostvorenim slobodama.

kojem pojedincu...¹⁶¹ Veoma malo kosovskih NVO organizovano je oko manjinskih zajednica, ili ih predvodi pripadnik manjina. Za razliku od političkih stranaka, one se suočavaju sa malo prepreka u vođenju zajedničkih projekata i uspostavljanju međuetničkih koalicija. Mladi, posebno, vode u stavljanju na dnevni red glavnih društvenih problema (box 3.6).

Ženske organizacije i pokreti, kako lokalne tako i iz inostranstva, takodje daju neke najvidljivije razvojne putokaze na Kosovu, kao direktan odgovor na potrebu kosovskih žena. Medjunarodna finansijska podrška i akumulacija lokalnog i inostranog znanja pomažu da se proširi rad NVO i dramatično poboljšaju njihovi rezultati.

Glavna pokretačka snaga koja stoji iza razvoja NVO sektora bila je postojanje donatorskih fondova. Prema tome, većina NVO ima tendenciju da bude orijentisana ka uslugama, kratkoročno organizovana, da ima projekte finansirane od strane donatora i bez jakih konstituenata (vidi tabelu 3.2: Participacija u NVO i lokalnim vladinim projektima). Štaviše, većina je privremenog karaktera i sklone su da se ugase ili postanu

Aktivno građansko društvo je ono koje će služiti kao najača pokretačka snaga koja će generirati kreativne predloge kako bi se produbila demokratija na Kosovu

neaktivne kada potroše novac dobijen od donatora. Samo nekoliko NVO pokušalo je da kontinuirano oblikuje politiku koja je od interesa za određenu grupu klijenata, bilo da su to žene, manjine, hendikepirani ili druge marginalne grupe. Kosovo je prošlo kroz fazu nagle ekspanzije civilnog društva, zavisnost od donatora dovodi u sumnju njihovu sposobnost podrške na ovom nivou građanskog angažovanja.

Medjutim, aktivno građansko društvo je ono koje će služiti kao najača pokretačka snaga koja će generirati kreativne predloge kako bi se produbila demokratija na Kosovu. U Poglavlju 6 se priznaje da je dnevni red za građansko društvo na Kosovu beskrajn, ali se preporučuje da njihova pažnja bude usmerena odmah na tri pitanja: promovisanje jednakosti polova na radnom mestu i kod kuće, poboljšanje međuetničkih odnosa i izbegavanje psihosocijalnih problema

U isto vreme, politička struktura i status Kosova gotovo da ne podstiču NVO da direktno oblikuju politiku. Najosetljivija politička i bezbednosna pitanja na Kosovu su u nadležnosti KFOR-a i UNMIK-a. Same PISG tek treba da ustanove dovoljne formalne i neformalne kanale kroz koje građanske grupe mogu da kanališu svoje savete i zabrinutosti po takvim određenim pitanjima. Većina Kosovara je sklona da na NVO gleda kao na organizacije koje ne ispunjavaju funkciju reprezentovanja u određenim pitanjima, jer se političko zas-

tupanje generalno shvata kao jedna od stranačkih funkcija, dok se NVO vide kao područje određenih društvenih segmenata. Društveni život kroz te nestranačke organizacije je manje razvijen, iako se broj tih grupa povećao, uključujući tu i koalicije organizacija porodica nestalih osoba, organizacije veterana Oslobođilačke vojske Kosova (KLA), grupe penzionera i sindikati kojim reprezentuju široke segmente kosovske populacije.

Demokratizacija na Kosovu i dalje zavisi od potrebe da se razvije raznovrsno građansko društvo. Ako građansko društvo bude shvaćano kao preduslov za tranziciju Kosova ka demokratiji, onda će i sam status NVO, žena i mladih u velikoj meri poslužiti za merenje napretka na Kosovu. Politika "Standardi pre statusa" su ključni za taj proces, jer ta politika ocrta korake koje kosovsko društvo i institucije moraju da preduzmu na putu ka stabilnosti, prosperitetu i evropskim integracijama.

Struktura preostalog dela KHDR 2004

U glavnom delu KHDR 2004, analizirani su trendovi i iskustva u participaciji i reprezentovanju na Kosovu, o tome su dati predlozi kako bi se ojačao proces izgradnje mira i demokratskih institucija. U samoj srži, to iziskuje odgovor na sledeća pitanja:

- Da li građani u potpunosti participiraju, i da li pomažu da se oblikuje demokratska vlast?

BOKS 3.6. KOSOVOSKA OMLADINA: LIDERI RAZVOJA I SOCIJALNE INTEGRACIJE

Sa više od polovine stanovništva starosti ispod 25 godina, Kosovo ima jednu od najmlađih populacija u Evropi. Nedavni izveštaj publikovan od strane Kosovske mreže mladih (Kosovo Youth Network) vidi mlade ljude kao "aktivne i kompetentne članove njihovih zajednica, koji imaju kapacitet da daju pozitivan doprinos društvu." Ovaj izveštaj ističe važnu ulogu koju igraju mladi u ohrabrivanju i olakšavanju aktivne participacije mladih u svim nivoima donošenja odluka

Trenutno, na Kosovu je registrovano oko 102 organizacije mladih i nevladine organizacije, koje su uglavnom locirane u urbanim sredinama. Ako se međunarodne donacije i vladini fondovi smanje, budućnost mnogih organizacija biće dovedena u pitanje. Na primer, Budžet Departmana za mlade pri PISG smanjio se sa 0.39 miliona eura u 2002. godini

na 0.24 miliona eura u 2003. biznismeni ne dobijaju oslobodjenje od plaćanja poreza kao podsticaj za donacije NVO, dok članarina i aktivnosti kojima se ostvaruje prihod mogu da obezbede samo limitirani iznos novca.

I mada je nedostatak kapaciteta i dalje problem, organizacije mladih su veoma potrebne kako bi pomogle u otvaranju glavnih problema sa kojima se suočava Kosovo, uključujući i nezaposlenost, kvalitet obrazovanja i zloupotrebu droga. Političko okruženje nije posebno podesno za razvoj mladih ili za njihovu participaciju, iako je Departman za mlade načinio neke značajne doprinose. Socijalno-kulturno okruženje nije podesno da bi jedinstveni problemi mladih mogli da budu shvaćeni ozbiljno, ili da mladi budu shvaćeni kao akteri sa stvarnim uticajem.

Izvor: Istraživanje za mlade, Kosovo Youth Network, 2003

- Da li građani osećaju da su njihova mišljenja i interesi u potpunosti zastupljeni u odlukama koje ih se tiču kao pojedinaca, i kao članova odredjenih zajednica?

- Da li je u trenutnom sistemu vlasti udovoljeno potrebama siromašnih i marginalizovanih?

- Jesu li žene ravnopravni partneri muškarcima?

- Jesu li sva ljudska prava garantovana?

- Da li aktuelna politika uzima u obzir potrebe mladih i budućih generacija?

- Ukratko, kako Kosovari mogu da se nadaju i da imaju većeg udela u budućim vlastima u svetlu osetljivog nerešenog političkog statusa Kosova?

Predstojeći izbori u oktobru nude mogućnost Kosovarima da formalno participiraju u demokratskom procesu. Izborne reforme mogu da ohrabre sadržajnu, značajnu debatu o problemima sa kojima se Kosovo suočava, i da pomognu da se izadje izvan lične i emotivne retorike. KHDR 2004 teži da proširi takvu debatu i reforme, koje će se proširiti daleko izvan samih izbora.

Postoji značajan proctor za Kosovare da steknu i ojačaju rešenost za demokratskim institucijama i njihovo praktikovanje medju svim građanima. Ako Kosovari sebe vide kao značajan deo njihovog sistema demokratske vlasti, onda će oni preuzeti veću odgovornost za tu vlast i nastojace da je poboljšaju. Mnogi akteri unutar i izvan vlade, uključujući tu i javne ličnosti, učitelje, novinare, građansko društvo i vodeće biznismene, svi oni mogu da daju značajan doprinos proširenju procesa participacije i zastupljenosti, u svim svojim oblicima, na cello Kosovo. Medjunarodna zajednica, predvodjena UNMIK-om, takodje ima ključnu fasilitatorsku ulogu, iz koje organski mora da izraste demokratizacija. Ako bilo koji od ovih faktora može efikasno da dopuni svoj doprinos budućoj vlasti na Kosovu, onda će novo građansko društvo izrasti tamo gde pojedinci prihvataju i brane svoja prava i odgovornosti koje udovoljavaju osnovnim potrebama svim građana. Dublje razumevanje i odlučnost da se krene napred ka ključnim demokratskim principima participacije i

reprezentovanja će takodje usaditi, u mnogim godinama koje dolaze, kulturu tolerancije, ovlašćenja i pravde.

Ako Kosovari sebe vide kao značajan deo njihovog sistema demokratske vlasti, onda će oni preuzeti veću odgovornost za tu vlast i nastojace da je poboljšaju

UPRAVLJANJE: KOLIKO JE ONO DALEKO OD NARODA?

Uvod

"Kosovo je na dobrom putu da izgradi jednu aktivnu i modernu demokratiju...",
Ibrahim Rugova, Predsednik Kosova

Kao što je pomenuto u Poglavlju tri, uspostavljanje demokratskih struktura vlade i donošenja odluka koje su zasnovane na predstavničkom principu i otvorene za učešće građana od velikog su značaja za humani razvoj. Kao što se humani razvoj može shvatiti kao povećanje mogućnosti izbora za ljude, cilj demokratije je da ljudima ponudi izbor njihovih vođa i pitanja koja su od prioriteta značaja za vladu.

Od 1999. godine na Kosovu su uspostavljene demokratske strukture u skladu sa Rezolucijom Saveta bezbednosti 1244 i Privremenim ustavnim okvirom. Za sada u svih 30 opština funkcionišu Skupštine opština koje su izabrane na drugim izborima održanim krajem 2002. godine. Skupština Kosova, koja je izabrana krajem 2001. godine, zajedno sa Kancelarijom predsednika, osnovala je koalicionu vladu u 2002. godini¹.

Imajući u vidu kompleksne izazove sa kojima se suočio novi model upravljanja, demokratske institucije i prakse tek su polako počele da puštaju korenje. Izazovi podrazumevaju spori napredak u rešavanju hitnih pitanja kao što su nezaposlenost, siromaštvo, izbeglice i povratak interno raseljenih lica i vladavina zakona². Pokazatelji koji ukazuju na nivo nepovezanosti između procesa donošenja odluka i naroda Kosova obuhvataju:

- Smanjen broj glasača koji su izašli za izbore (79% u 2000. godini, 64 % u 2001. godini, i 54% u 2002. godini)³, (vidi sliku 4.1).

- Povećano nezadovoljstvo političkim i ekonomskim trendovima⁴.

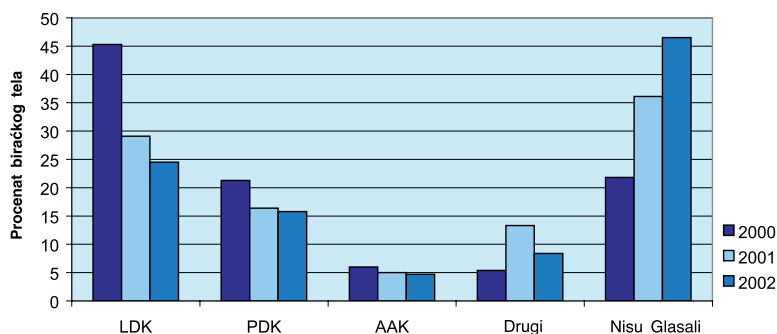
- Mali procenat ljudi koji misle da mogu uticati na procese donošenja odluka u svojim opštinama (13%) i na Kosovu (12%).

- Sve manje zadovoljstvo sa glavnim vladinim strukturama (Skupština, Političke partije, UNMIK, SPGS, itd)⁵.

- Nemiri od 17.-19. marta.

U ovom poglavlju analizirana je otvorenost vladinih struktura za učešće svih stanovnika

ILUSTRACIJA 4.1 TRENDOVI BIRAČA NA IZBORIMA IZ 2000, 2001 I 2002.

Izvor: Misija OEBS-a na Kosovu, <http://www.osce.org/kosovo/elections/>

Kosova u donošenju odluka, kao i njihova adekvatnost u smislu zastupljenosti svih društvenih segmenata. Pošto su nedostatak učešća i zastupljenosti faktori koji doprinose gore pomenutim problemima, u Izveštaju o humanom razvoju na Kosovu za 2004. godinu tvrdi se da bi proces demokratizacije mogao da bude unapređen putem poboljšanog kvaliteta i kvantiteta učešća i zastupljenosti. Shodno tome, ova analiza će biti koncentrisana na oblasti koje najviše utiču na proces demokratizacije. Odnos između učešća i zastupljenosti i humanog razvoja istražen je putem ispitivanja izbornog sistema, političkih partija, centralnog donošenja odluka, decentralizacije i sektora bezbednosti i pravosuđa na Kosovu. Za neke od ključnih institucionalnih problema za demokratsko upravljanje na Kosovu koji su ilustrovani u ovoj analizi dati su i kreativni predlozi za političku i institucionalnu reformu u Poglavlju šest.

U analiziranju društvenih pitanja, teško je ilustrovati neki princip "bez preterivanja mnogih stvari i bez ispuštanja mnogih stvari" iz celokupne analize⁶. To je posebno tačno kada razmatramo složenu društvenu, ekonomsku i političku situaciju na Kosovu. Tokom poslednjih pet godina Kosovo je prolazilo kroz višestruke tranzicije: od komunizma do liberalne demokratije, od etničkih sukoba do multietničke tolerancije, od socijalističke privrede do slobodne tržišne privrede, a tokom protekle dve godine prošlo je kroz tranziciju od hitne rekonstrukcije do razvoja. S obzirom na sve ove tranzicije, nemoguće je izvršiti analizu nekog posebnog društvenog fenomena bez pojednostavljanja sveukupne društvene slike.

"Jedna od najnovijih definicija demokratije,

koju je dao poznati međunarodni pravnik *Tomas Frank*, opisuje demokratiju kao proces učestvovanja i konsultacije samih građana u donošenju odluka. Možda se ova demokratska formula može lako primeniti u takozvanoj 'internoj demokratiji', ali kako se ona odnosi na 'međunarodno kontrolisane demokratije' u situacijama posle konflikata? Kako se demokratski principi mogu sprovesti pod uslovima asimetričnog zajedničkog upravljanja od strane dvaju različitih organa vlasti sa različitim ovlašćenjima i moćima? Kako se odgovornost može primeniti na međunarodne organe vlasti i kome su ti organi odgovorni? Konačno, kako se ljudski faktor može iskoristiti na najbolji način u trenutnoj tranziciji Kosova?" **Profesor Bjerim Reka, Konsultacije za IHR na Kosovu za 2004. godinu, decembar 2003. godine**

Izborni sistemi i humani razvoj

Integralni deo koncepta "razvoja od strane ljudi" jeste pravo da odrede upravljanje sopstvenom zajednicom. U demokratskom sistemu, osnovni način za ostvarivanje nečijeg prava jeste putem glasanja za predstavnika koji će zaštititi i zastupati interese jedne zajednice. Izbori se stoga nalaze u centru obostrano jačajućeg odnosa između učešća i zastupljenosti; izborni sistem zaista određuje taj odnos.

Iako izborni sistemi ne moraju da budu isti u svim demokratijama, oni moraju da budu odgovarajući za dato društvo inače mogu da ometaju demokratizaciju, a samim tim i humani razvoj.

U ovom odeljku izvršeno je ispitivanje izbornog sistema na Kosovu kao i procena da li taj sistem pospešuje ili ometa humani razvoj. Korišćena su tri kriterijuma za ispitivanje obima u kojem sadašnji izborni sistem Kosova daje građanima mogućnost da se čuje njihov glas u donošenju odluka:

- *Obim u kojem su izabarani organi ogledalo društva;*
- *Odgovornost; i,*
- *Stabilnost*

Ako ovi kriterijumi ne budu ispunjeni, onda će sistem biti ugrožen jednim začaranim krugom pri čemu građani postaju razočarani u svoje predstavnike, stope učešća padaju i vladajuće strukture zaposlavljaju potrebe ljudi i gube svoj legitimitet.

Izborni sistem na Kosovu

Trenutni izborni sistem je sistem proporcionalne zastupljenosti (PZ) po partijskim listama. To znači da je u tom sistemu Kosovo jedna izborna oblast za skupštinske izbore sa poslaničkim mestima koja se dodeljuju na proporcionalnoj osnovi. Sent-Lag⁷ formula se koristi za preračunavanje broja glasova u poslanička mesta. Skupština ima ukupno 120 poslaničkih mesta, od čega je 20 poslaničkih mesta rezervisano za nealbanske zajednice. Ta mesta raspoređuju se na sledeći način: 10 mesta za srpsku zajednicu, 4 mesta za zajednicu RAE, 3 mesta za bošnjačku zajednicu, 2 mesta za tursku zajednicu i 1 mesto za zajednicu Goranaca. Ovim poslaničkim mestima treba dodati i ona dodatna poslanička mesta od 100 mesta koja neka zajednica osvoji na osnovu glasova birača. Lista kandidata je zatvorenog tipa, što znači da birač glasa za političku partiju a ne za pojedinačnog kandidata. Partije rangiraju svoje kandidate na listi kako bi odredile koji će predstavnici zauzeti osvojena poslanička mesta. Sistem takođe zahteva da žene čine jednu trećinu ukupnog broja kandidata liste svake od partija ili da svaki treći kandidat bude žena⁸. Ne postoji ograničenje zastupljenosti u Skupštini za bilo koji od političkih entiteta⁹.

U post-konfliktnim društvima, PZ izborni sistemi su prilično uobičajeni. (Ali i Metjuz, 1999; Lejk i Rotčajld, 1996) Ovaj trend formiran je na osnovu obimne literature u vezi ustanovljavanja političkih institucija za rukovođenje odnosima između grupa u takvim zajednicama¹⁰. Izborni sistem Kosova izrađen je sa premisom da PZ manjina ma da veće šanse da budu izabrane u zakonodavni sistem, što kod građana pojeđinaca stvara osećaj veće sigurnosti pošto će njihovi glasovi da budu zastupljeni na nacionalnom nivou.

Obim u kojem izabrana tela odražavaju društvo

Obim u kojem izabrana tela odražavaju raznovrsnost društva u pogledu geografije, odnosa među polovima, etničke pripadnosti, religije i društvenog statusa može da podstakne shvatanje legitimeteta. Ako neko izabrano telo zaista odražava biračko telo, mnogo je verovatnije da će se razviti veći smisao vlasništva i podrške vladajućim institucijama. Sa povećanjem legitimeteta i poverenja, ljudi su stimulisani da rade unutar sistema radi rešavanja svojih problema, omogućavajući tako držanje sukoba pod kontrolom i dajući prednost posredovanju nad eskalacijom sukoba.

PZ sistem zatvorenih izbornih lista na Kosovu efikasno omogućuje punu proporcionalnost pri čemu je svim zajednicama obezbeđena zastupljenost u Skupštini. Sistem doprinosi jačanju zastupljenosti žena pošto je pravilo o kvotama lako sprovodljivo bez izazivanja kontroverznih odnosa unutar partija. PZ sistem zatvorenih izbornih lista je stoga jedan od najboljih sistema za postizanje kvantitativnog cilja zastupljenosti. Međutim, pitanje uticaja na osetljivim planovima koji se tiču manjina i odnosa među polovima manje su povezana sa kvantitetom a više sa kvalitetom predstavnika. Na primer, iako Kosovo zauzima 17. mesto u svetu u smislu zastupljenosti polova, sposobnost poslanika da uzdignu pitanja odnosa među polovima u prvi politički plan ostaje ograničena. Slično tome, garancija kvantitativne zastupljenosti nije bila dovoljna da ubedi srpsku zajednicu da u potpunosti učestvuje i vladinim institucijama Kosova.

Tretirajući Kosovo kao jednu izbornu oblast sa punom proporcionalnošću za etničke zajednice, sadašnji sistem radi protiv principa geografske zastupljenosti. Partijske i etničke veze nisu jedine odrednice interesa građana. Geografska zastupljenost je često važna, posebno u društvu kao što je kosovsko koje je zasnovano na poljoprivrednom životu i porodičnim vezama. Obezbeđivanjem geografske zastupljenosti proporcionalno se raspodeljuje vlast sa centralnog nivoa na sve oblasti jedne teritorije, čime se stvara osećaj uključenosti bez obzi-

ra koliko neke zajednice mogu da budu fizički izolovane. štaviše, geografska zastupljenost povećava verovatnoću usmeravanja specifičnih regionalnih interesa centralnoj skupštini na rešavanje.

Sadašnji sistem daje disproportionalnu prednost kandidatima iz Prištine, dok veliki broj opština nije uopšte zastupljen u centralnoj vlasti jer kandidati iz tih opština nisu bili dovoljno visoko rangirani na partijskim listama. Na primer, opština Vitina koja je dala preko deset hiljada glasova LDK tokom proteklih opštih izbora, nema svojih predstavnika u centralnoj Skupštini. Iako glasači iz Vitine mogu i dalje da podržavaju stav LDK o nezavisnosti Kosova, nema nijednog poslanika koji shvata i traži da se reše njihove osnovne potrebe u smislu nezaposlenosti i siromaštva koje iznose 52% ondnosno 40% u toj opštini¹⁴. To ima velikog uticaja na odgovornost. Iako je nemoguće postići potpunu zastupljenost u geografskom smislu i u smislu zastupljenosti polova i zajednica u izbornom sistemu, raznoteža je ipak poželjna. Na Kosovu, sistem je u velikoj meri usmeren ka zastupljenosti polova i etničkoj zastupljenosti na uštrb geografske zastupljenosti.

Odgovornost

Izborni sistem funkcioniše kao mehanizam pomoću kojeg ljudi održavaju odgovornost svojih predstavnika prema sebi. Glasanje je jedan od najjasnijih načina za ljude da istaknu neuspehe ili uspehe svoje vlade. Stvaranje direktnih veza između izbornih tela i njihovih predstavnika primorava političare da pokušaju da razumeju potrebe svojih birača i da izrade političke platforme za rešavanje tih potreba. Ako sistem ne podržava stvaranje ovakve veze, onda ne postoji inicijativa za odgovornost političara.

Pošto su partijske liste na Kosovu zatvorenog tipa, glasači su ograničeni na izbor političke partije i nemaju mogućnost izbora individualnih kandidata na osnovu njihovih zasluga. Time se slabi veza odgovornosti između izabranih predstavnika i građana. Političari imaju veću inicijativu za podizanjem svog ugleda unutar svojih partija i stiču veći rang u svojim partijskim listama nego da rešavaju potrebe svojih birača. Političari

Iako je nemoguće postići potpunu zastupljenost u geografskom smislu i u smislu zastupljenosti polova i zajednica u izbornom sistemu, raznoteža je ipak poželjna

Izbor neučestvovanja na izborima jeste jak pokazatelj društvenog poverenja u političke partije i njihove kandidate. Broj birača koji ne izlaze na glasanje je u stalnom porastu. U 2002. godini, broj stanovnika Kosova koji nije glasao bio je dvostruko veći od broja onih koji su glasali za partiju koja je osvojila najviše glasova.

su suviše zauzeti unutarpartijskom politikom i pridobijanjem naklonosti partijskog vođe jer su to ključni elementi da neko bude izabran za poslanika u skupštini. Za to postoji još veća verovatnoća na Kosovu gde političke partije vode poreklo od borbe za nezavisnost i ljudi teže davanju podrške tim partijama na osnovu njihove lojalnosti partijskim liderima tokom borbe. Sistem zatvorenih izbornih lista takođe daje veliku neproverenu moć partijskim liderima. Pošto ti lideri nisu direktno izabrani, ne postoji nikakav mehanizam koji bi sprečio njihovo autokratsko ponašanje i menjanje položaja kandidata na partijskim listama po njihovom nahođenju.

Stabilnost

Stabilnost se odnosi na pouzdanost vladinih institucija u održavanju raznoteže između političkih interesa u društvu i stvaranje uslova za kompromis. Za stabilne vlade je verovatnije da će postići ciljeve od kojih će korist imati celokupno društvo kao što su napredna privreda, efikasno pružanje javnih usluga i poboljšana zdravstvena zaštita. Iako apsolutna stabilnost nije realna niti je poželjna¹², izvesna doza stabilnosti sprečava polarizaciju i fragmentaciju među zajednicama i podstiče predstavnike da traže aranžmane za podelu vlasti koji dosežu kroz celi društveni presek, a što može doprineti pomirenju i integraciji.

Kao što je već pomenuto, zatvorene liste ograničavaju sposobnost glasača da svoje predstavnike drže odgovornima za zastupanje njihovih potreba. Time je omogućeno političarima da budu usredsređeni na jedan ograničen broj političkih pitanja kao što je konačni status. Etničke podele su takođe ukorenjene, delom zbog toga što sistem PZ ne daje partijama mogućnost da se obraćaju glasačima izvan svoje etničke grupe. Zajedno, ova dva nedostatka podstiču ustvari stimulišu polarizaciju interesa i ekstremizam između suprotstavljenih zajednica. Shodno tome, što su partije ekstremnije, to su više na dobitku. Sistem stoga ometa stabilnost tako što destimuliše umerenost i kompromis među etnički zasnovanim partijama i pospešuje nestabilnost.

Glasački trendovi

Izborni sistem koji omogućava ljudima da upravljaju svojom budućnošću tako što utiču na donošenje vladinih odluka, unapređuje humani razvoj. Izborni sistem Kosova dostigao je punu proporcionalnost. To je značajno dostignuće koje doprinosi poimanju da su izabrana tela predstavnici društva, a samim tim i zakonodavstva. Međutim, to je postignuto na uštrb geografske zastupljenosti i direktne odgovornosti prema glasačima. Shodno tome, partije su postale sve više odvojenije od naroda, političari nisu odgovorni i partijske platforme su površne, zapostavljajući tako stvarne potrebe stanovništva. Ti su faktori doprineli rasprostranjenom razočarenju demokratijom na Kosovu. Odziv birača se stalno smanjivao počevši od prvih izbora, verovatno delimično zbog toga što ljudi ne vide korist od učestvovanja na izborima (vidi sliku 4.1). Da bi se ovaj trend preokrenuo potrebno je ubediti stanovništvo da ono može da utiče na politički proces. Predlozi u vezi toga dati su u Poglavlju šest.

Političke stranke, učešće i zastupljenost

Rasprava o izbornom sistemu ne može se voditi odvojeno od prirode i rada političkih partija. Partija je sredstvo koje artikuliše specifične interese neke grupe građana u demokratskim institucijama. U tom smislu, one predstavljaju srž institucija demokratije.

Iako političke partije nisu jedina platforma za zastupanje interesa ljudi u demokratijama, one su bitne za regrutaciju lidera, struktuiranje izbora na izborima i za organizaciju vlade. Prema tvrdnji Karodera¹³, političke partije imaju najmanje tri bitne uloge u političkom životu:

1. akumulacija i artikulisanje interesa građana;

2. struktuiranje konkurencije na izborima i uobličavanje političke sredine;

3. obezbeđivanje koherentnih političkih grupa za vođenje vlade

Kosovski kontekst i političke stranke

Za razliku od partija u zapadnim demokratijama, koje su evoluirale iz interesnih grupa, (npr., socijalni demokrati koji zastupaju socijalni plan) ili društvene klase, političke partije kosovskih Albanaca vode poreklo od

borbe za nezavisnost, dok političke partije kosovskih Srba, organizovane u dve koalicije, predstavljaju produžetke političkih partija iz Srbije. Oba sistema političkih partija se čvrsto oslanjaju na raspravi o konačnom statusu Kosova kako bi utvrdile svoj legitimitet unutar svojih zajednica.

BOKS 4.1. POLITIČKE PARTIJE NA KOSOVU

Albanska politička scena pre međunarodne intervencije organizovana je oko paralelnog sistema kojim je dominirala jedna politička partija, Demokratski savez Kosova (LDK). Uprkos političkoj dominaciji LDK-a, tokom konflikta ista je izazvana vojnom Oslobođilačkom vojskom Kosova (OVK). Od raspoređivanja mirovnih snaga, bivši borci OVK-a bili su angažovani u post-konfliktnom političkom procesu na veliki broj različitih načina. Određeni broj bivših lidera OVK-a osnovao je Demokratsku partiju Kosova (PDK), koja je crpela veliki deo svoje snage iz ostataka ove organizacije. Manji broj bivših ratnih lidera OVK-a učestvovao je u osnivanju odvojene političke partije, Alijanse za budućnost Kosova (AAK).

Na srpskoj strani, tokom 1999. politička dinamika koja je okruživala Kosovo bila je mnogo komplikovanija. Srpska politička dinamika unutar Kosova i dalje funkcioniše nadovezivanjem na mnogo veći politički proces u Srbiji.

Na Kosovu trenutno postoje dva sistema političkih partija, koja se u velikoj meri oslanjaju na debatu u pogledu konačnog statusa Kosova u smislu utvrđivanja njihove legitimnosti. Dominantan sistem je albanski sistem. Srpski politički sistem je podeljen između dve lokalno organizovane koalicije, i lokalnih predstavništava partija čija se sedišta nalaze u Srbiji. Partije u okviru oba sistema nisu jasno razlikovane na osnovu svojih ideoloških stavova u ekonomskom, političkom ili građanskom razvoju, već na osnovu njihovih uloga u albansko-srpskoj borbi koja je dovela do međunarodne intervencije 1999, i u etno-nacionalističkoj politici od vremena intervencije.

Iako nije iznenađujuće da etničke i nacionalističke podele dominiraju političkom dinamikom na Kosovu, efekti koje ovo nastavlja oslanjanje na etničko i nacionalističko ozakonjenje ima na politiku pokrajine nisu jasno shvaćeni. Opšti stavovi da ekonomska pitanja ubrzano zamenjuju zabrinutosti u pogledu identiteta kao primarni fokus javnosti potvrđena su nedavnom anketom sprovedenom od strane Programa UN-a za razvoj na Kosovu. U ogromnoj većini, Albanci na Kosovu identifikuju nezaposlenost kao najznačajnije pitanje sa kojim se suočava pokrajina, sa pitanjem statusa koje sledi na udaljenom drugom mestu. Za srpsku zajednicu, pitanja lične bezbednosti i slobode kretanja i dalje predstavljaju dominantne izvore zabrinutosti. Uprkos ovoj sve većoj zabrinutosti u pogledu pitanja koja su u većoj meri lokalnog karaktera, političke partije obe zajednice definišu svoje pozicije uzimajući u obzir situaciju koja je postojala pre konflikta i sporove oko konačnog statusa.

Iako i albanske i srpske partije imaju slične zahteve u pogledu ozakonjenja - podrška nacionalističke ideologije sa fokusom na pitanjima istorijskih etničkih uloga zajednica i nezavisnosti Kosova ili ponovne integracije u Srbiju - srpske partije funkcionišu u sklopu komplikovanije dinamike. Koalicija Povratak, prva srpska politička struktura koja je nastala i postala angažovana u okviru sistema kojim se upravlja od strane UN-a, predstavlja raznoliku koaliciju koja nije održala u svom sastavu iste partije tokom dvoje izbora. Za srpske partije sa sedištem u Srbiji, od kojih su neke učestvovala u Povratku, legitimnost se zasniva na poziciji koju partija drži u okviru šire srpske politike.

Partije iz reda nesrpskih manjina nalaze se između dva bloka koja su stalno u takmičenju. Njihova legitimnost zavisi od zaštite prava zajednica koje predstavljaju. Iste uključuju zajednice Bošnjaka, Muslimanskih Slovena (Goranci i Torbesh), Roma, Aškalija, Egipćana (RAE) i Turaka. Ove partije imaju izbor da se identifikuju kao "manjinske" partije i formiraju blok zajedno sa srpskom zajednicom; da prihvate dominantnu albansku strukturu i pokušaju da pronađu mesto u okviru tog bloka; ili da zatraže uspostavljanje ujedinjene organizacije "ostalnih manjina." Za sada, ova grupa je unifikovana u okviru Skupštine Kosova pod grupom "ostalnih manjina," iako obično glasa zajedno sa albanskom većinom. Iz razloga što su albanske i srpske partije, kao i međunarodna zajednica, prvenstveno usredsređeni na debatu o konačnom statusu, i pitanja koja okružuju isto, zabrinutosti ovih partija i njihovih zajednica vrlo često nisu uzete u razmatranje.

Izvor: Fred Cocozzelli. Političke partije na Kosovu, 2003. Tromesečnik br. 11 GSC-a (zima 2004.).

BOKS 4.2. STAVOVI I JAVNA IZLOŽENOST ŽENA POLITIČKARA

"Žene imaju dugu kosu i kratku pamet" jeste jedan od stereotipa u albanskoj kulturi. Nažalost, ovaj stereotip i dalje utiče na stavove o političarkama. Jedan od najčešćih stavova jeste da su žene predstavljene u strukturama za donošenje odluka samo zbog postojanja kvote. Političarke se vrlo često sagledavaju samo kao "brojevi" a ne kao nosioci promene ili istinski akteri sa snažnim uticajem na socijalna i politička događanja.

Političarke nisu u velikoj meri vidljive u političkoj areni. Mediji igraju ključnu ulogu u uvećavanju javne izloženosti i vidljivosti političarki. Prilikom nadgledanja medija štampe na Kosovu tokom opštinskih izbora održanih 2002, Agencija INTERNEWS došla je do podatka da je samo 24 novinska članka bilo usredsređeno na aktivnosti političarki, od ukupnog broja od 3,238 članaka objavljenih u 10 dnevnih i nedeljnih novina na Kosovu.

Politička klima na Kosovu rađa jake lidere ali slabe političke partije. Neki stručnjaci veruju da se simpatizeri pridružuju političkim partijama pre svega na osnovu emocionalne veze sa liderima iz vremena borbe¹⁴. Često konačnu determinantu povezanosti sa nekom partijom predstavlja mogućnost zaposlenja; lokalne razlike među političkim partijama svode se na pojedince. Dokazano je da je uzaludno pokušati pretvoriti političkog aktivistu u tvorca politike, dok su aktivnost i uticaj žena skoro i nevidljivi. Politički procesi nisu ni sveobuhvatni ni zasnovani na učešću i retko se mogu čuti rasprave o konceptima kao što su slobodna trgovina ili socijalno staranje, za razliku od ideoloških razlika (vidi takođe kvadrat 4..41 o političkim partijama na Kosovu).

Slično kao i u drugim zemljama u tranziciji, političke partije na Kosovu su i dalje slabe i loše organizovane sa ograničenim brojem članova i malim sredstvima. One se smatraju elitističkim i patrijarhalnim tvorevinama, gde za žene ima malo prostora za delovanje (vidi kvadrat 4.2). Kosovske partije daju jake lidere i interne klike - često geografski zasnovane - koje se razvijaju oko ličnosti dotičnih lidera, a ne oko njihovih ideja.

Bolja zastupljenost ili gubitak kredibiliteta?

Teško je izvršiti analizu političkih partija na osnovu ključnih funkcija koje je dao Karoders zbog činjenice povećanja broja političkih entiteta koji učestvuju na izborima. Broj političkih partija porastao je za skoro dva puta. Dvadeset i četiri političkih partija i

građanskih inicijativa učestvovalo je na opštinskim izborima održanim u 2000. godini¹⁵, dok je u 2000. godini učestvovalo 57

BOKS 4.3. TREND OVI BIRAČA

Kao što grafikon br. 1 (ispod) naznačuje, partije koje su držale pod kontrolom različite opštinske vlade između lokalnih izbora održanih 2000. i 2002. izgubile su više od 80,000 glasova. Ovo ukazuje na opšte nezadovoljstvo svim vodećim partijama na lokalnom nivou. Glavna partija u okviru opozicije izvukla je najviše iz ovog nezadovoljstva. Ovime ostaje još 50,000 glasova u taboru "neodlučnih", što sugeriše da su mnogi birači odlučili da se uzdrže od glasanja umesto da glasaju, bivajući nezadovoljni, za opoziciju. Na primer, druga najveća partija na nacionalnom nivou, PDK, dobila je glasove u opštinama u kojima je predstavljala partiju u opoziciji, ali je izgubila takođe glasove u onima koje su se nalazile pod njenom kontrolom.

RAZLIKA U BROJU GLASOVA DATIH SVAKOJ PARTIJI IZMEĐU 2000. I 2002 (BELA BOJA PREDSTAVLJA POZICIJU, OŠENĀENA JE OPOZICIJA)

	LDK	PDK	AAK
Dečani	-926	-275	3,122
Đakovica	-9,442	-238	2,007
Glogovac	-438	-1,274	211
Gnjilane	-2,890	1,769	-33
Dragaš	-1,625	-458	35
Istok	-1,966	358	110
Kačanik	841	-659	-56
Kosovo Polje	-138	757	-681
Kliina	-1,867	114	648
Kamenica	-1,615	279	595
Mitrovica	-5,269	2,778	767
Lipljan	-795	1,966	-269
Obilić	-344	459	-1,426
Orahovac	-5,108	1,500	-1,854
Peć	-7,985	-332	5,741
Podujevo	-3,470	906	-1,135
Priština	-11,967	2,386	-1,014
Prizren	-12,058	2,541	815
Srbica	-543	-2,507	95
Štimlje	568	1,150	-20
Suva Reka	-4,077	2,105	-425
Uroševac	-2,395	1,571	837
Vitina	-1,420	496	257
Vučitrn	-2,114	875	-4
Mališevo	-1,383	2,391	150
Ukupno	-78,426	18,658	8,473
Prosek:	-3,210	678	347

* pošto su tri najveće političke partije dobile vrlo mali broj glasova u pet opština kojima dominiraju Srbi, ovi rezultati su izostavljeni.

Legenda: Pozicija Opozicija

Malazogu Leon. Kritički osvrt: GDE ZAPRAVO LEŽI LEGITIMNOST NA KOSOVU? (KIPRED). 2004

političkih entiteta i 11 nezavisnih kandidata.

Ovaj porast političkih partija može se smatrati pozitivnim događajem, posebno za učešće i zastupljenost manjina u skupštinama opština. Međutim, to može ukazivati i na činjenicu da tri glavne političke partije kosovskih Albanaca (LDK, PDK i AAK) i Koalicija "Povratak" kosovskih Srba gube kredibilitet i ne uspeavaju da artikuliraju interese svojih birača.

Uprkos usitnjenosti političkoj sceni čini se da nove partije nisu u stanju da u potpunosti apsorbuju veliki broj nezadovoljnih glasača. Iako se broj onih koji nisu glasali povećao skoro za tri puta u vremenu između izbora u 2000. i 2002. godini (sa manje od 200.000 na više od 600.000), broj glasača koji su glasali za političke partije osim za tri glavne partije kosovskih Albanaca je porastao samo za dva puta (sa manje od 40.000 na približno 100.000).

Treći važni pokazatelj u tom smislu je smanjena podrška vladajućoj partiji u većini opština u periodu između izbora u 2000. i 2002. godini bez obzira koja je od partija bila na vlasti. Na primer, najveća partija na Kosovu, LDK, izgubila je glasove u skoro svakoj od opština koje je kontrolisala u periodu između 2000. i 2002. godine (vidi kvadrat 4.73, opštine Priština, Gnjilane, Vučitrn, Suva Reka, Podujevo, itd.), izgubivši prosečno 3,210 po opštini. Isti trend pratio je i PDK, koja je izgubila oslonac u tri od četiri opštine u kojima je imala većinu (Glogovac, Srbica i Kačanik).

Nerešen status Kosova i dalje vrši 'efekat zamrzavanja' lokalne političke kulture zadržavajući koncentraciju većine stanovništva Kosova na krupnijim problemima, kao što je nezavisnost. Međutim, primećuju se i neke pozitivne promene. Na primer, tokom izbora održanih 2002. godine lokalni problemi su bili više isticali nego tokom izbora u 2000. godini, a izborne kampanje su postale disciplinovanije. Uveden je sistem uzajamnog proveravanja putem revidiranja partija i kandidata čime se pospešuje transparentnost i odgovornost.

Jačanje političke kulture učešća

Stabilnost zahteva evoluciju i prilagodljivost političkih partija. One treba da budu u stanju da se proširuju, budu umerene i usmeravaju učešće novoangažovanih društvenih grupa, a da zadrže ravnotežu unutar sistema. Demokratski sistem će postati jak ako političke partije razviju političku kulturu učestvovanja koja će rezultirati najvećom iskorišćenošću raspoloživog ljudskog kapitala i uključivanjem svežih ideja u političku debatu.

Za rašireno neučestvovanje od strane glasača ne mogu se samo okriviti političke partije. Ostali faktori takođe imaju ulogu:

- *Politička debata na Kosovu stagnira na istim pitanjima kao i u 1999. godini, kao što su konačni status Kosova, umesto na hitnim svakodnevnim problemima kao što su nezaposlenost, siromaštvo i raspoloživost i pouzdanost snabdevanja električnom energijom.*

BOKS 4.4. ŽENE U DE FACTO ODLUČIVANJU?

Činjenica da je procenat zastupljenosti žena u skupštinama opština i Parlamentu Kosova najveći u regionu, i čak veći nego što je to slučaj u najvećem broju zapadno-evropskih zemalja, ne znači da kosovske žene zauzimaju ključne rukovodeće funkcije. Kada je prvobitno konstituisana, Vlada Kosova nije imala nijednu ministarku. Tek nakon razrešavanja sa dužnosti ministra zdravlja, žena je imenovana na funkciju ministra. Kao što je prikazano u Tabeli 4.2 koja sledi, žene se nalaze na samo 10 funkcija stalnih sekretara ministarstava, predsedavaju samo u 7 od 18 parlamentarnih komisija, i predvode samo jednom od 30 opština. Na osnovu ovoga čovek može biti doveden u iskušenje da zaključi da političkom sredinom na Kosovu i dalje dominiraju muškarci. Muškarci u svojim rukama drže pravu političku moć (iako ovo ne znači da ženama nedostaju rukovodilačke sposobnosti). Kosovska kultura i mentalitet stavljaju muškarce u povoljniju poziciju u pogledu najvećeg broja socijalnih pitanja, posebno politike. Istovremeno, žene nastavljaju da imaju poteškoće pri stupanju na političku scenu, uprkos sistemu kvote, usled tradicionalnih, istorijskih i kulturnih pristrasnosti.

Pregled polova na funkcijama odlučivanja

Funkcija	Ukupno	Žena	Muškaraca
Ministri	10	1	9
Stalni sekretari	10	1	9
Poslanici	120	35	85
Predsedavajući parlamentarnih komisija	18	7	11
Gradonačelnici	30	1	29
Odbornici skupština opština	1172	262	910

Izvor: KWI

Sagledavajući interne strukture tri najveće političke partije, evidentno je preovlađivanje muškaraca. I LDK i AAK imaju samo 20% žena u okviru svog rukovodstva, dok žene predstavljaju samo 10% rukovodstva PDK-a. Žena se ne nalazi ni na jednoj rukovodećoj funkciji ni u jednoj partiji predstavljenoj u Parlamentu.

Izvor: KWI

- *Nedostatak političkog kompromisa i saradnje među partijama, što dovodi do stalnih odlaganja u formiranju opštinskih vlada i sprečavanja razmatranja hitnih pitanja. Na primer, do bojkota od strane opozicije došlo je u 10 skupština opština nakon izbora u 2002. godini¹⁶.*

- *Nedostatak demokratskih struktura unutar političkih partija i prevelika vlast koja je partijskim liderima data pomoću zatvorenih lista (vidi kvadrat 6.1 "Reforma 2004. godine": Novi model za konstruktivno angažovanje građana).*

Centralno donošenje odluka, participacija i zastupljenost

Kao što je navedeno u Poglavlju tri, efikasna zastupljenost i učesće mogu da povećaju legitimitet i poverenje u vladine strukture. Nakon izbora u 2001. godini, bilo je potrebno tri meseca za izbor Predsednika i Premijera i za formiranje vlade¹⁷. Ministarstva su raspodeljena na osnovu sporazuma sklopljenog između lidera tri najveće političke partije, a koji je potpisao Specijalni predstavnik Genralnog sekretara¹⁸. Premijer nije odlučivao po ovom pitanju.

Način na koji je formirana vlada Kosova imao je dalekosežni uticaj na samu njenu prirodu donošenja odluka¹⁹. Iako su Rezolucijom Saveta bezbednosti 1244 dodate promene u smislu funkcionalnosti i tumačenja uloga, bitna ograničenja takođe su proisticala iz nedostatka ranijeg institucionalnog iskustva iz demokratije, administrativnih mehanizama i nedostataka u pocesima izrade budžeta.

Proceduralna ograničenja

Ustavna formula za zastupljenost na centralnom nivou nije proizvela većinu koja je sposobna da vlada sama²⁰, što je zahtevalo intervenciju jednog nadustavnog tela. Kao protivteža ovom razočaravajućem početku i međusobnom nepoverenju političkih partija, najprikladnijom je smatrana jedna formula za donošenje odluka zasnovanih na konsenzusu.

Pošto je Ustavni okvir zakonski zahtevao da odluke vlade bivaju donešene putem kon-

senzusa ili većinom glasova²¹, Premijer je bio preopterećen vršenjem uloge aktivnog posrednika za rešavanje krize.

Pravne prepreke

Ustavni okvir sadrži jasna razgraničenja u vezi odluka koje Skupština može da donese (zakonodavna ovlašćenja), ali ne govori ništa o vladinim regulatornim ovlašćenjima. Vlada ima ustavnu odgovornost da "vrši ulogu izvršne vlasti" i "sprovodi zakone koje usvoji Skupština i ostale zakone iz delokruga odgovornosti PIS," ali ustav ne sadrži nikakve posebne odredbe za obezbeđivanje sprovođenja zakona (npr. izdavanje sekundarnog zakonodavstva). Boreći se protiv ovih pravnih prepreka, vlada Kosova pokušava da definiše parametre svoje moći donošenja odluka.

Donošenje odluka konsenzusom

Nedostatak efikasnih osnovnih i proceduralnih sredstava koja su na raspolaganju predsedniku vlade uzrokovao je donošenje odluka putem nevoljnog ili prećutnog konsenzusa. Ovo nije idealno iz više razloga. Postizanje konsenzusa podrazumevalo je opširne i dugačke rasprave čak i o relativno prostim pitanjima, a o kojima odluka nije trebala da bude donešena na nivou kabineta. Shodno tome, ograničeni su izgledi za delegiranje ovlašćenja za donošenje odluka na niže, tehničke nivoe. Ministri su razvili mentalitet po kojem oni ili prihvataju ili odbacuju kolektivnu odluku. Time se stvara opasnost za ponovno otvaranje spornih pitanja o kojima je već doneta odluka.

Način na koji je formirana vlada, zajedno sa pravnim i drugim praktičnim ograničenjima, podrazumevao je da nije mogao da bude razmatran nijedan drugi oblik donošenja odluka osim konsenzusom. Međutim, o donošenju odluka na nivou centralne vlade ne može se suditi na osnovu standarda o tome sa kojom je širinom konsenzus prihvaćen, niti po broju slučajeva kada je odlučeno većinskim putem, a ne konsenzusom i odlukama, već po osnovu kvaliteta tih odluka. Time je obuhvaćeno i koliko su te odluke donete na osnovu informacija i kako su one koordinisane i praćene tokom svog sprovođenja. Najnoviju pozitivnu inicijativu

predstavlja izrada nacarta zajedničke strategije za ekonomski razvoj u saradnji sa Stubom IV, a koji sprovodi Evropska inicijativa za stabilnost.

Uticaj u pogledu razvojnih ciljeva

Program vlade²² predstavlja ključni dokument u kojem je zacrtana vizija vlade i razvojna strategija. On obuhvata sve glavne razvojne ciljeve Kosova: održiv ekonomski razvoj; razvoj poljoprivrede i sela; podizanje standarda u obrazovanju; modernizacija transporta, pošte i telekomunikacija; reforma zdravstvenog sistema; stvaranje šema za socijalnu zaštitu; povećanje nivoa zaposlenosti; poboljšanje životne sredine, prostornog planiranja i stanovanja; i podrška kulturi, omladini i sportu. Program takođe ilustruje šemu donošenja odluka na nivou vlade kao najvišeg izvršnog organa.

Program je razvijen u toku nekoliko sedmica bez dovoljnog istraživanja, a od strane internog osoblja ili spoljnih stručnjaka. Učešće aktera bilo je minimalno²³: pa su stoga vršene konsultacije na osnovu niza sastanaka održanim među zaposlenima (uglavnom politički savetnici) iz svih ministarstava, a tokom kojih su predstavljene vizije dotičnih ministarstava. Tokom nekoliko narednih sastanaka radnih grupa u konačnu verziju programa uneti su prioriteti većine dotičnih ministarstava. Uprkos činjenici što je većina ministarstava smatrala da njihovi prioriteti nisu iskreno pretočeni u program, način donošenja odluke putem konsenzusa omogućio je da konačna verzija bude usvojena bez znatnih izmena.

Nedostaci ovog procesa još uvek moraju da budu rešeni. Zaista, odluke o mnogim drugim kritičnim oblastima bivaju uglavnom donešene na ad hoc osnovi, bez detaljnog istraživanja, učešća aktera i obimnog učešća. Još uvek nema načina za privlačenje inicijativa ili jasnog kanalsanja informacija ka centralnim organima.

Istovremeno, konsenzus i dalje predstavlja najomiljeniji način donošenja odluka. To je posebno slučaj kod prećutnih konsenzusa, gde se time otvara put konfuziji ili ometanju tokom procesa donošenja odluka.

Trenutno stanje stvari i glavni nedostaci

Uporedo sa užurbano izrađenim programom pojavile su se i druge prepreke na centralnom nivou donošenja odluka. Na osnovu Uredbe o izvršnom ogranku Privremene samouprave Kancelarija premijera (KP) smatra se posebnim ministarstvom. Kao rezultat toga njena uloga u koordinaciji i praćenju rada raznih ministarstava ometena je njenim očiglednim nedostatkom autoriteta²⁴. Sprovođenje programa Vlade, zakonodavnog programa i ostalih glavnih odluka u potpunosti je prepušteno samim ministarstvima. Samim tim nema nikakvih uspostavljenih mehanizama koordinacije²⁵. Ozbiljnu manu predstavlja takođe i trenutni nedostatak ciklusa ocenjivanja, odlučivanja, sprovođenja i praćenja odluka i smernica²⁶. Očigledno je neophodno uspostaviti Jedinicu za planiranje smernica. Ova jedinica bi verovatno mogla da ima ulogu u praćenju sprovođenja Programa Vlade, pruži adekvatne analize smernica i ocenjuje finansijske posledice odluka o smernicama.

Mnogim ministarstvima nedostaju konzistentna struktura i hijerarhija za pravilno raspoređivanje poslova, praćenje, nadgledanje i intervenisanje u pogledu izrada smernica. Nakon objavljivanja Uredbe 2001/19 nije objavljeno nijedno administrativno naređenje u kome bi bile navedene standardizovane formalne strukture unutar ministarstava²⁷.

Pravne dvosmislenosti

Nedostatak bilo kakvog jasnog i nedvosmislenog pravnog mehanizma za intervenisanje na svakodnevnoj osnovi ometa funkcionisanje ministarstava. Takođe, politički dogovor kojim je uspostavljena Vlada, zajedno sa konsenzusom o formuli za donošenje odluka doveo je do toga da se prenebegavaju odstupanja od odluka i do tolerisanja propusta u radnim planovima ministarstava.

Kao posledica toga pripremljeno je nekoliko neusredređenih nacarta zakona.

Način na koji je vlada uspostavljena na samom početku, ozbiljno je ugrozio radnu funkcionalnost za pravilno, demokratsko i otvoreno donošenje odluka.

Kakofonija zakonodavnih inicijativa
Još jedna važna odluka koja je usledila nakon usvajanja programa Vlade bio je zakonodavni program koji je formulisan na sličan način od strane male grupe osoblja iz ministarstava, a koji u stvari predstavlja takozvanu matricu zakonodavnih inicijativa koja je predočena Vladi, a koja ih je usvojila uz nekoliko primedaba.

Zakonodavni program nije bio u potpunosti razvijen unutar okvira Vladinog programa i nijedna zakonodavna jedinica nije zadužena za usklađivanje inicijativa i/ili nacrtu zakona sa matricom. Kao posledica toga javila se kakofonija zakonodavnih inicijativa predloženih od strane raznih ministarstava - koje nisu uvek bile u skladu sa prioriternim smernicama - a ministarstva su se nadmetala u kabinetu da bi skrenula pažnju na te inicijative. što se tiče kabineta, on je težio da ne dovodi u pitanje zakonodavne inicijative koje potiču od ministarstava, i tipično je za svaku inicijativu da je ona usvojena na osnovu konsenzusa.

Ad hok uključnje građana

Sa pozitivne strane gledišta, postoji razumna i otvorena želja da u donošenje ključnih odluka budu uključeni nezavisni stručnjaci, predstavnici NVO, udruženja i drugi ključni

mogla bi da bude izdavanje belih dokumenata jednom širem spektrumu aktera pre uvođenja određenog zakonodavnog akta, a kako bi se dobili koncentrovani i blagovremeni doprinosi.

Međusobni odnos prioriteta i budžeta

Uvođenje poboljšanja u budžetski proces počelo je u 2003. godini kada je svako od ministarstava predstavilo svoje prioritete Ministarstvu za privredu i finansije. Takođe je uspostavljen budžetski odbor (kojem predsedava Premijer) radi boljeg usklađivanja strateških ekonomskih mogućnosti sa drugim razvojnim ciljevima. Međutim, sve do usvajanja budžeta za 2004. godinu budžetski proces svodio se na davanja određene sume ministarstvima i na njihove probleme u potrošnji te sume koja im je data.

U tabeli 4.1 prikazan je Konsolidovani bužet Kosova (KBK) u pogledu zahvatanja namenjenim PIS, opštinama i rezervisanim ovlašćenjima za 2004. godinu. Više od jedne četvrtine Konsolidovanog budžeta Kosova namenjeno je institucijama sa rezervisanim ovlašćenjima nad kojima Skupština Kosova ili Vlada nemaju bilo kakvo ovlašćenje ili moć da predstavnik tih

TABELA 4.1: KRATAK PREGLED DOTACIJA IZ KONSOLIDOVANOG BUDŽETA KOSOVA ZA 2004.

Konsolidovani budžet Kosova	Zaposleni 2004	Zaposleni 2003	Dotacije u eurima FG 2004-2005	Ukupno dotacija u %
Institucije PIS-a	17 286	16 357	289 045 594	45.71%
Institucije u sferi rezervisanih ovlašćenja	17 968	16 371	167 498 508	26.48%
Opštine	42 150	Nije dostupan	175 781 460	27.79%
Ukupno		Nije dostupan	632 325 922	100.00%

Izvor: MFE, Konsolidovani budžet Kosova, 2004.

akteri. Na primer, konačni nacrt poslovnika Skupštine predstavlja jedan dobar presedan otvaranja sastanaka odbora za zainteresovane pojedince. Ipak, ne postoji nikakvo jasno razgraničenje između faze u kojoj akteri treba da budu uključeni kao ni o ulozi koju bi trebali da imaju. Konsultacije sa građanskim društvom i akterima bile su suviše spontane i bez jasnog rasporeda angažovanja i donošenja odluka. Jedna od opcija za usmeravanje uključnja aktera

organizacija pozovu u Skupštinu radi podnošenja izveštaja.

Jačanje brzine reagovanja

Posledice pravne nedorečenosti, efekti brzine donošenja odluka i očigledne improvizacije u procesu utvrđivanja programa Vlade nisu adekvatno rešene. Pored strukture Stalnih Sekretara i njihovih nedeljnih sastanaka ne postoji nijedna jedinica koja je zadužena za

realizaciju donošenja odluka na centralnom nivou i praćenje poštovanja donetih odluka. Takođe ne postoji nijedan organizovani mehanizam (bilo da se radi o jednoj jedinici unutar Kancelarije Premijera ili unutar raznih ministarstava) koji bi imao zadatak koordinisanja doprinosa aktera. Istovremeno, zahtevi koji potiču izvan Vlade uglavnom se sastoje od zahteva ili peticija ograničenih na pružanje pravnih lekova, a ne na aktivno propisivanje određene političke inicijative.

štaviše, institucionalni nedostaci čine Vladu nesposobnom da prati sprovođenje svojih odluka čak i u sopstvenim ministarstvima. Stoga je ministarstvima ostavljeno da se oslanjaju na sopstvenu dovrtljivost u realizaciji zajedničkih prioriteta i zajedničkih odluka. To ima dalekosežne implikacije, posebno što se tiče sprovođenja 'Standarda za Kosovo'.

Lokalna uprava na Kosovu: Koliko je ona bliska stanovništvu

"Uspešna lokalna uprava približava narodu moć donošenja odluka"¹²⁸ Kosovski mozaik

Pod uslovom da se efikasno sprovede, decentralizacija može postati jedan od najvažnijih mehanizama za približavanje uprave stanovništvu. Ona može povećati veru u sistem, omogućiti bliže praćenje i nadgledanje od strane naroda, povećati ubiranje poreza i bolje rešiti interese raznih zajednica tako što će im omogućiti da sam narod donosi veći broj odluka (vidi kvadrat 4.5 o ulozi lokalne uprave).

Istovremeno decentralizacija može da prouzrokuje negativne efekte ako bude usvojena ubrzano i refleksno. Cilj decentralizacije je rešavanje političkih problema o kojima treba kao takvima da bude diskutovano. Namena decentralizacije jeste smanjenje obima birokratije između naroda i službi, ali može se dogoditi da dođe i do stvaranja nepotrebne birokratije.

BOKS 4.5. ULOGA LOKALNE VLADE

Koncept lokalnog razvoja, shvaćen kao proces menjanja i poboljšavanja ekonomskih struktura u okviru homogene teritorije, nije novi za Kosovo. U skladu sa članom 3 Uredbe UNMIK-a 2000/45, opštinama je data vodeća uloga u obezbeđivanju "osnovnih lokalnih uslova za održiv ekonomski razvoj". Međutim, postojeća socio-ekonomska i politička realnost podrija ključnu ulogu opština kao donosilaca politike, inovatora i ključnih aktera u stvaranju lokalnog prosperiteta. Političke i pravne nesigurnosti onemogućile su proces decentralizacije, i samim tim sposobnost vlade da podeli vlast sa lokalnim organima. Efektivan proces decentralizacije omogućio bi stvaranje osnova demokratije, koje će eventualno stvoriti voljnost građanskog društva da učestvuje u upravljanju lokalnim pitanjima.

Endogeni razvoj zasnovan na lokalnim ljudskim i prirodnim resursima i samostalno utvrđen, učesnički pristup zasnovan na lokalnim potrebama i korišćenju lokalnog praktičnog znanja, zahteva novu viziju lokalne vlade. Ista mora uključivati promovisanje rasta, smanjivanje nejednakosti, uvećavanje učešća i razrešavanje siromaštva. Učešće u lokalnom ekonomskom razvoju shvaćeno je ne kao cilj, već kao sredstvo putem koga ciljevi u sferi lokalnog razvoja mogu biti postignuti.

Učešće u lokalnoj upravi na Kosovu

"Kosovski mozaik: zapažanja u vezi lokalne uprave i javnih službi na Kosovu" zabeležio je u januaru 2003. godine da je 63% stanovništva Kosova zadovoljno svojom skupštinom opštine i da 52% stanovništva smatra da njihova opština ide u dobrom pravcu. Ipak isto istraživanje otkrilo je nedostatak angažmana ili interesovanja za rad lokalne zajednice. Samo 30% ispitanika izrazilo je spremnost da dobrovoljno radi na rešavanju problema u svojoj opštini. Slično tome UNDP HDS ukazuje na niske nivoe učešća u raznim aktivnostima (vidi takođe poglavlje tri). štaviše, što se tiče lokalne uprave, manje od 1% ljudi učestvovalo je ili veruje da su oni korisnici projekata lokalne uprave. Nekolicina ljudi (samo 13%) smatralo je da bi mogli da utiču na donošenje odluka u svojoj opštini - što je samo 1% više od onih koji smatraju da mogu da utiču na donošenje odluka na centralnom nivou.

Verovatno postoje različita tumačenja ovih odstupanja; međutim, jedan od vodećih principa učestvovanja jeste da su uredbe jednostavne a institucije pristupačne²⁹. Za efikasno upravljanje i učešće građana u procesu donošenja odluka potrebno je jasno shvatanje podele uloga i odgovornosti između lokalnih i centralnih

*"Uspešna lokalna uprava približava narodu moć donošenja odluka"
Kosovski mozaik*

organa vlasti³⁰. Na Kosovu je potrebno hitno izvesti razjašnjenje podele nadle-

BOKS 4.6. KRATAK PREGLED: LJUDSKI RAZVOJ I ZADOVOLJSTVO USLUGAMA

Komparativna analiza pokazuje da ne postoji jasna veza između zadovoljstva uslugama i IHR-a. Međutim, određena pitanja su vredna pomena:

- Opštine kojima dominiraju Srbi na severu imaju najviše IHR-e (pored Prištine) a nalaze se u okviru poslednjih 6 u smislu celokupnog zadovoljstva uslugama. Na sličan način, Štrpce zauzima središnju poziciju u smislu zadovoljstva, ali se nalazi u okviru gornjih 5 opština prema IHR-u.
- Mališevo, Dragaš i Obilić konstantno se nalaze na niskom nivou u smislu zadovoljstva uslugama i IHR-a.
- Štimlje i Kačanik nalaze se među prvih 7 u smislu celokupnog zadovoljstva uslugama ali potpadaju pod donjih 5 u smislu IHR-a.

BOKS 4.7. MEHANIZMI UČEŠĆA U ODLUČIVANJU NA OPŠTINSKOM NIVOU

U smislu institucionalnih mehanizama, Uredba 2000/45 ističe određena značajna upućivanja na učešće javnosti:

- *Član 8 - predviđa da opština mora održati najmanje dva javna sastanka godišnje i da bilo koje lice ili organizacija ima pravo da uloži peticiju skupštini opštine.*
- *Član 4.1 u pogledu opštinskih propisa - Statut opštine sadržiće odredbu o usvajanju propisa opštine "nakon javnih konsultacija".*
- *Član 7.1 - Svi članovi javnosti, uključujući i štampu, biće primljeni na sve sastanke skupštine opštine i njenih komisija.*
- *Član 7.2 - Bilo koje lice može dobiti uvid u bilo koji dokumenat koji se nalazi u posedu opštine.*
- *Član 7.5 - Statut opštine može omogućiti javnosti da prisustvuje zasjedanjima skupštine.*
- *Član 21.4 - omogućava komisijama skupštine da imenuju članove koji nisu odbornici u skupštini opštine.*

žnosti između lokalnih (PIS) i međunarodnih (UNMIK i KFOR) struktura uprave.

Teorija decentralizacije

Decentralizacija je podeljena na dve šire kategorije: horizontalnu (raspodela moći među institucijama i agencijama na istom nivou) i vertikalnu (davanje određenih moći nižim nivoima; kao što su regioni, lokalne uprave i seoski saveti). Iako je horizontalna decentralizacija poželjna za zajedničko praćenje, ona smanjuje direktnu odgovornost. S druge strane, vertikalna odgovornost izlazi u susret političkim i/ili administrativnim zahtevima na nižem nivou.

Postoje tri tipa vertikalne decentralizacije:

- *Dekonzentracija - "prelazak samo administrativnih ovlašćenja centralnog nivoa koji može da bude opozvan u bilo koje vreme",*
- *Delegacija - "davanje vlasti i moći donošenja odluka lokalnim zvaničnicima", i*

• *Devolucija - "ovlašćenja za donošenje odluka bivaju predata lokalnim organima čime se omogućuje da oni preuzmu punu odgovornost bez oslanjanja na centralnu vladu".*

Iako decentralizacija i delegacija ustvari podrazumevaju da ovlašćenja ostaju u centralnoj vladi, uspešnost devolucije u smislu povećanog političkog učešća zavisi u krajnjoj liniji od kvaliteta zastupljenosti u lokalnim institucijama³¹.

Prednosti

Decentralizacija može da poveća nadzor i odgovornost nad naplatom poreza i budžetskom potrošnjom. Iskustva iz drugih zemalja pokazuju da su škole ili bolnice koje se oslanjaju na lokalno finansiranje mnogo efikasnije i rade uz manje troškove. Nadzor škola od strane lokalnih ljudi povećao je i prisutnost nastavnika u školama.

često se kaže da decentralizacija unapređuje razvoj, mada u stvarnosti ovaj

"Centralna ili lokalna uprava, UNMIK ili Beograd, koje institucije mogu biti pozvane na odgovornost i za šta? O lokalnoj upravi treba suditi u pogledu njenih specifičnih odgovornosti. Ali šta ako te nadležnosti nisu jasno definisane?" Mozaik Kosova, 2003. god.

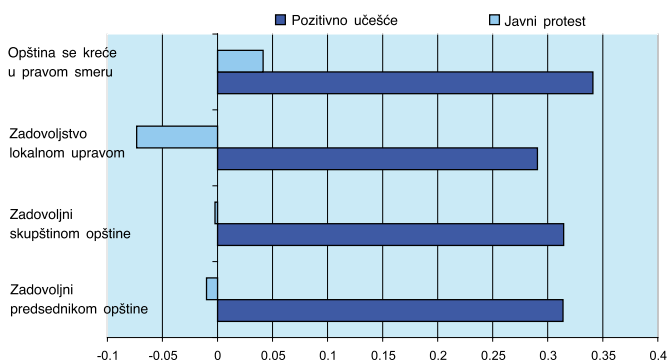
odnos ima podjednako pozitivno dejstvo. Kako raste lokalno interesovanje za odgovarajuće projekte, tako može da raste i društvena mobilizacija i volonterizam. Ekonomsko učešće takođe može da bude povećano putem decentralizovanih strategija investiranja koje unapređuju mala preduzeća i bolje iskorišćavaju lokalne resurse, sirovine i veštine.

više ovlašćenja od stvarnih ovlašćenja što može da ugrozi njihov legitimitet u očima birača kada oni ne proizvedu očekivane rezultate. Međutim, organizacije građanskog društva su kritikovale opštinske uprave zato što koriste dvosmislenost u nadležnostima kao izgovor za pasivnost i loše pružanje usluga, zastupajući tvrdnju da opštine retko preduzimaju nešto radi

BOKS 4.8. ZADOVOLJSTVO I POZITIVNO UČEŠĆE:

1. Ljudi u opštinama sa višim stopama zadovoljstva takođe imaju više nivoe pozitivnog učešća.
2. Najjači odnos postoji između pozitivnog učešća i zadovoljstva sa pravcem u kome se kreće opština.

KORELACIJA IZMEĐU ZADOVOLJSTVA I UČEŠĆA

Mane

Decentralizacija ima brojne urođene mane ali one se mogu izbeći uz pravilno rukovođenje sistemom. Decentralizacija može da ojača samo lokalne elite i ne proizvodi automatski dobitak u efikasnosti i time dovodi do poskupljenja umesto do pojeftinjenja. Drugi rizik jeste da koristi od decentralizacije u smislu boljeg pružanja usluga mogu da izazovu gubitke u ekonomičnosti poslovanja. Standardi takođe mogu da budu zanemareni. Uključenje zajednice često povećava kvalitet usluga, ali uprkos blizini krajnjih korisnika, rastojanje od centralne vlade rezultira nižim kvalitetom usluga. S tim u vezi, ono može da dovede do povećanja dispariteta između raznih društvenih grupa.

Odgovornost i lokalna uprava

Trenutna zbunjenost u vezi pitanja ko je i za šta odgovoran u vezi pružanja usluga (vidi kvadrat 4.9), proističe iz suviše složenog i zbunjujućeg sistema koji linije razgraničenja odgovornosti čini nejasnim i sprečava građane da svoju vladu pozovu na odgovornost. Opštinski zvaničnici su tokom konsultacija stalno isticali zabrinutost da se često smatra da opštine imaju

boljeg informisanja javnosti o svojim nadležnostima³².

BOKS 4.9. ZABUNA OKO ODGOVORNOSTI

Obim zabune kod ispitanika utvrđen je tako što su ispitanici upitani koji organ vlasti po njihovom mišljenju je odgovoran za funkcionisanje i razvoj svake službe. Ispitanici su ponudili nekoliko organa vlasti prilikom davanja odgovora na ovo pitanje: lokalne opštinske organe, kosovske centralne organe, UNMIK, javno preduzeće i vlasti iz Beograda. Nivo zabune izmeren je nivoom variranja u izborima na osnovu službi, odnosno na osnovu broja puta kada su različiti ispitanici izabrali različite organe odgovorne za istu službu. Varijacije su izrazito velike za sve službe širom Kosova.

Još jedan pokazatelj zabune bio je obim u kome visoki procenat ispitanika dodeljuje odgovornost lokalnim organima vlasti za ovlašćenja koja se jasno nalaze u rukama UNMIK-a, u skladu sa Uredbama. Na primer, većina ispitanika je dodelila lokalnim organima vlasti odgovornost za doslednost u snabdevanju vodom i u sferi kanalizacije i sanitarnih usluga (66% odnosno 65%). Dok Uredba 2000/45 navodi da je opština odgovorna za pružanje ovih usluga, Uredba 2000/49 utvrđuje da su Odeljenje za komunalne službe i javna preduzeća ti koji su odgovorni za pružanje ovih usluga. U skladu sa Uredbom 2000/49, (Pogledajte Uredbu 2000/45 član 3.1 (f), i Uredbu 2000/49 član 1.2 i član 2.2 (f, g)) komandna i kontrolna struktura ovih preduzeća ne nalazi se u rukama opštine.

Na sličan način, nije moguće potvrditi da li je većina ispitanika dala "pravi" ili "pogrešan" odgovor za svaku uslugu zato što je u nekim slučajevima podela ovlašćenja slabo definisana -ne samo slabo shvaćena od strane kosovske javnosti. Samim tim, može se navesti da "pravi" odgovor ne postoji za određene usluge.

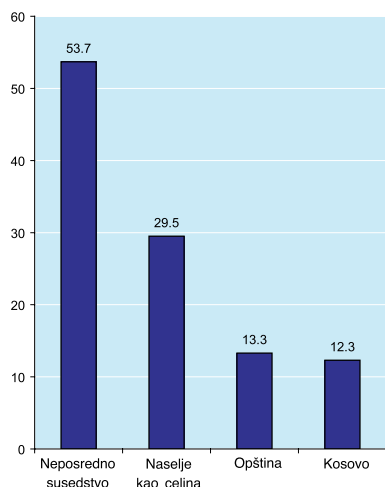
UNDP, Kosovski mozaik, 2003.

Decentralizacija u kontekstu Kosova

Prema HDS, ljudi na Kosovu veruju da mogu mnogo više da utiču na odluke koje se tiču njihovog susedstva nego na odluke koje se tiču njihove opštine ili Kosova u celini (vidi sliku 4.2). Postoji zapažanje da što su ljudi bliži centru donošenja odluka, oni mogu da vrše veći uticaj. Ovaj stav ilustrovan je u "Mozaiku Kosova" koji je izvestio da ljudi žele da ovlašćenja koja se tiču osnovnih usluga, kao što je električna energija, budu prenešena na opštinske uprave (vidi sliku 5.24.3).

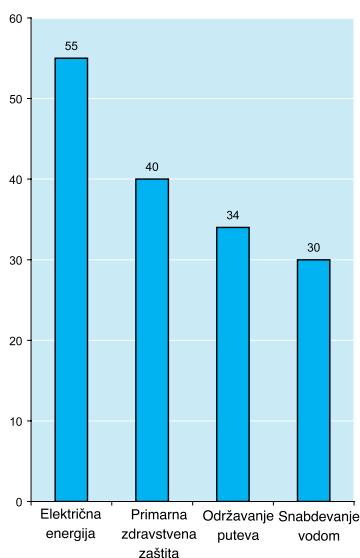
HDS je takođe otkrio da što je neko domaćinstvo bliže zdravstvenoj ili obrazovnoj ustanovi, veća je verovatnoća da je neki član domaćinstva službenik lokalne uprave ili član neke političke partije (vidi tabelu 4.2). "Veze" stanovnika u seoskim oblastima naglo slabe sa fizičkom udal-

ILUSTRACIJA 4.2 PROCENAT LJUDI KOJI MISLE DA MOGU DA UTIČU NA ODLUČIVANJE PO UDALJENOSTI OD PROCESA ODLUČIVANJA

Izvor: UNDP, HDS, 2004

ILUSTRACIJA 4.3 USLUGE KOJE BI FUNKCIONISALE MNOGO EFEKTIVNIJE NA LOKALNOM NIVOU

Izvor: Kosovo Mozaik 2003

jenošću od centra, a time i njihov uticaj. Zato aspekti decentralizacije predstavljaju hitan prioritet; inače bi na Kosovu moglo da dođe do postepenog opadanja kvaliteta životnih uslova u seoskim oblastima i masivne migracije u gradove.

Iako obični ljudi polažu veliku nadu u decentralizaciju, razne institucije i

građansko društvo izrazili su svoju zabrinutost u vezi ovog procesa. U kontekstu

TABELA 4.2 UDALJENOST OD ZDRAVSTVENIH I OBRAZOVNIH OBJEKATA I VEROVATNOĆA POLITIČKE AKTIVNOSTI.

Udaljenost od najbližih osnovnih zdravstvenih i obrazovnih objekata	član domaćinstva u lokalnoj vladi ili političkoj partiji (%)
Manje od 1 km	52.375
Od 1 do 3 km	34.675
Od 3 do 5 km	9.325
Od 5 do 10 km	3.05
Preko 10 km	1.2

Izvor: UNDP, HDS, 2004

Kosova, decentralizacija je politizovana duž etničkih linija. Ova polarizacija može se smanjiti kroz proces koji obezbeđuje mehanizme učešća za sve zajednice. Predlog za decentralizaciju koji je dao Savet Evrope objašnjen je u Poglavlju šest.

Zbog etničkog sukoba i svoje male veličine Kosovo mora da se koncentriše na politička rešenja, a ne na administrativna odsecanja ili "kantonizaciju". Prevelik broj slojeva uprave je nepotreban i kontraproduktivan. Zbog potrebe srpske zajednice da vitalne procese drži u sopstvenim rukama i straha većinske albanske zajednice da bilo kakva administrativna rešenja mogu dovesti do podele Kosova, neophodno je pronaći rešenje koje će opunomoćiti sve etničke zajednice i koje će ih ubediti da im vlast neće biti arbitrarno oduzeta bez njihovog pristanka.

Upravljanje sektorom bezbednosti i pravosuđa na Kosovu

U ovom odeljku objašnjen je odnos između humanog razvoja i tema učešća i zastupljenosti, ili njihovog nedostatka, u sektoru pravosuđa i bezbednosti (vidi kvadrat 4.13). U svrhu ovog izveštaja biće razmotrene samo policijske službe, službe pravosuđa/kazneno popravne službe, službe za civilnu zaštitu i one civilne institucije koje su nadležne za nadzor i rukovođenje tim telima.

S obzirom na trenutni politički status Kosova mnogi sektori spadaju u rezervisana

ovlašćenja UNMIK-a. Kao takvo, učešće i zastupljenost kosovskih institucija je veoma ograničeno ili nepostojeće. Shodno Rezoluciji 1244 Saveta bezbednosti Ujedinjenih nacija i shodno Ustavnom okviru iz 2001. godine, Kosovska policijska služba i službe pravosuđa i kazneno popravne službe nalaze se pod upravom zamenika Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara (ZSPGS) za Stub I (policija i pravosuđe). S druge strane, organizacija za reagovanje u vanrednim situacijama, Kosovski zaštitni korpus (KZK) nalazi se pod kombinovanom međunarodnom

BOKS 4.10. DEFINISANJE SEKTORA PRAVOSUĐA I BEZBEDNOSTI

široko govoreći, sektori pravosuđa i bezbednosti definisani su kao grupa institucija koje uključuju, ali nisu ograničene na: one koje su ovlašćene i organizovane od strane države da koriste prinudnu silu, uključujući policijske službe, snage odbrane, civilne organizacije za vanredne situacije, obaveštajne službe, paramilitarne snage, graničnu kontrolu, popravne službe i pravosuđe. Ovaj sektor takođe uključuje civilne institucije koje su zadužene za upravljanje i nadzor - izvršni ogranak (koji uključuje kancelarije predsednika / premijera, organe za koordinaciju nacionalne bezbednosti, i ministarstva kao što su ona za odbranu, unutrašnje poslove i pravdu), zakonodavni ogranak (parlament, skupštine i njihove relevantne komisije za odbranu, unutrašnje poslove i pravdu), i mehanizme finansijske kontrole kojima upravlja, na primer, ministarstvo za finansije i parlamentarna komisija za finansije.

upravom UNMIK-ovog Specijalnog predstavnika Generalnog sekretara (SPGS) i NATO COMFOR-a (komandanta kosovskih snaga). Imajući to u vidu treba istaći da stanovništvo Kosova čini okosnicu sistema policije i pravosuđa. KPS raspolaže sa više od 6,000 policajaca (od čega je više od 15% žena³³), i ima oko 15 međunarodnih tužilaca. Štaviše, lokalne sudije sude više od 90% krivičnih slučajeva i skoro 100% građanskih parnica.

Humani razvoj u demokratskom, civilnom nadgledanju sektora pravosuđa & bezbednosti

Pravedne, transparentne, odgovorne i efikasne javne institucije predstavljaju ključne gradivne elemente u stvaranju društveno ekonomske sredine za obezbeđivanje humanog razvoja na Kosovu.

Bez demokratskog nadzora institucija bezbednosti i jednakog pristupa pravosuđu, humani razvoj biće usporen.

Stanovništvo Kosova suviše dobro zna da institucije bezbednosti mogu da ugroze najugroženije članove društva, ometajući njihovu svakodnevnu borbu za opstanak i ograničavajući njihove osnovne slobode. Tokom istorije, autoritativne vlade odupirale su se ili su gušile pokrete za veće učešće i zastupljenost - tvrdeći da je demokratija nekompatibilna sa javnim redom i ličnom bezbednošću³⁴. Iskustvo međutim dokazuje suprotno: demokratski civilni nadzor sektora pravosuđa i bezbednosti uopšte ne ugrožava ličnu bezbednost, i čak je i neophodan da bi se to ostvarilo.

Jugoslovenske snage bezbednosti i pravosuđe pod srpskim vođstvom nisu uspele da zastupaju potrebe i aspiracije većine građana i ponekad su čak i decidirano gušile učešće stanovništva Kosova u donošenju odluka u vezi pitanja koja su direktno uticala na njihov život. Sukob (kako nenasilan tako i oružana borba) bili su neizbežna posledica toga. I danas su učešće i zastupljenost u sektorima pravosuđa i bezbednosti još uvek ograničeni. Istovremeno se nastavlja prisustvo paralelnih struktura.

TABELA 4.3 KRATAK PREGLED DOTACIJA IZ OPŠTEG KOSOVSKEG BUDŽETA ZA 2004: PRAVOSUĐE I BEZBEDNOST

Opšti kosovski budžet za 2004.	Dotacije u evrima FG 2004-2005	Procenat ukupnih dotacija
Javni red i bezbednost (KPS, Pravosuđe itd.)	80 861 846	12.78%
Kosovska policijska služba	52 960 00	8.37%
Pravosuđe (uključujući Odeljenje za upravu pravosuđa)	14 228 250	2.25%
Popravna služba	11 000 000	1.73%
Ukupno	632 325 922	100.00%

Izvor: MFE, Konsolidovani budžet Kosova, 2004.

Siromašni i ugroženi jednoglasno navode lošu bezbednost kao glavnu prepreku njihovom humanom razvoju. Tokom nedavnog istraživanja 81% ispitanih stanovnika Kosova smatrao je da je bezbednosna situacija na Kosovu poboljšana ili je ostala ista u 2003. godini, a 56% njih smatra da je učinak Kosovske policijske službe (KPS) odličan ili dobar³⁵. Međutim, dvostruko veći broj ispitanika iz redova kosovskih Srba smatra da su se uslovi za bezbednost pogoršali tokom istog perioda (29% u poređenju sa 16%).

Mnoge zemlje se nalaze u začaranom krugu siromaštva i sukoba, posebno one zemlje koje nemaju jako pravosuđe i jake institucije bezbednosti za održavanje reda i mira. Međutim, u mnogim zemljama, obimna ovlašćenja pravosuđa i policijskih službi mogu da budu najveća prepreka za izgradnju istinski otvorenih, demokratskih institucija. Pravosuđe i bezbednost ne sprovode samo vladini akteri (ili nevladini akteri) protiv pojedinaca i zajednica; pravosuđe i bezbednost moraju da budu pravilno primenjene putem civilnog rukovodstva i nadzora tih institucija. To je osnovni element demokratskog upravljanja i vladavine zakona. Na Kosovu je prioritet vladavine zakona uspostavljanje jednog jedinstvenog i pristupačnog sistema (uključujući i razgradnju paralelnih struktura).

Iako je vlada odgovorna da obezbedi pravdu i bezbednost građanima, nijedna vlada ne može da bude bezbedna ili prosperitetna ako se narod boji onih koji sprovode pravosuđe i bezbednost. To posebno važi za društva koja se oporavljaju od nasilnog sukoba i koja se nalaze u tranziciji sa autoritativnih institucija i praksi.

Učešće građana u zastupanju politike i civilni nadzor su dve fundamentalne odlike zdravog demokratskog društva. Na žalost ranija iskustva su stvorila ograničena znanja ili poverenje u obadva. Sa izuzetkom glasanja, stanovnici Kosova imaju malo institucionalizovanih kanala za saopštavanje svojih stavova vladi. Ovo je akutni problem u sektoru pravosuđa i bezbednosti.

Plan za sprovođenje standarda na Kosovu: put pred nama

Međunarodna zajednica smatra da visoki standardi i dobro upravljanje kosovskim institucijama u povelju treba da budu preduslovi za diskusije o budućem političkom statusu Kosova. Kao rezultat toga, nakon višemesečnih konsultacija između službenika PIS i UNMIK-a, krajem marta 2004. godine objavljen je plan za sprovođenje standarda na Kosovu (KSIP).

• "Standardi za Kosovo" opisuju Kosovo u kojem se javne institucije zasnivaju na zasluženosti i demokratiji, u kojem je vla-

davina zakona efikasna, poštovana i svima pristupačna ...³⁶. Neophodno je uložiti sve napore za angažovanje građana i lokalnih institucija u dijalogu o svim aspektima upravljanja i poštovanja vladavine zakona, uključujući i osetljive oblasti iz kojih ovlašćenja tek treba da budu prenešena na PIS. U jakim demokratijama su čak i najosetljivija zvanična pitanja izložena civilnom nadzoru, a često i kritici javnosti.

• "KSIP opisuje postupke koje treba da preduzmu PIS i ostale institucije radi postizanja standarda. Postupci UNMIK-a, u većini delova plana, predstavljaju podršku postupcima PIS. U nekim slučajevima, posebno iz oblasti rezervisanih ovlašćenja (kao što je vladavina zakona), UNMIK snosi primarnu odgovornost za delovanje, pošto ima pravnu i funkcionalnu odgovornost za standarde³⁷."

• "S obzirom na nemire koji su trajali od 17.-20. marta 2004. godine, trenutni prioritet predstavlja vladavina zakona, krivično gonjenje počinitelaca i javno poštovanje reda i zakona.³⁸ Iako je za to nadležan UNMIK, redovne konsultacije u vezi pitanja reda i zakona sa pandanima iz PIS, kao i sa vođama građanskog društva mogu u velikoj meri da doprinesu obnavljanju stabilnosti koja je neophodna za efikasno rešavanje problema uzroka nedavnog talasa nasilja.

• "Neophodno je da institucije Kosova, uključujući i institucije vlade, Skupštinu i organe na opštinskom nivou, ostvare još veći napredak u realizaciji punog učešća svih zajednica u izradi i sprovođenju smernica koja u potpunosti štite prava i odražavaju potrebe svih zajednica³⁹." Zaštita i unapređenje ljudskih prava obuhvataju sve nivoe vlade i moraju da prođu u sve javne institucije, a posebno u institucije iz sektora pravosuđa i bezbednosti.

Uprkos brojnim izazovima sa kojima se suočava proširenje učešća i zastupljenosti na Kosovu, postoje znaci napretka u sektoru bezbednosti koje treba stimulisati. Kapacitet koji je izgrađen tokom poslednjih pet godina predstavlja osnovu za buduću odgovornost za donošenje odluka od strane stanovnika Kosova u ovom sektoru.

S obzirom da je živi dokument, KSIP će biti revidiran i doradivan tokom narednih meseci kako bi se obezbedilo da postupci sprovedeni u narednom periodu poboljšaju napredak ka postizanju standarda. Na primer, deo o povratku i slobodi kretanja prolazi kroz izmene zbog nedavnih martovskih događaja kako bi se obezbedilo da planirani postupci mogu da dostignu te standarde.

Do jula 2005. godine ostalo je još godinu dana. Dakle treba usmeriti pažnju na izgradnju civilnog rukovodstva i odgovornosti za nadzor u sektoru bezbednosti i pravosuđa radi bolje pripreme za novi niz operativnih aktivnosti. Te aktivnosti će verovatno obuhvatati:

- Znatno smanjenje broja pripadnika UNMIK policije, kao i smanjenje broja međunarodnog osoblja u odeljenju za pravosuđe (vidi tabelu 4.4).

Ubaciti tabelu 4.4 Smanjenje broja pripadnika UNMIK policije

- Prenos većeg dela regionalnih policijskih operacija na KPS uz predaju centralnih funkcija glavnog štaba do sredine 2006. godine. Do tada KPS bi trebao da postane jedan potpuno samoodrživ entitet finansiran iz Konsolidovanog budžeta Kosova⁴⁰.

- Dalji razvoj kancelarije za vezu za javnu bezbednost, koja je uspostavljena u januaru 2004. godine pri Kancelariji premijera, a radi jačanja protoka informacija koje se odnose na red i zakon.

- Izrada plana budućeg Ministarstva za pravosuđe od strane UNMIK-ovog Štaba I.

Sa ubrzanjem prenosa operativnih i policijskih odgovornosti, posebnu pažnju treba obratiti na angažovanje civila (kako unutar tako i izvan vlade) u rukovođenju i nadzoru aktera policije i pravosuđa na Kosovu. Okvir sa smernicama koji usklađuje interese i učešće raznih aktera u sektoru pravosuđa i bezbednosti - uključujući lokalne i centralne uprave, izvršnu vlast, zakonodavstvo, medije i građansko društvo promovisaće međusobno povezane ciljeve demokratskog upravljanja i humanog razvoja.

U analizi koja je data u ovom poglavlju istaknuti su neki od glavnih izazova za produblivanje i širenje demokratskog upravljanja na Kosovu; međutim, ovde nisu mogla da budu pomenuta još mnoga značajna pitanja. Poglavlje pet govori o "tihoj većini" u smislu učešća: ugroženim grupama koje su izostavljene iz procesa. S tim u vezi, u Poglavlju šest date su preporuke za ključne političke i institucionalne reforme za proširenje učešća i zastupljenosti građana i jačanje dobrog demokratskog upravljanja na Kosovu.

TABELA 4.4: REDUKCIJE U SKLOPU POLICIJE UNMIK-A

Datum Smanjenje/povećanje u procentima	Ukupno KPS Povećanje od 20%	Ukupno P-UNMIK-a Smanjenje od 18%
decembar 2003.	5 704	3 735
septembar 2003.	5 769	3 727
jun 2003.	5 207	4 067
mart 2003.	5 247	4 389
oktobar 2002.	5 240	4 274
jun 2002.	4 770	4 524

Izvor: UNMIK Police Press Office

TIHA VEĆINA

Uvod

"Jačina nekog društva može da bude izmerena načinom na koji postupa prema svojim najslabijim članovima ..." - **Mahatma Gandhi**

Učešće i predstavljenost imaju za cilj sticanje veće vlasti ljudi kako bi stekli značajan glas u postupku donošenja odluka i kako bi njihovi lideri bili odgovorni za svoj rad. Ali, šta je sa onim najslabijim članovima društva, koji vrlo često nemaju ni vremena da vrše svoja politička prava u svojoj svakodnevnoj borbi za opstanak? Počev od neobrazovanih žena i nezaposlene omladine, pa do pripadnika manjina koji strahuju za svoju bezbednost, sve do invalidnih i starijih lica kojima je potrebna svakodnevna nega i pažnja, Kosovo ima svoj deo 'ugroženih' grupa koje se u društvu nalaze na njegovim marginama. Čija je to odgovornost na Kosovu da obezbedi da pitanja koja su za ta lica od suštinskog značaja—što vrlo često podrazumeva pitanje života ili smrti—dobiju svoj prioritet kod Vlade koja je inače preokupirana bezbrojnim svakodnevnim pritiscima koji se međusobno bore za njenu pažnju?

Bez obzira na to koliko su otvorene vladajuće strukture i bez obzira na to koliko bi mogle da budu reprezentativne, izvesne socijalne grupe mogu veoma lako i sasvim bez ičije krivice da budu izostavljene iz postupka donošenja odluka, a samim time i iz procesa razvoja. Kako je već bilo primećeno u više ranijih HDR-a, skoro svaka zemlja, a to važi i za bogate i za siromašne, ima jednu ili više etničkih grupa koje ne uživaju u potpunosti plodove razvoja, i čiji je nivo humanog razvoja daleko ispod nacionalnog proseka¹. Kao što nam pokazuje Regionalno HDR "Romi u Centralnoj i Istočnoj Evropi", marginalizovanim grupama kao što su Romi, potrebna je posebna pažnja društva i društvene politike koje bi omogućile njihovo uključjenje u glavne tokove društva².

Ovo Poglavlje usmerilo je svoju pažnju na neke od tih ugroženih grupa, naročito na žene, nezaposlenu omladinu, poljoprivrednike koji se izdržavaju od svog rada na imanju i na pripadnike manjina, naročito na grupu RAE (Romi, Aškalije i Egipćani). Dok

u isto vreme priznajemo da spisak najteže marginalizovanih lica na Kosovu ovim nije ni približno iscrpljen, ovo Poglavlje pruža detaljniju raspravu da su te grupe koje nalazimo u Poglavlju 2 na donjem delu skale humanog razvoja. Takođe ćemo da pomenemo i druge marginalizovane grupe kao što su ljudi sa nedostacima i poremećajima nastalim usled pretrpljene traume na Kosovu, pet godina nakon završetka sukoba.

Kad demokratska načela učešća i predstavljenosti uspeju da osiguraju humani razvoj, onda se ulažu veliki naponi za pomoć najugroženijim grupama. Njihov glas i njihov uticaj na proces donošenja odluka mogu lako da budu zanemareni bez podrške šampiona socijalne pravde koji mogu da aktivno govore u njihovo ime i da lobiraju za njih. S druge strane, plan rada koji treba da se pozabavi mnogim preprekama sa kojima se susreću ugrožene grupe na Kosovu ogroman je i složen. S druge strane, mreže za promene i dostupnost ljudskih resursa, kako u građanskom društvu tako i u vladi, zaista su impresivne. Možda najviše ohrabruje to kad "ugroženi" ili društveno žigosani pojedinci upotrebe svoju unutrašnju snagu i kreativnost i pokrenu svoj sopstveni razvoj i poboljšaju uslove života u svojoj zajednici. Iako je ovo spor i naporan proces, ovo je upravo onaj izazov sa kojim se suočavaju hiljade Kosovaca i njihovih porodica u traženju boljih prilika za život i traženju jednakosti pred zakonom.

Žene

Kao i u mnogim drugim zemljama Istočne Evrope, socijalistički poredak koji je "garrantovao" jednakost polova i tradicionalni običaji koji su navodno izjavljivali poštovanje za žene, pojačao je argument da Kosovu nisu bili potrebni posebni zakoni, institucije, ni portparoli u ime žena. Dalji argument je glasio da bi novi poredak samo marginalizovao žene kao posebnu interesnu grupu i 'getoizovao' pitanja koja su za njih od značaja. Kako je prikazano u Boksu 5.1, ovo gledište nije preovladalo na Kosovu i mnogo toga je bilo postignuto u smislu uvođenja pitanja polova u glavni tok. I zaista, kako je izneto u boksu 5.2,

Bez obzira na to koliko su otvorene vladajuće strukture i bez obzira na to koliko bi mogle da budu reprezentativne, izvesne socijalne grupe mogu veoma lako i sasvim bez ičije krivice da budu izostavljene iz postupka donošenja odluka, a samim time i iz procesa razvoja.

BOKS 5.1. USMERAVANJE PITANJA POLOVA U GLAVNE TOKOVE

Ujedinjene nacije definišu usmeravanje pitanja polova u glavne tokove kao "proces procene implikacija žena i muškaraca od bilo koje planirane akcije, uključujući donošenje zakona, politika ili programa, u svim oblastima i na svim nivoima. To je strategija da težnje i iskustva žena kao i muškaraca postanu sastavna dimenzija osmišljavanja, realizacije, praćenja i procene politika i programa u svim političkim, ekonomskim i društvenim sferama, tako da žene i muškarci jednako imaju koristi i da njihova neravnopravnost ne bude više nastavljena.

"Usmeravanje pitanja polova u glavne tokove u praksi: priručnik" (UNDP: Regionalni biro za Evropu i CIS)

Usmeravanje pitanja polova u glavne tokove na Kosovu definisano je putem osnivanja institucionalnih mehanizama, zakona, službi, standarda i koordinacije aktivnosti čiji je cilj "sticanje veće vlasti za žene na Kosovu." U tom smislu, kancelarija za dobru vladavinu, koja je osnovana pod okriljem Kabineta Premijera, radi na određenom skupu politika i strategija:

- Stvaranje javne administracije i službi, na lokalnom i na centralnom nivou, zasnovanih na međunarodnim standardima.
- Institucionalizacija pitanja polova i ravnopravnosti polova na Kosovu.
- Stvaranje politike koja promoviše ravnopravnost polova u javnoj administraciji.
- Poboljšanje uloge i unapređenje položaja žena u procesu donošenja odluka.
- Stvaranje uspešnije saradnje između lokalnih institucija i

građanskog društva.

Stvaranje bolje saradnje između svih delova onog lanca koji vlada Kosovom, naročito između izvršne i zakonodavne vlasti, uz ravnopravnost polova i ulogu žena u društvu kao načelom i osnovom¹.

Na Kosovu, do danas je stvoreno nekoliko institucionalnih mehanizama uključujući:

- Konvencija o eliminaciji svih vidova diskriminacije prema ženama (CEDAW) deo je Ustavnog okvira na Kosovu².
- Kancelarija za polove UNMIK-a.
- Kancelarija za dobru vladavinu, ljudska prava, jednake prilike i pitanja polova, smeštena u Kabinetu Premijera.
- Komisija za jednake prilike i pitanja polova pri Skupštini Kosova
- Među-ministarska grupa za ravnopravnost polova, pri Vladi Kosova
- 10 predstavnika ministarstava za pitanja polova
- 30 opštinskih službi za pitanja polova
- 12 odbora za ravnopravnost polova pri opštinskim skupštinama
- Kancelarija Ombudsmana
- Zakon o ravnopravnosti polova
- Zakon o zabrani diskriminacije.
- Akcioni plan za ostvarenje ravnopravnosti polova .

Jedan važan uspeh koji je postignut na Kosovu je zahtev da najmanje 30% poslaničkih mesta pripadne ženama.

¹ Uzeto uz odobrenje od KWI izveštaja na konferenciji "Da li smo na dobrom pravcu da žene na Kosovu steknu više vlasti," (u štampi 2004. godine). Prezentacija Cyme Mabmutaj, Savetodavna kancelarija za dobru vladavinu, ljudska prava, jednake prilike i ravnopravnost polova pri Kabinetu Premijera.

² Konvencija o eliminaciji svih vidova diskriminacije prema ženama (CEDAW): "Zemlje koje su ratifikovale CEDAW obavezne su da ostvaruju ravnopravnost između žena i muškaraca kroz obezbeđivanje za žene jednakog pristupa i jednakih prilika u političkom i javnom životu, kao i u obrazovanju i zapošljavanju. Pored toga, odbor zadužen za nadgledanje sprovođenja CEDAW periodično daje preporuke koje mogu da usmeravaju zemlje na konkretnu akciju u eliminaciji diskriminacije zasnovane na polu." Astrida Neimanic i Arkadi Tortisyn, "Tematsko uputstvo o polovima #2." UNDP Kancelarija za izveštavanje o humanom razvoju /Serija izveštaja o humanom razvoju nacionalno, 8. jul 2003.

promovisanje jednakosti polova postala je sastavni deo kosovskog političkog razvoja.

Siromaštvo mogućnosti

Uprkos tih ostvarenja, još mnogi izazovi tek treba da se savladaju kako bismo obezbedili da ženama Kosova budu pružene jednake prilike. Kosovo može mnogo da dobije od aktivnog angažovanja žena u političkoj, društvenoj, ekonomskoj i kulturnoj areni. Međutim, za mnoge žene prilike su oskudne, ne samo u smislu ostvarenog nivoa obrazovanja, kako smo videli u Poglavlju 2, nego i u smislu njihovih propisanih društvenih uloga. Ovaj odeljak analizira naročito izazove sa kojima se suočavaju žene Kosova kod kuće i na tržištu rada.

Postupak prema ženama kod kuće

Dom je zajedničko mesto na kojem se očitava nejednakost polova, a ni Kosovo nije izuzetak u tome. Kako je primetila Folbre³, "tranzicija" u Istočnoj Evropi stvorila je neravnotežu neplaćenog rada između muškaraca i žena. Ukidanje usluga koje je ranije besplatno obezbeđivala država (zdravstvena zaštita, briga o deci, i tako dalje) prečesto je dovela do toga da su žene bile te koje su popunjavale prazninu i ponele teret promena. Na Kosovu, sve veća količina rada kao što su rad u kući i briga o deci preneti su na žene. Pored toga, podrška za obrazovanje žena koju one dobijaju u svojoj porodici je slaba ili je uopšte nema. Slično tome, poboljšanje učešća žena u javnom životu (svejedno da li

BOKS 5.2. PROMENA REŽIMA VEZANOG ZA POLOVE NA KOSOVU

Raspad državnog socijalizma i kraj hladnog rata doneli su istočnoevropskim društvima ogromne transformacije: promene političkih sistema; pokušaje razvoja otvorenih tržišta; građansko društvo; i slobodne medije; vraćanje imovine; čak i sukob, oblikovali su ono što različiti istraživači nazivaju "tranzicioni bolovi". Pokušaji prestrukturiranja državnih i pravnih institucija i ponovno definisanje pojmova pravde i ravnopravnosti podvlače sve te tranzicione procese. Redefinisanje uloga polova i ženski pokreti postali su sastavni deo tih transformacija. često i nasilnim sredstvima, kao što je seksualno nasilje počinjeno tokom etničkih sukoba u Jugoslaviji, transformacije "polova" bile su srž pokušaja da se ustanovi politički legitimitet i ovlašćenje za nove političke formacije (nacionalne države, "demokratija," članstvo u NATO i EU, itd.).

Prethodni socijalistički režim postavio je garancije i pravnu zaštitu kako bi ženama obezbedio jednaka prava u zapošljavanju, pitanjima vlasništva i brojnim drugim oblastima. Otvaranje Univerziteta u Prištini/Prishtinë 1968. godine bio je centralni događaj ne samo za obrazovanje na Kosovu u celini, već pogotovo za obrazovanje žena. Reforme Ustava Jugoslavije iz 1974. godine obezbedile su veća politička prava ženama, u vreme kad je osnovno obrazovanje postalo obavezno a stopa nepismenosti znatno opala. Žene su se sve više pridruživale redovima lekara, pravnika, ekonomista, univerzitetskih profesora, itd. Pa ipak, žene su i dalje bile odgovorne za tradicionalnu podelu rada i bile su plaćene manje nego muškarci. Kombinacija zakonom propisanih jednakih prilika i društveno određenih uloga žena kao domaćica, majki i onih koje brinu o porodici, stvorila je ono što su mnogi nazivali 'dvostrukim teretom'. Na Kosovu, na primer, čak i dok su stope obrazovanja i zaposlenosti žena značajno rasle, stopa rađanja i dalje je bila najveća u zemlji¹.

Važan preokret dogodio se početkom 1990-ih godina uz početak raspada Jugoslavije. Pozivi na pluralizam i stvaranje novih političkih partija iznedrili su okruženje koje je vodilo stvaranju ženskih nevladinih organizacija npr. Motrat Qiriaz, Centar za zaštitu žena i dece) i feministički orijentisani politički krugovi počeli su da se dokazuju. Forum žena unutar LDK (Demokratski savez Kosova), bio je naročito važan rani politički zamajac za organizovanje i podsticanje Albanci da učestvuju u političkom životu. Ti različiti forumi stvorili su temelj na kojem su kasnije stvorene druge ženske organizacije i mreže, baveći se svim različitim interesovanjima i problemima žena na Kosovu (u seoskim i gradskim sredinama, među obrazovanim i među neobrazovanim ženama, majkama, profesionalcima, aktivistima, itd.). U isto vreme, nastupajući nacionalistički tokovi doneli su sa sobom nove vidove dominacije i ono što su mnogi nazvali "povratak tradicionalnim vrednostima." Mobilizovane na sve načine koje su zabeležile Yuval-Davis Anthias, žene su "rađale" naciju². Postojao je ogroman društveni pritisak da Albanke treba prvo da se izbore za svoju nezavisnost a da onda brinu o ravnopravnosti polova. U periodu posle rata, to više nije glavni cilj većine ženskih aktivista i članova građanskog društva. Emancipacija žena viđena je kao fundamentalni proces kosovskog političkog razvoja

Napomena: često se previđa činjenica da su te političke promene dovele i do redefinisavanja muškosti i uloge muškaraca u društvu. Konstrukcija muškosti zasnovana na požrtvovanju, heroizmu i patriotizmu prevladala je na Kosovu, isto i za Albance i za Srbe. Ovo je relativno neistražen aspekt i ostaće takav sve dok se pojam "pol" koristi kao sinonim za "ženu". Da bi analiza GDI bila smeštena u "holistički" pristup usmeravanja pitanja polova u glavne tokove³, morala bi da sadrži analizu društveno propisane uloge muškaraca

¹ Janet Reineck, "Kad prošlost oblikuje sadašnjost: Menjanje vizije sebe i nacije među kosovskim Albancima," u *Anthropologiji Istočne Evrope*, jesen 1993. godine (Posebno izdanje: Rat među Jugoslovenima).

² Nira Davis-Yuval i Floya Anthias, Eds., *Žene-Nacija-Država* (Njujork: St. Martin's Press, 1989.). Kao one koje biološki reprodukuju članove etničkih kolektiviteta; koje reprodukuju granice etničkih/nacionalnih grupa; čije je ključno učesće u ideološkoj reprodukciji kolektiviteta i prenošenju njegove kulture; one koje označuju etničku/nacionalnu različitost-kao centar i simbol u ideološkim tokovima upotrebljeni u izgradnji, reprodukciji i transformaciji etničkih/nacionalnih kategorija; kao učesnici u nacionalnim, ekonomskim, političkim i vojnim borbama.

³ Astrida Neimanic i Arkadi Tortisyn, "Tematsko uputstvo o polovima 22," UNDP Kancelarija za izveštavanje o humanom razvoju /Serija izveštaja o humanom razvoju nacionalno, 8. jul 2003.

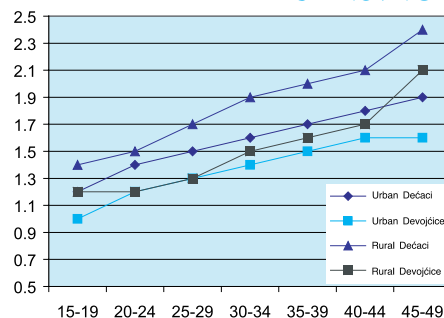
je reč o vladinim ili nevladinim organizacijama) i izgradnja društvenog kapitala u ovoj grupi nema šireg uspeha. Društveno-ekonomska stvarnost, kao što je ova, obeshrabruje žene sa Kosova da traže bolji životni standard i da glasno izraze probleme koji su im zajednički.

Davanje prednosti dečacima

Nepovoljan položaj žena u kosovskom društvu dobro je ilustrovan priželjkivanjem sinova. Prema zaključcima Kosovske demografske zdravstvene ankete, kad bi ispitanici bili upitani o broju sinova i broju kćeri koje bi želeli da imaju, primećena je znatno veće priželjkivanje sinova. U proseku, žene bi više volele da imaju 22% više sinova nego

kćeri. Kako možemo da vidimo na Slici 5.1, seoske žene žele više dece nego gradske, a starije žene žele više dece nego mlađe.

ILUSTRACIJA 5.1 PRIŽELJKIVANJE SINOVA PREMA UZRASTU I GRADSKOM/SEOSKOM STANOVNIŠTVU

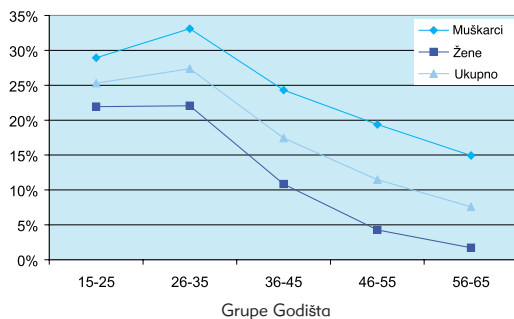

Izvor: KHDS, SOK 2004

Žene na tržištu rada

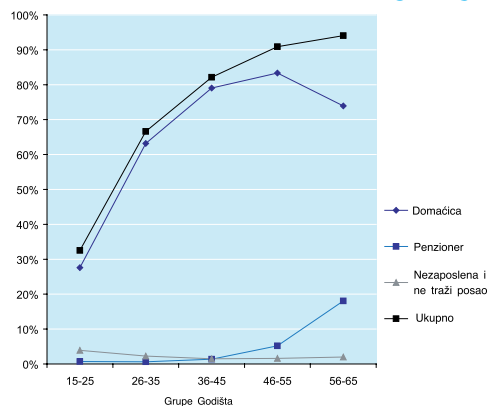
Većina žena na Kosovu (69%) ne učestvuje u radnoj snazi, a u seoskim sredinama tri četvrtine svih žena nisu uključene u zvaničnu radnu snagu.

ILUSTRACIJA 5.2 NEZAPOSLENI I LICA KOJA TRAŽE POSAO

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

ILUSTRACIJA 5.3 PROCENAT ŽENA VAN RADNE SNAGE I RAZLOZI, PREMA UZRASTU

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

Kako je pokazano na Slikama 5.2, 5.3 i 5.4, bliža analiza HDS otkriva neka uznemiravajuća kretanja u izborima koji su pruženi mnogim ženama na Kosovu. Kako smo možda mogli da očekujemo, procenat žena koje ne učestvuju u radnoj snazi viši je u opštinama sa nižim HDI, a još viši tamo gde je ukupna nezaposlenost veća. U opštinama u kojima su žene slabije obrazovane, udeo žena koje ostaju kod kuće takođe je veći.

Procenat nezaposlenih žena koje aktivno traže posao teži značajnom padu kad navrše 26 godina. U tom dobu, većina njih se uda i isključi iz radne snage..

Podela rada prema polovima

Seciranjem ukupnih brojki, HDS otkriva da je preko 85% žena koje rade zaposlene u uslužnom sektoru, dok samo 8% rade u industriji i oko 6% u poljoprivredi. Anкета iz 2003⁵. godine o malim i srednjim preduzećima (SME) na Kosovu otkrila je da 23% onih koji su zaposleni u sektoru čine žene, a samo 6% tih SME bili su u vlasništvu žena. Manje od 30% poslanika, viših rukovodilaca i direktora su žene, a slične brojke važe i za profesionalna i tehnička radna mesta.

Sadašnji izborni propisi propisuju kvotu od 30% za žene. Zbog toga, 30% kosovskih poslanika su žene. Iako 8 od 19 šefova skupštinskih odbora čine žene, samo jedna žena je za sada ministar a ni jedna žena nije predsednik opštinske skupštine⁶. Na višim položajima u opštinskoj vlasti muškarci brojačno znatno nadilaze žene. Od ukupno 326 šefova opštinskih odeljenja, samo 22 su žene, ravnomerno podeljene na Albanke i Srkinje. Kako smo izneli u Poglavlju 4, žene takođe u velikoj meri nedostaju u rukovodešim strukturama u političkim partijama na centralnom i na lokalnom nivou.

Kao što smo već rekli, mnogo toga je urađeno na poboljšanje položaja žena u kosovskom društvu i na promovisanje njihovog uključivanja u društveni život; međutim, izazovi opstaju. Predlozi za specifičnim reformama u ovom smislu izneti su u Poglavlju 6.

Mladi

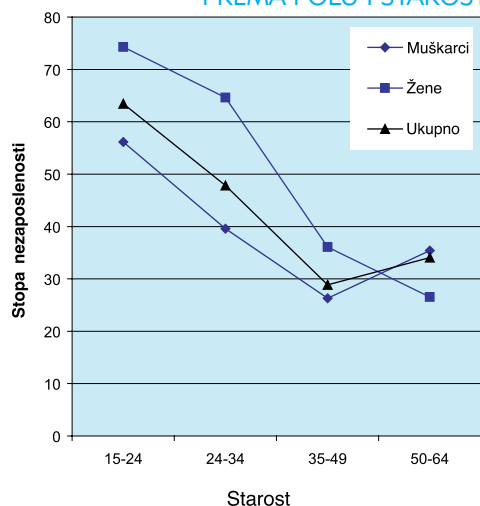
Mladi muškarci i žene na Kosovu (mlađi od 25 godina) čine 52% stanovništva i vredan su ljudski resurs koji može da bude iskorišćen u budućem razvoju Kosova. Ovoj društvenoj grupi moraju da budu dati podsticaji i prilike za ravnopravni položaj sa njihovim parnjacima u Evropi, ili bar za razrećavanje sadašnjeg nivoa ugroženosti.

Nezaposlenost

Kosovska omladina sučena je sa ogromnim izazovima, od koji nije najmanje važan užasno visoka stopa nezaposlenosti; ona iznosi preko 63% za one uzrasta od 15 do 24 godina. Prema podacima SOK⁷, čak do

85% omladine uzrasta od 15 do 19 godina i onih koji samo što su završili ili napustili školovanje je nezaposleno. Podaci iz Odeljenja za rad i zapošljavanje⁸ pokazuju da je u 2003. godini, omladina pretrpela najveći rast nezaposlenosti (14.6%). Stopa nezaposlenosti kod mladih žena je 74%, (videti Sliku 5.2) dok je kod mladih muškaraca 56%. S obzirom na to da je jedna trećina⁹ stanovništva mlađa od 14 godina, kriza za nalaženje posla s kojom se suočavaju buduće generacije Kosovaca još je alarmantnija.

ILUSTRACIJA 5.4 NEZAPOSLENOST PREMA POLU I STAROSTI

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

Izazovi ulaska na tržište rada

Izazovi sa kojima se suočavaju mladi koji ulaze na tržište rada na Kosovu zaslužuju pažnju. Pri stupanju na tržište rada, mladi Kosovci pridružuju se ionako ogromnoj grupi ljudi (oko 580,000¹⁰) koji takođe tražaju za značajnijim učešćem u privredi. Pa ipak, njihove sposobnosti oblikovane su obrazovnim sistemom sumnjivog kvaliteta. Na taj način mnogi su pod strahovitim pritiskom da prihvate neformalne poslove kao što su ulična prodaja itd. Prema podacima Svetske banke¹¹, nedostatak praktičnih znanja i radnog iskustva, u kombinaciji sa malim sposobnostima, predstavljaju glavnu prepreku ka zapošljavanju za one koje završe ili napuste školovanje. Kako smo već naveli u Poglavlju 1, stopa upisa na terciarno obrazovanje na Kosovu je smanjena. Nedostatak razvoja u sektoru obrazovanja značio je da nema dovoljno dostupnih

mesta za veliku populaciju mladih. Skorašnji Izveštaj Riinvest Instituta podvlači hitnu potrebu za reformom u tom sektoru u cilju pravilne pripreme mladog stanovništva Kosova za potrebe tržišta rada u 21-om veku¹². U suprotnom verovatno je da će mnogi mladi na Kosovu da ostanu bez praktičnih znanja u dužem vremenskom periodu, da imaju niže plate i, kao rezultat toga, da budu sve više i više ugroženi od propadanja u siromaštvo. Kako je izloženo u Poglavlju 6, moraju da se preduzmu posebni naponi za stvaranje boljih prilika i izbora za ovu osnovnu socijalnu grupu.

Ruralno siromaštvo

Kako je primećeno u Poglavlju 2, siromaštvo je najčešće u seoskim područjima, gde živi oko 60% stanovništva. Tri puta više ljudi živi u krajnjem siromaštvu¹³ u seoskim područjima u poređenju sa gradovima. Naročito je alarmantna činjenica da je procenat ljudi na selu koji žive od 1 dolara dnevno ili manje 11%, a da procenat ljudi bez pristupa vodovodu (48%) ne pokazuje znake poboljšanja.

Poljoprivrednici koji se izdržavaju od svoje proizvodnje

Preko 57 % seoskih domaćinstava kaže da sopstvena proizvodnja zadovoljava znatan udeo potreba njihovih porodičnih domaćinstava (videti Tabelu 5.1).

TABELA 5.1: UDEO POLJOPRIVREDNE PROIZVODNJE ZA SOPSTVENE POTREBE

	Seoski (%)	Gradski (%)	Ukupno (%)
Bez kućne proizvodnje	26.6	80.3	51.4
Neznačajno	15.8	7.4	11.9
Značajno	57.6	12.2	36.6

Izvor: Proračunato iz UNDP ankete o domaćinstvima

Novčane doznake od porodice iz inostranstva, koje su procenjene na oko 500 miliona eura godišnje¹⁴, još uvek čine važnu ekonomsku potporu za veliki broj seoskih albanskih domaćinstava. Za mnoge ljude na selu, razvoj poljoprivrede mogao bi da pomogne da se smanji zavisnost od novčane podrške od rođaka iz inostranstva istovremeno pružajući izlaz iz siromaštva. Međutim, za sada ima malo podsticaja i prilika za napredovanje poljoprivredne proizvodnje mimo sop-

BOKS 5.3. DRUŠTVENI KAPITAL I ZADRUGE

Koncept 'društvenog kapitala' zagovara stvaranje društvene dodatne vrednosti u odgovor na potrebe društva, gradeći model za razvoj praktičnog iskustva demokratije koji podstiče i ekonomsko i učešće građana

Društveni kapital u principu se gradi putem zadruga, zajedničkih društava, udruženja i fondacija. Njegove četiri unutrašnje oblasti razvoja su: 1) društveno, demokratsko i participatorno preduzetništvo; 2) zaposlenost i društvena povezanost/uključivanje; 3) lokalni razvoj; i 4) uzajamna društvena zaštita.

Zadruga, verovatno najopštiji "pravni oblik" socijalne ekonomije, su udruženja ljudi koji se dobrovoljno udruže u ciju unapređenja svojih ekonomskih, društvenih i kulturnih potreba i težnji kroz zajednički imovinu i demokratski kontrolisana preduzeća. One nisu isto što i socijalistička preduzeća ili zadruga pod kontrolom države.

Postoje mnogi primeri zadruga u Evropi, kao i u drugim regionima, koje su postale uspešan činilac u globalizovanoj tržišnoj privredi. U većini privreda u tranziciji (naročito u istočnoj Evropi)

zadruga su pokretač poljoprivrednog razvoja. Kaže se da poljoprivredne zadruga nude različite prednosti, kao što su:

- Poboljšanje moći poljoprivrednika da se pogađaju (dobavljači i prerađivači sirovina);
- Dopuštanje poljoprivrednicima da eksploatišu velike ekonomije,
- Omogućavanje poboljšanja kvaliteta putem nametanja strogih standarda i kontrole kvaliteta u cilju ispunjenja očekivanja potrošača,
- Stvaranje zaposlenosti i povećanje prihoda poljoprivrednika,

Učešće poljoprivrednika u poljoprivrednim zadrugama može da se odigra na više načina. Na Kosovu, uspešan primer je Agroflora udruženje poljoprivrednika osnovano u Pejč/Peči 2002. godine. Udruženje je sastavljeno od 45 članova koji su svi proizvođači mleka. Uz podršku jedne italijanske NVO, Agroflora je ustanovila i opremila Centar za prikupljanje, u kojem se obrađuje mleko i prodaje lokalnih prerađivačima mleka. Agroflora preko svog Upravnog odbora rukovodi Centrom. Mleko plaćaju na osnovu kvaliteta, tako da poljoprivrednici imaju podsticaj da poboljšaju kvalitet svog proizvoda.

stvenih potreba, što danas predstavlja preovlađujući vid poljoprivredne proizvodnje na Kosovu. Nekih 80% gazdinstava su veličine između 0,5 i 2,0 hektara¹⁵. S obzirom na tako mala imanja, ograničen je pristup kreditima; štaviše, za mnoge je neizvesno i vlasništvo nad zemljom. Svetska banka takođe je primetila da većine poljoprivrednih proizvođača ne poznaje tehnologiju i slabo koristi modrna saznanja. Na primer, utvrđeno je da proizvođači stoke imaju ograničeno znanje o najjeftinijim uslovima ishrane i veterinarskim potrebama, što dovodi do slabog prinosa mleka¹⁶.

Poljoprivredna proizvodnja za sopstvene potrebe je i pokazatelj i posledica siromaštva. Na Kosovu broj ljudi koji žive na ovom nivou a time i na ivicama društveno-ekonomskog i političkog pro-

cesa zahteva ozbiljnu pažnju. Dok Boks 5.3 prikazuje prednosti poljoprivrednih zadruga, Poglavlje 6 nudi neke dodatne predloge za unapređenje poljoprivrednog razvoja i razvoj zasnovan na području na Kosovu.

Manjine na Kosovu

Zavod za statistiku Kosova (SOK) procenjuje da, od ukupnog stanovništva od 1,9 miliona, 88% čine Albanci, 7% su Srbi, a 5% su "ostali" (Bošnjaci, Romi, Turci Aškalijske, Egipćani i Goranci).

Dokument 'Standardi za Kosovo' prihvata ideal multi-etničkog Kosova u kojem bi svim ljudima bila data ista prava i slobode i u kojem bi preovladala kulturna i verska tolerancija. Kako je već izneto u Boks 5.4, i Tabeli 5.2 mnogo toga je već urađeno u cilju obezbeđenja prava svih manjina na

"Prioritet za Kosovo trebalo bi da bude izgradnja jednog stabilnog, građanskog društva koje bi poštovalo ljudska prava i slobode bez obzira na nečije etničko ili versko poreklo"
Otac Sava Janjić

BOKS 5.4. PRAVA MANJINA

Od 1999. godine¹ i međunarodna zajednica i predstavnici PIS promovisali su načela ljudskih i manjinskih prava na Kosovu. Do danas su u tom cilju preduzeti koraci u više oblasti:

- Od 120 mandata u Skupštini, 20 je rezervisano za manjine a još dodatnih 11 je bilo obezbeđeno izborima, što daje ukupno 33 mandata u Skupštini za manjine.
- Od deset ministarstava koje kontrolišu PIS, dva su obezbeđena za manjine, jedno za Srbe (Ministarstvo poljoprivrede) i jedno (Ministarstvo zdravlja) za druge manjine (prema sporazumu o rotaciji između Turaka, Bošnjaka i RAE).
- Na opštinskim izborima, za manjine je potrebno manje glasova nego za Albance²
- Kosovska policijska služba (KPS) ima blago veću zastupljenost manjina u službi, videti tabelu 5.2.

¹ OEBS i UNHCR, "Deseta procena situacije za etničke manjine na Kosovu," mart 2003. godine, dostupna na veb-strani UNMIK-a, <http://www.unmikonline.org/press/reports/MinorityAssessmentReport10ENG.pdf>

² Videti Tabelu 3.2, Poglavlje 3 ovog Izveštaja.

TABELA 5.2 SASTAV KOSOVSKE POLICIJSKE SLUŽBE (JUN 2003. GODINE)

Etnička grupa	Broj	Procenat u KPS	Procenat u stanovništvu
Kosovski Albanci	4.387	84.2	88
Kosovski Srbi	495	9.5	7
Pripadnici drugih etn. manjina	325	6.2	5
Ukupno	5.207	100	100

Izvor: SOK veb-stranica: <http://www.sok-kosovo.org/>

Kosovu. Međutim, na nivou zajednice, još uvek postoji primetna podeljenost među zajednicama.

Mnogo pažnje bilo je usmereno na visoko politizovane i polarizovane odnose između kosovskih Albanaca i kosovskih Srba¹⁷. Albanske i srpske političke partije nisu, kako je primetio Fred Cocozzelli¹⁸, diferencirale svoj stav o ekonomskom, političkom ili društvenom razvoju, već prema svojim ulogama u albansko-srpskoj borbi i u etničko-nacionalističkoj politici posle intervencije NATO-a iz 1999. godine. Dok je na aspekte političke tranzicije bilo utrošeno nesrazmerno mnogo vremena, pitanja koja leže u samoj suštini razvoja i problemi koje imaju druge manjine, kao što su RAE, Bošnjaci, Turci i Goranci, nekako se svode na margine. Rezultat je da je umanjena mogućnost za saradnju, koegzistenciju i efektivno učešće građana iz svih zajednica u donošenju odluka.

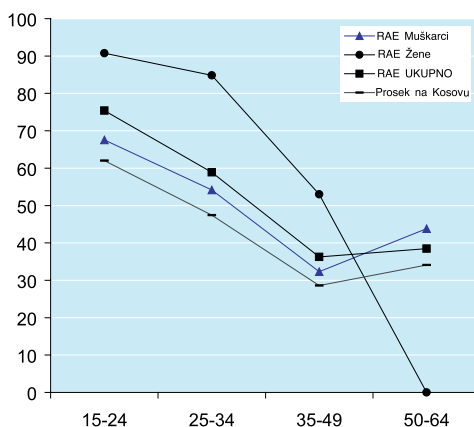
Ovaj odeljak bliže navodi oblike osiromašenja u dvema manjinskim zajednicama na Kosovu, koje su u stvari na ivicama kosovskog društva. Prvi oblik odnosi se na surove ekonomske uslove koje su iskusili mnogi pripadnici zajednice RAE, a drugi se odnosi na visok stepen straha i nesigurnosti koji doživljavaju uglavnom kosovski Srbi.

Zajednica RAE i siromaštvo

Zajednica RAE možda je najmarginalizovanija zajednica na Kosovu. Oni uglavnom žive u manjim i većim gradovima i stanuju u posebnim četvrtima koje se nazivaju 'mahale'. Uz tradicionalne zanate a od skora i većinom neformalne poslove, u ovoj zajednici je nivo ljudskog siromaštva najviši (78% njih živi od manje od 2 doalra dnevno). Zajednica RAE doživljava i visok nivo nezaposlenosti, od 58%.

75% RAE omladine (uzrasta od 15 do 24 godina) je nezaposleno, dok 90% of RAE žena u datoj starosnoj grupi je nezaposleno. Oni ljudi iz zajednica RAE koji rade zaposleni su na nisko profilisanim poslovima: samo 8% pripadnika RAE koji rade

ILUSTRACIJA 5.5 NEZAPOSLENOST MEĐU RAE PREMA STAROSTI I POLU

Izvor: UNDP Kosovo, HDS 2004

imaju legislativne i rukovodeće položaje, dok 11% ima profesionalne i tehničke poslove, a ni u jednoj od navedenih vrsti poslova nije zaposlena ni jedna RAE žena.

Izgledi za posao za zajednicu RAE otežani su relativno niskim obrazovnim profilom¹⁹ kao i slabim pristupom ekonomskim resursima. Izuzetno mali broj pripadnika zajednice RAE završi fakultet a mnogi napuštaju obrazovanje još u osnovnoj školi. Stopa nepismenosti kod pripadnika RAE dostiže 17%, i ide na nešto preko 25% za RAE žene.

U poređenju sa drugim zajednicama, pripadnici RAE imaju najslabiji pristup ekonomskim dobrima uključujući zemlju i stoku (preko 59 procenata nema ništa od toga)²⁰, i najnižu stopu svojih firmi. Njihov pristup telefonima, kompjuterima, kanalizaciji i drugim osnovnim službama tipično je najniži među kosovskim etničkim zajednicama. Nedostatak pristupa službama i proizvodnim resursima ograničava izbor i prilike za njih u cilju poboljšanja njihovog položaja u životu.

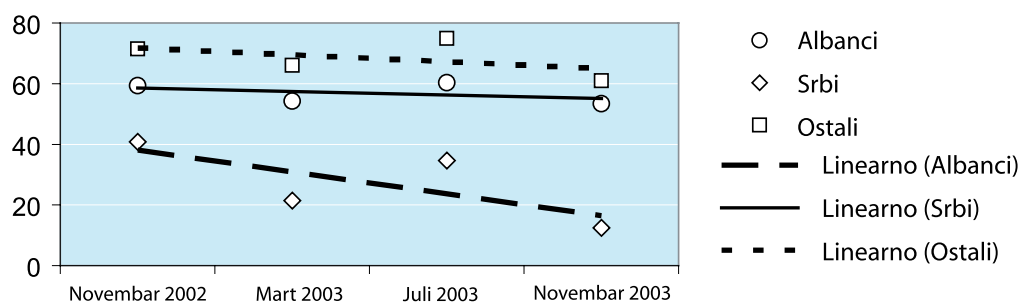
Kosovski Srbi i bezbednost

Prema OEBS-u i UNHCR-u²¹, značajan broj²² kosovskih Srba živi u Srbiji Crnoj Gori, dok su oni koji žive na Kosovu uglavnom u Mitrovici/Mitrovicë, Leposaviću /Leposaviq, i Zubinom Potoku/Zubin Potok. Ostali žive u Gnjilanu/Gjilan, Prishtinë/Prištini, i Štrpcu/ Shtërpçë.

Kako su događaji iz marta 2004. godine grafički prikazali, etničko nasilje je i dalje

uobičajno dešavanje na Kosovu. Dok su 'ostale' manjinske zajednice doživele značajno poboljšanje²³ bezbednosti i slobode kretanja, kosovski Srbi bez ikakve promene i dalje navode bezbednost kao jedan od najvećih problema sa kojima se suočavaju na Kosovu²⁴. Kako možemo da vidimo na Slici 5.9, osećanje nebezbednosti među kosovskim Srbima tokom prošle godine je poraslo.

ILUSTRACIJA 5.6 TREND PROCENATA ISPITANIKA KOJI SE OSEĆAJU "BEZBEDNIM" ILI "VEOMA BEZBEDNIM" NA ULICI.

Izvor: Institut Riinvest. Izveštaj Ranog upozoravanja # 5, Septembar - Decembar, 2003. strana 25

BOKS 5.5. KOEGZISTENCIJA NA KOSOVU

Često se kaže da je tolerancija uvek odnos nejednakosti u kojem su tolerisane grupe ili pojedinci bačeni u inferioran položaj. Tolerisati nekog drugog predstavlja čin moći, biti tolerisan je prihvatanje slabosti¹.

Koliko daleko je kosovsko društvo napredovalo ka koegzistenciji?

Prema Walzer-u, koegzistencija zahteva politički stabilan i moralno legitiman aranžman. Pa ipak, mir na Kosovu je krhak i izrastao je jednostavno iz nepostojanja rata. Koncept nepostojanja organizovanog nasilja u društvu, "pozitivan mir,"² još uvek ne postoji. Nedostatak društvenih i ekonomskih resursa koji tera stanovništvo da se bori za opstanak, zajedno uz nedostatak političke kulture, usložili su neizvestan i krhki mir.

Međutim, koegzistencija zahteva deobu zajedničkih vrednosti i uzajamno poštovanje, koje se retko susreće na Kosovu posle 1999. godine. Razvoj vrednosti poverenja između različitih grupa bez sukobljavanja sa prošlošću može da bude bolno i zahtevno; pa ipak, ovaj proces je često najuspešniji u lečenju i žrtve i zločinca i obezbeđuje pomirenje i bolju i mirniju sutrašnjicu.

"Pozitivni mir" može dugoročno da bude postignut samo oblikovanjem stavova kroz obrazovanje, kao što je pružanje nastavnih planova sa građanskim obrazovanjem i ljudskim pravima za osnovne škole. Takvo obrazovanje omladine je dugoročni proces koji treba posmatrati kao odgovornost svih Kosovaca koji žele mirno društvo, u kojem građani uživaju jednaka prava i uzajamno poštovanje.

Sukobljavanje sa prošlošću neophodno je da se dođe do istine, pravde i pomirenja sa drugima i sa istorijom.

Stvaranje takve kulture mira³ je veliki izazov, ne smao na Kosovu, već i na Balkanu u celini. Neka prilagođavanja su već učinjena i razne međunarodne i lokalne NVO inicirale su programe za pozitivnu koegzistenciju, u cilju spajanja etničkih zajednica. Neposredna saradnja na radnom nivou već postoji u izvesnom broju oblasti kroz posredovanje funkcionera UNMIK-a. Iako direktni kontakt bez posredovanja tek treba da bude ustanovljen između Prištine/Prištine i Beograda u većini sektora, Ministarstvo rada i socijalnog staranja sada održava redovne mesečne sastanke sa partnerom u Beogradu. U ovom konkretnom sektoru, srpski funkcioneri neposredno saraduju sa nadležnim funkcionerima PIS uz malo učesće UNMIK-ovog osoblja. Njihovi dosadašnji rezultati obuhvataju povratak više od 50 ljudi sa nedostacima u njihova mesta porekla.

Jedan projekat koji je vredan pomena je grad Gnjilan/Gjilan, gde je Kosovski zaštitni korpus (KPC) izgradio jedan Centar za pomoć Romima i osnovao radnu ekipu sa Srbima radi rekonstrukcije Gradskog Parka³. Ostale aktivnosti obuhvataju saradnju između Kosovske mreže žena i Mreže srpskih žena 'Zora' u cilju organizovanja serije od šest radionica pod nazivom 'Upravljanje NVO u novom zakonskom okruženju'. Radionice, koje su otpočele u februaru 2004. godine, biće nastavljene tokom cele godine; četiri radionice održaće se na Kosovu a dve u Beogradu. Brojni projekti spojili su mlade sa Kosova i iz Srbije da bi govorili i učili, da bi otvorili kanale za mir i delovali u pravcu mira, tolerancije i koegzistencije.

¹ Michael Walzer, *O toleranciji*, (Nju Hejven: Yale University Press), 52.

² Johan Galtung, www.transend.org

³ Izveštaj (40pp., ISBN no. 1903818079) objavio je januara 2002. godine Centar za studije praštanja i pomirenja, i može da bude snimljen sa veb-stranice: www.coventry-isl.org.uk/forgive/about/howard-doc.pdf; ili kupljen od CSFR u Koventriju

Kosovski Srbi uživaju relativno više pokazatelje humanog razvoja nego druge zajednice. Međutim, njihovi prihodi uglavnom potiču od plata i penzija zarađenih u paralelnim strukturama koje finansira Vlada Srbije i Crne Gore²⁵. Mnogi pripadnici ove zajednice nastavljaju da žive u dobro čuvanim enklavama uz ograničenu slobodu kretanja. Ova situacija teško da se može shvatiti održivom, a kvalitet života većine je teško smanjen ovom zabrinutošću.

Kako je naglašeno u Boks 5.5, učinjeni su značajni napor za ohrabrenje boljih međuetničkih odnosa na Kosovu. Međutim, ostaje još mnogo toga da bude urađeno u cilju stvaranja povoljnih uslova za sve etničke zajednice da se aktivno uključe u politički, kulturni, društveni i ekonomski život. Preporuke u tom pravcu date su u Poglavlju 6

Druge marginalizovane grupe

Na Kosovu posle sukoba, znatan broj ljudi pati od posledica sukoba i, sledstveno, doživljava suštinske prepreke u učešću u ekonomskom, društvenom i političkom domenu. Te društvene grupe mogu da budu podeljene na dve odvojene kategorije: na one koji pate od fizičkih nedostataka koji su za neke neposredna posledica oružanog sukoba ili mina, i na one koji obično pate od poremećaja post-traumatskog stresa.

Ljudi koji žive sa nedostacima

Tačan broj ljudi na Kosovu koji žive sa nedostacima nije poznat. Prema podacima Handikosa, lokalne organizacije Kosovaca sa nedostacima, taj broj iznosi oko 40,000 ljudi. Ova procena zasnovana je na vrlo konzervativnoj proceni da je 3 do 5 procenta celokupnog stanovništva na neki način sa nedostacima. Sam Handikos je sproveo anketu i pronašao oko 16,000 ljudi sa nedostacima²⁶. Prema Sveobuhvatnom okviru za politiku prema ljudima sa nedostacima iz decembra 2001. godine koji je sačinila Radna grupa za invalidnosti (sastavljena od vladinih službi, međunarodnih i lokalnih NVO), možda ima čak i do 150,000 Kosovaca koji žive sa nekim

nedostatkom. Ova brojka u stvari se podudara sa procenom WHO da 10% stanovništva Kosova čine ljudi sa nedostacima.

Zajedno sa međunarodnim organizacijama, Handikos i brojne manje NVO radile su na promovisanju prava ljudi koji žive sa nedostacima. Iako izgleda da je potpora porodice velika i postoji penzijski plan za ljude sa nedostacima (iako ograničen), u praksi postoji široko rasprostranjeno žigosanje pojedinaca koji žive sa nedostacima, kao i nedostatak infrastrukture pogodne za ljude sa nedostacima. Shodno tome, ljudi sa nedostacima doživljavaju suštinske probleme u smislu svog pristupa uslugama, zapošljavanju i ukupnom učešću u društvenom i političkom životu.

Konflikt i psiho-socijalno blagstanje na Kosovu

Neposredno dejstvo sukoba i psiho-socijalni problemi, koji onemogućavaju pojedince, a koji postoje u društvu dobro su dokumentovani. Ovo je naročito tačno za društva kao što je Kosovo koja se trude da uspostave mir i demokratiju. Kako je već rečeno u Boks 5.6, događaji od marta 2004. godine naglašavaju činjenicu da na Kosovu psiho-socijalni problemi nisu u potpunosti dobili onu pažnju koju zaslužuju.

BOKS 5.6. KOSOVSKI REHABILITACIONI CENTAR ZA ŽRTVE MUČENJA (KRCT)

Oktobra 1999. godine, jedan tim lekara koji su radili u izbegličkim kampovima u Albaniji i koje je podržao Međunarodni savet za rehabilitaciju žrtava mučenja (IRCT), osnovao je Kosovski rehabilitacioni centar za žrtve mučenja (KRCT). KRCT je nezavisna, nevladina i neprofitna organizacija, sa sedištem u Prištini. Ovaj centar ima sedam podružnica u Srbici, Podujevu, Gnjilanu, Suvoj Reci, Orahovcu, Peći i Dečanima. Te podružnice izgrađene su u ob in which theastima u kojima se dogodila većina zločina protiv čovečnosti i razaranja. KRCT pruža hitno potrebne tretmane i rehabilitaciju za traumatizovane Kosovce, kao i obuku za lekare i nastavno osoblje.

Ako ništa ne uradimo, "kolektivna poremećena psihologija" Kosova sprečiće dalji privredni i društveni razvoj. Kosovski rehabilitacioni centar za žrtve mučenja (KRCT).

Fenomen poremećaja post-traumatskog stresa

Psiho-socijalni problemi smanjuju verovatnoću nastavka obrazovanja, dobijanja ili zadržavanja posla i povećavaju verovatnoću hroničnih zdravstvenih problema - što su sve dimenzije humanog razvoja.

Zajednički i veoma težak psihološki problem koji se javlja nakon sukoba je a conflict is poremećaj post-traumatskog stresa (PTSD). Simptomi obuhvataju ponovo preživljavanje osećanja povezanih sa događajem (kao što su nametljive uspomene, misli i slike), izbegavanje u ponašanju (kao što je hiper-opreznost na informacije povezane sa traumom). Tuga, krivica i bes takođe su povezani sa ovim poremećajem. PTSD obično prate drugi psihosomatski efekti (npr. depresija,

nesanica, glavobolje). Što je još gore, početak poremećaja može da bude odložen više godina. Događaji koji prouzrokuju PTSD obuhvataju rat, silovanje, saobraćajne nesreće za decu, pljačke banke kao i prirodne ili katastrofe koje je uzrokovao čovek.

Posle nereda od 17-18 marta, Kosovski rehabilitacioni centar za žrtve mučenja (KRCT) ispitivao je razloge za eskalaciju nasillja. Oni ukazuju na preovlađivanje PTSD na Kosovu, za koji kažu da pogađa do 25% ljudi, ali uglavnom ostaje nedijagnostikovani i nelečen.

Anksioznost, depresija i osećanje mržnje

U proteklim godinama, Kosovci su preživeli seriju izuzetno traumatskih, uključujući

BOKS 5.7: SVEŽE RANE. MARTOVSKI NEREDI

Za trenutak, scene od pre rata su se ponovo pojavile. Ono što je započelo mirno i solidarnošću, pretvorilo se u haos, razaranje, požare i smrt. Šta je prouzrokovalo tako veliku eskalaciju nasillja? Iako su razlozi višestruki, jedan od glavnih uzroka je psihološki metež koji prevladava u društvenom, političkom i ekonomskom životu na Kosovu. Na nesreću, za mnoge ljude proteklih pet godina nije poboljšalo njihov nivo dobrostanja, već je pre stavilo na ispit strpljenje stanovništva i otežalo ionako uznemirenu psihološku situaciju.

Jedan od glavnih uzroka nasilne eskalacije protesta je aktuelna i očajnička evokacija emocija iz rata. Pojedinci koji su pali u depresiju mogli bi da reaguju na različite načine da bi se suočili, izbegli ili borili se sa stanjem depresije: nemogućnost da ponovo budu ono što su bili, da budu potrebni u društvu koje ima ograničene socijalne i ekonomske mogućnosti. Glavni simptomi koje nalazimo kod obolelih su: trauma, depresija, neuroze i, u izvesnim slučajevima, čak i izbijanje psihoze. Ovaj deo stanovništva pokušava da razume politiku i da prigrli toleranciju, ali kad se sukobe sa svojim emocijama, teško da mogu da ih kontrolišu.

Moguća reakcija na izražavanje frustracije, stresa i anksioznosti nagomilanih tokom pet godina bilo je nasilje usmereno protiv drugih zajednica na kao i protiv vlasti UNMIK-a i KFOR-a.

Najnoviji događaji na Kosovu otkrivaju kolektivno uznemirenu psihologiju. Ne mogu se poboljšati društveni i ekonomski uslovi bez namere da se prvo poboljša otežana kolektivna psihološka situacija u kojoj se nalazi stanovništvo. Očigledno je da različiti pojedinci i dalje manipulišu izvesnim segmentom stanovništva kako bi ostvarili svoje ciljeve i interese. Česti izlivi koji potiču iz političke arene stalno iznova from "diraju" još uvek sveže rane iz rata.

Sa profesionalnog, psihološkog i aspekta vladavine, sve što je moguće treba da bude učinjeno kako bi se pomoglo ovoj kategoriji pojedinaca. Najviši organi treba da se više pozabave i da budu odgovorniji u razumevanju potreba društva u celini a naročito potreba onih koji su malo dobili od ove slobode, osim gubitka dostojanstva, duhovnog mira i najbližih rođaka.

Iz članka Kosovskog rehabilitacionog centra za žrtve mučenja (KRCT) objavljeno u Koba Ditore, marta 2004. godine, ponovo objavljeno uz ljubaznu dozvolu KRCT

masovno raseljavanje²⁷, nasilje i gubitak bliskih rođaka ili prijatelja.

Možda najvaljanija studija o ovom pitanju bila je sprovedena krajem 1999. godine među svim članovima starijim od 15 godina u 558 domaćinstava kosovskih Albanaca, što je ukupno iznosilo 1,358 učesnika²⁸. Studija je otkrila veliku učestanost psiholoških problema, sa 43% ispitanika koji su preživljavali nespecifične psihijatrijske probleme. Somatski simptomi i anksioznost povezani sa ratnim traumama bili su očigledni, kao i socijalna disfunkcija i depresija. Jedan važan zaključak odnosi se na osećanje etnički motivisane mržnje. Nekih 89% muškaraca i 90% žena imalo je osećaj mržnje, dok je preko polovine svih muškaraca i oko 43% žena reklo da imaju snažno osećanje mržnje prema Srbima. Drugi značajni zaključci obuhvataju linearno smanjenje statusa duševnog zdravlja i društvenog funkcionisanja kao rezultat brojnih doživljenih traumatskih iskustava. Utvrđeno je da su interno raseljena lica najpodložnija psihološkim problemima i socijalnoj disfunkciji²⁹.

Slična studija obavljena je među 200 kosovskih Srba. Rezultati su bili isti kao i kod studije sa kosovskim Albancima, otkrivajući veliku učestanost somatskih simptoma, anksioznosti, depresije i socijalne disfunkcije³⁰.

Rešavanje problema duševnog zdravlja i narućenog društvenog funkcionisanja ugroženih na Kosovu od ključnog je značaja za negovanje stabilnog i produktivnog okruženja. Širom rasprostranjeno osećanje mržnje i želja za osvetom, kako nagoveštava studija, alarmantnih su razmera. Iako skorašnji podaci od anketa EWS nagoveštavaju da je bilo određenog poboljšanja situacije³¹, trebalo bi sprovesti jednu studiju za praćenje daljeg toka, posebno osmišljenu za data pitanja kako bi se procenio napredak ostvaren tokom poslednje četiri godine.

Ovo Poglavlje pokušalo je da naglasi iza-zove sa kojima se suočavaju ugrožene

grupe na Kosovu. Za pozitivne promene u ovom pravcu potrebne su mreže za menjanje i više ljudskih resursa, kako u građanskom društvu tako i u vladi. Poglavlje 6 preporučuje izgradnju alijansi u građanskom društvu, medijima i pravaivatom sektoru u cilju većeg učešća građana i predstavljenosti ugroženih grupa. Poglavlje 6 takođe će da razradi ideju o važnosti kidanja ekonomskih preprela koje ometaju lokalno preduzetništvo i otvaranje novih radnih mesta.

USPON GRAĐANINA: PRIHVATANJE PRAVA I ODGOVORNOSTI

"Tačno je da možda nikada nećemo moći da napravimo savršeno društvo. Tačno je da možda nikada nećemo biti u stanju da eliminišemo sve socijalne i ekonomske nepravde ili da obezbedimo jednake mogućnosti za sve ljude. Ali mi sigurno možemo da preduzmemo takve praktične korake da naše društvo učinimo saosećajnijim, malo više humanijim" - **Mahbub ul Haq**

Primarni izazov sa kojim se Kosovo danas sreće je da produbi i proširi demokratsko upravljanje u cilju poboljšanja životnih uslova i razvoja šansi za obične ljude. Da bi ovo bilo postignuto, mora da se neguje etičko i građansko učešće, koje motiviše ljude da prihvate i brane svoja prava i odgovornosti kao građani u svojim lokalnim zajednicama. Drugo, trebalo bi da budu predstavljene političke i institucionalne reforme u cilju proširenja učešća i predstavljanja građana na način koji obogaćuje humani razvoj za sve stanovnike Kosova. Konačno, široko zasnovana strategija sprovođenja - koja uključuje mnoge partnere iz vlade, civilnog društva, privatnog sektora i međunarodne zajednice - trebalo bi da bude napravljena da unapredi predložene reforme za jače demokratsko upravljanje.

Zajedno, ovih sveobuhvatni odgovori na trenutnu situaciju na Kosovu mogu da obezbede neke odgovore na pitanje: "Kako stanovnici Kosova mogu da očekuju više nade za budućnost i veće učešće u upravljanju svojim poslovima, dok ista ostaje duboko osetljiva zbog nerešenog političkog statusa Kosova?"

I. Izgradnja ideala za građanstvo

Demokratija podrazumeva mnogo više od glasanja na izborima, ili čak uspostavljanja predstavničkog zakonodavstva, sudskih i izvršnih institucija. Kao što je predstavljeno u KHDR 2004. Demokratija zahteva efikasno učešće i predstavljanje svih građana, na način koji ne samo da "uključuje ljude", već im daje ovlašćenja da donose važne odluke

koje se tiču njihovih života i zajednica. Ljudi moraju da igraju vodeću ulogu u držanju onih koji donose odluke odgovornim i u uspostavljanju uključujućih i poštenih pravila, institucija i prakse koje rukovode socijalnim interakcijama.

Usklađeni napori između lokalnih i međunarodnih aktera na jačanju pojma građanstva - prava i odgovornosti svih stanovnika Kosova, povezanih sa osećajem pripadnosti i lojalnosti zajednici - leži u srcu napora za pripremu Kosova za bolju budućnost. Dok politički status Kosova ostaje nerešen, ljudi Kosova moraju da budu ohrabreni da shvate, promovišu i brane ljudska prava i fundamentalne slobode koje su najvažnije za građane. Samo kada su žene ravnopravni partneri sa muškarcima u privatnoj i javnoj sferi života i donošenja odluka, kada ekonomska i socijalna politika uvažava potrebe i aspiracije ljudi i kad su ljudi oslobođeni diskriminacije zasnovane na etničkoj pripadnosti, rasi, klasi, polu ili bilo kom drugom atributu - ljudi mogu da žive dostojanstveno. Ovo je suština modernog građanstva: ono definiše ljude, povezuje ih i obezbeđuje da ljudi preuzmu kolektivnu odgovornost za svoje živote i postupke. Bez rukovodstva, žrtvovanja i osećaja individualne i podeljene odgovornosti, prava i slobode koje nerazdvojivo idu uz građanstvo biće izgubljeni.

Građanstvo takođe uključuje posvećenost posebnim razvojnim potrebama dece i omladine. Na Kosovu ljudi mlađi od 25 godina čine preko polovine stanovništva, a velika većina njih nema posao niti druge mogućnosti koje idu uz nadu za bolju budućnost. Ovo je bilo plodno tle za organizatore nasilja i materijalnu destrukciju u martu 2004. godine. Među faktorima koji su doprineli njihovim nečasnim postupcima bili su ograničeni kanali značajnih komunikacija i dijaloga ponuđeni ovoj nezadovoljnoj grupi mladih ljudi i njihovim demokratski izabranim liderima. Kao što analiza u prethodnim poglavljima KHDR 2004 pokazuje, potrebe budućih generacija da njihove mogućnosti budu značajno uzete u obzir ne ogledaju se u trenutnim političkim prioritetima. Uzimanje u obzir potreba i aspiracija mladih ljudi je od kritične važnosti za njihovo transformisanje

Demokratija podrazumeva mnogo više od glasanja na izborima, ili čak uspostavljanja predstavničkog zakonodavstva, sudskih i izvršnih institucija

Uzimanje u obzir potreba i aspiracija mladih ljudi je od kritične važnosti za njihovo transformisanje u odgovorne, aktivne građane mlade demokratije na Kosovu

u odgovorne, aktivne građane mlade demokratije na Kosovu.

Sve u svemu, dobro građanstvo poziva na prihvatanje tolerancije i pojma zajednice, poštovanje sebe i drugoga, zajedničko delovanje, u dobroj nameri, bez obzira na etničku pripadnost, religiju ili druge razlike. Stvarni duh građanstva važi podjednako do svih granica koje je postavio čovek. U cilju izgradnje razumevanja i širenja ideala građanstva, preporučuju se sledeće četiri trenutne i dugoročne mere:

Trenutne akcije:

Organizacija medijske kampanje o pravima i odgovornostima stanovnika Kosova: kampanju bi mogle da koordinišu Privremene institucije samouprave (PIS), ali bi u nju trebalo da budu uključene i istaknute izjave i odobravanja od poštovanih članova građanskog društva, religijskih zajednica, medija i biznisa.

Sponzorisanje međusobnih poseta albanskih i srpskih poslanika u Skupštini Kosova i u opštinskim skupštinama u cilju razmatranja podeljenih prava i odgovornosti. Delimično kao direktan odgovor na izliv nezadovoljstva od 17-19 marta, posete bi bile organizovane tako da promovišu otvoren i značajan dijalog o pretekama i konkretnim koracima za postizanje mirne koegzistencije i zajedničkog osećaja zajednica na Kosovu.

Dugoročne akcije:

Uvođenje lekcija iz građanstva i dobrog demokratskog upravljanja u nastavne planove i programe škola: Priprema udžbenika ili kratkih priručnika i priprema nastavnika da podele znanje sa svojim đacima o principima i funkcionisanju demokratije na Kosovu, uključujući lekcije o važnosti ljudskih i manjinskih prava.

Sponzorisanje studentske i kulturne razmene između opština, posebno između albanske i srpske zajednice: Ništa ne promovise učenje o toleranciji i razlikama bolje od ličnog kontakta, posebno između mladih ljudi, koji su često otvoreniji za prihvatanje različitosti od svojih odraslih

sugrađana. Slično, kulturne razmene mogu da pomognu multietničkom društvu da promoviše poštovanje i razumevanje među socijalnim grupama u kojima postoji međusobno nepoverenje i ignorisanje.

II. Ključne reforme za proširenje participacije i zastupljenosti za humani razvoj na Kosovu

Kao što je predstavljeno u *KHDR 2004*, Kosovo nastavlja da prolazi kroz buran period svoje istorije - politički, socijalno i ekonomski. Prioritetne potrebe građana Kosova su mnogobrojne i zahtevaju hitnu pažnju. Verujući u snagu demokratskog upravljanja da oslobodi preduzetničke talente i lokalno rukovodstvo u cilju uzimanja u obzir mnogih od najprećih briga na Kosovu, predložene su sledeće inicijative za proširenje učešća i predstavljanja. Iako UNMIK i međunarodna zajednica nastavljaju da igraju važnu ulogu, stanovnici Kosova moraju da budu oprezni da ne uzimaju slepo bilo koji konkretan model demokratskog upravljanja. Umesto toga, bilo koja reforma koja promovise učešće i predstavljanje mora da bude rukovođena jednim od osnovnih principa:

"Da li reforma zaista daje ovlašćenja stanovnicima Kosova, pomaže im da efikasno odgovore na svoje osnovne potrebe i potpuno ih angažuje u tekućoj višestrukoj tranziciji"

Sa ovim principom na umu, prezentovane reforme su grupisane u dve posebne kategorije:

i) *Prošireno učešće i predstavljanje kroz transformaciju ka dobrom demokratskom upravljanju;* i

ii) *Izgradnja veza između građanskog društva, medija i privatnog sektora za veće učešće i predstavljanje građana.*

Veće učešće i predstavljanje građana spada u domen strategije "Standarda za Kosovo" i značajno će da pomogne ključnim akterima (uglavnom PIS) kojima je poverena rukovođea uloga za njihovo sprovođenje. Stoga, mnogi od predloga

koji su gore pomenuti predstavljaju prirodan nastavak "Plana za sprovođenje standarda za Kosovo" i pomažu ojačavanju njegovih ciljeva.

Proširenje participacije i zastupljenosti kroz transformaciju upravljanja:

Reforma izbornog sistema da bi demokratija bila više uključena i odgovornija:

Kao što je naglašeno u Poglavlju četiri, veza između političkih partija i građana je slaba, partijske platforme su površne, a informisano izborna telo nije smatralo političare odgovornim. Reforme izbornog sistema su potrebne u narednim godinama u cilju poboljšanja geografske zastupljenosti, povećanja direktne odgovornosti, motivisanja partija da traže podršku specifičnih

socijalnih grupa (posebno ugroženih), kao i unapređivanja demokratske prakse i procesa unutar partija. Ove zabrinutosti bile su na vrhu dnevnog reda velike koalicije organizacija građanskog društva i pojedinaca pod sloganom "Reforma 2004. (vidi Kutiju 6.1).

Stvaranju izbornih okruga, iako je to komplikovan zadatak, trebalo bi uzeti u razmatranje kao jednu od opcija za poboljšanje geografske zastupljenosti. Svaki izborni okrug trebalo bi da ima sličnu raspodelu glasača, da bude geografski kompaktan i da obuhvata kohezivne zajednice i susedne teritorije. Da bi takav sistem radio efikasno, od suštinske važnosti je da budu ažurirani podaci o popisu stanovništva. Šta više, pre bi se trebalo zalagati za velike nego za male okruge, da bi se povećala verovatnoća da žene i kandidati manjinskih zajednica budu izabrani.

Sledeća izborna reforma pored one na distrikte koja bi mogla da izjednači moguću polnu i etničku neravnotežu je primena

Veće učešće i predstavljanje građana spada u domen strategije "Standarda za Kosovo" i značajno će da pomogne ključnim akterima (uglavnom PIS) kojima je poverena rukovodeća uloga za njihovo sprovođenje

BOKS 6.1: "REFORMA 2004": NOVI MODEL ZA KONSTRUKTIVNO ANGAŽOVANJE GRAĐANA

"Reforma 2004", široka koalicija građana, zalagala se za potrebu otvorene izborne liste u sedam okruga sa više poslanika, umesto trenutnog jednog okruga, proporcionalnog predstavljanja putem zatvorene liste. Njihov rada pokazuje povećan nivo pozitivnog učešća po pitanju koje je centralno za proces demokratizacije. Smišljena na građanskom forumu u februaru 2004. godine, inicijativa je proistekla iz nekoliko istovremenih aktivnosti izborne reforme, a predvodili su je Savet za odbranu ljudskih prava i sloboda (CDHRF), Kosovski institut za politička istraživanja i razvoj (KIPRED) i Forum.

Kada je završena od strane radne grupe sastavljene od deset građanskih organizacija, Reforma 2004 je prikupila stotine potpisa od predstavnika vodećih NVO kao podršku glavnim preporukama za jačanje kosovskog izbornog sistema. Uskoro, nekoliko najvećih grupa građana udružilo se u cilju podrške predloženim promenama izbornog sistema. Da bi se dobila dalja javna podrška, organizovano je nekoliko televizijskih debata, priređene su javne demonstracije, a poslato je na desetine pisama lokalnim i međunarodnim liderima.

Ukupno, više od 250 vodećih građanskih grupa odobrilo je izbornu reformu Reforme 2004, uključujući organizacije čije su međusobne veze slabe ili nikakve. Zaista, ovo je bila najveća koalicija građanskih organizacija koja je ikad napravljena povodom nekog konkretnog pitanja. Iako ova građanska inicijativa nije uspela u popravci trenutnog izbornog sistema za naredne izbore u oktobru, ona je ojačala rađajuću demokratiju na Kosovu pomaganjem vođenja debate o osetljivim političkim pitanjima koja nisu osporavana u domenu javnosti.

Zahvaljujući Reformi 2004, rašireni su novi nivoi javne diskusije i interesa za ovakva pitanja kao što su unutrašnja partijska demokratija, odgovornost vladajućih struktura, geografska zastupljenost, polne kvote i zastupljenost manjina. Mnogo više građana se sada osećaju ovlašćenim da upute izazov političkim partijama u toku dolazeće izborne kampanje i da pažljivije i kritičnije razmisle pre nego što daju glas. Pored toga, mehanizam za unutrašnje izbore, koji savetuje Reforma 2004 nedavno je predstavljen kao pomoć za regulisanje izbora. Kroz svoje iskustvo, grupe građanskog društva su naučile korisne tehnike lobiranja, kako široka koalicija može da ima više uticaja od samo jednog ili dva građanska udruženja, i da je potrebna održiva saradnja među članovima koalicije da bi se postigao ambiciozni cilj.

Nije moguće postići mir na Kosovu bez uspostavljanja institucija koje su demokratske i koje nadziru građani a koje su sposobne da sprovode vladavinu prava.

"izdvojenih mesta". Ideja podrazumeva proporcionalnu distribuciju određenog broja mesta sa zatvorene liste u cilju promovisanja veće polne i etničke ravnoteže. Ovo bi naravno bilo uravnoteženo na račun distribucije mesta prema većinskom sistemu, kao što je opisano u gornjem tekstu. Drugim rečima, "izdvojena mesta" su izvučena sa zatvorenih lista i kompenzuju većinski efekat mesta koja su dodeljena sa otvorenih geografski zasnovanih lista.

Ojačanje zastupništva, zakonodavnih i nadzornih funkcija

Skupštine:

Skupština Kosova, sastavljena od 120 izabраниh zakonodavaca koji predstavljaju različite zajednice i interese, nalazi se u srcu mlade demokratije na Kosovu. Zadatak ojačanja ključnih funkcija poslanika u Skupštini i njihovih političkih partija trebalo bi da sadrži, minimalno, sledećih pet strategija:

- obezbeđivanje prevlasti Skupštine Kosova nad izvršnom vlašću, zakonski i praktično, kao glavnog izvora legitimiteta, lokalne demokratske vlasti u vezi sa dogovorenim oblastima njenih nadležnosti;
- poboljšanje donošenja odluka u okviru političkih partija upražnjavanjem "interne demokratije" (napr. održavanje redovnih partijskih kongresa i decentralizacijom vlasti na lokalne ogranke tokom redovnog izbora partijskih predstavnika);
- poboljšanje transparentnosti političkih partija putem publikovanja (preko internet stranica i medija) partijske političke platforme, izvora prihoda i troškova (partijske račune trebalo bi da budu revidirani i otvoreni za uvid javnosti);
- povećanje efikasnosti skupštinskih odbora u cilju iniciranja novih zakona i obavljanja funkcije nadziratelja nad radom institucija izvršne vlasti;
- uspostavljanje Skupštinskog istražnog centra koji treba da omogući poslanicima lak pristup do relevantnih informacija i analiza u vezi pitanja kojima oni treba da se bave u toku obavljanja svojih funkcija na donošenju zakona i nadzornih funkcija;
- obavljanje popisa ljudi i stanova što je pre moguće. Statistika je od suštinske

važnosti za razvoj politike i dobro donošenje odluka. Na žalost, Statistički zavod Kosova nastavlja da se suočava sa mnogim izazovima zbog slabe statističke infrastrukture, nedostajućeg statističkog poslovnog registra i zbog neobavljenog pouzdanog popisa poljoprivrednog zemljišta (1961. god.) i stanovništva (1981. godine).

Povećanje pristupa pravosuđu i poštovanje ljudskih prava, uključujući prava manjina

Nije moguće postići mir na Kosovu bez uspostavljanja institucija koje su demokratske i koje nadziru građani a koje su sposobne da sprovode vladavinu prava. Profesionalni i nepristrasan sudski sistem je deo koji je integralan za uspostavljanje ovih institucija. Ovo posebno važi u krhkim, postkonfliktnim, multietničkim društvima. Ove institucije mogu da zaštite osnovna prava manjina i drugih ugroženih grupa kojima se često pretilo.

Zadatak povećanja pristupa i obezbeđivanja ljudskih prava svih građana Kosova je ogroman. Međunarodna zajednica, koju predvodi UNMIK, potrošila je značajna sredstva u cilju pomoći popločavanju puta za odgovarajući sudski sistem vođen modernim pravnim normama. Ipak, informativna i široka javna debata takođe bi trebalo da bude promovisana oko vizije institucionalnih struktura koje će da podrže vladavinu prava u narednim decenijama. Lako pristupačna i ažurirana baza podataka lokalnog zakonodavstva i UN uredbi trebalo bi odmah da bude uspostavljena. Ova baza podataka bi mogla da služi da poveća svest među lokalnim i međunarodnim pravnicima, tužiocima i sudijama o važećem zakonskom okviru, a posebno bi bila dragocena za napore Vlade i NVO za smanjenje korupcije.

Integritet demokratskog društva može da se ogleda u tome kako njegovi građani postupaju jedni prema drugima. Naime, da li snažnije, često brojnije, socijalne grupe preuzimaju ili ugrožavaju manje snažne, sa manje članova, socijalne grupe? Nasilje od 17-19 marta 2004. godine okrnjilo je globalnu sliku o Kosovu. Obnovljeni napor u cilju zaštite prava manjina su od suštinske važnosti za opstanak i produbljivanje

demokratije na Kosovu (vidi Kutiju 6.2), počevši sa ojačanjem sudskog sistema i usvajanjem novog zakonodavstva o ljudskim pravima. Pažnja bi trebala da bude posvećena uspostavljanju nezavisne Komisije za ljudska prava, sastavljene od kompetentnih profesionalaca iz oblasti ljudskih prava iz svih etničkih grupa na Kosovu.

BOKS 6.2: ZAŠTITA MANJINSKIH PRAVA: SUŠTINSKI DEO USPEŠNE DEMOKRATIJE

Kao i u mnogim multietničkim i multikulturnim društvima (uključujući Sjedinjene Države i Indiju), Kosovo mora efikasno da se suprotstavi "Ahilovoj peti" majorizacijskih demokratija: izbacivanje marginalizacije manjina. Ljudska prava su zaštita protiv opasnosti da će ljudi verovatno da pate. Manjinska prava štite grupe od pretnji od majorizacijskog postupka donošenja odluka. U te pretnje tipično spadaju::

- Isključivanje iz učešća - manipulacija političkim pravima a mediji povećavaju moć većine u politici.
- Zaobilaženje vladavine prava - ostavljanje po strani vladavinu prava u vremenima velikog socijalnog stresa, čij su cilj često manjine čiju lojalnost većina dovodi u sumnju. Pri proceni prava manjina na demokratskom Kosovu, relevantna su dva pitanja. Koja su prava za zaštitu manjina u Ustavnom okviru i koja su zakonodavna tela za Kosovo? Koliko dobro politički sistem štiti ova prava u praksi?
- Ugnjetavanje - nametanje manjinama socijalnih postupaka, kao što su jezik i kultura manjina.
- Osiromašenje - postupci većine da uveća svoje ekonomske interese na račun manjina, kroz, recimo, prisilnim razmeštanjem iz oblasti bogatih resursima.

Nasilje prema manjinama nastavlja da bude ozbiljno pitanje. Čak i uz zaštitu Ustavnog okvira i od policije, KFOR-a i pravosudnog sistema, manjine na Kosovu se suočavaju sa velikim pretnjama, kao što je dramatično ilustrovano od 17-19 marta ove godine. Neuspeh da se kosovske manjine integrišu može da dovede do budućih kršenja ljudskih prava i čak i rata. Kosovska demokratija mora da bude napravljena inkluzivnom (zakonski i u praksi), da prihvati princip da vlast mora da bude dekoncentrisana i podeljena.

Izvor: Kosovo HDR 2004 tim i UNDP Izveštaj o humanom razvoju 2000, (Oxford: Oxford University Press, 2002), 60.

Iako Komisija za ljudska prava ne bi preuzela ulogu pravosuđa pri presuđivanju krivičnih dela, kroz pažljive istrage i vešto korišćenje medija, Komisija može da iskoristi snagu moralnog ubeđivanja u slučajevima kada sudstvo i druge javne institucije ne ispune adekvatno zadatak.

Demokratska decentralizacija u cilju poboljšanja učešća građana i pružanja javnih usluga:

Kada se propisno obavi, decentralizacija političke, finansijske i administrativne vlasti iz centra na opštine, gradove i sela, može da služi kao pokretač za unapređivanje javnog učešća u naprednom humanom razvoju. Decentralizacijom ovlašćenja, pristup ljudi donošenju odluka i efikasnost javnih službi raste. Ogromnom većinom javnih resursa trenutno se upravlja iz Prištine. Ipak, vlada konfuzija oko pravilne raspodele odgovornosti između Prištine i opština. Na žalost, decentralizacija je postala prekomerno ispolitizovano pitanje, a proces je ometan međuetničkim napetostima.

U novembru 2003. godine, Misija Saveta Evrope za decentralizaciju na Kosovu izdala je izveštaj o "Reformi lokalne samouprave i javne administracije na Kosovu". Ključna karakteristika predloga reforme bio je poziv na uspostavljanje 280 podopštinskih jedinica (POJ), sa ciljem približavanja donošenja odluka građanima (princip podružništva) i obezbeđivanja decentralizovanih administrativnih službi za građane u više od četvrtine predloženih POJ (tj. 60 od ukupnog broja). Dok je s jedne strane dosledan demokratskim principima koje preporučuje Povelja Saveta Evrope o lokalnoj samoupravi, predlog reforme, pored toga, pokreće značajna pitanja povezana sa obezbeđivanjem jasnih linija odgovornosti na različitim nivoima upravljanja, na primer pri obavljanju ključnih javnih usluga.

Ako ga stanovnici Kosova prihvate u narednim godinama, proces decentralizacije će morati da bude popločan pripremnim aktivnostima, među kojima su:

- pravljenje sveobuhvatne finansijske

Decentralizacijom ovlašćenja, pristup ljudi donošenju odluka i efikasnost javnih službi raste

Dolazak građanskog društva služiće kao najsnažnija provera zloupotrebe ovlašćenja i za stvaranje kreativnih predloga za produblјivanje demokratije

analize troškova decentralizacije i potencijalnih koristi od reforme;

- razmatranje prednosti i odnosa korist-trošak za stvaranje "regionalnih servisnih centara" koji bi dopunili javne usluge između centra i opštinskih nivoa;
- definisanje uloga i odgovornosti opštinskih i mogućih podopštinskih jedinica u odnosu na centar na osnovu komparativnih prednosti u oblastima pružanja javnih usluga i mogućnosti uključivanja građana u donošenje odluka;
- Artikulisanje mehanizama za opštinska rukovodeća tela koji bi trebalo da omoguće veću političku autonomiju i ovlašćenja za prikupljanje poreza u cilju pokrivanja najmanje 30% ukupnih troškova u socijalnom sektoru opština; i
- Uspostavljanje baze podataka koja sadrži informacije na opštinskom nivou (napr. o zemljišnim knjigama, analitičkim popisnim podacima kada bude održan naredni popis, rezultatima projekata za pomoć lokalnom razvoju).

Na sreću, neki od ovih koraka su već uzeti u obzir u obliku novog Nacrta zakona o lokalnoj samoupravi. Aktivno učešće građana, posebno u opštinama, biće od suštinske važnosti za formulisanje zakonodavstva koje razjašnjava i ojačava vlast i javne funkcije opštinskih uprava na Kosovu.

Obezbeđivanje demokratskog, građanskog nadzora bezbednosnog sektora:

Iako KFOR i UNMIK još uvek imaju rezervisanu vlast nad osetljivim pitanjem unutrašnje i spoljašnje bezbednosti Kosova, trebalo bi da budu preduzeti početni koraci za postavljanje osnova za demokratski građanski nadzor svih budućih bezbednosnih institucija. Na primer, poslanici i zvaničnici iz Kabineta Premijera trebalo bi da budu obučeni o pitanjima bezbednosne politike i kako da vrše budžetski nadzor u ovom sektoru u očekivanju većih odgovornosti u ovom domenu u budućnosti. Ovo će pomoći da buduća bezbednosna tela sa velikim ovlašćenjima budu kontrolisana i da bude obezbeđen maksimum efikasnosti i profesionalizma u izvođenju njihovih javnih dužnosti.

Zbog povećanih odgovornosti koje će Kosovska policijska služba (KPS) da preuzme u narednih 12-24 meseci, posebna pažnja trebalo bi da bude posvećena pripremi PIS za civilno rukovođenje policijom. Poret toga, redovne i suštinske konsultacije zajednica o pitanjima bezbednosti i sigurnost, kao i o radu policije, bile bi korisne. Trenutno, strukturalni kontakti između policijske službe i zajednica su minimalni. Kao što pokazuje nedavni Pregled kosovske policije, "postoji visok nivo javnog interesa - koji odgovara i KPS službenicima - za stvaranje i učestvovanje u forumu i/ili forumu i/ili drugim mehanizmima za poboljšanje policijske službe kroz informisanje zajednica i razmenu mišljenja". Ova mogućnost bi trebalo da bude iskorišćena.

Proširenje napora na izgradnji lokalnih kapaciteta u ključnim prioritetnim oblastima PIS, kroz metode koji smanjuju zavisnost od međunarodnih agencija i njihovih savetnika. Pored prenosa teških tehničkih veština, naglasak bi trebalo da bude stavljen na razvoj rukovodećih sposobnosti koje ohrabruju inicijativu, preuzimanje rizika, prihvatanje šansi i rukovodstvo zasnovano na uspešnosti rada. Napori na izgradnji lokalnih kapaciteta posebno bi bili korisni iz neiskorišćenih, napuštenih ljudskih i tehničkih resursa koji mogu da budu pronađeni među velikom kosovskom dijasporom koja živi u Zapadnoj Evropi i Severnoj Americi.

Izgradnja saveznistva u civilnom društvu, medijima i privatnom sektoru za veću participaciju i zastupljenost građana:

Produženo angažovanje građana u svim sferama života na Kosovu

Kao što je izneto na uvodnim stranama KHDR 2004, porast učešća i predstavljanja građana u kosovskoj upravi ne bi bio moguć bez formiranja širokog spektra nevladinih, građanskih aktera koji potpadaju pod zajednički termin "građansko društvo". Dolazak građanskog društva služiće kao najsnažnija provera zloupotrebe ovlašćenja i za stvaranje kreativnih predloga za produblјivanje demokratije (vidi Kutiju 6.1). Kao što je

izneto u Poglavlju pet, iako je zadatak za grupe građanskog društva na Kosovu ogroman, dve oblasti zaslužuju prioritetnu pažnju, kroz političko savetovanje i direktnu akciju:

- Promocija ravnopravnosti polova na radnom mestu i kod kuće. Širom sveta, Izveštaji o humanom razvoju su pokazali da se nivo humanog razvoja zajednice (mereno, delimično, Indeksom humanog razvoja) poboljšava kada žene uživaju veće mogućnosti zapošljavanja. Korišćenje sposobnosti žena, kao produktivnih i kreativnih članova društva služilo bi cilju razvoja na Kosovu. Javne smernice i razni institucionalni mehanizmi neće, ipak, uspeti da postignu ovaj cilj osim ako tradicionalni šabloni diskriminacije žena ne budu reformisani. Na primer, neplaćeni rad žena kod kuće čine njihove proizvodne kapacitete nevidljivim i što se često tako i shvata. Javne smernice čiji je cilj poboljšanje statusa žena na Kosovu moraju pažljivo da odgovore na konkretne potrebe stanovnika Kosova i stvore veću odgovornost na strani svih članova društva. Ipak, da bi uspeali, obrazovanje kroz pokrete građana mora da bude unapređeno kao pokretač promena. Različiti aranžmani za davanje ženama ovlašćenja, kao što je očinsko odsustvo, afirmativne akcije u praksi zapošljavanja, bezbednosne usluge koje uvažavaju razlike među polovima i nastavni planovi i programi u školama koji odražavaju razlike među polovima, trebalo bi da dobiju veću pažnju od strane aktera iz građanskog društva koji brinu o ravnopravnosti polova.

- Poboljšanje međuetničkih odnosa. Slabi međuetnički odnosi su jedan od glavnih prepreka za efikasno učešće i predstavljanje. Teško je zamisliti bilo koji značajan napredak u ovoj oblasti bez doprinosa aktera iz građanskog društva širom Kosova i regiona. Nedvosmislena podrška za "Standarde za Kosovo" može da pređe dug put do popravljavanja statusa manjina i funkcionisanja istinskog multietničkog društva. U tom duhu, koristan korak bio bi kreiranje "kolektivne memorije" koja priznaje pogrešne postupke sa svake strane i odaje počast onima koji zauzmu stav protiv nasilja. Svako mora da insistira na pridržavanju normi ljudskih prava i ravnopravnog tretmana pred zakonom.

Pored toga, po pitanjima međuetničke saradnje i razumevanja, građansko društvo kosovskih Albanaca i Srba i politički lideri trebalo bi da budu vidljiviji u medijima i da povećaju svoje kontakte sa lokalnim stanovništvom. To bi promovisalo pojam miroljubive koegzistencije, uklonilo paralelne strukture i ohrabrilu bezbedan povratak izbeglica i raseljenih lica, posebno u kontekstu postizanja "Standarda za Kosovo". Posebno, Albanci bi trebalo da preduzmu brže akcije da obezbede bezbedan povratak Romskog i srpskog stanovništva koje je napustilo Kosovo posle NATO intervencije. Nedavna odluka PIS da dodeli sredstva iz Kosovskog konsolidovanog budžeta za rekonstrukciju imovine i religioznih i kulturnih spomenika oštećenih u toku događaja od 17-19 marta, stvorice momenat koji bi trebalo da bude nadgrađen kroz prikupljanje dobrovoljnih donacija od strane građanskih organizacija. Sve u svemu, grupe građanskog društva moraju da dupliraju svoje napore da podrže princip multietničke zastupljenosti i značajnog učešća svih zajednica u privremenim centralnim i lokalnim institucijama na Kosovu.

- Pružanje pomoći pri psihosocijalnim problemima. Da bi ljudi učestvovali u donošenju odluka i povećali svoj izbor povodom razvoja, moraju da uživaju fizičko i socijalno zdravlje. Ipak, visoka učestalost psiho-socijalnih problema zabeležena među stanovnicima Kosova - proistekla iz nasilnih sukoba od 1990. godine - otežava njihovu sposobnost da konstruktivno doprinese društvu. Da bi se procenio obim bolesti kao posledice posttraumatskog stresa i drugih trauma povezanih sa sukobom među kosovskim stanovništvom grupe građanskog društva sa odgovarajućim znanjem trebalo bi da preduzmu opširnu anketu i pruže direktnu pomoć onima kojima je najviše potrebna. Kao što je izneto u Poglavlju pet i ilustrovano događajim od 17-19 marta, osećanja duboko usađene mržnje među etničkim grupama dovodi u ozbiljan rizik održivost svih napora na pomirenju i izgradnji mira do danas. Budući razvoj Kosova zavisi od restauracije zdravog stanovništva - duševno i telesno - koje želi da prevaziđe raniji gnev i bol i da počne polako da

Pravilno funkcionisanje medija je jedan od stubova demokratije, davanja ovlašćenja građanima da pomoću informacija donose informisane odluke i da drže moćne lidere odgovornim

sarađuje sa zajednicama koje su prethodno doživljavane kao pretnja i neprijatelj.

Promovisanje slobodnih i nezavisnih medija

Kosovo je izašlo iz sukoba od 1990-tih sa samo tri dnevne novine i bez radio i televizijskih stanica. Prva medijska organizacija koja je pokrenuta u novom okruženju pod administracijom UNMIK-a bila je javna stanica Radio Televizija Kosova (RTK). U 2000. godini pokrenute su dve privatne televizijske stanice, Koha Television (KTV) i TV 21.

Danas, postoji šest dnevnih listova, tri lokalne TV stanice i brojne radio i lokalne televizijske stanice koje rade širom Kosova. Iako profesionalizam i kvalitet vesti koje se saopštavaju primetno popravio u proteklom kratkom vremenu, kriza od 17-19 marta osvetlila je izazove koji su pred nama i koji treba da obezbede da svi stanovnici Kosova

BOKS 6.3: KOSOVSKI MEDIJI U TOKU MARTA 2004. GODINE

Događaji od 17-19 marta predstavljali su prvu ozbiljnu krizu koju su mediji na Kosovu morali da pokrivaju¹. U izveštaju koji je napravio OEBS ubrzo posle martovskih događaja, elektronski mediji, a posebno javna stanica Radio Televizija Kosova (RTK), dobila je oštre kritike za kvalitet izveštavanja u toku događaja. Izveštaj primećuje da je radio difuzni sektor "pokazao neprihvatljivi nivo emocija, pristrasnosti, bezobzirnosti i lažno korišćenu 'patriotsku revnost' " u svojim izveštajima. Izveštaj takođe tvrdi da nije bilo "nemara i senzacionalizma" u izveštajima, martovski događaji možda ne bi dostigli takav nivo intenziteta ili se možda uopšte ne bi dogodili. Štampani mediji viđeni su kao konstruktivni i balansirani u svom izveštavanju.

RTK je u nizu izjava i izveštaja snažno odbacila kritike od strane OEBS-a i Privremenog komesara za medije (TMC),² u nečemu što je postalo možda najzapaljivija debata oko uloge medija na postkonfliktnom Kosovu. RTK³ nije prihvatila izveštaj TMC kao izbalansiran, iako je rukovodstvo RTK prihvatilo da je bilo nekih "slučajeva profesionalnih grešaka" na čijem će prevazilaženju oni da rade.

¹ OEBS, 2004 "Uloga medija u događajima iz marta 2004. na Kosovu"

² RTK, 2004, "Procene vrednišva o pokrivanju martovskih događaja, izjave novinara koji su pokrivali martovske događaje, "Da li je RTK prekršio član 2.2 Pravilnika TMC o ponašanju medija?"

³ <http://www.rtklive.com/site/perne/dokumentet/index.php>

veruju medijima kao nepristrasnim pružiocima vrednih informacija i analiza. (vidi Kutiju 6.3).

Pravilno funkcionisanje medija je jedan od stubova demokratije, davanja ovlašćenja građanima da pomoću informacija donose informisane odluke i da drže moćne lidere odgovornim. Tradicionalniji pristup medijima shvata da je njihova uloga da informišu,

obrazuju i zabave. "Mirovno novinarstvo", s druge strane spori takvu ulogu medija i smatra da je uloga medija da olakšaju mir a ne da samo pružaju informacije. Pristup mirovnog novinarstva sugerise da, dok se pokriva sukob, novinar treba ne samo jednostavno da portretira borbu dve strane dok se bore. Umesto toga, novinar mora da pokuša da nađe razloge koji leže iza sukoba i kako se ljudi odnose prema njima. Umesnim rastavljanjem i analizom dve ili više sukobljenih strana u više manjih grupa, težnja ka ostvarenju višestrukih ciljeva često postaje očigledna, stvarajući potencijal za čitav niz mirovnih ishoda. Na Kosovu, etničke tenzije ostaju visoke, pristup mirovnog novinarstva mogao bi verovatno da ojača proces izgradnje mira i da pomogne široj populaciji koja uživa korist od konstruktivnih alata koje obezbeđuju mediji.

Uklanjanje ekonomskih barijera koje ometaju lokalno preduzetništvo i otvaranje radnih mesta

Imajući u vidu hitnu potrebu za stvaranjem poslovne zajednice koja je glavni kreator novog bogatstva i poslovnih mogućnosti na Kosovu, novu ekonomsku strategiju u šest pravaca trebalo bi da razmotri vlada, a ona uključuje:

- Povećan pristup finansiranju novih preduzetnika (napr. omogućavanje vlasnicima zemljišta da koriste svoje zemljište kao zalog, ojačavanje kreditorskih prava i obezbeđivanje više nebankovnih finansijskih službi, kao što su kreditne unije, kreditne i štedne zadruge i zajedničke garantne šeme);
- Povećanje pristupa poslovnom razvoju i komercijalnom znanju (napr. stvaranje savetodavnih centara za lokalno poslovanje, odgovarajuća obrazovna reforma, uključujući korake na ohrabivanju većeg učešća devojčica u srednjem i višem obrazovanju);
- Reformisana fiskalna politika (napr. promenom fiskalnih podsticaja, kao što je smanjenje tarifa na uvozna kapitalna dobra i sirovine koje pomažu povećanju konkurentnosti lokalnih proizvođača i stimulišu dalje investicije);
- Revitalizovani naporu na privatizaciji kroz povećanu međunarodnu podršku i preduzimanje neophodnih proceduralnih promena;

- Proširena promocija izvoza (napr. pregovori o novom regionalnom Sporazumu o slobodnoj trgovini kroz mrežu Pakta za stabilnost i uzimanje u obzir opasnih netaarifnih prepreka i arbitrarnih naknada koje ograničavaju pristup Kosova regionalnom i globalnom tržištu); i

- Koncentrisana pažnja na inicijative za otvaranje radnih mesta namenjenih mladima, pri čemu se očekuje da će u toku sledećih pet godina skoro 200000 mladih ljudi da napuni 16 godina (što odgovara zahtevu od najmanje 30000 novih radnih mesta svake godine.⁷

Podjednako važna je potreba za proširenjem poljoprivrednog razvoja. Zapanjujućih 35% od trenutnog uvoza na Kosovu su prehrambeni proizvodi. Aktivnosti na investicijama u poljoprivredi trebalo bi da budu različite širom Kosova tako da uključe više primarnih, prerađenih proizvoda i poluproizvoda. Konkretno akcije koje bi trebalo da budu preduzete su:

- Obezbeđivanje podsticaja za farmere da modernizuju i povećaju produktivnost svog poslovanja;

- Usvajanje odgovarajućih smernica i integrisanog zakonodavnog okvira za razvoj sela, uključujući skrojene programe razvoja prema oblastima koji prihvataju potrebu da daju prioritet socijalnom razvoju (uključujući uloge nevladinih aktera i medija), ekonomski razvoj (uključujući podršku malih poslova) i lokalnom demokratskom upravljanju (izgradnja institucija);

- Usvajanje odgovarajućih smernica i integrisanog zakonodavnog okvira za selo;

- Uzimanje u obzir nepovoljne efekte uvoznih dažbina i drugih fiskalnih mera na uvoz poljoprivrednih inputa i kapitalnih dobara; i

- Olakšavanje stvaranja novih kreditnih programa tako da farmeri imaju pristup kratkoročnom investicionom kapitalu. Srednjoročno, potrebno je efikasno poznavanje titulara zemljišta i registracija.

III. Promovisanje strategije za ojačano demokratsko rukovođenje

Iako su širenje ideala dobrog građanstva i smišljanje institucionalnih i političkih reformi važni koraci, njihov uticaj je ograničen osim ako raznoliko stanovništvo Kosova prihvati ove ideje i obezbedi njihovo puno i odgovarajuće sprovođenje. Mobilizacija građana i uticajnih organizacija da prihvate dobrovoljno promenu i da se slože da mirno vrše pritisak nikad nije lako. Za Kosovo, složena tranzicija u moderan demokratski sistem ima i nastaviće da se susreće sa mnogim preprekama i oponentima promena. Ali napredni pobornici većeg učešća i predstavljanja u rukovođenju, gde su svi građani pred zakonom tretirani na isti način, ne smeju da budu odvraceni. Naprotiv, da bi bili efikasni, ovi lideri pozitivnih promena moraju da ujedine sve reformističke aktere da bi unapredili svoj zajednički demokratski zadatak na hrabar i strateški način.

Posebno, suštinski elementi široko zasnovane strategije za sprovođenje napredne sveobuhvatne reforme demokratskog rukovođenja na Kosovu moraju da sadrže:

Pregled viđenja ljudi i podela tačnih informacija i rigorozna analiza: Informacije su moć, stoga je od suštinske važnosti da svakom programu reforme prethodi pažljiva i informisana analiza. Ankete građana mogu da posluže kao koristan instrument za procenu kako ljudi na koje to utiče vide određena pitanja i kako mogu da reaguju na napore oko promene.

Izvlačenje lekcija iz sličnih reformskih napora u celom regionu i šire: Pored shvatanja lokalnog konteksta, vredne lekcije (i zamke) za reformske napore mogu da budu izvučene iz sličnih inicijativa u drugim delovima sveta. Iskustvo iz regiona je posebno korisno, pošto, manje ili više, zajednička istorija i kulturna tradicija neizbežno utiču na reformski proces.

Izgradnja napredne veze između pojedina i grupa unutar vlade koji pružaju podršku i građanskog društva, medija, privatnog sektora i međunarodne zajednice.

Uspešni reformisti moraju otvoreno i agresivno da diskutuju sa javnošću i uticajnim društvenim akterima obrazloženje, karakteristike i moguće posledice predloženih reformi. Kao glavni agenti promene, obični građani moraju da budu uključeni u sve faze reformskih programa da bi ohrabрили vlasništvo.

Priprema adekvatnih finansijskih, političkih i tehničkih resursa za sprovođenje reformi: čak i ako su neke političke i institucionalne reforme na razmatranju, od suštinske je važnosti da se valjano ustanove izvori različitih inputa - finansijski, politički i tehnički - što će biti potrebno za njihovo uspešno sprovođenje. Pored prikupljanja dalje podrške za predložene reforme, obezbeđivanje potrebnih resursa pre njihovog usvajanja sprečiće vraćanje slabosti mnogih dobronamernih reformskih inicijativa koje nisu uspele da obezbede odgovarajuća sredstva i rukovodstvo za postizanje određenih ciljeva.

Priprema odgovora na utvrđene ometače i druge koji se opiru promenama: Opozicija reformama je laka meta za one koji imaju korist od status quo ispunjenog korupcijom i neefikasnošću. Da bi se odgovorilo na neizbežne napade, pozitivni rezultati reformi trebalo bi da budu objavljeni čim se pojave u cilju slabljenja uticaja klevetnika. U isto vreme, ugrožene grupe na koje utiču reforme (napr. fabrički radnici iz neodrživih društvenih preduzeća) zahtevaju razumnu nadoknadu i programe preobuke u cilju glatke tranzicije u radikalno nov ekonomski i politički sistem.

Sekvence sprovođenja reformi u odgovarajućem ritmu: Umešno sekvencioniranje ključnih komponenti u reformskom programu je često odlučujući faktor u tome da li su glavni ciljevi ikad realizovani. Ovo je posebno slučaj u često nestalnim procesima političke i ekonomske liberalizacije, gde su izazvani ukopani brokeri vlasti a ugrožene grupe koje zavise od starog sistema su dislocirane. U svim fazama složenog reformskog procesa, treba obezbediti da je mobilisana dovoljna politička podrška pre nego što se nastavi dalje.

Praćenje i redovna procena napretka i

učenje iz grešaka. Od početka reformske inicijative, treba uspostaviti verodostojne kvalitativne i kvantitativne indikatore izvođenja. Treba koristiti ove instrumente za praćenje i procenu napretka u čestim intervalima, i objavljivati bilo koji postignuti uspeh, bez obzira koliko je mali. Idealno, trebalo bi da budu pozvani nezavisni procenitelji u kasnijoj fazi da izmere ukupan uticaj reformskog programa.

Kontinualno izgrađivanje i jačanje veza u cilju podrške sprovođenju reformi: Napredak ka setu reformskih ciljeva nikada ne bi trebalo da bude uziman zdravo za gotovo. Ovo je posebno tačno u vezi demokratskih reformi čije potpuno dostizanje može da traje godinama, ali bi moglo da bude ugroženo zbog iznenadnih pretnji od autoritarnih elemenata u društvu koji imaju prevlast nad bezbednosnim snagama. Veze sastavljene od naprednih učesnika u okviru vlade, građanskog društva, medija i privatnog sektora moraju konstantno da budu gajene i osnaživane.

Možda više nego bilo šta drugo, određena grupa predstavničkih lidera, sa zajedničkom dugoročnom vizijom koja može efikasno da bude artikulisana u javnosti, je najvažniji faktor ka realizaciji naprednih promena na Kosovu. Umešno i pošteno rukovodstvo koje gleda unapred, sposobno da ovlasti druge aktere i senzitivno na potrebe najugroženijih stanovnika Kosova je od suštinske važnosti za vođenje ambicioznih, a ipak realnih i hitnih političkih i institucionalnih reformi iznetih u KHDR 2004. Od političara i javnih službenika do novinara, preduzetnika i građanskih organizacija, hrabri i mudri lideri koji energično čuvaju i strastveno se bore za ključne demokratske principe učešća i predstavljanja transformisaće Kosovo stvaranjem i održavanjem moćnog biračkog tela za promene.

FUSNOTE

Poglavlje Jedan

1. Sakiko Fukuda-Parr i A.K. Shiva Kumar, Eds., Prilozi o humanom razvoju, Kancelarija izveštaja o humanom razvoju, Razvojni program Ujedinjenih nacija (UNDP) Nju Jork. (Nju Delhi: Oxford University Press, 2003), xxi.
2. Robert Piper, UNDP rezidentni predstavnik za Kosovo, komentari konferencije HDR, Priština, decembar 2003.
3. Izveštaji o humanom razvoju, web-sajt UNDP-a, <http://hdr.undp.org/aboutus/nhdr/default.cfm>
4. Posle ulaska trupa Severnoatlantske alijanse (NATO) na Kosovo 1999. godine, Statistički biro Kosova (SOK) obnovio je rad i otvorio je kancelarije u Prištini i u šest drugih regionalnih centara.
5. Noel Malcolm, Kosovo: Kratka istorija. (London: Macmillan, 1998).
6. Izveštaj o humanom razvoju za Kosovo, 2002., Populacioni fond Ujedinjenih nacija (UNFPA), Medjunarodna organizacija za migracije (IOM) procenjuje opseg od pp 104, 1,614,548 do 1,919,948, dok Svetska banka procenjuje opseg od 1,778,377 do 1,958,034.
7. "Statistički nedostaci i dostupni podaci," KHDR 2002, 18-19 (Boks 1.2). Opis dostupnih statističkih podataka za Kosovo može se naći na web'sajtu SOK-a: www.sok-kosovo.org. Drugi izvor relevantnih statističkih podataka je spisak registrovanih glasača pri Organizaciji za evropsku bezbednost i saradnju (OEBS). Ukupan broj glasača za svaku opštinu može se naći na web'sajtu OEBS-a. <http://www.osce.org/kosovo/elections/archive/2002/index.php3>. Drugi podaci o registrovanim glasačima nisu dostupne javnosti.
8. Save the Children-Program pomoći Kosovu (KAP) i švajcarska agencija za razvoj i saradnju osnovali su zajedno Istraživanje humanog razvoja (HDS), dok su SOK, UNFPA i Dečiji fond Ujedinjenih nacija (UNICEF) bili uključeni u inicijalne diskusije. Međutim, SOK, UNFPA i UNICEF su nastavili demografsko i zdravstveno istraživanje na celom Kosovu. Upitnik za ovo istraživanje poslužio je kao osnova za upitnik koji je korišćen u kasnijim opštinskim istraživanjima UNDP-a.
9. Jedini izuzetak bio je GDP po glavi stanovnika, statistički podatak dobijen od Medjunarodnog monetarnog fonda.
10. U 2003. godini, Centralna fiskalna uprava (CFA) bila je inkorporirana u strukture Ministarstva finansija i ekonomije (MFE).
11. Svetska banka, "Istraživanje o siromaštvu na Kosovu", decembar 2001. Izveštaj je bio baziran na Istraživanju životnog standarda i merenja, u kojem su prikupljeni podaci iz 2.880 domaćinstava.
12. Radi uporedjenja, GDP izračunat od strane MMF bio je korišćen i za HDI 2001. i za HDI 2003.
13. Radi konzistentnosti, brojke HDI za 2001. izračunate su prema GDP dobijenom od MMF. Zato se razlikuju od brojki iz KHDR 2002. koje su izračunate koristeći podatke za GDP dobejene od CFA.
14. Indeks obrazovanja je sastavljen od stope pismenosti odraslih (gde su odrasli definisani kao osobe starosti 15 godina i više), i stope kombinovanog učešća u osnovnim i srednjim školama.
15. Podaci korišćeni u KHDR 2002 koji se odnose na očekivani životni vek bazirani su na podacima iz pretkonfliktnog perioda. Zato bi uporedivost tih podataka trebalo interpretirati s oprezom.
16. Ekrem Bećiri, Institut Riinvest, 2004.
17. SOK, "Demografsko i zdravstveno istraživanje na Kosovu, 2003", mart 2004. Slični podaci zabeleženi su i od strane SOK: 68.6 godina (66.6 za muškarce, 70.5 za žene).
18. Prema podacima SOK, gruba stopa smrtnosti u 1999. godini bila je 13 na hiljadu, dok je u 2003. bila 7 na hiljadu.
19. Kosovsko stanovništvo je jedno od najmladijih u Evropi, sa 52% ispod 25 godina, i 30% mlađih od 15 godina, prema podacima iz HDS 2004.
20. SOK, "Društvene statistike: Više obrazovanje na Kosovu 2003" april 2004.
21. Kosovski edukacioni centar, "Neki aspekti efikasnosti obrazovanja na Kosovu," novembar 2002, 224.
22. Ujedinjene nacije, 'Izgradnja kapaciteta za obrazovanje siromašnih: Anallize i lekcije iz procena sistema podrške UN naporima zemlje,' 2002.
23. Ekstremno siromaštvo definisano je kao troškovi koji su neophodni da se obezbedi 2.100 kalorija dnevno za odraslu osobu. Za više detalja, pogledajte Aneks 2.
24. Vlada Kosova, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, Departman za rad i zapošljavanje, "Rad i zapošljavanje 2003., godišnji izveštaj," april 2004 (nacrtno). Prema ovom izveštaju, registrovana stopa nezaposlenosti je 42.9% od aktivne radne snage.
25. HDS 2004 klasifikuje kao nezaposlene osobe starosti od 15 do 65, koje nisu radile tokom poslednjeg meseca, koje su bile u stanju da rade i koje su tražile posao.
26. U odgovorima na javna istraživanja koja je sproveo Institut Riinvest, I prema onome što je objavljeno u Kosovskom izveštaju ranog upozorenja 1 - 5, nezaposlenost se stalno navodi kao jedan od ključnih problema na Kosovu.
27. Riinvest Institut, "Kosovski izveštaj ranog upozorenja # 4", may-august 2003.
28. Indeks Kosova BBSS Gallup International, "Istraživanje korupcije: Izveštaj o ključnih zaključcima" april 2004.
29. Astrida Neimanis i Arkadi Tortisyn, "Beleška o temaskom savetovanju o polovinu #2," Kancelarija izveštaja UNDP o humanom razvoju-Serijal nacionalnih izveštaja o humanom razvoju, juli 2003. 14.
30. Kantri tim Ujedinjenih Nacija za Kosovo, "Gde ćemo biti 2015.? Osnovni izveštaj za Kosovo o milenijumskim razvojnim ciljevima", mart 2004.
31. SOK, "Kvalitet zvaničnih statistika na Kosovu" maj 2004, 1.

Poglavlje Dva

1. UNDP Kancelarija za izveštavanje o humanom razvoju, "HDR Toolkit," <http://hdr.undp.org/nhdr/toolkit/default.html>
2. Teritorija Kosova ima površinu od 10908 kvadratnih kilometara.
3. Kada su analizirani podaci od HDS u odnosu na odnose između dohotka po glavi stanovnika i demografijom domaćinstava, utvrđena je negativna korelacija između prihoda po glavi stanovnika i broja dece i broja izdržanih lica.
4. Stopa izdržanosti je odnos između veličine porodice i broja ljudi koji stvaraju dohodak.
5. Šteta u toku sukoba kao što je objavljeno u OEBS opštinskim profilima, na raspolaganju je na internet stranici UNMIK-a, http://www.osce.org/kosovo/documents/reports/municipal_profiles.
6. Vidi Boks 1.4, "šta je indeks ljudskog siromaštva (HPI-1 i HPI-2)?"
7. Nejednakost je ovde merena Gini koeficijentom, indikatorom koji meri nejednakost u raspodeli dohotka. Broj se kreće između 0 i 1, gde 0 opisuje društvo sa potpunom jednakomšću dohotka (napr. svako zarađuje isti dohodak), a 1 opisuje društvo sa potpunom nejednakomšću (napr. jedno lice ima sav prihod, a svi drugi ne zarađuju ništa)
8. Ovaj trend može da bude viđen upoređujući stope učešća radne snage za žene i muškarce u tri najbolje i tri najgore opštine prema HPI-2 rangiranju siromaštva.

Poglavlje Tri

1. Beleške sa brifinga UNMIK policije, 31. mart 2004..
2. UNDP, Izveštaj o humanom razvoju 2003, (Oxford: Oxford University Press, 2003), 1.
3. Philippe C. Schmitter i Terry Lynn Karl, "šta je demokratija ... a šta nije," Journal of Democracy 2, 1991, (Volume 2: Issue 3), 75-88.
4. UNDP, Izveštaj o humanom razvoju 2002, (Oxford: Oxford University Press, 2002), 69-71.
5. Jeffrey Z. Rubin, Dean G. Pruitt, Sung Hee Kim, Socijalni konflikt: Eskalacija, pat pozicija i smirivanje (Nju Jork: McGraw-Hill, 1994)
6. Svetska banka, "Svetska banka, set indikatora za upravljanje," maj 2002, dostupno na websajtu Svetske banke, <http://www.worldbank.org/wbi/governance/governancedata2001.htm>, i Svetska banka, Indikatori svetskog razvoja 2002, (CD-ROM).
7. Monty G. Marshall i Keith Jagers, "Politički režimi, karakteristike i tranzicije, 1800-2000," april 2002, dostupno na Polity IV Project websajtu, <http://www.bsos.umd.edu/cidcm/inscr/polity/index.htm>.
8. UNDP, Izveštaj o humanom razvoju 2002. (Oxford: Oxford University Press, 2002), 57-58.
9. UNDP, Izveštaj o humanom razvoju 2000, (Oxford: Oxford University Press, 2000), 56.
10. UNDP, Izveštaj o humanom razvoju 2002, (Oxford: Oxford University Press, 2002), 60.
11. Mahbub ul Haq, Humani razvoj u Južnoj Aziji 1999: Kriza upravljanja, (Islamabad: Oxford University Press, 1999), 29.
12. Riinvest Institut, Kosovska serija izveštaja ranog upozorenja (septembar 2002. do maja 2004).
13. UNDP, Izveštaj o humanom razvoju 1993, (Oxford: Oxford University Press, 1993), 4.
14. PISG-UNMIK, "Implementacioni plan Standarda za Kosovo," 31. mart 2004, 2.
15. Ibid, 3.
16. UNDP Bugarska, Izveštaj o humanom razvoju za Bugarsku 2001, (Sofija: UNDP, 2001), 19.

Poglavlje četiri

1. Koalicionu vladu koja je oformljena u februaru 2002. godine čine Demokratski savez Kosova (LDK), Demokratska partija Kosova (PDK), Alijansa za budućnost Kosova (AAK), i manjinske partije koje su pristupile u februaru 2002. godine. Više detalja možete pročitati na veb sajtu Premijera Kosova, <http://www.pm-ksgov.net>.
2. Medunarodna krizna grupa, "Kolaps na Kosovu," mart 2003. godine.
3. Informacije o izborima možete dobiti na veb sajtu OSCE-a, <http://www.osce.org/kosovo/elections>.
4. Ankete trendova za rano otkrivanje upozorenja za Skupštinu Kosova i UNMIK
5. Institut Riinvest, "Izveštaj za rano upozoravanje Kosova # 5," januar 2003. godine.
6. Volter Bejgnot, Engleski sociolog, 1826.- 1877.
7. Sent-Lag metod deli broj osvojenih glasova svake partije sa neparnim brojevima (1,3,5,7 itd.), i poslanička mesta se dodeljuju partijama sa najvećim konačnim kvocijentima, sve do ukupnog broja postojećih poslaničkih mesta. Sent-Lag metod može se i modifikovati, na primer putem zemene prvog delioca sa 1.4, što u malim izbornim telima ima efekat davanja prioriteta proporcionalnosti većim partijama nad manjim partijama tokom dodele prvih nekoliko mesta. Vidi takođe http://www.yourencyclopedia.net/Highest_averages_method.html
8. Kvota zastupljenosti polova je još uvek kontroveržno pitanje među muškarcima i ženama na Kosovu. Glasovi za i protiv sistema zatvorenih izbornih lista i dalje su tema oštiri debata između organizacija žena i građanskog društva Kosova.
9. Maljazogu i Dugoli, "Reforma izbornog sistema na Kosovu" KIPRED 2003, 7.

10. Za rezime ove literature, vidi Džozef V. Montvil, Ed., *Konflikt i izgradnja mira u multietničkim zajednicama* (Lexington: Lexington Books, 1990).
11. HPI 2 merenja
12. Pošto je određena mera nestabilnosti poželjna za funkcionisanje demokratije i razvoja.
13. Tomas Karoders, "Pomoć demokratiji u inostranstvu: krivulja učenja," *Karnegijeva zadužbina za međunarodni mir*, 2003. godina.
14. Bernard Zeneli i Leon Malazogu, *primedbe date na konferenciji povodom izveštaja o humanom razvoju*, Priština, decembar 2003. godine.
15. Informacije o izborima možete dobiti na veb sajtu OSCE-a, <http://www.osce.org/kosovo/elections>.
16. OSCE, "Bojkot na opštinskom nivou," maj 2003. god., potražite na sajtu (<http://www.osce.org/kosovo/documents/reports/>)
17. Bljerim Reka, "UNMIK kao međunarodna vlast na posleratnom Kosovu: Intervencija NATO-a, UN administracija i kosovske aspiracije," *Logosa*, 2003. god.
18. Sporazum u vezi Predsednika i Vlade Kosova. Priština, 28. februar 2002. godine.
19. Ovaj odeljak izdvojen je iz brojnih intervjuva sa ključnim akterima u centralnom procesu donošenja odluka, analiza relevantnih materijala i zapažanja autora.
20. Vidi takođe u vezi izbornog sistema u ovom poglavlju.
21. "Ustavni okvir za privremenu samoupravu," 15. maj 2001. god., član 9.3.16, dostupan na veb sajtu UNMIK-a, <http://www.unmikonline.org/constframework.htm>.
22. To je jedan program od osam tačaka koji obuhvata: konsolidaciju demokratskih struktura Kosova; povećanje transparentnosti i efikasnosti administracije; poboljšanje obrazovnih standarda za sve stanovnike Kosova; poboljšanje kvaliteta zdravlja svih stanovnika Kosova; unapređivanje ekonomskog razvoja i međunarodne ekonomske saradnje; povećanje zaposlenosti; uspostavljanje penzionog osiguranja i socijalne pomoći za ugrožene grupe; integraciju svih etničkih zajednica u kosovsko društvo. Ovaj program je usvojen u maju 2002. godine. Više detalja možete pročitati na veb sajtu Premijera <http://www.pm-ksgov.net>.
23. Sa izuzetkom nekolicine stručnjaka iz jedne međunarodne agencije.
24. Kao što je priznao jedan od intervjuisanih predlagača Uredbe, ova ograničenja su namerno ubačena kako bi bilo sprečeno da Premijer postane suviše moćan.
25. Već su preduzete neke mere za ispravljanje ove situacije, uključujući i otvaranje radnog mesta Sekretara Vlade.
26. Odeljenje Ujedinjenog Kraljevstva za međunarodni razvoj na Kosovu (DFID) pomaže Kancelariji premijera u jačanju njenih funkcija planiranja i izrada smernica.
27. Dogovoreni raspored njihovih struktura u odeljenja, odseke, sekcije i jedinice ne prate sva ministarstva, i još uvek ne postoji nijedan pravni akt koji reguliše ovaj aspekt organizacije i uvođenja strukturalne konzistentnosti.
28. UNDP, *Mozaik Kosova*, 2003. godina, 3.
29. UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju za 1992. godinu* (Oxford: Oxford University Press, 1992. god.).
30. UNDP, *Mozaik Kosova*, 2003. godina
31. UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju 1993* (Oxford: Oxford University Press, 1993).
32. Konsultacije sa organizacijama građanskog društva i predstavnikom omladinske NVO "Hapi i Ri," (Novi korak) mart 2003.
33. *Izveštaj Generalnog sekretara Savetu bezbednosti*, 26. januar 2004. god.
34. UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju za 2002. godinu*, (Oxford: Oxford University Press, 2002), 87.
35. UNDP Kosovo, "Plavo svetlo" Istraživanje javnog mnjenja u vezi učinka javne bezbednosti i policije na Kosovu, maj 2004. god.
36. KSIP 31. mart 2004. god., str. 2.
37. KSIP 31. mart 2004. god., str. 3.
38. KSIP 31. mart 2004. god., str. 3.
39. KSIP 31. mart 2004. god., str. 3.
40. OPŠTI BUDŽET VLADE KOSOVA ZA 2003. GODINU, str. 143.

Poglavlje Pet

1. UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju iz 1993. godine*, (Oxford: Oxford University Press, 1993), i UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju iz 2000. godine*, (Oxford: Oxford University Press, 2000).
2. UNDP, "Romi u Centralnoj i Istočnoj Evropi: Izbegavajući zamku zavisnosti," 2002. godine.
3. Nancy Folbre, "Briga i globalna ekonomija," radni document za UNDP *Izveštaj o humanom razvoju iz 1999. godine*, u Sakiko Fukuda-Parr i A.K. Shiva Kumar, Eds., *Očitavanja u humanom razvoju*, Kancelarija za izveštaje o humanom razvoju, UNDP Njujork. (Nju Delhi: Oxford University Press, 2003.)
4. SOK, "Kosovska demografska i zdravstvena anketa iz 2003. godine," mart 2004. godine.
5. Hoti, Riinvest Institut, "Tržište rada i nezaposlenost na Kosovu," i I. Havolli, "Godišnji SME Izveštaj," 2002. godina (neobjavljen).
6. Od njih, samo dve su opštinski Glavni izvršni službenici, jedna Srkinja u štrpcu/Shtërpçë i Albanka u Obiliću/Obiliq, a još dve žene su šefovi opštinskih odeljenja za finansije i privredu. Ostalih 18 položaja je u Odeljenju za zdravlje i socijalno staranje, Odeljenju za urbanizam i komunalije, Odeljenju za obrazovanje, kulturu, omladinu i sport, jedno u Poljoprivredi, dva u Administraciji i jedno u Podujevu/Podujevë) vršilac dužnosti Direkcije za javne odnose i demokratizaciju.

- Izračunato na osnovu popdataka OEBS-a Opštinski profili, dostupno na OSCE website, http://www.osce.org/kosovo/documents/reports/municipal_profiles/
7. SOK, "Kosovska demografska i zdravstvena anketa iz 2003. godine," mart 2004. godine.
8. Vlada Kosova, Ministarstvo rada i socijalnog staranja, "Radni odnosi i zaposlenost u godišnjem izveštaju za 2003. godinu," April 2004. godine (nacr). 9. SOK, "Kosovska demografska i zdravstvena anketa iz 2003. godine," mart 2004. godine.
10. Zasnovano na podacima UNDP HDS o nezaposlenosti i procenjenoj veličini stanovništva od 1,9 miliona.
11. Svetska banka, "Kosovski ekonomski memorandum," 2004. godina.
12. Riinvest Institut, "Obrazovanje i ekonomski razvoj Kosova" 2004.
13. Procenjeno prema indeksu 1 Ljudskog siromaštva
14. Svetska banka, "Kosovski ekonomski memorandum" 2004 . Svetska banka procenjuje da se doznake iz inostranstva kreću do 300 evra po stanovniku godišnje.
15. Ministarstvo poljoprivrede, šumarstva i seoskog razvoja, "Kosovska zelena knjiga," 2003, 28.
16. Svetska banka, "Kosovski ekonomski memorandum," 2004.
17. Uzastopne ankete javnog mnjenja od ranom upozorenju otkrivaju polarizaciju mišljenja o raznoraznim pitanjima na Kosovu.
18. Fred Cocozzelli, "Političke partije na Kosovu," 2003. GSC Tromesečni izveštaj 11 (Zima 2004)
19. Prosečno u ovoj zajednici imaju samo 6 godina škole, a samo 30% nastavlja sa srednjim obrazovanjem.
20. Videti Tabelu A.8, "Procenat ljudi sa pristupom osnovnim javnim dobrima i trajnim stvarima i proizvodnim ekonomskim resursima", u Aneksu III OEBS i Visoki komesar Ujedinjenih nacija za izbeglice (UNHCR), "Deseeta procena situacije za etničke manjine na Kosovu," mart 2003. g, dostupna na veb-stranici UNMIK-a, <http://www.unmikonline.org/press/reports/MinorityAssessmentReport10ENG.pdf>
21. Podaci se značajno razlikuju od zavisnosti od njihovog izvora.
22. OEBS i UNHCR, "Deseta procena situacije za etničke manjine na Kosovu," mart 2003. godine.
23. Podaci iz ankete o javnom mnjenju o sistemu ranog upozorenja.
24. OEBS, "Paralelne strukture na Kosovu," oktobar 2003. godine.
25. Politički pristup za ljude sa nedostacima. Serija izveštaja "Promocija uključivanja ljudi sa nedostacima u registraiju građana i u opštinske izbore na Kosovu," Studija slučaja Kosovo (Tom I, dokument 2), septembar 2000. godine.
26. Sergei Vinogradov, "Të dhënat dhe shifrat plotsojnë vakumin statistik të Kosovës," (Podaci i brojke koji popunjavaju statistički vacuum na Kosovu), UNMIK Direct, 9. oktobar 2000, 1-25. Prema ovoj proceni izvršenoj posle sukoba, 1,4 miliona ljudi bilo je raseljeno iz svojih domova tokom 1998.-1999. godine; 800.000 od njih bilo je raseljeno van Kosova tokom perioda od više od jednog meseca, dok su ostali bili interno raseljeni. To znači da je preko 60% stanovništva doživelo raseljavanje.
27. L. B. Cardonzo., A. Vergara, F. Agani, and C. A. Gotway, "Duševno zdravlje, društveno funkcionisanje i stavovi kosovskih Albanaca posle rata na Kosovu," *Journal of the American Medical Association*, 2. avgust 2000. godine

Poglavlje šest

1. UNDP, *Izveštaj o humanom razvoju 2002*. (Oxford: Oxford University Press, 2002), 51.
2. Misija Saveta Evrope za decentralizaciju na Kosovu, "Reforma lokalne samouprave i javne administracije na Kosovu: Konačne preporuke", 17. novembar 2003. god. (vidi: http://www.coe.int/T/E/Com/Files/Themes/kosovo/20031117_Rec.asp).
3. UNDP Kosovo, "Light Blue" Javno doživljavanje bezbednosti i rada policije na Kosovu, 2004
4. <http://www.bbc.co.uk/info/purpose/>
5. Lynch, McGoldrick What A Peace Journalist Would Try To Do, www.mediachannel.org
6. Lynch, McGoldrick What A Peace Journalist Would Try To Do, www.mediachannel.org
7. UNMIK Stub Evropske Unije, "Kosovo Outlook 2004", Dokument za Upravnu grupu na radnom nivou, Vašington, DC (25. april 2004), 10.
8. Ministarstvo trgovine i industrije i UNMIK Stub Evropska Unija, Radna grupa za trgovinsku politiku "Trgovinska politika za Kosovo, 2004" (nacr, 8. april 2004.), *Dijagram 2 str.8*
9. OEBS, 2004 "Uloga medija u događajima iz marta 2004. na Kosovu"
10. ibid: 3
11. ibid: 3
12. RTK, 2004, "Procene uredništva o pokrivanju martovskih događaja, izjave novinara koji su pokrivali martovske događaje, "Da li je RTK prekršio član 2.2 Pravilnika TMC o ponašanju medija?"
13. <http://www.rtklive.com/site/perne/dokumentet/index.php>

BIBLIOGRAFIJA

- Boueck, Françoise. "The Structure and Dynamics of Intra-Party Politics in Europe." *Perspectives on European Politics and Society*. Volume 3: Issue 3, 2002.
- Bowler, Shaun, David J. Lanoue and Paul Savoie. "Electoral Systems, Party Competition, and Strength of Partisan Attachment: Evidence from Three Countries." *The Journal of Politics*. Volume 56: Issue 4, November 1994.
- Cardonzo, L. B., A. Vergara, F Agani, and C. A. Gotway. "Mental Health, Social Functioning, and Attitudes of Kosovar Albanians Following the War in Kosovo." *Journal of the American Medical Association*. 2 August 2000.
- Carothers, Thomas. "Aiding Democracy Abroad: the learning curve." Carnegie Endowment for International Peace. 2003.
- Cocozzelli, Fred. "Political Parties in Kosovo 2003." *GSC Quarterly*. Winter 2004. www.ssec.org
- Council of Europe Decentralisation Mission in Kosovo, "Reform of Local Self-Government and Public Administration in Kosovo: Final Recommendation", November 17, 2003.
- Davis-Yuval, Nira, and Floya Anthias, Eds. *Women-Nation-State*. New York: St. Martin's Press, 1989.
- Farrell, David M., and Gallagher, Michael. "British voters and their criteria for evaluating electoral systems." *British Journal of Politics and International Relations*. Volume 1: Number 3, October 1999.
- Fukuda-Parr, Sakiko, and Kumar, A.K. Shiva Eds. *Readings in Human Development*. Human Development Report Office, UNDP New York. New Delhi: Oxford University Press, 2003.
- Government of Kosovo. "Kosovo Government General Budget 2003."
- Government of Kosovo, Ministry of Agriculture, Forestry and Rural Development. "The Kosovo Greenbook". 2003.
- Government of Kosovo, Ministry of Labor and Social Welfare, Department of Labor and Employment. "Labour and Employment 2003 Annual Report." April 2004 (draft).
- Harrop, M., and Miller, W.L. "Elections and Voters: A Comparative Introduction." Basingstoke: Macmillan, 1987.
- Havolli, I. "Annual SME Report." 2002 (unpublished).
- Hoti, I., Riinvest Institute. "Labor Market and Unemployment in Kosovo."
- Huntington, Samuel P. "How Countries Democratize." *Political Science Quarterly*. Winter 1991-1992.
- International Crisis Group, "Collapse in Kosovo," March 2003.
- International Crisis Group. "Kosovo: Landmark Election." November 2001.
- Ishimaya, John T. "Transitional Electoral Systems in Post-Communist Eastern Europe." *Political Science Quarterly*. Volume 112: Number 1, 1997.
- Kosova Education Center. "Some Aspects of Efficiency of Education in Kosovo." November 2002.
- Krasniqi, Vjollca. "Drop-out Factors for Girls' Education," Kosovo Women's Initiative
- Lake, David A. and Donald Rothchild. "Containing Fear: The Origins and Management of Ethnic Conflict." *International Security*. Volume 21: Issue 2, 1996.
- Lynch, McGoldrick What A Peace Journalist Would Try To Do, www.mediachannel.org
- Malazogu, Leon, and Ilir Dugolli. "Reforming the Electoral System of Kosovo." Kosovar Institute for Policy Research and Development. 2003.
- Malcom, Noel. *Kosovo: A Short History*. London: Macmillan, 1998.
- Maliqi, Shelzken. "The Albanian Movement in Kosova." In David Dyker and Ivan Vejvoda, Eds. *Yugoslavia and After: A Study of Fragmentation, Despair and Rebirth*. New York: Longman, 1996.
- Montville, Joseph V., Ed. *Conflict and Peacemaking in Multiethnic Societies*. Lexington: Lexington Books, 1990.
- Neimanic, Astrida, and Arkadi Tortisyn. "Gender Thematic Guidance Note #2." UNDP Human Development Report Office/National Human Development Report Series. July 2003.
- Organization for Security and Cooperation in Europe. "Parallel Structures in Kosovo." October 2003.
- Organization for Security and Cooperation in Europe and United Nations High Commissioner for Refugees. "The Tenth Assessment of the Situation of Ethnic Minorities in Kosovo." March 2003.
- Organization for Security and Cooperation in Europe website, <http://www.osce.org/kosovo>.
- Organization for Security and Cooperation in Europe "The Role of the Media in the March 2004 Events in Kosovo" 2004.
- Political Access for People with Disabilities. Briefing Paper Series "Promoting the Inclusion of People with Disabilities in Civil Registration and Municipal elections in Kosovo," *Kosovo Case Study*. Volume I: Paper 2, September 2000.
- Polity IV. 2002. "Political Regime Characteristics and Transitions, 1800-2000." www.bsos.umd.edu/cidcm/inscr/polity/index.htm]. April 2002.
- Piper, Robert. UNDP Kosovo Resident Representative. Comments at HDR Conference. Pristina, December 2003.
- Prime Minister of Kosovo's website, <http://www.pm-ksgov.net>.
- Provisional Institutions of Self Government and United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. "Kosovo Standards Implementation Plan." 31 March 2004.
- Rao, Nirmala, in R. Jowell and C. Airey, Eds. *British Social Attitudes: the 1984 Report*. Aldershot: Bower 1984.
- Rao, Nirmala. "Representation in Local Politics: a Reconsideration and some New Evidence." *Political Studies*. 1998.
- Reineck, Janet. "Seizing the Past Forging the Present: Changing Visions of Self and Nation Among the Kosova Albanians." *Anthropology of East Europe Review*. Autumn 1993 (Special Issue: War Among the Yugoslavs).
- Reka, Blerim. "UNMIK as an international governance in post-war Kosova: NATO's intervention, UN Administration and Kosovar Aspirations." *Logosa*. 2003.
- Riinvest Institute. "Education and Economic Development of Kosova." 2004.
- Riinvest Institute. "Kosovo Early Warning Report" Series. September 2002 to May 2004.
- Radio Television Kosova, "Editorial Evaluations of the Coverage of the March Events, Statements by Journalists on the Coverage of the March Events, "Has Radio Television Kosovo Violated Article 2.2 of the TMC Broadcast Code of Conduct?" 2004
- Rubin, Jeffrey Z., Dean G. Pruitt, and Sung Hee Kim. *Social Conflict: Escalation, Stalemate, and Settlement*. New York: McGraw-Hill, 1994.

- Saloma, P. and P. Spiegel, M. Van Dyke, L. Phelps, and C. Wilkinson. "Kosovo: A sad laboratory for studying victims of war." *Psychiatric News*, 2000.
- Schmitter, Philippe C., and Terry Lynn Karl. "What Democracy Is...and Is Not." *Journal of Democracy*. Volume 2: Issue 3, 1991.
- Sievers, S. S. "The Enactment of 'Tradition': Albanian Constructions of Identity, Violence and Power in Times of Crisis." In Bettina E. Schmidt and Ingo W. Schroder, Eds. *Anthropology of Violence and Conflict*. London: Routledge, 2001.
- Statistical Office of Kosovo. "Kosovo Demographic and Health Survey, 2003." March 2004.
- Statistical Office of Kosovo. "Quality of official statistics in Kosovo." May 2004.
- Statistical Office of Kosovo. "Social Statistics: Higher Education in Kosovo 2003." April 2004.
- Taisier, Ali, and Robert Matthews, Eds. *Civil Wars in Africa: Roots and Resolution*. Montreal: McGill-Queens University Press, 1999.
- Trade Policy Working Group, Government of Kosovo, Ministry of Trade and Industry and UNMIK European Union Pillar, "Trade Policy for Kosovo, 2004.
- United Nations. "Capacity Building for Poverty Eradication: Analysis and Lessons from Evaluations of UN System Support To Countries Efforts." 2002.
- ul Haq, Mahbub. *Human Development in South Asia 1999: The Crisis of Governance*. Islamabad: Oxford University Press, 1999.
- United Nations Development Programme. *Human Development Report 1992*. Oxford: Oxford University Press, 1992.
- United Nations Development Programme. *Human Development Report 1993*. Oxford: Oxford University Press, 1993.
- United Nations Development Programme. *Human Development Report 2000*. Oxford: Oxford University Press, 2000.
- United Nations Development Programme. *Human Development Report 2002*. Oxford: Oxford University Press, 2002.
- United Nations Development Programme. *Human Development Report 2003*. Oxford: Oxford University Press, 2003.
- United Nations Development Programme. *Human Development Report 2004*. Oxford: Oxford University Press, 2004.
- United Nations Development Programme. "The Roma in Central and Eastern Europe: Avoiding the dependency trap." 2002.
- United Nations Development Programme website, www.undp.org.
- United Nations Development Programme Bulgaria. "Human Development Report for Bulgaria 2001". Sofia: UNDP, 2001.
- United Nations Development Programme, Human Development Report Office. "Human Development Report Toolkit." 2004.
- United Nations Development Programme Kosovo, *The Kosovo Mosaic: Perceptions of Local Government and Public Services in Kosovo*, 2003.
- United Nations Development Programme Kosovo, *Light Blue: Public Perceptions of Security and Police Performance in Kosovo*, 2004.
- United Nations Development Programme Kosovo. *Kosovo Human Development Report 2002*. 2002.
- United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. "Constitutional Framework for Provisional Self-Government." 15 May 2001.
- United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. "Kosovo Standards Implementation Plan." 31 March 2004.
- United Nations Interim Administration Mission in Kosovo. Police Briefing Notes. 31 March 2004.
- United Nations Interim Administration Mission in Kosovo website, www.unmikonline.org.
- United Nations Interim Administration Mission in Kosovo, European Union Pillar, "Kosovo Outlook 2004", Paper to the Working Level Steering Group, April 2004.
- Vinogradov, Sergei. "Të dhënat dhe shifrat plotsojnë vakumin statistikor të Kosovës," (Data and numbers that fill in the statistical vacuum of Kosovo). *UNMIK Direct*. 9 October 2000.
- Welch, Susan, and Donley T. Studlar. "Multi-Member Districts and the Representation of Women: Evidence from Britain and the United States." *Journal of Politics*. Volume 52: Issue 2, May 1990.
- Wolff, Stefan. "The Ethnopolitical Dynamics of Elections." ECMI Working Paper #17. Setpember 2003.
- Walzer, Michael. *On Toleration*. New Haven: Yale University Press, 1997.
- World Bank. "Kosovo Economic Memorandum." 2004.
- World Bank. "Kosovo Poverty Survey." December 2001.
- World Bank. "World Bank Governance Indicators Dataset 2001." May 2002.
- Zeneli, Bernard, and Leon Malazogu. Remarks at HDR conference. Pristina, December 2003.

ANEKSI

Aneks I: Metodologija za Pregled Humanog Razvoja

Aneks II: Tehničke napomene

Aneks III: Tabele Indikatora Humanog Razvoja

Aneks IV: Lista Konsultanata

Aneks V: Kosovo ukratko

ANEKS I: METODOLOGIJA ZA PREGLED HUMANOG RAZVOJA (HDS) UNDP-A

HDS je vodio Indeks Kosova BBSS Gallup International i obuhvatio je 6000 domaćinstava i 39000 pojedinaca u svih 30 opština.

Uzorak je napravljen prema nacionalnosti i dimenziji grad/selo stanovništva.

Cilj ankete

- Prikupljanje informacija i shvatanje humanog razvoja na Kosovu kao celine i na opštinskom nivou;
- Merenje trenutne situacije i prikupljanje uporedivih podataka za svaku opštinu u odnosu na indikatore humanog razvoja prema UNDP TOR.

Metodologija

Od 4. do 13. oktobra 2003. godine, Indeks Kosova, zajedničko ulaganje sa BBSS Gallup International, sproveo je anketu domaćinstava među kosovskim Albancima i kosovskim Srbima. Anketa je zaključena u dva posebna poduzorka, od kojih je primena svakog bila zasnovana na istoj metodologiji, pri čemu su napravljene neznatne razlike u sastavu pojedinog uzorkovanja da bi se uzeli u obzir uslovi okoline i ponašanja za koje se računalo da trenutno postoje među glavnim etničkim grupama kosovskog stanovništva. Veličina albanskog poduzorka bila je 4800 domaćinstava, u odnosu 55% seoskih i 45% urbanih. Broj srpskih domaćinstava iznosio je 1200. Primenjeni postupak uzorkovanja bio je višefazni slučajni metod izbora.

Razgovor licem u lice i pisani intervju, "u kući" ispitanika.

Primenjeni pristup je multifazni slučajni metod verovatnoće:

Prva faza - celina je podeljena proporcionalno regionalnim, stambenim (urbanim/seoskim) i etničkim karakteristikama stanovništva. (Pošto se anketa odnosi prvenstveno na opštinski nivo, regionalni koncept je uslovno uzet u obzir a plan je namenski povećan da bi se ostvarilo prosečno 200 domaćinstava po opštini. U opštinama, u kojima je značajan relevantni deo stanovništva (25% i više) sastavljen od stanovnika iz druge etničke grupe, poduzorak je dalje podeljen u proporcijama tako da to omogućiti analizu po segmentu).

Druga faza - izbor domaćinstava putem metoda "slučajnog izbora". (veličina uzorka bila je 8 domaćinstava nezavisno od vrste stana, ili 25 uzoraka prosečno po opštini. Svakom uzorku data je polazna tačka (dobro poznata javna zgrada ili mesto u odgovarajućem naselju). U urbanim oblastima, izabrano domaćinstvo bila je svaka četvrta adresa/kuća na levoj strani ulice. U stambenim blokovima do 4 sprata, izabrano domaćinstvo bilo je svaki

peti stan, računajući od prvog levog od ulaza. U stambenim blokovima sa zgradama sa više od 5 spratova, izabrano domaćinstvo bio je svaki deseti stan, računajući na isti način. U seoskim oblastima, izabrano domaćinstvo bila je svaka četvrta naseljena stambena jedinica/kuća sa obe strane smera kretanja anketara. U kompaktnim naseljima sa gustom naseljenošću, korak izbora bio je identičan kao i u urbanim oblastima).

Treća faza - intervjuisanje "domaćinstva", koje prikuplja informacije o životnom okruženju i imovini domaćinstva, bilo je sprovedeno sa glavom porodice, pri čemu su individualni podaci dobijeni od svakog prisutnog člana domaćinstva.

Četvrta faza - zamena posle tri pokušaja (prva poseta i dve ponovne), ako izabrano domaćinstvo nije bilo na raspolaganju u toku rada na terenu, ili je odbilo da učestvuje u anketi.

Anketa je sprovedena na terenu sa ukupno 215 anketara od kojih su 158 bili Albanci a 57 Srbi, 10 regionalnih nadzornika od kojih 7 Albanaca i 3 Srba i 2 terenska menadžera, po jedan za svaki poduzorak. Dvanaest službenika za podatke unosilo je podatke, dok su 2 DP menadžera, projekt menadžer i menadžer istraživanja procenjivali konačni skup podataka.

Istraživački instrument

Integrirani upitnik za domaćinstva sa članovima o i) spisku članova domaćinstva, ii) odsutnim članovima i doprinosima, iii) smrtnosti i migraciji, iv) pismenosti i obrazovanju, v) radnom statusu i zaposlenju, vi) stambenom prostoru i materijalnom statusu i vii) stopi rađanja (vidi nacrt verzije upitnika u Dodatku I).
Procenjeno trajanje u prosečnom domaćinstvu = 30-35 min

Veličina uzorka

6000 efektivnih domaćinstava (prosečno 200 po opštini).

Anketirana celina je podeljena u dve podgrupe, po kriterijumu zajedničkog jezika koji se koristi svakodnevno:

- *Kosovski Albanci plus podgrupa celine - 4800 efektivnih domaćinstava (600 uzoraka; procenjen broj ukupnih intervjuisanih pojedinaca - oko 33000 lica)*
- *Kosovski Srbi plus podgrupa celine - 1200 efektivnih domaćinstava (150 uzoraka; procenjen broj ukupnih intervjuisanih pojedinaca - oko 4800 lica)*

ANEKS II: TEHNIČKE NAPOMENE

I. Proračun HDI

Ova ilustracija proračuna HDI koristi podatke za opštinu Prizren.

Učinak u svakoj dimenziji je izražen kao vrednost između 0 i 1 primenom sledeće generalne formule: indeks dimenzije = (stvarna vrednost - minimalna vrednost) / (maksimalna vrednost - minimalna vrednost).

1. Proračun indeksa očekivanog trajanja života

Indeks očekivanog trajanja života meri relativno postignuće zemlje o očekivanom trajanju života pri rođenju. Za Prizren, sa očekivanim trajanjem života od 71,003 godine prema Anketi u domaćinstvima 2003, indeks očekivanog trajanja života je 0,767.

$$\text{Indeks očekivanog trajanja života} = (71.003 - 25) / (85 - 25) = 0.767$$

2. Proračun indeksa obrazovanja

Indeks obrazovanja meri relativno postignuće zemlje u oblasti pismenosti odraslih i ukupnog upisa u osnovno, srednje i tercijarno obrazovanje.

Prvo su proračunati indeks pismenosti odraslih i indeks za kombinovani ukupni upis.

Zatim su ova dva indeksa kombinovani da se dobije indeks obrazovanja, pri čemu dve trećine ide na pismenost odraslih, a jedna trećina na kombinovani ukupni upis.

Za Prizren, sa stopom pismenosti od 92,889% i odnosom kombinovanog ukupnog upisa od 87,249%, indeks obrazovanja je 0,910.

$$\text{Indeks pismenosti odraslih} = (92.889 - 0) / (100 - 0) = 0.92889$$

$$\text{Indeks ukupnog upisa} = (87.249 - 0) / (100 - 0) = 0.87249$$

$$\text{Indeks obrazovanja} = 2/3 (\text{indeksa pismenosti odraslih}) + 1/3 (\text{indeks ukupnog upisa})$$

$$= 2/3 (0.92889) + 1/3 (0.87249) = \mathbf{0.910}.$$

3. Proračun indeksa BND

Indeks BND proračunava se koristeći prilagođeni BND po glavi (PPP US\$). U HDI prihod služi kao surogat za sve dimezije ljudskog razvoja koji se ne ogleda u dugom zdravom životu i znanju. Prihod je prilagođen jer dostizanje respektabilnog nivoa ljudskog razvoja ne zahteva neograničeni prihod. Shodno tome, korišćen je logaritam prihoda.

Za Prizren, sa prihodom po glavi od **897.59**, BND indeks je **0.366**.

$$\text{BND indeks} = (\log (897.59) - \log (100)) / (\log (40,000) - \log (100)) = \mathbf{0.366}$$

Zatim je proračuna HDI kao prost prosek indeksa dimenzije

4. Proračun HDI

Kada su proračunati indeksi dimenzije, određivanje HDI je lako. To je jednostavno prosek tri dimenziona indeksa.

$$\text{HDI} = 1/3 (\text{indeks očekivanog trajanja života}) + 1/3 (\text{indeks obrazovanja}) + 1/3 (\text{BND indeks})$$

$$= 1/3 (0.767) + 1/3 (0.910) + 1/3 (0.366) = \mathbf{0.681}$$

II. Proračun HPI-1

1. Merenje siromaštva u pristojnom životnom standardu

Prosek dva indeksa se koristi da se izmeri siromaštvo u pristojnom životnom standardu.

Prosek siromaštva u pristojnom životnom standardu = 1/2 (stanovništvo bez održivog pristupa poboljšanim izvorima vode) + 1/2 (pothranjena deca u odnosu na starost).

Pošto nije bilo raspoloživih informacija o pothranjenoj deci na nacionalnom ili opštinskom nivou, stopa smrtnosti odojčadi - koja je bila raspoloživa samo na nacionalnom nivou - korišćena je zajedno sa procentom ljudi koji nemaju pristup zdravstvenim službama kao što je izraženo razdaljinom većom od 5 km do najbliže zdravstvene stanice.

Primer proračuna: Opština Podujevo.

Stanovništvo bez održivog pristupa poboljšanim vodenim izvorima = **37.647** %

Stopa smrtnosti odojčadi = 3.5%

% ljudi koji moraju da putuju više od 5 km do najbliže zdravstvene stanice = 6.993

$$\text{Prosek siromaštva u pristojnom životnom standardu} = 1/3 (\mathbf{37.647}) + 1/3 (3.5) + 1/3 (\mathbf{6.993}) = \mathbf{16.047\%}$$

2. Proračuna HPI-1

Formula za proračun HPI -1 je sledeća:

$$\text{HPI-1} = [1/3 (P1^A + P2^A + P3^A)]^{1/A}$$

gde su:

P1 = verovatnoća na rođenju da se ne doživi 40 godina (puta 100)

P2 = stopa nepismenosti odraslih

P3 = prosek stanovništva bez održivog pristupa poboljšanim izvorima vode, stopa smrtnosti odojčadi i pristup zdravstvenim službama.

A = 3;

Primer proračuna: Podujevo

P1 = **5.736%**;

P2 = **10.645%**;

P3 = **16.047%**;

$$\text{HPI-1} = [1/3 (5.736^3 + 10.645^3 + 16.047^3)]^{1/3} = \mathbf{12.259}.$$

III. Proračun HPI-2

Formula za proračun HPI-2 je:

$$\text{IVN-2} = [1/4 (P1^A + P2^A + P3^A + P4^A)]^{1/A}$$

Gde su:

P1 = verovatnoća na rođenju da se ne doživi 60 godina života (puta 100)

P2 = Odrasli kojima nedostaje funkcionalna pismenost

P3 = stanovništvo sa manje od dva dolara po licu dnevno,

P4 = Stopa nezaposlenosti.

A = 3.

Primer proračuna: Priština

P1 = **10.530%**;

P2 = **4.311%**;

$$P3 = 29.807\%;$$

$$P4 = 30.263\%;$$

$$IVN-2 = [1/4 (10.53^3 + 4.311^3 + 29.807^3 + 30.263^3)]^{1/3} = 24.022\%.$$

Zašto je A=3 pri proračunu HPI-1 i HPI-2. Vrednost A ima važan uticaj na vrednost HPI. Ako je A=1, HPI je prosek njegovih dimenzija. Kako A raste, veća težina je data dimenziji u kojoj je siromaštvo najveće. Stoga kako A raste prema beskonačnosti, HPI teži vrednosti dimenzije u kojoj je siromaštvo najveće (za Centralnoafričku republiku, primer koji je korišćen za proračun HPI-1, bilo bi 55,3%, jednako verovatnoći na rođenju da se ne doživi 40 godina života.

U ovom izveštaju, kao i u bilo kom izveštaju o ljudskom razvoju, vrednost 3 je korišćena da se da dodatna ali ne odlučujuća težina oblastima sa akutnijim siromaštvom. Za detaljnu analizu matematičke formulacije HPI, vidi Sudir Anand i Amartia Sen "Koncepti ljudskog razvoja i siromaštva: multidimenzionalna perspektiva" i tehničke napomene u Izveštaj o ljudskom razvoju 1997.

IV. Proračun GDI (Indeksa razvoja prema polu)

Ova ilustracija proračuna GDI koristi podatke za opštinu Vitina.

1. Proračun podjednako raspodeljenog indeksa očekivanog trajanja života

Prvi korak je da se proračunaju posebni indeksi za ženska i muška dostignuća u očekivanom trajanju života, koristeći generalnu formulu za dimenzione indekse.

ŽENE :

Očekivano trajanje života: 70.20 godina
 Indeks očekivanog trajanja života = $(70.20 - 27.5) / (87.5 - 27.5) = 0.712$

MUŠKARCI:

Očekivano trajanje života: godine: 68.54
 Indeks očekivanog trajanja života = $(68.54 - 22.5) / (82.5 - 22.5) = 0.767$.

Dalje, indeksi žena i muškaraca se kombinuju da se dobije podjednaka raspodela indeksa očekivanog trajanja života, koristeći opštu formulu za podjednako raspodeljene indekse.

ŽENE

Udeo u stanovništvu: 0.481
 Indeks očekivanog trajanja života: 0.712

MUŠKARCI

Udeo u stanovništvu: 0.519
 Indeks očekivanog trajanja života: 0.767

Ravnomerno raspodeljeni indeks očekivanog trajanja života = $\{[0.481 (0.712^{-1})] + [0.519 (0.767^{-1})]\}^{-1} = 0.740$.

2. Proračun ravnomerno raspodeljenog obrazovnog indeksa

Prvo, indeksi za stopu pismenosti odraslih i kombinovani odnos ukupnog upisa u osnovno, srednje i tercijarno obrazo-

vanje proračunati su posebno za žene i muškarce. Proračun ovih indeksa je lak, pošto su korišćeni indikatori već normalizovani između 0 i 100.

ŽENE

Stopa pismenosti odraslih: 90.68%
 Indeks pismenosti odraslih: 0.9068
 Ukupan odnos upisa: 92.04%
 Indeks ukupnog upisa: 0.9204

MUŠKARCI

Stopa pismenosti odraslih 93.33%
 Indeks pismenosti odraslih: 0.9333
 Ukupan odnos upisa: 89.76%
 Indeks ukupnog upisa: 0.8968

Drugo, indeks obrazovanja, koji daje dve trećine težine indeksu pismenosti odraslih i jednu trećinu težine indeksu ukupnog upisa, proračunava se posebno za žene i muškarce.

Indeks obrazovanja = $2/3$ (indeks pismenosti odraslih) + $1/3$ (indeks ukupnog upisa)

Indeks obrazovanja žena = $2/3 (0.9068) + 1/3 (0.9204) = 0.911$

Indeks obrazovanja muškaraca = $2/3 (0.9333) + 1/3 (0.8976) = 0.921$

Konačno, indeksi obrazovanja žena i muškaraca se kombinuju da bi se dobio ravnomerno raspodeljeni indeks obrazovanja.

ŽENE

Udeo u stanovništvu: 0.481
 Indeks obrazovanja: 0.911

MUŠKARCI

Udeo u stanovništvu: 0.519
 Indeks obrazovanja: 0.921

Ravnomerno raspodeljeni indeks obrazovanja = $\{[0.481 (0.911^{-1})] + [0.519 (0.921^{-1})]\}^{-1} = 0.917$

3. Proračun ravnomerno raspodeljenog indeksa prihoda

Najpre, se vrši procena prihoda žena i muškaraca. Zatim se proračunava indeks prihoda za svaki pol. Kao i za HDI, prihod se prilagođava korišćenjem logaritma procenjenog zaradenog prihoda.

Indeks prihoda = \log (stvarna vrednost) - \log (minimalna vrednost) / (\log (maksimalna vrednost) - \log (minimalna vrednost))

ŽENE

Procenjeni zarađeni prihod: 601.84
 Indeks prihoda = $\log (601.84) - \log (100) / (\log (40,000) - \log (100)) = 0.300$

MUŠKARCI

Procenjeni zarađeni prihod: 2168.07
 Indeks prihoda = $\log (2168.07) / (\log (40,000) - \log (100)) = 0.531$

Drugo, indeksi prihoda žena i muškaraca se kombinuju da se dobije ravnomerno raspodeljeni indeks prihoda:

žENE

Udeo u stanovništvu: 0.481

Indeks prihoda: 0.300

MUŠKARCI

Udeo u stanovništvu: 0.519

Indeks prihoda: 0.531

Ravnomerno raspodeljeni indeks prihoda = $\{[0.481 (0.300^{-1})] + [0.519 (0.531^{-1})]\}^{-1} = 0.382$

4. Proračun GDI

Proračun GDI je lak. To je jednostavno prosek tri komponentna indeksa - ravnomerno raspodeljenog indeksa očekivanog trajanja života, ravnomerno raspodeljenog indeksa obrazovanja i ravnomerno raspodeljenog indeksa prihoda.

$GDI = 1/3 (\text{indeksa očekivanog trajanja života}) + 1/3 (\text{indeksa obrazovanja}) + 1/3 (\text{indeksa prihoda})$
 $= 1/3 (0.740) + 1/3 (0.917) + 1/3 (0.382) = \mathbf{0.679}$.

Zašto je E = 2 pri proračunu GDI

Vrednost E je veličina kazne za neravnomernost polova, što je veća vrednost, to je društvo teže kažnjeno zbog postojanja neravnomernosti. Ako je E=0, neravnomernost polova se ne kažnjava (u tom slučaju GDI ima istu vrednost kao i HDI). Kako E raste ka beskonačnosti, sve veća težina se daje grupi sa slabijim učinkom. Vrednost 2 se koristi pri proračunu GDI (kao i GEM). Ova vrednost nameće umerenu kaznu za polnu neravnomernost u dostignućima.

V. Proračun GEM

Ova ilustracija proračuna GEM koristi podatke za opštinu Peć.

1. Proračun EDEP za parlamentarnu zastupljenost

EDEP za parlamentarnu zastupljenost meri relativno ovlašćivanje žena u smislu njihovog političkog učešća. EDEP se proračunava koristeći udeo žena i muškaraca u stanovništvu i procentualno učešće žena i muškaraca u parlamentu prema opštoj formuli.

ŽENE

Udeo u stanovništvu: 0.495

Učešće u parlamentu: 26.83%

MUŠKARCI

Udeo u stanovništvu: 0.505

Učešće u parlamentu: 73.17%

$EDEP \text{ za parlamentarnu zastupljenost} = \{[0.495 (26.83^{-1})] + [0.505 (73.17^{-1})]\}^{-1} = 39.39$

Zatim ovaj početni EDEP je indeksiran na idealnu vrednost od 50%.

Indeksirani EDEP za parlamentarnu zastupljenost = $39.39/50 = \mathbf{0.789}$.

2. Proračun EDEP za ekonomsko učešće

Koristeći opštu formulu, EDEP je proračunat za procentualni udeo žena i muškaraca na zakonodavnim mestima, mestima

viših službenika i menadžera, a još jedan za procentualni udeo žena i muškaraca na profesionalnim i tehničkim mestima. Prosek dve mere daje EDEP za ekonomsko učešće.

žENE

Udeo u stanovni: 0.495

*Procentualni udeo na mestima kao zakonodavci, viši službenici i menadžeri: 21.2%

Procentat udela na profesionalnim i tehničkim mestima: 35.2%

MUŠKARCI

Udeo u stanovni: 0.505

*Procentualni udeo na mestima kao zakonodavci, viši službenici i menadžeri: 78.8%

Procentat udela na profesionalnim i tehničkim mestima: 64.8%

Indeksirani EDEP za mesta zakonodavaca, viših službenika i menadžera = $\{[0.495 (21.2^{-1})] + [0.505 (78.8^{-1})]\}^{-1} = 33.599$.

Indeksirani EDEP za mesta zakonodavaca, viših službenika i menadžera = $33.599/50 = 0.672$

EDEP za profesionalna i tehnička mesta = $\{[0.495 (35.2^{-1})] + [0.505 (64.8^{-1})]\}^{-1} = 45.73$

Indeksirani EDEP za profesionalna i tehnička mesta = $45.73/50 = \mathbf{0.915}$.

Računa se prosečna vrednost ova dva indeksirana EDEP-a da bi se dobio EDEP za ekonomsko učešće:

EDEP za ekonomsko učešće = $(0.672 + 0.915)/2 = \mathbf{0.793}$.

3. Proračun EDEP za prihod

Zarađeni prihod (PPP US\$) se procenjuje posebno za žene i muškarce a zatim indeksira za ciljna mesta kao i za HDI i GDI. Za GEM, ipak, indeks prihoda je zasnovan na neprilagođenim vrednostima, a ne na logaritmu procenjenog zarađenog prihoda. (Za detalje o proceni zarađenog prihoda za muškarce i žene, vidi dodatak ovim tehničkim napomenama).

ŽENE

Udeo u stanovništvu: 0.495

Procenjeni zarađeni prihod: 1066.17

Indeks prihoda = $(1066.17-100)/(40000-100) = 0.024$

MUŠKARCI:

Udeo u stanovništvu: 0.505

Procenjeni zarađeni prihod: 2706.13

Indeks prihoda = $(2706.13-100)/(40000-100) = 0.065$

Indeksi za žene i muškarce se zatim kombinuju da bi se dobio indeks ravnomerne raspodele:

EDEP za prihod = $\{[0.495 (0.024^{-1})] + [0.505 (0.065^{-1})]\}^{-1} = \mathbf{0.071}$.

4. Proračun GEM

Kada je proračunat EDEP za tri dimenzije GEM-a, određivanje GEM-a je lako. On je prosek tri EDEP indeksa

$GEM = (0.789 + 0.793 + 0.071)/3 = \mathbf{0.551}$.

IV. Mere siromaštva:

Granice siromaštva

Granice siromaštva definišu standarde potrošnje koji moraju da budu dostignuti da osoba ne bi bila smatrana siromašnom. Granica siromaštva može da bude apsolutna, relativna ili subjektivna. Većina od literature o siromaštvu bavi se odgovarajućim dobitima od apsolutnih i relativnih mera siromaštva. Apsolutna granica siromaštva klasifikuje dvoje ljudi na isti stvarni nivo potrošnje kao siromašne ili nesiromašne, nezavisno od vremena ili mesta. Zajednički pristup je da se definiše apsolutna granica siromaštva (zasnovana na konceptu troškova osnovnih potreba) u smislu procenjenog troška za potrošačku korpu koja ostvaruje ugovorenu potrošnju energije i koja je u skladu sa potrošačkim ponašanjem siromašnih. Ovo je poznato kao granica siromaštva u hrani, koja je zatim povećana izdvajanjima za nabavku osnovnih neprehrambenih roba.

Ukupna potrošnja domaćinstva merena je u smislu ekvivalenta odraslog lica što rezultira ekvivalentnom potrošnjom po odraslom. Procena ekonomske skale ili skale ekvivalencata na Kosovu daje ekstremne vrednosti zbog aglomeracije porodica u istom stambenom prostoru. Sastav domaćinstva i veličina koji su primećeni na Kosovu su privremeni rezultati postkonfliktnih događaja kao što su interna raseljenost, uništenje kuća i povratak izbeglica iz inostranstva. Da bi se izbegao efekat ovog privremenog stanja na procenu blagostanja, studija pretvara broj odraslih (A) i dece mlađe od 15 godina (C) u broj ekvivalentnih odraslih lica (EA) koristeći parametar ekonomske skale ($M=0.75$) i sledeći izraz: $EA = (A + M \cdot C) / M$. Potrošnja podeljena sa brojem ekvivalentnih odraslih dovela je do potrošnje po ekvivalentnom odraslom koja je ovde korišćena, koristeći ponovno skaliranje koje su predložili Diton i Zaidi (1999) da bi se zadržala "tipična" domaćinstva na istom novčanom nivou blagostanja kao i potrošnja po glavi stanovnika.

Siromaštvo u hrani (ekstremna granica siromaštva). Prema Proceni siromaštva na Kosovu 2001. Svetske banke, koja je zasnovana na anketi LSMS na Kosovu 2001, granica siromaštva hrane je cena potrošačke korpe koja sadrži 2100 kalorija po odraslom. Procena je ilustrovana u donjoj tabeli. Za svaku od prehrambenih stavki (kolona 1), unos kalorija po ekvivalentnom odraslom (kolona 2) je procenjen iz podataka koji su dobijeni iz strukture unetih kalorija (kolona 3). Struktura unosa kalorija razlikuje se u zavisnosti od socio-ekonomskog statusa, pošto bogatija domaćinstva mogu više da vole meso nego ugljene hidrate. Ova procena odgovara strukturi potrošnje kalorija za ona domaćinstva između 30 i 50 procenata stanovništva rangiranih prema PEC merenju. Alternativna struktura unosa kalorija nije značajno promenila rezultate. Uvođenjem potrošnje od 2100 unetih kalorija po odraslom dnevno, Tabela pokazuje potrebe u kalorijama za svaku stavku (kolona 4). Zatim, sadržaj kalorija naznačen u USDA (2000) i cene po kilogramu (ili litru) koje su ranije procenjene, dobili smo cenu po kaloriji (kolona 5) za svaku stavku. Konačno, cena potrebnih kalorija (kolona 6) procenjena je koristeći cenu na nivou Kosova po kaloriji, a suma ovih monetarnih vrednosti je cena korpe koja obezbeđuje 2100 kalorija po odraslom dnevno. Procenjena granica hrane (FL) je 1,8529 DM po odraslom dnevno, što je ekvivalentno 0,813

US\$. Ako je potrošnja domaćinstava po ekvivalentnom odraslom ispod granice siromaštva u hrani, ona se smatraju ekstremno siromašnim.

Koristilo smo procene Svetske banke o ekstremnoj granici siromaštva iz 2001. i a`urirane iz 2003. godine koristeći CPI. Granica siromaštva je 27,93 evra po odraslom mese~no.

Granica punog siromaštva (nacionalna granica siromaštva): domaćinstvima su ipak potrebni drugi resursi za održive životne uslove, kao što je grejanje, transport i usluge od trajnih dobara. Da bi obezbedili mesto za troškove u drugim potrebnim stavkama, dodatna izdvajanja za neprehrambene stavke su procenjena koristeći udeo neprehrambenih stavki za ona domaćinstva čija je potrošnja blizu granice ekstremnog siromaštva. Za ova domaćinstva, trošak za hranu čini 53,97% ukupnih troškova. Mi prilagođavamo granicu ekstremnog siromaštva (FL) deleći je sa udelom hrane (xf) pri čemu se dobija granica apsolutna granica siromaštva (PL):

$PL = FL / xf = DM 1.8529 / 0.5397 = DM 3.498$ što je ekvivalentno US\$ 1.5.

Domaćinstva čija je ekvivalentna potrošnja po odraslom ispod PL smatraju se siromašnim.

Koristili smo procene Svetske banke o granici ekstremnog siromaštva iz 2001. i a`urirane iz 2003. godine koristeći CPI. Granica siromaštva je 57,39 evra po odraslom mese~no.

Medjunarodne granice siromaštva: da bi uporedili nivoi siromaštva u različitim zemljama u razvoju, međunarodne organizacije kao što su Svetska banka, Ujedinjene nacije koriste 1 dolar po osobi dnevno kao granicu ekstremnog siromaštva i 2 dolara po licu dnevno kao granicu siromaštva, pri čemu se dolar procenjuje po paritetu kupovne moći. Pošto nema vrednosti pariteta kupovne moći za Kosovo, koristili smo vrednost dolara na kursnoj listi iz novembra 2003. godine (1 evro = 1,18 dolara).

Stoga, jedan dolar dnevno po osobi = $1/1.18$ evra po osobi dnevno: 25.6 evra po osobi mesečno. Takođe, dva dolara dnevno po osobi = $2/1.18$ evra po osobi dnevno: 51.2 evra po osobi mesečno.

Merenje siromaštva

Postala je standardna praksa pri poređenju siromaštva da se koristi Foster-Grir-Torbeke klasifikacija razloženih merenja siromaštva. To je dato sa:

$$P_{\alpha} = 1/n \sum [(z-y_i) / z]^{\alpha} \quad (2)$$

gde y_i označava prihod ili trošak i-tog siromašnog pojedinca, Z je granica siromaštva, q je broj pojedinaca čija je potrošnja ili prihod manji od granice siromaštva, a n je veličina stanovništva, $\alpha = 0, 1$ ili 2 zavisi od toga koja je mera siromaštva uzeta. Tu spadaju tri indeksa: račun po glavi, dubina siromaštva i indeksi ozbiljnosti siromaštva

Indeks prora~una po glavi (PO) (PO) je mera preovlađujućeg siromaštva. Označava procenat domaćinstava koja su siromašna - kao što je definisano granicom siromaštva - kao proporcija ukupnog stanovništva. Ova mera ipak, nije osetljiva na

Stavka	Unos kalorija po ekvivalentnom odraslom	Potrošnja po unosu kalorija	Kalorijske potrebe	Cena po kaloriji	Minimalna cena korpe
Hleb	0.21	0.12	250.39	0.000263	0.0659
Kukuruz, ostale žitarice	0.0652	3.60%	76.26	0.000355	0.0271
Testenine i pirinač	0.0328	1.80%	38.34	0.000541	0.0207
Pasulj	0.03	0.02	35.63	0.001711	0.061
Puter i druge masti	0.047	2.60%	54.94	0.000657	0.0361
Mleko	0.15	0.08	172.24	0.001671	0.2878
Jogurt	0.01	0.00	6.54	0.002673	0.0175
Zgrušani sir	0.00	0.00	4.16	0.002844	0.0118
Sveži sir	0.02	0.90%	18.88	0.002756	0.052
Formula za bebe	0.0043	0.20%	5.07	0.003178	0.0161
Ovčjetina/jagnjetina/kozetina	0.0027	0.20%	3.18	0.002993	0.0095
Govedina/bivolice	0.035	1.90%	40.89	0.002617	0.107
Piletina i druga živina	0.0727	4.00%	84.97	0.001249	0.1061
Svinjetina	0.0174	1.00%	20.32	0.002507	0.051
Jaja	0.0247	1.40%	28.9	0.002412	0.0697
Riba	0.0028	0.20%	3.33	0.002209	0.0073
Beli luk	0.0058	0.30%	6.84	0.001936	0.0132
Slatka paprika	0.039	2.20%	45.56	0.003273	0.1491
Krastavac	0.0041	0.20%	4.81	0.005685	0.0274
Paradajz	0.0142	0.80%	16.65	0.003883	0.0647
Kupus	0.0098	0.50%	11.48	0.003023	0.0347
Ostalo povrće	0.0011	0.10%	1.3	0.002826	0.0037
Grožđe	0.0197	1.10%	23	0.001807	0.0416
Jabuke	0.0169	0.90%	19.8	0.001738	0.0344
Pomorandže	0.0042	0.20%	4.95	0.004769	0.0236
Ostalo voće	0.0031	0.20%	3.59	0.002761	0.0099
Konzervisano voće	0.0003	0.00%	0.39	0.006824	0.0027
Turšija	0.0029	0.20%	3.39	0.001549	0.0053
Džem	0.0114	0.60%	13.3	0.001504	0.02
Bezalkoholna pića	0.029	1.60%	33.97	0.00267	0.0907
Pivo	0.0031	0.20%	3.58	0.002955	0.0106
šljivovica	0.0022	0.10%	2.57	0.002276	0.0059
Brza hrana	0.002	0.10%	2.29	0.001817	0.0042
Kvasac	0.01	0.60%	11.72	0.002354	0.0276
Biskviti	0.0184	1.00%	21.52	0.000993	0.0214
Začini	0	0.00%	-	0	
čaj	0.0001	0.00%	0.08	0.4443	0.035
Kafa	0.0001	0.00%	0.1	0.4906	0.051
Razna ostala hrana	0	0.00%	-	0	
Pšenica (brašno)	0.4469	24.90%	522.66	0.0001	0.0715
Suncokretovo ulje	0.1865	10.40%	218.06	0.0002	0.0423
šećer	0.2144	11.90%	250.73	0.0003	0.0657
Krompir	0.0241	1.30%	28.17	0.0012	0.0324
Med	0.0013	0.10%	1.57	0.0033	0.0052
Crni luk	0.0033	0.20%	3.9	0.0033	0.0128
Ukupno	1.7957	100.00%	2,100		1.8529

raspodelu siromaštva ispod granice siromaštva. Ovo se pokriva pomoću sledeća dva indeksa, P1 i P2. Indeks dubine siromaštva (P1), je mera dubine siromaštva i označava jaz između primećenog nivoa troškova siromašnih domaćinstava i granice siromaštva. Pretpostavljajući idealno ciljanje, indeks dubine siromaštva pokazuje iznos sredstava (transfera) potrebnih da se sva siromašna domaćinstva podignu do granice siromaštva. Indeks ozbiljnosti siromaštva (P2) meri stepen nejednakosti u distribuciji ispod granice siromaštva i daje veću težinu domaćinstvima na dnu distribucije prihoda (ili troškova).

Da bi ilustrovali, pretpostavimo da, kao rezultat promene politike, 10% prihoda je preraspodeljeno od siromašnog domaćinstva čiji je nivo prihoda 30% ispod granice siromaštva domaćinstvu čiji je prihod 50% ispod granice siromaštva. Indeks proračuna po glavi je u ovom slučaju nepromenljiv, pošto veličina preraspodele ne omogućuje nijednom domaćinstvu da se pomeri ka granici siromaštva. Indeks dubine siromaštva se takođe ne menja, pošto se preraspodela desila na nivoima ispod granice siromaštva. Efekat ove politike preraspodele odražava

indeks P2 pošto se pozicija domaćinstva na lošijem nivou raspodele poboljšava.

VII. Pravljenje indeksa društvenog kapitala

Indeks društvenog kapitala

Prosek različitih rezultata pitanja broj q55, q56 i q 57.

Predloženi rezultati su:

Q55	rezultati
Većina ljudi	1
Neki od ljudi	1
Malo ljudi	0
Niko	0
Odbio/nezna	0
Q56	rezultati
Koga bi ste pozvali na porodični događaj, kao što je rođendan, venčanje, itd.?	1 za da u suprotnom 0
Možete li da pozajmite novac ako je situacija zaista teška?	1 za da u suprotnom 0
Da li možete da računate na to ako to utiče na vašu ličnu bezbednost?	1 za da u suprotnom 0
Sa kim možete da uradite nešto za dobrobit cele okoline,	1 za da u suprotnom 0
Mislite li da ljudi koje vi možete da angažujete za političke potrebe vrede?	1 za da u suprotnom 0
Q57	rezultati
Incidenti kao što su sudari kola i slično	1 za da u suprotnom 0
Inicijativa vaše lokalne vlade sprovedena u okolini	1 za da u suprotnom 0
Projekat NVO koji se odvija u vašoj blizini	1 za da u suprotnom 0
Akcija koju je pokrenuo lider političke partije	1 za da u suprotnom 0
Maksimalni rezultat	11

Iz ankete domaćinstava, najveća vrednost ovog indeksa bila je 10 a najmanja nula. Mi smo standardizovali ovaj indeks kao i sve indikatore ljudskog razvoja oduzimanjem minimalne vrednosti i podelom po opsegu (maksimalna vrednost-minimaln vrednost) i množenjem sa 100. Zato se indeks kreće u opsegu od nula do 100.

ANEKS III: TABELE INDIKATORA HUMANOG RAZVOJA

TABELA A1: : INDEKS HUMANOG RAZVOJA I NJEGOVE KOMPONENTE (HDI)

	Očekivani životni vek pri rođenju*	Stopa pismenosti kod odraslih (15+)%	Kombinovana stopa učešća %	Dohodak po glavi stanovnika u eurima	Indeks životnog veka	Indeks obrazovanja	GDP Indeks	HDI
Priština	70.96	95.70	90.73	1585.64	0.766	0.940	0.461	0.723
Zubin Potok	70.68	98.33	93.55	1180.18	0.761	0.967	0.412	0.714
Zvečan	70.76	97.85	92.31	1225.39	0.763	0.96	0.418	0.714
Leposavić	69.34	97.57	93.10	1214.08	0.739	0.961	0.417	0.706
Štrpce	70.68	93.02	93.33	1162.09	0.761	0.931	0.409	0.701
Uroševac	69.23	96.37	91.06	1209.69	0.737	0.946	0.416	0.700
Istok	70.99	92.76	85.42	1283.25	0.767	0.903	0.426	0.699
Lipljan	71.00	95.42	88.75	1085.67	0.767	0.932	0.398	0.699
Suva Reka	69.69	95.40	85.80	1282.02	0.745	0.922	0.426	0.698
Kamenica	70.87	93.89	87.23	1190.59	0.765	0.917	0.413	0.698
Vitina	69.37	92.05	90.87	1348.12	0.740	0.917	0.434	0.697
Mitrovica	70.89	97.18	91.89	919.79	0.765	0.954	0.370	0.696
Gnjilane	71.14	92.65	92.47	1062.68	0.769	0.926	0.394	0.696
Peć	70.98	95.43	89.71	1006.00	0.766	0.935	0.385	0.696
Djakovica	71.05	92.07	81.72	1149.04	0.768	0.886	0.407	0.687
Prizren	71.00	92.90	87.25	897.59	0.767	0.91	0.366	0.681
Vučitrn	70.07	93.90	93.38	819.45	0.751	0.937	0.351	0.680
Kosovo Polje	71.04	93.56	86.26	859.19	0.767	0.911	0.359	0.679
Glogovac	68.63	96.73	91.59	731.48	0.727	0.95	0.332	0.670
Dečani	70.86	94.07	85.06	722.14	0.764	0.911	0.330	0.668
Orahovac	70.70	90.25	86.84	807.81	0.762	0.891	0.349	0.667
Klina	68.10	94.46	83.94	919.18	0.718	0.91	0.370	0.666
Podujevo	71.07	89.36	85.68	755.17	0.768	0.881	0.337	0.662
Dragaš	65.28	94.64	85.51	955.40	0.671	0.916	0.377	0.655
Obilić	65.38	94.46	85.46	899.50	0.672	0.915	0.367	0.651
Srbica	61.65	95.52	87.54	1135.50	0.611	0.929	0.406	0.648
Kačanik	65.94	94.78	92.92	631.80	0.682	0.942	0.308	0.644
Štimlje	64.08	95.82	89.40	623.18	0.651	0.937	0.305	0.631
Mališevo	64.15	92.08	86.96	723.94	0.653	0.904	0.330	0.629
Novo Brdo	62.41	94.34	86.96	736.73	0.623	0.919	0.333	0.625
Total	68.86	94.22	88.52	1053.23	0.731	0.923	0.393	0.682
Albanci	70.59	94.12	88.91	1051.14	0.760	0.924	0.393	0.692
Srbi	70.92	97.47	91.13	1282.43	0.765	0.954	0.426	0.715
RAE	69.74	83.41	60.46	396.69	0.746	0.758	0.230	0.578
Ostali	70.98	93.07	88.20	865.55	0.766	0.914	0.360	0.680
Seoske sredine	68.10	93.95	87.27	915.34	0.718	0.758	0.370	0.615
Urbane sredine	71.00	94.55	90.14	1221.19	0.767	0.914	0.418	0.700

Izračunato na osnovu UNDP istraživanja domaćinstava, 2004.

* Indikatori očekivanog životnog veka su bazirani na stepenu smrtnosti po životnom dobu koji su dostupni samo na nacionalnom nivou. Kako bismo to razdvojili po opštinama i etničkim grupama, broj procenjenih umrlih u svakoj opštini i etničkoj grupi procenjen je putem množenja stope smrtnosti u svakoj starosnoj grupi sa odgovarajućim brojem stanovnika. Procenjeni broj umrlih predstavlja procenat od broja stanovnika koji nema pristup zdravstvenim službama. Konačni rezultati su provereni kroz starosnu piramidu stanovništva za svaku opštinu.

TABELA A 2. INDEKS RASPODELE SIROMAŠTVA-1 I NJEGOVE KOMPONENTE (HPI-1)

	% stanovništva za koje se očekuje da umre pre napunjenih 40 godina**	Stopa nepismenosti kod odraslih	% stanovništva koje nema pristup vodi iz vodovoda	Stopa smrtnosti novorođenčadi %*	Najbliži zdravstveni centar je na više od 5 km, %	Indekspristojnog životnog standarda	HPI_1
Priština	5.73	(15+),%4.31	9.91	3.5	0.41	4.60	4.96
Zubin Potok	5.73	1.67	10.53	3.5	5.81	6.61	5.44
Zvečan	5.74	2.15	11.47	3.5	6.93	7.30	5.81
Leposavić	6.40	2.43	10.20	3.5	10.38	8.03	6.42
Štrpce	5.74	6.98	6.56	3.5	0.00	3.35	5.74
Uroševac	6.61	3.63	54.60	3.5	11.26	23.12	16.18
Istok	5.73	7.24	39.55	3.5	7.72	16.92	12.18
Lipljan	5.73	4.58	56.60	3.5	7.54	22.55	15.76
Suva Reka	6.40	4.60	69.89	3.5	10.22	27.87	19.43
Kamenica	5.74	6.11	24.23	3.5	0.00	9.24	7.38
Vitina	6.63	7.95	46.05	3.5	10.99	20.18	14.43
Mitrovica	5.74	2.82	10.22	3.5	0.71	4.81	4.75
Gnjilane	5.74	7.35	16.67	3.5	0.00	6.72	6.67
Peć	5.73	4.57	31.65	3.5	6.36	13.84	9.93
Djakovica	5.74	7.93	15.58	3.5	7.97	9.02	7.80
Prizren	5.09	7.10	13.62	3.5	7.07	8.06	6.97
Vučitrn	6.17	6.10	14.36	3.5	9.58	9.15	7.42
Kosovo Polje	5.74	6.44	8.89	3.5	4.38	5.59	5.94
Glogovac	6.61	3.27	47.06	3.5	11.63	20.73	14.55
Dečani	5.72	5.93	22.76	3.5	5.90	10.72	8.16
Orahovac	5.84	9.75	18.64	3.5	8.52	10.22	9.01
Klina	7.04	5.54	55.75	3.5	12.75	24.00	16.85
Podujevo	5.74	10.64	37.65	3.5	6.99	16.05	12.26
Dragaš	8.56	5.36	9.22	3.5	18.62	10.45	8.62
Obilić	8.55	5.54	38.57	3.5	18.50	20.19	14.44
Srbica	10.91	4.48	53.09	3.5	27.81	28.13	19.90
Kačanik	8.13	5.23	21.13	3.5	17.16	13.93	10.41
Štimlje	9.41	4.18	47.89	3.5	22.20	24.53	17.35
Mališevo	9.44	7.92	93.46	3.5	21.77	39.58	27.60
Novo Brdo	10.68	5.66	69.23	3.5	27.16	33.30	23.38
Total	6.79	5.78	27.41	3.5	8.125	12.96	9.66
Albanci	6.18	5.88	29.28	3.5	8.95	13.91	10.14
Srbi	5.73	2.53	20.94	3.5	2.18	8.87	6.70
RAE	6.62	16.60	25.24	3.5	0.26	9.67	12.43
Ostali	5.76	6.932	2.424	3.5	4.18	3.36	5.72
Seoske sredine	8.33	6.05	48.12	3.5	14.23	21.95	15.59
Urbane sredine	3.73	5.45	6.08	3.5	0.69	3.42	4.39

*Izračunato na osnovu UNDP istraživanja domaćinstava, 2003, izuzev stepena smrtnosti kod novorođenčadi, koji je izveden iz statistika svetske zdravstvene organizacije za cello Kosovo.

**Indikator za procenat stanovništva za koje se očekuje da umru pre nego što navršu 40 godina starosti baziran je na stopi smrtnosti za doba starosti koja je dostupna na nacionalnom nivou. Kako bismo to razdvojili po opštinama i po etničkim grupama, procenili smo broj procenjenih umrlih u svakoj opštini i etničkoj grupi množeći sa odgovarajućim brojem stanovnika. Procenjeni broj umrlih predstavlja procenat od broja stanovnika koji nema pristup zdravstvenim službama.

TABELA A3. INDEKS RASPODELE SIROMAŠTVA-2 I NJEGOVE KOMPONENTE (HPI-2)

	Procenat ljudi za koje se očekuje da umru pre navršenih 60 godina*	Stopa nepismenosti odraslih (15+), %	Procenat ljudi koji žive sa \$2 na dan	Stopa nezaposlenosti (15-64), %	HPI_2
Priština	10.53	4.31	29.81	30.26	24.02
Zubin Potok	10.63	1.67	6.66	21.15	13.99
Zvečan	10.46	2.15	22.93	22.81	18.44
Leposavić	12.45	2.43	28.70	27.26	22.55
Štrpce	10.56	6.98	37.90	35.59	29.34
Uroševac	13.02	3.63	46.14	41.90	35.17
Istok	10.43	7.24	48.16	54.93	41.16
Lipljan	10.41	4.59	40.43	48.91	35.85
Suva Reka	12.28	4.60	42.94	41.89	33.81
Kamenica	10.36	6.11	43.38	46.31	35.72
Vitina	12.62	7.95	48.20	52.39	40.12
Mitrovica	10.43	2.82	49.25	51.62	40.11
Gnjilane	10.37	7.36	41.52	47.69	35.67
Peć	10.47	4.57	34.81	34.90	27.80
Djakovica	10.30	7.94	50.68	42.26	37.28
Prizren	6.80	7.10	59.11	35.00	39.69
Vučitrn	11.85	6.10	56.40	42.95	40.24
Kosovo Polje	10.37	6.44	54.23	49.10	41.18
Glogovac	12.94	3.27	64.71	64.06	51.17
Dečani	10.52	5.93	28.13	64.72	41.92
Orahovac	10.63	9.75	69.57	28.39	44.89
Klina	14.44	5.54	58.87	67.20	50.35
Podujevo	10.35	10.65	51.92	55.17	42.65
Dragaš	18.80	5.36	70.85	56.85	51.50
Obilić	18.81	5.54	36.93	58.23	39.93
Srbica	25.25	4.48	46.91	67.39	47.38
Kačanik	17.33	5.23	63.89	45.28	44.77
Štimlje	20.75	4.18	57.24	49.21	42.89
Mališevo	20.61	7.92	64.81	37.92	43.79
Novo Brdo	26.21	5.66	42.63	43.70	35.51
Total	13.40	5.78	47.65	44.42	36.74
Albanci	11.68	5.88	48.68	45.85	37.65
Srbi	10.59	2.53	26.46	30.18	22.77
RAE	12.70	16.60	79.09	58.32	55.93
Ostali	10.74	6.93	57.72	42.96	40.87
Seoske sredine	18.26	6.05	49.22	48.62	39.18
Urbane sredine	4.21	5.45	45.79	39.97	34.21

Izračunato na osnovu UNDP istraživanja domaćinstava, 2003

*Indikator za % stanovništva za koje se očekuje da umru pre navršenih 60 godina baziran je na stopi smrtnosti po starosnoj dobi dostupnoj samo na nacionalnom nivou. Kako bismo to razdvojili po opštinama i po etničkim grupama, procenili smo broj procenjenih umrlih u svakoj opštini i etničkoj grupi množeći sa odgovarajućim brojem stanovnika. Procenjeni broj umrlih predstavlja procenat od broja stanovnika koji nema pristup zdravstvenim službama.

TABELA A 4. JAZ IZMEDJU MUŠKARACA I ŽENA

	Očekivani životni vek pri rođenju		Stopa nepismenosti kod odraslih %		Neto stopa kombinovanog učešća %		Prosečno godina školovanja		Učešće u radnoj snazi, %		Zaradjeni dohodak mesec dana	
	Muško	Žensko	Muško	Žensko	Muško	Žensko	Muško	Žensko	Muško	Žensko	Muško	Žensko
Priština	70.12	71.88	98.02	93.40	92.95	87.79	11.27	9.64	75.30	39.60	169.92	55.89
Zubin Potok	70.00	71.39	100.00	96.67	92.86	100.00	11.96	10.97	79.52	53.19	184.77	160.00
Zvečan	70.02	71.53	100.00	96.04	90.48	94.44	11.94	10.16	69.46	51.38	145.07	106.20
Leposavić	68.57	70.04	98.73	96.49	93.33	92.86	11.02	9.95	73.91	52.46	112.16	71.96
Štrpce	69.77	71.73	96.35	88.52	92.00	90.48	10.54	8.77	77.96	29.60	136.19	58.41
Uroševac	68.12	70.65	97.27	95.40	89.09	93.55	10.53	8.94	74.53	30.63	106.57	25.21
Istok	70.21	71.82	97.72	88.38	88.62	81.90	10.18	7.80	74.52	25.74	86.34	23.80
Lipljan	70.33	71.71	97.77	93.16	88.48	89.61	10.69	9.15	73.80	35.09	121.03	33.56
Suva Reka	68.74	70.75	97.75	93.21	87.26	84.57	9.91	7.52	75.17	19.13	256.00	103.90
Kamenica	70.15	71.72	98.32	89.47	89.17	85.96	10.25	7.69	77.35	45.31	150.03	32.04
Vitina	68.54	70.20	93.33	90.68	89.76	92.04	9.97	8.47	79.57	27.62	180.67	50.15
Mitrovica	70.26	71.63	99.06	95.30	92.23	91.43	11.22	9.93	76.12	42.75	207.21	142.29
Gnjilane	70.25	72.11	96.14	89.35	92.22	92.37	10.07	8.10	76.50	47.29	106.81	33.56
Peć	70.18	71.8	98.19	92.88	90.91	88.16	10.89	9.07	76.81	38.88	225.51	88.85
Djakovica	70.33	71.77	97.04	87.64	81.19	82.40	10.35	8.45	76.39	26.57	131.48	43.98
Prizren	70.29	71.82	95.82	90.27	87.66	86.88	9.41	7.61	75.24	19.40	202.11	94.86
Vučitrn	69.05	71.12	97.97	89.96	92.65	94.18	10.90	8.69	76.30	26.22	130.64	18.92
Kosovo Polje	70.34	71.80	98.00	89.22	87.14	85.48	10.61	8.40	74.69	32.60	84.41	28.15
Glogovac	67.60	69.76	98.37	95.08	94.00	89.47	10.74	8.55	73.92	23.00	117.88	47.39
Dečani	70.09	71.81	97.58	90.83	86.18	84.06	10.88	8.01	73.66	28.83	231.23	102.82
Orahovac	69.79	71.74	94.41	86.62	90.75	82.94	8.56	6.71	73.11	20.80	94.78	12.89
Klina	67.03	69.13	97.54	91.47	88.80	78.86	9.81	7.78	72.33	34.59	104.82	21.26
Podujevo	70.43	71.78	95.45	83.75	86.15	84.87	9.79	7.21	75.73	25.45	91.64	14.11
Dragaš	63.66	66.87	97.73	92.19	91.40	80.99	10.16	7.10	78.07	17.43	87.33	19.97
Obilić	64.02	66.71	98.14	90.85	87.04	83.93	10.79	8.30	79.81	33.05	117.39	24.16
Srbica	59.94	63.49	98.02	92.96	84.77	89.93	10.44	8.04	70.09	28.48	58.88	18.63
Kačanik	64.61	67.15	98.24	91.53	93.60	92.08	10.40	8.38	74.57	15.54	104.61	18.00
Štimlje	62.16	66.01	97.75	94.44	90.91	87.10	9.78	8.04	75.81	22.99	104.10	21.23
Mališevo	62.57	65.75	95.36	89.06	90.18	82.96	9.01	6.93	76.45	13.36	60.16	4.78
Novo Brdo	60.00	65.25	100.00	92.31	90.91	81.82	9.29	7.45	75.78	31.81	107.52	60.57
Total	67.82	69.97	97.28	91.32	89.50	87.41	10.40	8.42	75.42	30.91	135.92	42.23
Albanci	69.81	71.44	97.14	91.23	89.91	87.80	10.38	8.32	75.51	29.55	136.26	36.46
Srbi	70.16	71.75	98.95	96.00	91.14	91.12	11.14	10.07	72.80	48.47	138.24	91.74
RAE	69.05	70.42	92.14	74.89	68.60	52.94	8.04	5.69	80.25	22.45	93.68	28.13
Ostali	70.12	71.88	99.18	88.62	84.62	90.72	9.96	7.60	79.60	23.81	140.31	39.10
Seoske sredine	67.00	69.23	97.03	90.97	88.71	85.69	10	7.94	74.39	25.54	112.3	31.59
Urbane sredine	70.23	71.87	97.54	91.74	90.54	89.7	10.88	8.99	76.64	37.19	162.66	53.46

* Izračunato na osnovu UNDP istraživanja domaćinstava, 2003

* Stopa učešća radne snage izračunata je kao procenat stanovništva koje je radno sposobno podeljeno sa ukupnim brojem stanovnika starosti izmedju 15-64 godina.

TABELA A 5. ODNOS MUŠKO ŽENSKO (MUŠKO=100)

	Očekivani životni vek pri rođenju	Stopa pismenosti kod odraslih, %	Neto stopa kombinovanog učešća, %	Učešće u radnoj snazi, %	Prosečno godišna školovanja	Mesečna zarada
			94.45		85.56	
Priština	102.51	95.28	107.69	52.59	91.77	32.89
Zubin Potok	101.98	96.67	104.39	66.89	85.12	86.59
Zvečan	102.17	96.04	99.49	73.97	90.32	73.21
Leposavić	102.15	97.73	98.34	70.97	83.14	64.15
Štrpce	102.81	91.88	105.00	37.96	84.90	42.89
Uroševac	103.72	98.07	92.42	41.11	76.56	23.65
Istok	102.29	90.44	101.27	34.54	85.58	27.57
Lipljan	101.95	95.29	96.92	47.56	75.91	27.73
Suva Reka	102.93	95.35	96.41	25.44	74.95	40.59
Kamenica	102.23	91.00	102.53	58.57	84.97	21.36
Vitina	102.42	97.16	99.13	34.71	88.51	27.76
Mitrovica	101.95	96.20	100.16	56.16	80.48	68.67
Gnjilane	102.64	92.93	96.97	61.82	83.28	31.42
Peć	102.31	94.59	101.50	50.61	81.60	39.40
Djakovica	102.05	90.32	99.11	34.78	80.93	33.45
Prizren	102.18	94.20	101.65	25.78	79.66	46.93
Vučitrn	103.00	91.83	98.10	34.36	79.22	14.48
Kosovo Polje	102.08	91.04	95.18	43.65	79.57	33.34
Glogovac	103.19	96.66	97.54	31.12	73.62	40.20
Dečani	102.45	93.08	91.39	39.14	78.45	44.47
Orahovac	102.80	91.74	88.81	28.45	79.29	13.59
Klina	103.13	93.77	98.52	47.82	73.60	20.29
Podujevo	101.91	87.73	88.61	33.61	69.91	15.40
Dragaš	105.05	94.34	96.43	22.33	76.94	22.87
Obilić	104.20	92.58	106.09	41.41	77.02	20.58
Srbica	105.92	94.84	98.38	40.64	80.60	31.64
Kačanik	103.93	93.17	95.81	20.84	82.20	17.20
Štimlje	106.19	96.62	91.99	30.33	76.94	20.39
Mališevo	105.08	93.39	90.00	17.47	80.16	7.94
Novo Brdo	108.75	92.31	97.66	41.98	80.99	56.33
Total	103.16	93.88		40.98		31.07
			97.65		80.19	
Albanci	102.35	93.92	99.97	39.14	90.45	26.76
Srbi	102.26	97.02	77.17	66.58	70.84	66.36
RAE	101.98	81.28	107.22	27.97	76.32	30.02
Ostali	102.50	89.36		29.91		27.87
			96.60		79.38	
Seoske sredine	103.32	93.75	99.07	34.33	82.65	28.13
Urbane sredine	102.34	94.05		48.53		32.86

*Izračunato iz tabele A 4

TABELA A6. INDEKS POLNE JEDNAKOSTI I NJEGOVE KOPONENTE (GDI)

	Indeks očekivanog životnog veka pri rođenju		Podjednako distribuisan indeks očekivanog životnog veka	Indeks obrazovanja		Podjednako distribuisan indeks obrazovanja	Indeks zaradjenog dohodka		Podjednako distribuisan indeks dohodka	GDI
	Muško	žensko		Muško	žensko		Muško	žensko		
Priština	0.794	0.740	0.766	0.963	0.915	0.939	0.503	0.318	0.390	0.698
Zubin Potok	0.792	0.731	0.761	0.976	0.978	0.977	0.517	0.493	0.505	0.748
Zvečan	0.792	0.734	0.761	0.968	0.955	0.962	0.477	0.425	0.449	0.724
Leposavić	0.768	0.709	0.738	0.969	0.953	0.961	0.434	0.360	0.394	0.697
Štrpce	0.788	0.737	0.763	0.949	0.892	0.921	0.466	0.325	0.387	0.690
Uroševac	0.760	0.719	0.740	0.945	0.948	0.947	0.425	0.185	0.259	0.648
Istok	0.795	0.739	0.766	0.947	0.862	0.902	0.390	0.175	0.241	0.637
Lipljan	0.797	0.737	0.765	0.947	0.920	0.933	0.447	0.233	0.304	0.667
Suva Reka	0.771	0.721	0.743	0.943	0.903	0.921	0.572	0.421	0.480	0.715
Kamenica	0.794	0.737	0.764	0.953	0.883	0.916	0.482	0.225	0.305	0.662
Vitina	0.767	0.712	0.740	0.921	0.911	0.917	0.513	0.300	0.382	0.679
Mitrovica	0.796	0.736	0.765	0.968	0.940	0.954	0.536	0.474	0.503	0.741
Gnjilane	0.796	0.744	0.769	0.948	0.904	0.926	0.426	0.233	0.301	0.665
Peć	0.795	0.738	0.766	0.958	0.913	0.935	0.550	0.395	0.461	0.720
Djakovica	0.797	0.738	0.767	0.918	0.859	0.888	0.460	0.278	0.347	0.667
Prizren	0.797	0.739	0.766	0.931	0.891	0.910	0.532	0.406	0.458	0.711
Vučitrn	0.776	0.727	0.751	0.962	0.914	0.937	0.459	0.137	0.210	0.633
Kosovo Polje	0.797	0.738	0.766	0.944	0.880	0.910	0.386	0.203	0.265	0.647
Glogovac	0.752	0.704	0.727	0.969	0.932	0.950	0.442	0.290	0.349	0.675
Dečani	0.793	0.738	0.764	0.938	0.886	0.910	0.555	0.419	0.476	0.717
Orahovac	0.788	0.737	0.761	0.932	0.854	0.890	0.406	0.073	0.120	0.590
Klina	0.742	0.694	0.717	0.946	0.873	0.909	0.423	0.156	0.230	0.619
Podujevo	0.799	0.738	0.766	0.924	0.841	0.879	0.400	0.088	0.142	0.596
Dragaš	0.686	0.656	0.669	0.956	0.885	0.915	0.392	0.146	0.203	0.596
Obilić	0.692	0.653	0.672	0.944	0.885	0.914	0.442	0.178	0.252	0.612
Srbica	0.624	0.600	0.612	0.936	0.920	0.928	0.326	0.134	0.190	0.576
Kačanik	0.702	0.661	0.681	0.967	0.917	0.941	0.422	0.129	0.196	0.606
Štimlje	0.661	0.642	0.652	0.955	0.920	0.938	0.421	0.156	0.233	0.607
Mališevo	0.668	0.637	0.652	0.936	0.870	0.902	0.330	0	0	0.518
Novo Brdo	0.625	0.629	0.627	0.970	0.888	0.929	0.427	0.331	0.375	0.644
Total	0.755	0.708	0.731	0.947	0.900	0.923	0.466	0.271	0.342	0.665
Albanci	0.788	0.732	0.759	0.947	0.901	0.923	0.466	0.246	0.322	0.668
Srbi	0.794	0.737	0.765	0.963	0.944	0.954	0.469	0.400	0.432	0.717
RAE	0.776	0.715	0.745	0.843	0.676	0.752	0.404	0.203	0.272	0.590
Ostali	0.794	0.740	0.761	0.943	0.893	0.913	0.471	0.258	0.318	0.664
Seoske sredine	0.742	0.695	0.718	0.943	0.892	0.917	0.434	0.222	0.294	0.643
Urbane sredine	0.795	0.740	0.766	0.952	0.911	0.931	0.496	0.310	0.381	0.692

*Izračunato iz tabele A 4

TABLE A7: INDEKS POLNE OVLAŠĆENOSTI I NJEGOVE MERE

	Podela mesta u parlamentu, %			% zakonodavaca, visokih zvaničnika i menadžera			% profesionalnih i tehničkih pozicija			Indeks ekonomske participacije	Zaradjeni dohodak			GEM
	Muško	Žensko	Indeks	Muško	Žensko	Indeks	Muško	Žensko	Indeksi		Muško	Žensko	Indeks	
Priština	70.59	29.41	0.834	0.757	0.243	0.739	0.712	0.288	0.824	0.782	0.049	0.014	0.044	0.553
Zubin Potok	75.97	24.03	0.733	0.611	0.389	0.952	0.705	0.295	0.835	0.893	0.053	0.046	0.098	0.575
Zvečan	76.47	23.53	0.714	0.611	0.389	0.948	0.696	0.304	0.841	0.895	0.041	0.029	0.068	0.559
Leposavić	70.59	29.41	0.834	0.634	0.366	0.931	0.667	0.333	0.892	0.911	0.031	0.019	0.048	0.598
Štrpce	82.35	17.65	0.603	0.799	0.201	0.664	0.803	0.197	0.655	0.660	0.038	0.015	0.044	0.436
Uroševac	68.29	31.71	0.871	0.878	0.122	0.434	0.754	0.246	0.748	0.591	0.030	0.005	0.018	0.493
Istok	77.42	22.58	0.698	0.86	0.140	0.480	0.767	0.233	0.714	0.597	0.023	0.005	0.015	0.437
Lipljan	70.97	29.03	0.817	0.865	0.135	0.460	0.644	0.356	0.911	0.686	0.034	0.008	0.024	0.509
Suva Reka	73.17	26.83	0.762	0.864	0.136	0.449	0.881	0.119	0.398	0.424	0.074	0.029	0.081	0.422
Kamenica	70.97	29.03	0.820	1.000	0	0	0.771	0.229	0.703	0.351	0.043	0.007	0.024	0.399
Vitina	74.19	25.81	0.781	0.913	0.087	0.328	0.897	0.103	0.38	0.354	0.052	0.013	0.041	0.392
Mitrovica	80.49	19.51	0.63	0.707	0.293	0.830	0.616	0.384	0.947	0.889	0.060	0.040	0.096	0.539
Gnjilane	78.05	21.95	0.688	0.742	0.258	0.768	0.811	0.189	0.616	0.692	0.030	0.008	0.024	0.468
Peć	73.17	26.83	0.789	0.788	0.212	0.672	0.648	0.352	0.915	0.793	0.065	0.024	0.071	0.551
Djakovica	75.97	24.03	0.733	0.842	0.158	0.534	0.833	0.167	0.558	0.546	0.037	0.011	0.033	0.438
Prizren	73.17	26.83	0.773	0.949	0.051	0.189	0.842	0.158	0.52	0.354	0.058	0.026	0.071	0.399
Vučitrn	77.42	22.58	0.697	0.927	0.073	0.270	0.898	0.102	0.365	0.318	0.037	0.003	0.012	0.342
Kosovo Polje	80.95	19.05	0.609	0.823	0.177	0.576	0.817	0.183	0.590	0.583	0.023	0.006	0.019	0.404
Glogovac	83.87	16.13	0.535	0.846	0.154	0.514	0.846	0.154	0.514	0.514	0.033	0.012	0.034	0.361
Dečani	64.52	35.48	0.909	0.893	0.107	0.375	0.639	0.361	0.916	0.645	0.067	0.028	0.079	0.544
Orahovac	74.19	25.81	0.752	0.963	0.037	0.138	0.923	0.077	0.275	0.206	0.026	0.001	0.005	0.321
Klina	70.97	29.03	0.829	0.829	0.171	0.572	0.846	0.154	0.526	0.549	0.029	0.004	0.014	0.464
Podujevo	68.29	31.71	0.857	0.828	0.172	0.560	0.850	0.150	0.500	0.530	0.025	0.002	0.006	0.464
Dragaš	75.97	24.03	0.693	0.909	0.091	0.305	0.971	0.029	0.104	0.205	0.024	0.004	0.011	0.303
Obilić	76.19	23.81	0.721	0.905	0.095	0.341	0.867	0.133	0.458	0.399	0.033	0.005	0.016	0.379
Srbica	83.87	16.13	0.540	0.810	0.190	0.615	0.906	0.094	0.339	0.477	0.015	0.003	0.010	0.342
Kačanik	74.19	25.81	0.763	0.907	0.093	0.335	0.925	0.075	0.275	0.305	0.029	0.003	0.010	0.360
Štimlje	71.43	28.57	0.832	0.905	0.095	0.358	0.833	0.167	0.572	0.465	0.029	0.004	0.014	0.437
Mališevo	70.97	29.03	0.828	1.000	0	0	0.846	0.154	0.524	0.262	0.016	0	0	0.363
Novo Brdo	82.35	17.65	0.597	0.869	0.131	0.470	1.000	0	0	0.235	0.030	0.016	0.042	0.291
Total	75.97	24.03	0.728	0.833	0.167	0.555	0.766	0.234	0.715	0.635	0.038	0.010	0.032	0.465
Albanci				0.864	0.136	0.468	0.782	0.218	0.680	0.574	0.038	0.008	0.028	
Srbi				0.648	0.352	0.914	0.681	0.319	0.871	0.892	0.039	0.025	0.061	
RAE				1.000	0	0	1	0	0	0	0.026	0.006	0.020	
Ostali				0.847	0.153	0.464	0.833	0.167	0.503	0.484	0.040	0.009	0.027	
Seoske sredine				0.854	0.146	0.497	0.817	0.183	0.597	0.547	0.031	0.007	0.023	
Urbane sredine				0.820	0.180	0.587	0.723	0.277	0.796	0.692	0.046	0.014	0.042	

*Izračunato iz UNDP istraživanja domaćinstava, 2004 osim podela mesta u parlamentu, što je izvedeno iz opštinske baze podataka.

TABELA A8. PROCENAT STANOVNIŠTVA KOJE IMA PRISTUP OSNOVNIM PRIJATNOSTIMA I TRAJNOM POSEDOVANJU ROBA

	Siguran izvor pijaće vode	Kanalizacija za otpadne vode	Pristup električnoj energiji	TV-aparati	Përqindja e ekonomive familjare që nuk kanë mjete ekonomike *	Kompjuteri	Kompjuteri i telefoni
Priština	90.09	89.12	99.35	93.46	24.29	21.83	17.01
Zubin Potok	89.47	88.46	100.00	98.06	12.06	7.69	7.05
Zvečan	88.52	84.48	99.76	95.24	30.25	15.09	15.09
Leposavić	89.80	67.22	98.09	95.05	13.05	15.33	14.62
Štrpce	93.44	63.49	99.14	99.37	6.13	5.71	1.91
Uroševac	45.40	49.17	98.39	96.80	18.50	14.45	8.42
Istok	60.45	49.89	99.47	97.21	9.50	8.90	2.15
Lipljan	43.40	31.20	99.45	92.61	12.02	7.16	4.37
Suva Reka	30.11	69.01	96.98	96.62	6.50	7.66	1.59
Kamenica	75.77	80.22	98.58	98.26	18.58	7.42	3.94
Vitina	53.95	53.10	98.84	91.94	6.82	15.60	10.64
Mitrovica	89.78	83.31	96.60	93.60	40.77	13.46	9.08
Gnjilane	83.33	80.09	98.94	97.21	20.07	6.93	5.40
Peć	68.35	64.64	96.10	97.28	23.38	8.34	4.75
Djakovica	84.42	84.19	99.36	96.47	24.00	7.52	4.80
Prizren	86.38	77.39	98.36	97.65	21.00	6.21	4.61
Vučitrn	85.64	70.14	99.33	97.44	14.50	9.77	6.04
Kosovo Polje	91.11	67.34	98.64	97.81	20.13	9.76	4.04
Glogovac	52.94	54.09	99.69	93.73	9.50	7.72	2.36
Dečani	77.24	64.49	100.00	96.99	10.55	9.22	5.28
Orahovac	81.37	46.78	97.31	96.32	9.50	4.51	0.92
Klina	44.25	55.50	99.11	93.68	9.50	4.45	1.17
Podujevo	62.35	55.84	99.56	91.11	14.07	9.10	4.31
Dragaš	90.78	75.90	98.33	92.12	17.50	4.49	0.99
Obilić	61.43	55.00	100.00	96.26	17.00	6.88	3.13
Srbica	46.91	54.04	98.68	90.91	12.00	7.14	1.70
Kačanik	78.87	64.37	98.90	97.56	23.50	5.89	3.86
Štimlje	52.11	38.90	98.27	97.80	3.50	11.01	0
Mališevo	6.54	24.47	100.00	96.53	5.50	2.22	0
Novo Brdo	30.77	46.25	98.76	83.75	13.04	6.17	0
Total	72.59	66.76	98.77	95.45	18.84	9.92	6.02
Albanci	70.72	65.88	98.94	95.78	18.09	10.09	5.92
Srbi	79.06	72.00	98.31	93.26	15.31	10.79	8.86
RAE	74.77	61.12	97.63	89.60	59.72	1.17	0
Ostali	97.58	88.37	98.59	95.72	30.90	7.59	5.10
Seoske sredine	51.88	48.44	98.95	94.64	7.09	5.84	1.79
Urbane sredine	93.92	89.09		96.42	30.94	14.91	11.19

* Izračunato iz UNDP istraživanja domaćinstava, 2003

OBRAZOVNI PROFIL

TABELA A9. STOPA PISMENOSTI, STOPA UČEŠĆA I PROSEČAN BROJ GODINA ŠKOLOVANJA

	Stopa pismenosti, %	Stopa učešća, %			Prosečan broj godina školovanja	Stopa učenik po nastavniku, %**
		Osnovno	Srednje	Kombinovano		
Priština	95.69	94.44	84.27	90.73	10.46	20.62
Zubin Potok	98.33	100.00	90.91	93.55	11.47	11.91
Zvečan	97.85	92.00	92.86	92.31	10.98	17.61
Leposavić	97.57	96.61	85.71	93.10	10.47	12.69
Štrpce	93.02	100.00	84.21	93.33	9.72	12.23
Uroševac	96.37	95.44	84.62	91.06	9.77	29.54
Istok	92.76	94.30	67.47	85.42	8.96	20.27
Lipljan	95.41	98.03	73.50	88.75	9.92	19.71
Suva Reka	95.40	95.98	66.39	85.80	8.63	19.80
Kamenica	93.89	94.00	76.19	87.23	8.94	14.51
Vitina	92.05	98.18	75.00	90.87	9.25	22.51
Mitrovica	97.18	96.40	83.04	91.89	10.58	18.12
Gnjilane	92.65	98.03	80.25	92.47	9.06	20.71
Peć	95.43	95.08	81.00	89.71	9.96	19.78
Djakovica	92.06	89.71	62.42	81.72	9.37	23.22
Prizren	92.90	95.99	62.50	87.25	8.47	21.52
Vučitrn	93.90	97.80	83.33	93.38	9.79	19.96
Kosovo Polje	93.56	91.95	75.00	86.26	9.50	13.84
Glogovac	96.73	98.01	80.83	91.59	9.66	22.36
Dečani	94.07	94.01	69.89	85.06	9.40	20.29
Orahovac	90.25	95.96	70.00	86.84	7.58	23.24
Klina	94.46	96.91	59.77	83.94	8.78	21.57
Podujevo	89.35	92.76	72.12	85.68	8.45	18.89
Dragaš	94.64	96.03	60.32	85.51	8.46	23.66
Obilić	94.46	94.03	72.09	85.45	9.53	15.80
Srbica	95.52	93.92	76.64	87.54	9.26	19.90
Kačanik	94.77	98.47	85.26	92.92	9.37	18.83
Štimlje	95.82	96.12	75.00	89.40	8.90	19.40
Mališevo	92.08	96.19	64.77	86.96	7.92	20.58
Novo Brdo	94.34	93.33	75.00	86.96	8.42	7.48
Total	94.22	95.44	75.20	88.52	9.40	20.47
Albanci	94.12	95.94	75.37	88.90	9.33	
Srbi	97.47	93.97	86.19	91.13	10.61	
RAE	83.41	75.65	29.82	60.47	6.89	
Ostali	93.07	95.54	71.43	88.20	8.61	
Seoske sredine	93.95	95.77	70.84	87.27	8.96	
Urbane sredine	94.55	94.98	80.96	90.14	9.91	

*Izračunato iz UNDP istraživanja domaćinstava, 2003

** izračunato iz podataka Ministarstva Obrazovanja, Nauke i Tehnologije

TABELA A10. STOPA PISMENOSTI, STOPA UČEŠĆA I PROSEČAN BROJ GODINA ŠKOLOVANJA PO POLOVIMA

	Stopa pismenosti, %		Stopa učešća, %						Prosečan broj godina školovanja	
	Muško	žensko	Osnovno		Srednje		Kombinovano		Muško	žensko
			Muško	žensko	Muško	žensko	Muško	žensko		
Priština	98.02	93.40	94.84	93.88	89.20	79.56	92.95	87.79	11.27	9.64
Zubin Potok	100.00	96.67	100.00	100.00	75.00	100.00	92.86	100.00	11.96	10.97
Zvečan	100.00	96.04	93.33	90.00	80.00	100.00	90.48	94.44	11.94	10.16
Leposavić	98.73	96.49	93.94	100.00	91.67	81.25	93.33	92.86	11.02	9.95
Štrpce	96.35	88.52	100.00	100.00	83.33	75.00	92.00	90.48	10.54	8.77
Uroševac	97.27	95.40	94.63	96.32	82.54	88.75	89.09	93.55	10.53	8.94
Istok	97.72	88.38	95.24	93.24	74.36	62.79	88.62	81.90	10.18	7.80
Lipljan	97.77	93.16	99.04	96.97	70.49	76.79	88.48	89.61	10.69	9.15
Suva Reka	97.75	93.21	97.09	95.87	68.52	64.18	87.26	84.57	9.91	7.52
Kamenica	98.32	89.47	96.05	91.78	75.56	75.00	89.17	85.96	10.25	7.69
Vitina	93.33	90.68	97.59	98.78	75.00	75.00	89.76	92.04	9.97	8.47
Mitrovica	99.06	95.30	94.35	97.98	88.57	73.81	92.23	91.43	11.22	9.93
Gnjilane	96.14	89.35	96.53	100.00	80.60	80.00	92.22	92.37	10.07	8.10
Peć	98.19	92.88	94.83	95.36	85.25	74.03	90.91	88.16	10.89	9.07
Djakovica	97.04	87.64	86.49	94.27	66.25	58.44	81.19	82.40	10.35	8.45
Prizren	95.82	90.27	97.5	94.75	59.80	64.75	87.66	86.88	9.41	7.61
Vučitrn	97.97	89.96	96.53	99.22	83.33	83.61	92.65	94.18	10.90	8.69
Kosovo Polje	98.00	89.22	92.86	93.18	81.48	66.67	87.14	85.48	10.61	8.40
Glogovac	98.37	95.08	97.00	99.00	86.27	76.81	94.00	89.47	10.74	8.55
Dečani	97.58	90.83	93.51	94.44	73.91	65.96	86.18	84.06	10.88	8.01
Orahovac	94.41	86.62	95.76	96.19	79.63	61.54	90.75	82.94	8.56	6.71
Klina	97.54	91.47	96.51	97.37	71.79	50.00	88.80	78.86	9.81	7.78
Podujevo	95.45	83.75	90.67	94.81	77.78	66.67	86.15	84.87	9.79	7.21
Dragaš	97.73	92.19	95.59	96.43	80.00	47.37	91.40	80.99	10.16	7.10
Obilić	98.14	90.85	97.06	90.91	68.42	73.91	87.04	83.93	10.79	8.30
Srbica	98.02	92.96	89.47	97.73	76.79	76.92	84.77	89.93	10.44	8.04
Kačanik	98.24	91.53	98.61	98.31	86.79	82.93	93.60	92.08	10.40	8.38
Štimlje	97.75	94.44	96.67	95.35	79.31	68.42	90.91	87.10	9.78	8.04
Mališevo	95.36	89.06	95.69	96.84	77.08	51.22	90.18	82.96	9.01	6.93
Novo Brdo	100.00	92.31	100.00	85.71	100.00	60.00	90.91	81.82	9.29	7.45
Total	97.28	91.32	94.92	96.00	78.76	71.53	89.50	87.41	10.40	8.42
Albanci	97.14	91.23	95.34	96.59	79.06	71.48	89.91	87.80	10.38	8.32
Srbi	98.95	96.00	93.06	94.79	87.76	84.82	91.14	91.12	11.14	10.07
RAE	92.14	74.89	81.67	69.09	38.46	22.58	68.60	52.94	8.04	5.69
Ostali	99.18	88.62	92.86	97.14	68.18	74.07	84.62	90.72	9.96	7.60
Seoske sredine	97.03	90.97	95.61	95.94	75.24	66.13	88.71	85.69	10.00	7.94
Urbane sredine	97.54	91.74	94.03	95.98	83.38	78.39	90.54	89.70	10.88	8.99

*izračunato iz UNDP istraživanja domaćinstava, 2003

TABELA A11. PROCENAT LJUDI OD 15 GODINA I STARIJIH KOJI SU STEKLI OBRAZOVANJE

	Bez škole 0.75	Manje od osnovne škole (1-3 godine)	Manje od osnovne (4- 7 godina)	Osnovno	Manje od sred- njeg (9-10 god)	Srednje (11-12)	Gimnaz- ija	Viša škola	Ukupno
Priština	0.83	1.57	8.38	17.14	7.19	50.82	10.74	3.41	100
Zubin Potok	1.10	0.83	3.33	9.17	5.00	65.83	11.67	3.33	100
Zvečan	0.93	1.65	5.49	12.64	3.85	59.89	12.09	3.30	100
Leposavić	1.65	2.80	7.45	14.60	5.90	56.52	8.70	3.11	100
Štrpce	0.35	2.48	11.16	20.66	4.13	47.52	10.74	1.65	100
Uroševac	0.51	2.08	9.38	27.15	7.92	44.79	7.36	0.97	100
Istok	0.46	2.04	15.79	28.52	7.47	33.45	10.53	1.70	100
Lipljan	0.12	2.29	9.51	22.79	6.64	49.72	7.22	1.37	100
Suva Reka	2.15	1.93	17.9	37.36	8.71	25.15	7.74	1.09	100
Kamenica	0.85	2.73	14.63	27.69	7.32	37.16	7.46	0.86	100
Vitina	0.55	2.13	12.20	29.08	5.67	40.57	7.38	2.13	100
Mitrovica	3.48	0.96	8.79	20.05	5.7	49.31	12.09	2.54	100
Gnjilane	0.59	1.23	11.33	33.24	7.03	33.51	7.37	2.80	100
Peć	2.27	1.52	10.44	26.02	7.33	40.22	13.14	0.73	100
Djakovica	1.04	3.41	9.23	30.75	6.61	37.93	8.38	1.42	100
Prizren	0.43	2.44	14.15	43.21	6.89	24.45	6.32	1.50	100
Vučitrn	0.53	1.38	8.40	24.55	8.71	49.10	6.38	1.06	100
Kosovo Polje	0.44	1.85	11.90	23.81	5.82	47.35	7.14	1.59	100
Glogovac	1.08	1.02	8.15	33.33	8.15	41.34	6.11	1.46	100
Dečani	0.86	1.54	10.80	31.33	7.56	35.19	11.57	0.93	100
Orahovac	0.55	7.02	15.90	43.12	9.31	18.63	4.30	0.86	100
Klina	0.90	2.03	15.29	34.07	8.66	31.86	6.63	0.92	100
Podujevo	0.18	2.98	13.11	32.10	6.96	36.44	6.33	1.18	100
Dragaš	0.97	1.95	16.16	45.47	4.44	24.69	5.68	1.42	100
Obilić	0.27	0.97	9.06	25.89	7.12	50.16	5.18	0.65	100
Srbica	1.18	1.60	13.85	28.36	9.19	37.95	7.59	1.20	100
Kačanik	0.29	2.07	9.45	33.97	6.79	40.33	5.61	0.59	100
Štimlje	0.69	2.05	17.30	32.84	4.69	36.65	5.57	0.59	100
Mališevo	0	1.91	14.21	49.22	6.59	23.40	3.64	0.35	100
Novo Brdo	0.96	4.00	18.00	38.00	10.00	26.00	4.00	0	100
Total	0.82	2.07	11.37	29.34	7.10	39.30	8.22	1.65	100
Albanci	1.50	1.90	11.50	30.82	7.34	37.87	8.15	1.60	100
Srbi	5.49	2.36	7.89	13.62	5.41	56.87	10.00	2.36	100
RAE	0.94	10.02	19.33	37.95	5.25	20.53	1.43	0	100
Ostali	0.97	1.88	15.95	34.71	6.94	30.59	7.88	1.13	100
Seoske sredine	0.95	2.25	12.98	33.70	7.20	36.04	5.91	0.94	100
Urbane sredine	0.57	1.88	9.46	24.14	7.01	43.15	10.94	2.47	100
Muško	1.35	1.60	7.52	20.77	8.00	48.21	10.99	2.33	100
žensko		2.57	15.25	37.95	6.22	30.31	5.42	0.94	100

*izračunato iz UNDP istraživanja domaćinstava, 2003

PROFIL RADNE SNAGE

TABELA A12. UČEŠĆE U RADNOJ SNAZI I NEZAPOSLENOSTI (OSOBE STAROSTI OD 15-64)

	Stopa učešće, %			Stopa nezaposlenosti, %		
	Muško	Žensko	Ukupno	Muško	Žensko	Ukupno
Priština	75.30	39.60	57.04	25.67	38.62	30.26
Zubin Potok	79.52	53.19	66.61	21.89	20.00	21.15
Zvečan	69.46	51.38	59.91	20.01	26.20	22.81
Leposavić	73.91	52.46	62.94	20.14	36.84	27.26
Štrpce	77.96	29.60	55.04	35.69	35.29	35.59
Uroševac	74.53	30.63	53.00	33.90	62.14	41.90
Istok	74.52	25.74	49.59	52.72	61.06	54.93
Lipljan	73.80	35.09	54.33	41.00	65.33	48.91
Suva Reka	75.17	19.13	44.40	38.94	51.43	41.89
Kamenica	77.35	45.31	60.78	33.84	66.20	46.31
Vitina	79.57	27.62	54.40	47.43	67.59	52.39
Mitrovica	76.12	42.75	59.05	51.41	51.97	51.62
Gnjilane	76.50	47.29	61.00	28.83	74.68	47.69
Peć	76.81	38.88	57.65	27.60	49.06	34.90
Djakovica	76.39	26.57	50.20	39.64	49.06	42.26
Prizren	75.24	19.40	45.66	30.65	50.00	35.00
Vučitrn	76.30	26.22	50.91	39.32	53.23	42.95
Kosovo Polje	74.69	32.60	53.35	40.87	67.43	49.10
Glogovac	73.92	23.00	48.07	61.01	73.55	64.06
Dečani	73.66	28.83	50.53	60.60	74.60	64.72
Orahovac	73.11	20.80	44.97	18.39	58.59	28.39
Klina	72.33	34.59	53.10	57.53	86.67	67.20
Podujevo	75.73	25.45	49.15	48.37	73.23	55.17
Dragaš	78.07	17.43	44.09	49.81	81.58	56.85
Obilić	79.81	33.05	55.52	48.55	79.87	58.23
Srbica	70.09	28.48	49.15	63.11	77.78	67.39
Kačanik	74.57	15.54	43.89	40.75	65.38	45.28
Štimlje	75.81	22.99	49.68	44.66	64.55	49.21
Mališevo	76.45	13.36	43.42	30.81	75.00	37.92
Novo Brdo	75.78	31.81	55.15	38.69	57.18	43.70
Total	75.42	30.91	52.47	38.47	58.06	44.42
Albanci	75.51	29.55	51.78	39.31	61.53	45.85
Srbi	72.80	48.47	60.71	28.07	33.39	30.18
RAE	80.25	22.45	50.60	52.47	78.15	58.32
Ostali	79.60	23.81	47.31	33.47	66.05	42.95
Seoske sredine	74.39	25.54	49.54	42.62	65.50	48.62
Urbane sredine	76.64	37.19	55.96	33.48	52.11	39.97

izračunato iz UNDP istraživanja domaćinstava, 2003

TABELA A13. PROCENAT PODELE MENADŽERSKIH I PROFESIONALNIH POSLOVA U RADNOJ SNAZI

	Zakonodavstvo i menadžersko osoblje (% od radne snage)				Profesionalni i tehnički poslovi (% od radne snage)			
	Muško	Žensko	Ukupno	% žensko prema muškom	Muško	Žensko	Ukupno	% žensko prema muškom
Priština	15.07	10.61	13.67	45.45	31.08	27.66	30.01	40.45
Zubin Potok	18.13	17.50	17.88	65.93	47.25	30.00	40.40	41.86
Zvečan	15.36	12.82	14.26	76.35	41.41	23.67	33.73	43.64
Leposavić	16.97	16.67	16.86	58.78	39.43	33.53	37.24	50.00
Štrpce	14.73	10.78	13.72	34.42	32.58	23.24	30.18	24.56
Uroševac	15.38	9.43	14.29	22.65	20.94	30.19	22.65	32.65
Istok	29.05	15.91	26.04	29.73	15.54	15.91	15.63	30.43
Lipljan	20.39	11.28	18.38	28.27	18.97	37.01	22.94	55.16
Suva Reka	9.18	5.88	8.53	24.64	25.12	13.73	22.87	13.46
Kamenica	10.43	0	7.90	32.05	41.02	38.07	40.30	29.75
Vitina	12.07	5.71	11.00	20.11	20.11	11.43	18.66	11.43
Mitrovica	22.05	15.7	19.72	58.18	30.27	32.44	31.07	62.35
Gnjilane	8.26	11.57	8.92	24.84	39.74	37.31	39.25	23.33
Peć	11.66	8.64	10.86	36.32	15.70	23.46	17.76	54.29
Djakovica	19.28	11.11	17.27	32.53	9.04	5.56	8.18	20.00
Prizren	17.21	4.44	15.00	20.93	14.88	13.33	14.62	18.75
Vučitrn	17.84	5.17	15.13	27.23	20.66	8.62	18.08	11.36
Kosovo Polje	26.47	23.07	25.79	24.72	35.07	31.77	34.41	22.39
Glogovac	7.48	6.25	7.26	21.77	22.45	18.75	21.79	18.18
Dečani	21.01	9.38	18.54	26.89	19.33	40.63	23.84	56.52
Orahovac	10.66	2.44	9.47	16.80	9.84	4.88	9.12	8.33
Klina	24.11	31.82	25.15	15.60	15.60	18.18	15.95	18.18
Podujevo	13.79	14.71	13.94	19.54	19.54	17.65	19.23	17.65
Dragaš	14.93	14.29	14.86	10.45	24.63	7.14	22.97	3.03
Obilić	10.73	6.45	10.10	17.51	51.41	45.16	50.48	15.38
Srbica	14.05	13.33	13.91	24.79	23.97	10.00	21.19	10.34
Kačanik	19.02	14.81	18.53	13.17	18.05	11.11	17.24	8.11
Štimlje	9.27	5.13	8.61	19.02	24.39	25.64	24.59	20.00
Mališevo	16.79	0	15.70	6.93	4.01	10.53	4.44	18.18
Novo Brdo	5.95	3.47	5.44	25.93	24.35	0	19.34	0
Total	15.32	10.35	14.18	29.74	23.41	24.05	23.55	30.56
Albanci	15.23	9.06	13.94	26.47	21.91	23.08	22.15	27.88
Srbi	16.87	15.08	16.19	60.85	36.77	28.3	33.57	46.83
RAE	8.97	0	7.90	13.54	13.26	0	11.68	0
Ostali	15.97	13.72	15.58	20.96	26.1	25.05	25.91	20.12
Seoske sredine	11.81	9.43	11.39	21.38	22.32	23.40	22.51	22.42
Urbane sredine	19.00	10.87	16.74	38.49	24.59	24.43	24.55	38.23

*Izračunato iz UNDP istraživanja domaćinstava, 2003

** Zakonodavstvo i menadžersko osoblje uključuju: vlasnika sopstvenog posla, direktora (menadžera) kompanije, administrativno osoblje i uniformisana lica.

*** Profesionalno i tehničko osoblje uključuje: Profesionalce, predradnike, tehničare i kvalifikovane radnike.

PROFIL NEZAPOSLENOSTI

TABELA A14. STOPA NEZAPOSLENOSTI PO OBRAZOVNOM STATUSU, (U PROCENTIMA)

	Osnovno	Manje od srednjeg (9-10 god)	Srednje (11-12)	Gimnazija	Viša škola	Univerzitet ili više	Ukupno%
Priština	44.66	24.79	33.4	0	16.32	3.30	30.39
Zubin Potok	40	0	22.04	0	11.63	20	21.15
Zvečan	37.50	25	24.15	58.43	9.26	17.65	22.56
Leposavić	38.46	20	27.89	20	12.1	25.77	26.98
Štrpce	42.30	0	37.25	54.60	22.35	0	35.33
Uroševac	58.51	28.57	40.64	12.50	17.24	14.29	41.56
Istok	67.92	45.45	58.73	0	25.86	8.33	55.06
Lipljan	67.46	31.13	49.5	30	24.64	0	48.52
Suva Reka	50	38.71	38.16	25	20.34	0	40.88
Kamenica	63.95	47.97	41.04	26.94	16.22	0	46.27
Vitina	65.35	33.33	52.04	40	25	21.43	51.95
Mitrovica	75.74	66.43	54.02	60	22.66	14.19	51.52
Gnjilane	63.09	60.4	41.69	42.45	12.4	20.32	47.89
Peć	47.83	38.89	34.19	11.11	20.93	0	34.56
Djakovica	61.62	45.45	38.76	18.18	12.50	16.67	42.22
Prizren	40	36.36	33.07	0	16.67	0	34.61
Vučitrn	55.29	57.89	43.77	25	18.18	14.29	43.01
Kosovo Polje	62.15	100	47.55	52.53	27.86	10.30	48.27
Glogovac	75	92.86	67.03	33.33	19.61	27.27	63.69
Dečani	75.47	66.67	71.43	71.43	32.91	0	64.61
Orahovac	29.78	33.33	26.6	20	6.67	16.67	28.24
Klina	82.72	66.67	65.07	20	20	28.57	66.80
Podujevo	68.91	50	54.95	41.67	15.91	11.11	54.59
Dragaš	73.11	75	51.94	54.55	11.11	33.33	56.89
Obilić	79.52	72.73	54.94	0	38.89	33.33	58.18
Srbica	88.24	85.71	66.97	62.50	21.31	37.50	66.89
Kačanik	43.43	45.45	50.41	33.33	15.79	20	45.13
Štimlje	56.35	53.85	48.82	75	14.89	0	49.31
Mališevo	48.06	33.33	25.9	66.67	6.67	33.33	37.31
Novo Brdo	50.66	37.89	39.01	0	23.11	0	43.06
Total	57.83	46.41	43.98	27.66	18.64	11.24	44.19
Albanci	58.13	47.41	46.09	28.27	19.14	10.80	45.59
Srbi	46.31	21.67	32.35	6.71	12.8	14.43	30.19
RAE	61.44	55.45	47.89	100	23.06	0	59.28
Ostali	58.38	42.81	39.5	60	25.47	0	43.51
Seoske sredine	59.88	47.77	46.76	34.73	17.60	16.96	48.45
Urbane sredine	54.50	44.65	41.13	23.65	19.33	8.65	39.66

* Izračunato iz UNDP istraživanja domaćinstava, 2003

TABELA A15. STOPA NEZAPOSLENOSTI PREMA STAROSTI I POLU

	Od 15-24 god			Od 25-34 god			Od 35-49 god			Od 50-64 god		
	Muško	Žensko	Ukupno	Muško	Žensk	Ukupno	Muško	Žensko	Ukupno	Muško	Žensko	Ukupno
Priština	34.84	47.14	40.41	27.58	45.11	34.56	20.17	24.85	21.63	22.56	27.38	23.45
Zubin Potok	65.31	45.45	59.15	14.06	20.93	16.82	10.39	15.38	12.68	4.65	5.00	4.76
Zvečan	44.48	75.00	58.11	27.62	30.00	28.71	6.80	16.33	11.13	14.29	4.46	9.92
Leposavić	65.99	80.95	72.23	19.39	47.37	33.16	5.75	15.15	9.56	18.62	23.94	20.47
Štrpce	70.56	67.30	69.69	30.96	41.11	33.79	20.91	12.98	18.71	25.44	12.50	23.57
Uroševac	49.45	70.59	57.04	28.04	67.92	41.25	20.00	41.67	24.56	40.91	41.67	41.03
Istok	72.73	73.17	72.88	47.5	64.86	52.99	46.08	50.00	46.97	44.44	0	40.68
Lipljan	54.44	82.80	67.24	38.44	69.80	49.84	32.58	26.81	31.23	43.49	56.74	45.73
Suva Reka	51.32	70.45	58.33	40.22	51.85	42.86	24.53	25.93	24.81	46.15	28.57	44.44
Kamenica	55.57	78.09	67.87	34.28	78.97	53.55	21.48	45.66	29.54	41.66	0	37.46
Vitina	65.43	80.00	69.83	53.10	74.42	58.97	29.89	45.00	32.71	36.00	40.00	36.67
Mitrovica	70.27	82.76	75.69	60.62	62.29	61.27	38.31	29.96	35.34	38.38	13.23	31.28
Gnjilane	45.32	75.58	60.83	32.82	82.70	57.42	18.02	65.17	34.33	29.84	52.02	33.12
Peć	39.53	63.27	48.15	29.33	55.10	39.52	19.10	28.89	22.39	20.69	43.75	25.68
Djakovica	48.98	81.08	62.79	34.44	59.26	40.17	32.91	16.00	28.85	49.12	11.76	40.54
Prizren	41.67	74.07	51.72	36.70	69.57	42.42	13.98	25.71	17.19	35.42	0	32.08
Vučitrn	59.30	65.45	61.70	38.64	52.63	42.86	29.91	40.00	31.69	30.00	0	27.27
Kosovo Polje	48.76	78.36	61.32	52.79	67.73	57.90	27.22	57.20	36.24	33.98	20.78	33.25
Glogovac	83.78	84.21	83.93	63.79	74.36	66.45	46.74	52.38	47.79	34.48	25.00	33.87
Dečani	84.09	91.11	86.47	60.53	87.18	69.57	46.43	45.95	46.28	44.44	40.00	44.07
Orahovac	35.21	74.14	52.71	14.47	47.83	22.22	11.30	16.67	11.81	16.22	33.33	18.60
Klina	82.42	93.67	87.65	61.11	81.13	68.53	36.89	75.00	45.04	47.92	100.00	52.83
Podujevo	69.89	86.67	76.47	40.00	71.05	48.87	35.29	60.87	40.74	46.88	0	42.86
Dragaš	64.44	97.50	80	64.79	78.95	67.78	37.38	42.86	38.02	40.91	66.67	42.55
Obilić	79.65	91.18	83.98	48.39	75.47	58.22	19.05	66.67	31.58	29.63	33.33	29.82
Srbica	82.89	91.80	86.86	66.96	76.92	70.12	47.13	35.00	44.86	52.83	100.00	54.55
Kačanik	65.33	69.70	66.67	43.27	64.71	48.55	29.00	50.00	30.91	26.87	100.00	27.94
Štimlje	72.76	83.02	76.72	41.18	67.74	47.37	27.68	21.74	26.67	43.06	33.33	42.67
Mališevo	44.32	85.71	59.12	21.23	72.22	26.83	31.09	25.00	30.71	34.88	0	34.09
Novo Brdo	55.08	75.00	63.51	46.47	60.05	49.08	29.74	43.72	32.83	23.56	16.72	22.15
Total	56.14	74.3	63.45	39.59	64.62	47.81	26.29	36.07	28.87	35.41	26.52	34.07
Albanci	56.51	74.61	63.88	40.57	69.35	49.76	26.90	37.81	29.56	36.49	29.59	35.63
Srbi	46.98	62.68	53.1	25.91	31.46	28.32	20.97	28.20	23.89	26.15	11.53	21.47
RAE	67.56	90.77	75.39	54.16	84.81	58.88	32.30	53.00	36.25	43.83	0	38.47
Ostali	57.64	90.54	67.57	33.62	67.83	47.06	24.29	39.92	27.24	24.77	63.63	36.58
Seoske sredine	61.25	79.7	67.88	42.49	67.16	49.81	28.92	44.00	31.87	39.74	35.92	39.31
Urbane sredine	48.15	68.86	57.66	36.38	62.40	45.82	23.32	31.60	26.02	30.97	21.07	29.12

Izračunato na osnovu UNDP istraživanja humanog razvoja, 2004

*Zbog podataka po starosnim grupama, margine grešaka rastu posebno za starosnu grupu 50-64 godina

PROFIL DISTRIBUCIJE DOHOTKA

TABELA A16. INDIKATORI DOHOTKA I PROSEČNI MESEČNI TROŠKOVI I DOHODAK U EURIMA

	Zaradjeni dohodak u eurima muškarci	Zaradjeni dohodak u eurima Žene	Stopa žensko prema muškom	Troškovi po glavi stanovnika	Troškovi po odrasloj osobi	Troškovi po domaćinstvu	Dohodak po glavi stanovnika	Dohodak po odrasloj osobi	Dohodak po domaćinstvu
Priština	169.92	55.89	32.89	88.21	87.00	481.91	132.14	130.33	721.92
Zubin Potok	184.77	160	86.59	135.50	122.83	562.42	98.35	89.16	408.22
Zvečan	145.07	106.2	73.21	88.58	78.65	335.15	102.12	90.66	386.34
Leposavić	112.16	71.96	64.15	87.99	80.48	378.13	101.17	92.54	434.77
Štrpce	136.19	58.41	42.89	81.08	76.38	410.61	96.84	91.23	490.41
Uroševac	106.57	25.21	23.65	65.89	69.23	464.85	100.81	105.92	711.20
Istok	86.34	23.8	27.57	61.53	64.53	425.47	106.94	112.16	739.47
Lipljan	121.03	33.56	27.73	84.76	86.80	533.27	90.47	92.66	569.24
Suva Reka	256.00	103.90	40.59	72.10	79.94	596.96	106.84	118.46	884.60
Kamenica	150.03	32.04	21.36	75.65	74.85	427.06	99.22	98.16	560.07
Vitina	180.67	50.15	27.76	63.51	67.92	470.95	112.34	120.13	833.00
Mitrovica	207.21	142.29	68.67	75.09	71.58	370.53	76.65	73.07	378.23
Gnjilane	106.81	33.56	31.42	69.29	69.73	408.94	88.56	89.12	522.67
Peć	225.51	88.85	39.40	83.29	84.27	505.97	83.83	84.82	509.25
Djakovica	131.48	43.98	33.45	62.13	63.95	389.23	95.75	98.57	599.90
Prizren	202.11	94.86	46.93	60.92	66.55	469.96	74.80	81.71	577.08
Vučitrn	130.64	18.92	14.48	63.48	68.07	478.35	68.29	73.22	514.55
Kosovo Polje	84.41	28.15	33.34	55.87	57.34	361.58	71.60	73.48	463.41
Glogovac	117.88	47.39	40.20	55.68	61.06	451.30	60.96	66.84	494.06
Dečani	231.23	102.82	44.47	78.35	80.86	519.31	60.18	62.10	398.87
Orahovac	94.78	12.89	13.59	51.66	55.61	382.82	67.32	72.46	498.83
Klina	104.82	21.26	20.29	55.55	59.71	416.64	76.60	82.33	574.49
Podujevo	91.64	14.11	15.40	64.58	68.94	481.29	62.93	67.18	468.98
Dragaš	87.33	19.97	22.87	49.43	51.26	317.07	79.62	82.58	510.74
Obilić	117.39	24.16	20.58	76.04	78.90	517.86	74.96	77.77	510.47
Srbica	58.88	18.63	31.64	72.57	76.52	528.29	94.63	99.78	688.87
Kačanik	104.61	18.00	17.20	49.26	50.94	342.33	52.65	54.45	365.92
Štimlje	104.1	21.23	20.39	54.57	59.30	424.31	51.93	56.43	403.77
Mališevo	60.16	4.78	7.94	48.96	57.47	477.84	60.33	70.81	588.81
Novo Brdo	107.52	60.57	56.33	66.72	68.13	406.81	61.39	62.69	374.33
Total	135.92	42.23	31.07	69.03	71.55	450.27	87.77	90.98	572.49
Albanci	136.26	36.46	26.76	67.81	71.24	466.77	87.59	92.03	602.97
Srbi	138.24	91.74	66.36	92.16	84.15	396.93	106.87	97.58	460.29
RAE	93.68	28.13	30.02	41.16	44.14	296.63	33.06	35.45	238.26
Ostali	140.31	39.10	27.87	56.42	54.98	289.22	72.13	70.29	369.78
Seoske sredine	112.30	31.59	28.13	65.05	68.83	459.30	76.28	80.71	538.61
Urbane sredine	162.66	53.46	32.86	73.92	74.75	440.88	101.77	102.91	606.95

Izračunato na osnovu UNDP istraživanja humanog razvoja, 2004

TABELA A17. STOPA SIROMAŠTVA, (U PROCENTIMA)

	Dolar po osobi dnevno*	Dva dolara po osobi dnevno*	Ekstremni stepen nacionalnog siromaštva	Nacionalni stepen siromaštva
Priština	8.08	29.81	7.89	34.48
Zubin Potok	0.61	6.66	1.21	9.44
Zvečan	1.30	22.93	2.65	34.79
Leposavić	4.19	28.7	7.42	39.22
Štrpce	2.34	37.9	3.80	43.99
Uroševac	8.93	46.14	6.87	46.49
Istok	10.20	48.16	11.14	50.98
Lipljan	10.06	40.43	9.56	41.88
Suva Reka	12.02	42.93	10.93	39.67
Kamenica	7.15	43.38	7.89	50.48
Vitina	11.95	48.20	10.65	47.66
Mitrovica	19.89	49.25	22.28	54.87
Gnjilane	11.62	41.52	10.88	47.47
Peć	3.60	34.81	5.24	35.95
Djakovica	13.57	50.68	14.45	54.51
Prizren	19.05	59.11	19.12	60.86
Vučitrn	21.43	56.40	19.44	57.60
Kosovo Polje	17.83	54.23	18.80	60.04
Glogovac	20.11	64.71	19.68	65.39
Dečani	0.45	28.13	1.36	28.89
Orahovac	12.35	69.57	10.86	72.20
Klina	19.73	58.87	18.93	61.00
Podujevo	13.96	51.92	14.09	52.39
Dragaš	25.10	70.85	26.50	73.19
Obilić	5.95	36.93	6.90	35.10
Srbica	14.29	46.91	15.18	52.54
Kačanik	16.33	63.88	17.99	70.22
Štimlje	15.50	57.23	15.43	59.94
Mališevo	13.52	64.81	10.66	62.91
Novo Brdo	9.54	42.63	8.33	44.25
Total	12.96	47.65	12.71	50.35
Albanci	12.87	48.68	12.62	50.49
Srbi	3.94	26.46	5.91	36.97
RAE	36.70	79.09	37.35	80.94
Ostali	16.82	57.72	19.60	67.61
Seoske sredine	10.69	49.22	10.84	51.76
Urbane sredine	15.14	45.79	14.98	48.70

* Izračunato na osnovu UNDP istraživanja humanog razvoja, 2004

**obračunska vrednost Euro=1.18 US\$

TABELA A18. INDEKSI JAZA SIROMAŠTVA I OŠTRINE SIROMAŠTVA (U PROCENTIMA)

	Jaz siromaštva				Oštrina siromaštva			
	Jedan dolar dnevno po osobi	Dva dolara dnevno po osobi ¹	Ekstremni stepen nacionalnog siromaštva	Stepen nacionalnog siromaštva	Jedan dolar dnevno po osobi	Dva dolara dnevno po osobi ¹	Ekstremni stepen nacionalnog siromaštva ^{1,36}	Stepen nacionalnog siromaštva
Priština	2.14	9.58	2.43	11.41	1.24	4.75	0.62	5.68
Zubin Potok	0.61	1.29	0.66	2.18	0.61	0.75	0.16	1.07
Zvečan	0.18	4.66	0.50	9.35	0.04	1.58	0.76	3.43
Leposavić	0.92	8.20	1.85	12.88	0.49	3.50	0.16	5.76
Štrpce	0.34	8.98	0.69	13.43	0.08	3.26	0.39	5.18
Uroševac	1.34	12.97	1.41	13.82	0.36	5.29	0.56	5.75
Istok	1.91	15.99	2.03	17.12	0.51	6.99	0.68	7.60
Lipljan	2.18	12.05	2.13	13.48	0.76	5.62	0.86	6.18
Suva Reka	2.68	14.19	2.40	13.96	0.96	6.77	1.48	6.65
Kamenica	2.53	12.33	2.94	15.21	1.30	5.51	1.60	6.87
Vitina	3.22	15.65	3.50	16.70	1.40	7.32	4.06	7.97
Mitrovica	7.13	19.63	7.86	23.10	3.75	11.31	1.51	13.16
Gnjilane	3.17	14.71	3.37	16.54	1.40	7.25	0.45	8.06
Peć	0.84	8.89	1.04	10.40	0.38	3.71	3.78	4.43
Djakovica	5.40	19.22	5.89	21.48	3.52	10.36	2.75	11.59
Prizren	6.43	23.55	6.21	23.71	2.95	12.49	1.54	12.42
Vučitrn	4.21	21.20	3.98	21.85	1.51	10.51	2.77	11.04
Kosovo Polje	5.72	21.55	6.06	23.53	2.61	11.37	1.91	12.36
Glogovac	5.24	24.95	5.04	25.19	2.00	12.42	0.04	12.48
Dečani	0.04	5.67	0.21	6.74	0	1.66	0.87	2.15
Orahovac	2.68	21.81	2.72	22.36	0.91	9.22	2.12	9.56
Klina	5.95	23.43	5.19	24.21	2.57	12.36	2.00	12.47
Podujevo	4.52	18.18	4.21	18.58	2.28	9.26	4.17	9.45
Dragaš	8.48	28.11	9.04	30.26	3.99	15.34	0.46	16.68
Obilić	1.20	10.15	1.34	11.44	0.37	4.34	2.55	4.98
Srbica	5.26	17.05	4.89	17.99	2.71	9.12	1.26	9.45
Kačanik	3.41	22.73	3.74	25.86	1.167	10.54	1.38	12.23
Štimlje	4.04	20.18	3.75	21.09	1.64	9.80	0.80	10.04
Mališevo	2.66	21.25	1.95	18.42	0.99	9.35	2.07	7.52
Novo Brdo	3.45	15.17	3.70	16.36	1.96	7.43	1.71	8.13
Total	3.62	16.46	3.70	17.77	1.69	8.12		8.75
							1.51	
Albanci	3.44	16.62	3.46	17.65	1.52	8.07	1.00	8.56
Srbi	1.35	7.32	1.88	10.88	0.78	3.25	10.35	4.95
RAE	16.59	38.28	16.75	39.32	10.33	24.28	4.48	24.83
Ostali	7.52	25.06	8.25	29.18	4.19	13.97		16.24
							1.22	
Seoske sredine	2.87	16.28	2.85	17.10	1.25	7.57	2.30	7.92
Urbane sredine	4.52	16.70	4.73	18.61	2.22	8.79		9.76

* Izračunato na osnovu UNDP istraživanja humanog razvoja, 2004

**obračunska vrednost Euro=1.18 US\$

TABELA A19. INDIKATORI DISTRIBUCIJE DOHOTKA (U PROCENTIMA)

	Podela dohotka najsiromašnijih 5%	Podela dohotka najsiromašnijih 20%	Podela dohotka najsiromašnijih 40%	Podela dohotka najbogatijih 20%	Podela dohotka najbogatijih 5%	Podela dohotka najbogatijih 20% prema najsiromašnijih 20%	Gini koeficijent
Priština	0.82	6.60	18.36	42.12	16.53	6.38	35.01
Zubin Potok	1.27	8.43	22.97	35.14	11.11	4.17	26.70
Zvečan	1.53	7.26	22.64	38.34	13.79	5.28	28.48
Leposavić	1.29	6.99	19.80	41.04	17.62	5.87	33.62
Štrpce	1.43	7.55	19.52	41.92	20.53	5.55	35.27
Uroševac	1.62	8.08	20.98	39.19	14.03	4.85	30.47
Istok	1.28	7.94	20.41	39.62	15.07	4.99	31.50
Lipljan	0.89	5.99	17.15	49.08	26.00	8.19	41.61
Suva Reka	1.05	6.64	17.18	42.26	18.72	6.36	35.65
Kamenica	0.97	7.05	17.23	45.58	18.04	6.46	36.37
Vitina	1.03	7.33	19.73	40.59	15.53	5.54	32.98
Mitrovica	0.60	4.35	13.95	49.01	22.83	11.27	44.12
Gnjilane	1.20	6.66	19.82	43.32	17.87	6.50	35.16
Peć	1.05	7.28	19.81	42.91	17.21	5.89	34.96
Djakovica	0.49	6.56	17.94	41.83	14.55	6.38	35.38
Prizren	0.66	5.72	16.14	49.51	24.91	8.66	42.15
Vučitrn	0.99	6.41	16.69	47.16	22.55	7.35	40.21
Kosovo Polje	1.09	6.90	18.92	39.95	13.74	5.79	33.79
Glogovac	1.18	6.84	17.78	46.63	21.51	6.82	39.00
Dečani	1.79	9.62	23.27	36.33	12.57	3.78	26.37
Orahovac	1.44	8.89	22.15	41.42	17.60	4.66	30.95
Klina	0.92	6.51	17.54	43.18	18.31	6.64	36.52
Podujevo	0.74	6.61	17.56	43.22	13.93	6.54	36.18
Dragaš	0.89	6.01	17.54	45.83	19.84	7.62	38.26
Obilić	1.43	7.50	20.11	35.80	16.05	4.77	31.72
Srbica	0.62	5.54	16.25	48.81	28.08	8.82	42.35
Kačanik	1.52	8.68	21.74	38.49	13.29	4.44	29.45
Štimlje	1.11	7.83	20.18	40.25	16.63	5.14	32.47
Mališevo	1.56	8.98	23.30	36.47	12.67	4.06	27.15
Novo Brdo	0.52	7.25	19.57	36.44	13.02	5.03	31.98
Total	1.00	6.81	18.51	43.39	18.30	6.37	35.93
Albanci	0.96	6.62	17.82	44.42	19.29	6.71	37.11
Srbi	1.02	7.11	19.04	40.99	14.84	5.77	33.60
RAE	0	3.80	16.29	48.62	22.92	12.81	42.45
Ostali	0.89	4.67	17.32	45.91	19.83	9.83	39.73
Seoske sredine	1.08	7.16	19.33	42.50	18.60	5.94	35.07
Urbane sredine	0.65	5.61	16.25	43.38	19.34	7.73	39.60

Izračunato na osnovu UNDP istraživanja humanog razvoja, 2004

TABELA A20. RASPODELA DOHODKA PREMA RAZLIČITIM IZVORIMA PRIHODA (U PROCENTIMA)

	plate zarade	penzije i soc. pomoć u kešu i robi	Buzinis profiti i rente	Pozajmljeni novac	Pošiljke, pomoć rodjaka/pri- jatelja, uključ. alimentacije'	Uštedjevina i prodate stvari	Drugi izvori
Priština	35.86	5.22	26.00	10.21	5.00	10.31	7.39
Zubin Potok	70.03	11.85	3.08	0.66	0.42	1.90	12.06
Zvečan	51.08	23.66	7.99	1.63	1.35	4.56	9.73
Leposavić	51.33	17.47	6.91	6.88	0.79	12.38	4.23
Štrpce	50.16	16.32	8.96	11.98	0.81	0.95	10.82
Uroševac	25.76	3.21	11.48	27.25	13.66	1.95	16.69
Istok	22.07	3.31	7.46	9.48	54.29	0	3.39
Lipljan	24.32	8.03	14.50	22.43	7.62	7.75	15.35
Suva Reka	19.02	4.81	13.69	18.83	16.36	12.15	15.13
Kamenica	35.93	7.83	10.93	22.66	9.29	3.96	9.41
Vitina	20.54	3.83	10.99	43.08	8.88	4.50	8.17
Mitrovica	47.46	11.54	14.36	4.13	8.32	1.59	12.6
Gnjilane	33.23	5.70	4.89	18.85	18.96	1.09	17.28
Peć	40.44	2.97	18.88	7.53	20.48	0	9.69
Djakovica	18.24	5.51	22.00	7.61	23.21	15.33	8.11
Prizren	27.94	4.70	11.41	19.01	10.88	10.76	15.29
Vučitrn	28.49	3.73	15.37	8.67	16.14	9.50	18.11
Kosovo Polje	34.05	10.16	13.61	16.15	11.38	3.99	10.68
Glogovac	26.16	8.08	8.04	31.11	15.07	3.34	8.20
Dečani	29.43	7.65	14.00	13.40	23.66	0.74	11.11
Orahovac	18.71	5.81	37.16	10.98	15.67	2.2	9.47
Klina	20.62	4.42	7.08	29.78	26.19	3.42	8.49
Podujevo	29.20	5.85	14.69	22.96	9.77	3.08	14.45
Dragaš	16.37	9.20	6.76	42.95	9.32	7.15	8.25
Obilić	27.6	5.31	8.84	21.27	10.71	17.19	9.09
Srbica	20.67	6.11	1.42	27.95	10.37	31.16	2.32
Kačanik	41.39	6.58	6.60	17.99	14.08	0.69	12.68
Štimlje	35.39	8.05	16.89	8.86	7.24	0.27	23.30
Mališevo	15.63	4.45	20.29	18.26	24.07	7.50	9.80
Novo Brdo	32.95	10.71	9.63	24.66	4.44	6.78	10.83
Total	29.85	5.99	14.94	17.21	13.66	7.13	11.21
Albanci	27.86	4.65	15.81	18.27	15.10	6.58	11.73
Srbi	48.07	16.70	8.61	7.17	1.16	12.32	5.98
RAE	26.46	15.21	8.06	14.77	20.86	0.65	13.99
Ostali	27.59	7.98	10.95	22.62	9.88	7.53	13.45
Seoske sredine	25.98	7.28	11.90	17.29	16.97	9.11	11.48
Urbane sredine	33.32	4.81	17.77	17.17	10.65	5.31	10.97

Izračunato na osnovu UNDP istraživanja humanog razvoja, 2004

* Penzije i socialna pomoć uključuju penzije vlade SCG i trećih zemalja kao i kosovske penzije

** Pozajmljeni novac ne obuhvata samo zajam iz banke već i neformalnu pozajmicu od ljudi (rodjaka, prijatelja itd.)

TABELA A21. DEMOGRAFSKI INDIKATORI

	Prosečna veličina domaćinstva	Prosečan broj dece	Prosečan broj odraslih muškaraca	Prosečan broj odraslih Žena	Prosečan broj starijih	Stepen zavisnosti
	5.46			1.83		
Priština	4.15	1.53	1.76	1.36	0.33	51.91
Zubin Potok	3.78	1.01	1.48	1.30	0.31	46.45
Zvečan	4.30	0.80	1.21	1.43	0.47	50.67
Leposavić	5.06	1.10	1.40	1.74	0.36	51.47
Štrpce	7.06	0.83	1.95	2.19	0.54	36.99
Uroševac	6.92	2.30	2.32	2.14	0.26	56.60
Istok	6.29	2.28	2.05	1.96	0.45	65.04
Lipljan	8.28	2.00	1.93	2.62	0.39	61.21
Suva Reka	5.64	3.07	2.20	1.81	0.40	71.96
Kamenica	7.41	1.70	1.65	2.20	0.48	63.11
Vitina	4.93	2.48	2.32	1.74	0.41	63.74
Mitrovica	5.90	1.23	1.66	1.92	0.31	45.16
Gnjilane	6.07	1.89	1.72	2.00	0.38	62.28
Peć	6.27	1.79	1.93	1.94	0.35	54.56
Djakovica	7.72	2.08	1.80	2.28	0.46	67.96
Prizren	7.54	2.87	2.06	2.31	0.51	77.76
Vučitrn	6.47	2.54	2.30	2.09	0.39	63.63
Kosovo Polje	8.11	1.97	2.07	2.51	0.34	55.50
Glogovac	6.63	2.79	2.48	2.10	0.33	62.59
Dečani	7.41	2.01	2.08	2.29	0.44	58.72
Orahovac	7.50	2.76	1.98	2.30	0.39	73.54
Klina	7.45	2.56	2.22	2.43	0.43	66.30
Podujevo	6.42	2.41	2.23	2.13	0.39	60.15
Dragaš	6.81	2.09	1.67	2.25	0.53	69.04
Obilić	7.28	2.04	2.16	2.35	0.37	54.60
Srbica	6.95	2.28	2.29	2.47	0.37	57.07
Kačanik	7.68	1.91	2.26	2.28	0.32	47.25
Štimlje	9.76	2.80	2.31	2.76	0.29	67.51
Mališevo	5.96	4.04	2.54	1.68	0.43	84.32
Novo Brdo	6.52	1.93	1.94	2.08	0.41	64.92
Total		2.08	1.97		0.39	61.04
	6.88			2.18		
Albanci	4.30	2.26	2.06	1.44	0.37	62.25
Srbi	7.19	0.97	1.48	2.17	0.41	47.40
RAE	5.12	2.50	2.18	1.73	0.34	65.31
Ostali		1.43	1.36		0.6	65.77
	7.05			2.19		
Seoske sredine	5.96	2.32	2.14	1.96	0.41	63.11
Urbane sredine		1.84	1.80		0.36	58.59

Izračunato na osnovu UNDP istraživanja humanog razvoja, 2004

TABELA A22. STATISTIKA INDEKSA UčEŠĆA I INDEKSA SOCIJALNOG KAPITALA (U PROCENTIMA)

	Implementirali NVO projekte	Implementirali projekte lokalne vlade	Učestvovali u javnim diskusijama	Učestvovali u građanskim inicijativama	Potpisali peticije	Ukupno učestvovali u svih pet	Prosek participacije u bilo kojoj od pet	Učestvovali u javnim protestima	Indeks socijalnog kapitala
Priština	1.80	0.30	4.20	7.90	5.00	19.20	3.84	29.50	54.26
Zubin Potok	0	0	0	4.10	2.30	6.40	1.28	0	57.34
Zvečan	0.80	2.30	1.90	2.30	3.80	11.10	2.22	8.40	55.56
Leposavić	1.50	0.20	0.40	1.10	4.10	7.30	1.46	9.30	59.07
Štrpce	1.20	3.00	6.00	0.90	3.90	15.00	3.00	21.30	56.86
Uroševac	0.80	0	13.90	10.00	13.70	38.40	7.68	17.70	70.20
Istok	0	0.40	4.40	3.70	5.20	13.70	2.74	6.00	66.45
Lipljan	1.10	1.50	7.10	0.50	1.10	11.30	2.26	9.30	72.88
Suva Reka	1.30	2.10	15.70	9.80	10.90	39.80	7.96	9.50	66.65
Kamenica	3.80	1.10	6.50	5.20	7.10	23.70	4.74	20.00	63.56
Vitina	0.50	0	6.60	10.30	10.50	27.90	5.58	31.80	67.95
Mitrovica	3.90	0	3.40	4.10	5.20	16.60	3.32	14.70	61.22
Gnjilane	0.40	0.30	5.80	1.80	2.10	10.40	2.08	24.50	65.03
Peć	3.50	0.50	9.00	7.20	1.00	21.20	4.24	11.30	69.35
Djakovica	1.10	0.70	6.70	5.70	5.60	19.80	3.96	20.80	50.45
Prizren	1.30	0.40	7.20	5.40	5.80	20.10	4.02	18.00	62.15
Vučitrn	1.10	2.90	1.60	3.00	4.40	13.00	2.60	26.90	67.20
Kosovo Polje	0.50	1.40	5.00	5.50	8.30	20.70	4.14	30.10	50.97
Glogovac	0.50	0	7.10	19.90	9.50	37.00	7.40	72.40	70.75
Dečani	3.50	0	1.50	3.10	1.60	9.70	1.94	10.00	63.52
Orahovac	2.10	1.00	3.20	3.80	4.90	15.00	3.00	6.10	63.80
Klina	3.30	0.40	3.70	5.00	5.30	17.70	3.54	10.20	72.15
Podujevo	1.90	1.40	6.70	8.80	3.80	22.60	4.52	24.50	54.77
Dragaš	0.90	1.40	5.00	5.10	2.40	14.80	2.96	8.50	60.30
Obilić	0.40	0.40	15.30	18.10	11.00	45.20	9.04	38.20	69.30
Srbica	2.30	0.40	13.30	7.40	9.80	33.20	6.64	61.10	72.70
Kačanik	3.00	0	7.70	2.80	10.80	24.30	4.86	17.80	72.75
Štimlje	0.60	0.80	9.00	11.40	7.80	29.60	5.92	9.80	64.30
Mališevo	1.70	0	6.00	8.70	19.60	36.00	7.20	35.70	71.45
Novo Brdo	2.50	1.30	10.30	9.00	2.60	25.70	5.14	12.80	67.60
Total	1.70	0.70	6.70	6.40	6.10	21.60	4.32	21.80	62.91
Kosovan Albanian	1.80	0.60	7.50	7.10	6.90	23.90	4.78	23.30	64.06
Srbi	2.00	1.00	2.00	2.00	1.90	8.90	1.78	15.20	59.25
RAE	0	0.40	0.40	0.60	0.40	1.80	0.36	3.20	49.87
Ostali	1.70	0.70	0.30	2.20	6.10	11.00	2.20	6.40	52.89
Seoske sredine	1.40	0.50	8.90	8.50	6.50	25.80	5.16	21.20	66.53
Urbane sredine	2.10	0.90	4.00	3.90	5.70	16.60	3.32	22.50	59.18

Izračunato na osnovu UNDP istraživanja humanog razvoja, 2004

ANEKS IV: LISTA KONSULTACIJA

Iz opština

Shaban Halimi, Halim Shemsedini, Sabidin Çufta, Hilmi Dauti, Mehmed Hamza, Bexhet Xheladini, Ishmen Baldzi, Meleq Ymeri, Irfan Ibrahim, Zeni Krasniqi, Shefik Fejza, Sahit Krasniqi, Gafurr Ilazi, Dugagjin Etemi, Ahmet Hamzaj, Xhevdet Ramolli, Jahja Emini, Zejnullah Sadiku, Burim Berisha, Albert French, Bajram Zogiani, Maliq Berisha, Branislav Ristić, Jakup Dumoni, Idriz Idrizi, Enver Muja, Bob Symonds, Avdyl Krasniqi, Hamdi Qorri, Rrustem Qorri, Ibrahim Hajdari, Alush Istogu, Islam Thaçi, Nexhmije Kallaba, Sabri Morina, Naim Canaj, Nebojša Kenić, Mitko Kotoski, Xhevat Leci, Halit Gashi, Eqrem Haziri, Shaip Bytyqi, Isak Gashi, Fatime Mustafa, Shaban Sylja, Muhamet Rrustemi, Isuf Marevci, Isni Kilaj, Sylejman Gashi, Haki Krasniqi, Sanie Kelmendi, Nivedita Haran, Minna Jarvenpaa, Svetomir Anđelković, Marko Radulović, Petar Radić, Ninoslav Verić, Lionel De Zousa, Drita Hashani, Ejup Hashani, Kemail Hashani, Sami Bërbatovci, Rasim Fejza, Elheme Sokoli, Naser Kajtazi, Rizah Gashi, Bajram Gashi, Shefqet Maloku, Bedri Berisha, Kadrie Ajvazi, Ibrahim Kryeziu, Nahit Elshani, Myrvet Durguti, Dervish Thaçi, Sadri Rashati, Avdullah Kryeziu, Ali Hoxha, Habibe Haxhimustafa, Radica Janičević, Jaroslav Kozak, Predrag ?or?ević, Naim Ismajli, Ekrem Reçica, Lalit Agalawata, Ahmet Latifi, Hajruz Loshi, Jahir Bejta, Nazif Goxhuli, Abdyl Ymeri, Murat Musliu, Abedin Geci, Nasuf Shabani, Beqir Beqiri, Hazir Lushtaku Mehmet Berisha, Bob Charmbury, Agim Zenelaj, Sylejman Sipa, Minir Zekolli, Halil Morina, Salih Bytyçi, Bexhet Kuçi, Naim Gashi, Halit Elshani, Bashkim Berisha, Malush Berisha, Sadri Emërllahu, Besë Bejtullahu, Raif Fetiu, Habibe Bytyçi, Fay Woolley, Halil Musliu, Ahmet Arifi, Sokol Haliti, Hamid Elyassi, Svetlana Stasić, Sujata Saunik, Svetlana Pencheva, Jelena Radenković, Tomislav C. Živković, Slaviša Marković, Snežana Orlović, Jelena Radomirović, Nadica Hristov, Saurabh Bhandari, Dharam Pal, Ramesh Abhishek, Julien Bibeau, Ramesh L. Shrestha, Hamid Reza Elyassi, Bojan Todosijević, Gaelle de Charentenay, Nivedita Haran, Charles Messier, Mybera Mustafa, Esat Hafez, Ibrahim Murat, Michael Verling.

Iz gradjanskog društva, medija, centralne vlade i medjunarodnih organizacija

Artor Sejfiija, Luan Shllaku, Enver Hasani, Sevdije Ahmeti, Behxhet Shala, Ana Mari Repić, Igballe Rogova, Judith Schumacher, Dafne Duzcvić, Jane Schuler Repp, Magdalena Tomczynska, Adem Demaçi, Lutfi Haziri, Rifat Blakaj, , Ramush Tahiri, Habit Hajredini, Baki Svirca, Milutin Rajičević, Besim Beqaj, Arben Cami, Blerim Burjani, Flora Brovina, Blerim Latifi, Ibrahim Makolli, Ardian Arifaj, Bekim Hasani, Ilire Zajmi, Fatmire Tërdevci, Dukagjin Gorani, Jeta Xharra, Jolyon Naegele, Nand Shani, Alexander Kolev, Petraq Milo, Skender Kolgeci, , Murat Musliu, Enver Bajrami, Nevahir Hazeri, Enver Ulaj, Refki Reshitaj, Ardianë Pajaziti, Afrim Demiri, Rexhep Krasniqi, Filiz Pasoma, Leonora Fejza, Ibrahim Rexhepi, Behar Zogiani, Birol Urcan, Fazli Deliu, Jill White, Lavinia Gasperini, Lars Bjarne Jensen, Naser Krasniqi, Rifat Blaku, Flaka Surroi.

ANEKSI V: KOSOVO UKRATKO

Površina: 10,908 kvadratnih kilometara

Stanovništvo: Procenjuje se da je ukupan broj stanovnika 1,900,000 (60% u urbanim sredinama, a 40% u ruralnim sredinama), dok oko 350,000 do 400,000 Kosovara živi u inostranstvu.

Opštine: Kosovo ima 30 opština, koje su na različitim nivoima razvijenosti; dohodak po glavi stanovnika u najbogatijim opštinama je i do tri puta veći nego u najsiromašnijim opštinama.

Jezik: Engleski je zvanični jezik uprave, gde se svi dokumenti pišu na engleskom i prevode na lokalne jezike. Albanski i srpski su takodje zvanični jezici na celoj teritoriji Kosova, dok su bošnjački i turski takodje zvanični jezici, ali u nekim opštinama.

Religije: Islam, srpska pravoslavna i rimokatolička.

Sastav vlade: Kosovom upravlja UNMIK, na osnovu rezolucije 1244 Saveta bezbednosti UN, koja je usvojena posle završetka konflikta 1999. godine. UNMIK vlada u saradnji sa lokalnim institucijama, koje sačinjavaju Skupštinu Kosova, Vladu i Predsedništvo.

HDI: Sa HDI u visini od 0.734, Kosovo se nalazi na nižem delu liste srednje razvijenih po pogledu humanog razvoja.

Nivoi siromaštva: Nešto preko 47% populacije živi u siromaštvu, dok 13% živi u ekstremnom siromaštvu.

Očekivani životni vek pri rođenju: 68.8 godina (67.8 za muškarce, a 69.9 za žene).

Kompjuteri: 6% (3% za muškarce, a 9% za žene).

Kompjuteri: 10% domaćinstava poseduje kompjuter, (6% u ruralnim sredinama, a 15% u urbanim).

Ekonomski Indikatori: GDP 1,640 miliona eura, GNP 1,973 miliona eura, GDP po glavi stanovnika 848 eura, GNP po glavi stanovnika 1,021 eura.

Nezaposlenost i radna snaga: Prema UNDP HDS 2004, stopa nezaposlenosti je 44 % (39 % među muškarcima, a 58 % među ženama), učešće radne snage je 52 % (75 % za muškarce, a 1% za žene).

Valuta: Zvanična valuta je euro, ali se transakcije mogu obavljati u bilo kojoj valuti po dogovoru

